

M. T. CICERONIS OPERA.

M. T. CICERONIS OPERA.

M. TULLII CICERONIS
OPERA,

EX EDITIONIBUS

OLIVETI ET ERNESTI,

SEDULA RECENSIONE ACCURATA.

Accesserunt incerti Auctoris Rhetorica,
AD HERENNIUM.

TOMUS VI.

LONDINI:
SUMTIBUS RODWELL ET MARTIN; J. BOOKER;
BALDWIN, CRADOCK, ET JOY; G. ET W. B. WHITTAKER;
LONGMAN, HURST, REES, ORME, ET BROWN;
CADELL ET DAVIES; EDWARDS ET KNIBB;
ET J. ROBINSON.
EXCUDIT T. DAVISON.

1820.

M. TULLII CICERONIS

ORATIONES,

EX EDITIONIBUS

OLIVETI ET ERNESTI,

SEDULA RECENSIONE ACCURATÆ.

TOMUS II.

LONDINI:

SUMTIBUS RODWELL ET MARTIN; J. BOOKER; BALDWIN, CRADOCK, ET JOY; G. ET W. B. WHITTAKER; LONGMAN, HURST, REES, ORME, ET BROWN; CADELL ET DAVIES; EDWARDS ET KNIBB; ET J. ROBINSON.

EXCUDIT T. DAVISON.

1820.

In hoc volumine continentur

***

Quæ, in nostrâ editione, uncinis [hunc in morem] *inclusa leguntur, ea vel plane adulterina aut insiticia sunt — vel, propter scripturæ varietatem, pro incertis habenda — vel, licet reipsâ fortasse germana, criticorum tamen dissensione in dubium vocata.*

M. TULLII CICERONIS

ORATIO X.

ACTIONIS SECUNDÆ

IN C. VERREM

LIBER QUINTUS.

De Suppliciis.

ARGUMENTUM.

HÆC oratio "*de Suppliciis*" inscribitur: sed de his ultima tantum, neque præcipua, pars agit. Tres partes habet. Prima est de bello fugitivorum e belli Spartacici reliquiis nato, a cap. 2 ad 16; altera de maritimo bello, quod contra prædones et piratas gerebatur, qui tum Siculum mare infestabant, ad cap. 52; et tertia demum de injustis contra leges Rom. a civibus Romanis sumtis suppliciis.

IN C. VERREM VI.

I. Nemini video dubium esse, judices, quin apertissime C. Verres, in Siciliâ, sacra profanaque omnia et privatim et publice spoliârit; versatusque sit, sine ullâ, non modo religione, verum etiam dissimulatione, in omni genere furandi atque prædandi. Sed quædam mihi magnifica et præclara ejus defensio ostenditur; cui quemadmodum resistam, multo mihi ante, judices, est providendum. Ita enim causa constituitur, provinciam Siciliam, virtute ejus et vigilantiâ singulari, dubiis formidolosisque temporibus, a fugitivis atque a belli periculis tutam esse servatam.

Quid agam, judices? quo accusationis meæ rationem conferam? quo me vertam? Ad omnes enim meos impetus, quasi murus quidam, boni nomen imperatoris opponitur. Novi locum; video, ubi se jactaturus sit Hortensius. Belli pericula, tempora reipublicæ, imperatorum penuriam, commemorabit: tum deprecabitur a vobis, tum etiam pro suo jure contendet, ne patiamini talem imperatorem populo Romano Siculorum testimoniis eripi; neve obteri laudem imperatoriam criminibus avaritiæ velitis.

Non possum dissimulare, judices: timeo, ne C. Verres propter hanc virtutem eximiam in re militari, omnia, quæ fecit, impune fecerit. Venit enim mihi in mentem, in judicio M' Aquillii, quantum auctoritatis, quantum momenti, oratio M. Antonii habuisse existimata sit; qui, ut erat in dicendo non solum sapiens, sed etiam fortis, causâ prope peroratâ, ipse arripuit M' Aquillium, constituitque in conspectu omnium; tunicamque ejus a pectore abscidit, ut cicatrices populus

Romanus judicesque adspicerent, adverso corpore exceptas. Simul et de illo vulnere, quod ille in capite ab hostium duce acceperat, multa dixit; eoque adduxit eos qui erant judicaturi, vehementer ut vererentur, ne, quem virum fortuna ex hostium telis eripuisset, cum sibi ipse non pepercisset, hic non ad populi Romani laudem, sed ad judicum crudelitatem, videretur esse servatus. Hæc eadem nunc ab illis defensionis ratio viaque tentatur: idem quæritur. Sit fur, sit sacrilegus, sit flagitiorum omnium vitiorumque princeps: at est bonus imperator, et felix, et ad dubia reipublicæ tempora reservandus.

II. Non agam summo jure tecum: non dicam id, quod debeam forsitan obtinere; cum judicium certâ lege sit [constitutum,] non, quid in re militari fortiter feceris, sed, quemadmodum manus ab alienis pecuniis abstinueris, abs te doceri oportere: non inquam, sic agam; sed ita quæram, quemadmodum te velle intelligo, quæ tua opera, et quanta, fuerit in bello.

Quid dices? an bello fugitivorum Siciliam virtute tuâ liberatam? magna laus; honesta oratio: sed tamen quo bello? Nos enim, post id bellum quod M' Aquillius confecit, sic accepimus, nullum in Siciliâ fugitivorum bellum fuisse. At in Italiâ fuit. Fateor, et magnum quidem ac vehemens. Num igitur ex eo bello partem aliquam laudis appetere conaris? num tibi illius victoriæ gloriam cum M. Crasso aut Cn. Pompeio communicandam putas? Non arbitror hoc etiam deesse tuæ impudentiæ, ut quidquam ejusmodi dicere audeas. Obstitisti videlicet, ne ex Italiâ transire in Siciliam fugitivorum copiæ possent. Ubi? quando? quâ ex parte? cum aut navibus, aut ratibus, conarentur accedere? Nos enim nihil unquam prorsus audivimus: et illud audivimus, M. Crassi, fortissimi viri, virtute consilioque factum, ne, ratibus conjunctis, freto fugitivi ad Messanam transire possent; a quo illi conatu non tantopere prohi-

bendi fuissent, si ulla in Siciliâ præsidia ad illorum adventum opposita putarentur. At tum in Italiâ bellum, tam prope a Siciliâ, tamen in Siciliâ non fuit. Quid mirum? Ne, cum in Siciliâ quidem fuit, eodem intervallo pars ejus belli in Italiam ulla pervasit.

III. Etenim propinquitas ad utram partem hoc loco profertur? Utrum aditum facilem hostibus, an contagionem imitandi ejus belli periculosam fuisse? Aditus omnis, hominibus sine ullâ facultate navium, non modo disjunctus, sed etiam clausus fuit; ut illis, quibus Siciliam propinquam fuisse dicis, facilius fuerit ad Oceanum pervenire, quam ad Peloridem accedere.

Contagio autem ista servilis belli cur abs te potius, quam ab iis omnibus qui cæteras provincias obtinuerunt, prædicatur? an quod in Siciliâ jam ante bella fugitivorum fuerunt? At ea ipsa causa est, cur ista provincia minimo in periculo sit et fuerit. Nam, posteaquam illinc M' Aquillius decessit, omnium instituta atque edicta prætorum fuerunt ejusmodi, ut ne quis cum telo servus esset. Vetus est quod dicam, et, propter severitatem exempli, nemini fortasse vestrûm inauditum: L. Domitium prætorem in Siciliâ, cum aper ingens ad eum allatus esset, admiratum requisîsse, quis eum percussisset: cum audîsset, pastorem cujusdam fuisse, eum ad se vocari jussisse: illum cupide ad prætorem, quasi ad laudem et ad præmium, accurrisse: quæsîsse Domitium, quî tantam bestiam percussisset: illum respondisse, venabulo: statim deinde, jussu prætoris, in crucem esse sublatum. Durum hoc fortasse videatur: neque ego ullam in partem disputo. Tantum intelligo, maluisse Domitium crudelem in animadvertendo, quam in prætermittendo dissolutum, videri.

IV. Ergo, his institutis provinciæ, jam tum, cum bello fugitivorum tota Italia arderet, homo non acerrimus, nec fortissimus, C. Norbanus, in summo otio

fuit. Perfacile enim sese Siciliâ tuebatur, ne quod in ipsâ bellum posset exsistere. Etenim, cum nihil tam conjunctum sit, quam negotiatores nostri cum Siculis, usu, re, ratione, concordiâ; et cum ipsi Siculi res suas ita constitutas habeant, ut his pacem expediat esse; imperium autem populi Romani sic diligant, ut id imminui aut commutari minime velint; cumque hæc ab servorum bello pericula, et prætorum institutis et dominorum disciplinâ, provisa sint; nullum est malum domesticum, quod ex ipsâ provinciâ nasci possit.

Quid igitur? nulline motus in Siciliâ servorum, Verre prætore? nullæne consensiones factæ esse dicuntur? nihil sane, quod ad senatum populumque Romanum pervenerit; nihil, quod iste Romam publice conscripserit: et tamen cœptum esse in Siciliâ moveri aliquot locis servitium suspicor. Id adeo non tam ex re, quam ex istius factis decretisque, cognosco. Ac videte, quam non inimico animo sim acturus. Ego ipse hæc, quæ ille quærit, quæ adhuc nunquam audîstis, commemorabo et proferam. In Triocalino, quem locum fugitivi jam ante tenuerant, Leonidæ cujusdam Siculi familia in suspicionem vocata est conjurationis. Res delata ad istum. Statim (ut par fuit) jussu ejus, homines, qui nominati erant, comprehensi sunt, adductique Lilybæum. Domino denuntiatum est, ut adesset: causâ dictâ, damnati sunt.

V. Quid deinde? quid censetis? Furtum fortasse aut prædam exspectatis aliquam. Nolite usquequâque eadem quærere. In metu belli, furandi qui locus potest esse? etiam si qua fuit in hac re occasio, prætermissa est. Tum potuit a Leonidâ nummorum aliquid auferre, cum denuntiavit, ut adesset: fuit nundinatio aliqua, et ista non nova, ne causam diceret: etiam alter locus, ut absolverentur. Damnatis quidem servis, quæ prædandi potest esse ratio? Produci ad supplicium necesse est. Testes enim sunt,

qui in consilio fuerunt; testes, publicæ tabulæ; testis, splendidissima civitas Lilybætana; testis, honestissimus maximusque conventus civium Romanorum. [Fieri] nihil potest: producendi sunt. Itaque producuntur, et ad palum alligantur.

Etiam nunc mihi exspectare videmini, judices, quid deinde factum sit; quod iste nihil unquam fecit sine aliquo quæstu atque prædâ. Quid in ejusmodi re fieri potuit? quod commodum est? Exspectate facinus, quam vultis improbum: vincam tamen exspectationem omnium. Nomine sceleris conjurationisque damnati, ad supplicium traditi, ad palum alligati, repente, multis millibus hominum inspectantibus, soluti sunt, et Leonidæ illi domino redditi. Quid hoc loco potes dicere, homo amentissime? nisi id, quod ego non quæro; quod denique in re tam nefariâ, tametsi dubitari non potest, tamen, ne si dubitetur quidem, quæri oporteat; quid, aut quantum, aut quomodo acceperis. Remitto tibi hoc totum, atque istâ te curâ libero. Neque enim metuo, ne hoc cuiquam persuadeatur, ut, ad quod facinus nemo, præter te, ullâ pecuniâ adduci potuerit, id tu gratis suscipere conatus sis. Verum de istâ furandi prædandique ratione nihil dico: de hac imperatoriâ jam tuâ laude disputo.

VI. Quid ais, bone custos defensorque provinciæ? Tu, quos servos arma capere ac bellum facere in Siciliâ voluisse cognôras, et de consilii sententiâ judicâras, hos ad supplicium jam more majorum traditos, et ad palum alligatos, ex mediâ morte eripere ac liberare ausus es? ut, quam damnatis servis crucem fixeras, hanc indemnatis civibus Romanis reservares? Perditæ civitates, desperatis omnibus rebus, hos solent exitus exitiales habere, ut damnati in integrum restituantur, vincti solvantur, exsules reducantur, res judicatæ rescindantur. Quæ cum accidunt, nemo est, quin intelligat, ruere illam rempublicam: hæc ubi veniunt, nemo est, qui ullam spem salutis reli-

quam esse arbitretur. Atque hæc sicubi facta sunt, facta sunt, ut homines populares aut nobiles supplicio aut exsilio levarentur; at non ab his ipsis qui judicâssent; at non statim; an non eorum facinorum damnati, quæ ad vitam omnium et fortunas pertinerent. Hoc vero novum et ejusmodi est, ut magis propter reum, quam propter rem ipsam, credibile videatur; ut homines servos, ut ipse qui judicârat, ut statim e medio supplicio, dimiserit; ut ejus facinoris damnatos servos, quod ad omnium liberorum caput et sanguinem pertineret.

O præclarum imperatorem, nec jam cum M' Aquillio, fortissimo viro, sed vero cum Paulis, Scipionibus, Mariis, conferendum! Tantumne vidisse in metu periculoque provinciæ? cum servitiorum animos in Siciliâ suspensos propter bellum Italiæ fugitivorum videret; ne quis se commovere auderet, quantum terroris injecit! Comprehendi jussit. Quis non pertimescat? Causam dicere dominos. Quid servis tam formidolosum? "Fecisse videri" pronuntiavit. Exortam videtur flammam paucorum dolore ac morte restinxisse. Quid deinde sequitur? verbera atque ignes, et illa extrema ad supplicium damnatorum, metum cæterorum, cruciatus et crux? Hisce omnibus suppliciis sunt liberati. Quis dubitet, quin servorum animos summâ formidine oppresserit, cum viderent eâ facilitate prætorem, ut ab eo sceleris conjurationisque damnatorum vita, vel ipso carnifice internuntio, redimeretur? Quid? hoc in Apolloniensi Aristodamo? quid? in Leonte Megarensi non idem fecisti?

VII. Quid? iste motus servorum bellique subita suspicio, utrum tibi tandem diligentiam custodiendæ provinciæ, an novam rationem improbissimi quæstûs, attulit? Halicyensis Eumenidæ, nobilis hominis et honesti, et magnæ pecuniæ, villicus cum impulsu tuo insimulatus esset, HS LX a domino accepisti: quod nuper ipse juratus docuit, quemadmodum ges-

tum esset. Ab equite Romano C. Matrinio, absente, cum is esset Romæ, quod ejus villicos pastoresque tibi in suspicionem venisse dixeras, HS centum abstulisti. Dixit hoc L. Flavius, qui tibi eam pecuniam numeravit, procurator C. Matrinii: dixit ipse C. Matrinius: dicet vir clarissimus Cn. Lentulus, censor, qui, Matrinii honoris causâ, recenti negotio, ad te literas misit, mittendasque curavit.

Quid? de Apollonio, Diocli filio, Panormitano, cui Gemino cognomen est, præteriri potest? Ecquid hoc totâ Siciliâ clarius? ecquid indignius? ecquid manifestius proferri potest? quem iste, ut Panormum venit, ad se vocari, et de tribunali citari jussit, concursu magno frequentiâque conventûs. Homines statim loqui: mirari, quod Apollonius, homo pecuniosus, tamdiu ab isto maneret integer: excogitavit: nescio quid attulit: profecto homo dives repente a Verre non sine causâ citatur. Exspectatio summa omnium, quidnam id esset; cum exanimatus subito ipse accurrit cum adolescente filio: nam pater, grandis natu, jam diu lecto tenebatur. Nominat iste servum, quem magistrum pecoris esse diceret: eum dicit conjurâsse, et alias familias concitâsse. Is omnino servus in familiâ non erat. Eum statim exhibere jubet. Apollonius affirmare, servum se omnino illo nomine habere neminem. Iste hominem abripi a tribunali, et in carcerem conjici jubet. Clamare ille, cum raperetur, nihil se miserum fecisse, nihil commisisse; pecuniam sibi esse in nominibus; numeratam in præsentia non habere. Hæc cum maxime summâ hominum frequentiâ testificaretur, ut quivis intelligere posset, eum, quod pecuniam non dedisset, idcirco illâ tam acerbâ injuriâ affici; cum maxime, ut dico, hoc de pecuniâ clamaret, in vincla conjectus est.

VIII. Videte constantiam prætoris, et ejus prætoris, qui nunc reus non ita defendatur, ut mediocris prætor, sed ita laudetur, ut optimus imperator. Cum servo-

rum bellum metueretur, quo supplicio dominos indemnatos afficiebat, hoc servos damnatos liberabat. Apollonium, locupletissimum hominem, (qui, si fugitivi bellum in Siciliâ facerent, amplissimas fortunas amitteret) belli fugitivorum nomine, indictâ causâ, in vincla conjecit: servos, quos ipse, cum consilio, belli faciendi causâ consensisse judicavit, eos, sine consilii sententiâ, suâ sponte, omni supplicio liberavit.

Quid? si ab Apollonio aliquid commissum est, quamobrem jure in eum animadverteretur; tamenne hanc rem sic agemus, ut crimini aut invidiæ reo putemus esse oportere, si quo de homine severius judicavit? Non agam tam acerbe: non utar istâ accusatoriâ consuetudine, si quid est factum clementer, ut dissolute factum criminer; si quid vindicatum severe est, ut ex eo crudelitatis invidiam colligam. Non agam istâ ratione: tua sequar judicia; tuam defendam auctoritatem, quoad tu voles: simul ac tute cœperis tua judicia rescindere, mihi succensere desinito. Meo enim jure contendam, eum, qui suo judicio condemnatus sit, juratorum judicum sententiis damnari oportere. Non defendam Apollonii causam, amici atque hospitis mei, ne tuum judicium videar rescindere: nihil de hominis frugalitate, virtute, diligentiâ, dicam: prætermittam illud etiam, de quo antea dixi, fortunas ejus ita constitutas fuisse, familiâ, pecore, villis, pecuniis creditis, ut nemini minus expediret, ullum in Siciliâ tumultum aut bellum commoveri: non dicam ne illud quidem, si maxime in culpâ fuerit Apollonius, tamen in hominem honestissimum, civitatis honestissimæ, tam graviter animadverti, causâ indictâ, non oportuisse. Nullam invidiam in te, ne ex illis quidem rebus, concitabo, cum esset talis vir in carcere, in tenebris, in squalore, in sordibus, tyrannicis interdictis tuis, patri exactâ ætate, et adolescenti filio, adeundi ad illum miserum potestatem nunquam esse factam. Etiam illud præ-

teribo, quotiescumque Panormum veneris illo anno et sex mensibus, (nam tamdiu fuit in carcere Apollonius) toties ad te senatum Panormitanum adîsse supplicem, cum magistratibus sacerdotibusque publicis, orantem atque obsecrantem, ut aliquando ille miser atque innocens calamitate illâ liberaretur. Relinquam hæc omnia: quæ si velim persequi, facile ostendam, tuâ crudelitate in alios, omnes tibi aditus misericordiæ judicum jampridem esse præclusos.

IX. Omnia igitur ista concedam et remittam: prævideo enim, quid sit defensurus Hortensius. Fatebitur, apud istum neque senectutem patris, neque adolescentiam filii, neque lacrymas utriusque, plus valuisse, quam utilitatem salutemque provinciæ. Dicet, rem publicam administrari sine metu ac severitate non posse. Quæret, quamobrem fasces prætoribus præferantur, cur secures datæ, cur carcer ædificatus, cur tot supplicia sint in improbos more majorum constituta? Quæ cum omnia graviter severeque dixerit; quæram, cur hunc eumdem Apollonium Verres idem, repente, nullâ novâ re allâtâ, nullâ defensione, sine causâ, de carcere emitti jusserit? tantumque in hoc crimine suspicionis esse affirmabo, ut jam ipsis judicibus, sine meâ argumentatione, conjecturam facere permittam, quod hoc genus prædandi, quam improbum, quam indignum, quamque ad magnitudinem quæstûs immensum infinitumque, esse videatur.

Nam quæ iste in Apollonio fecit, ea primum breviter cognoscite, quot et quanta sint: deinde hæc expendite atque æstimate pecuniâ. Reperietis, idcirco hæc in uno homine pecunioso tot constituta, ut cæteris formidines similium incommodorum, atque exempla periculorum, proponerentur. Primum insimulatio est repentina capitalis atque invidiosi criminis: (statuite, quanti hoc putetis, et quam multos redemisse:) deinde crimen sine accusatore, sententia sine consilio, damnatio sine defensione: (æstimate

harum rerum omnium pretia; et cogitate, in his iniquitatibus unum hæsisse Apollonium; cæteros profecto multos ex his incommodis pecuniâ se liberâsse:) postremo tenebræ, vincula, carcer, inclusum supplicium, atque a conspectu parentûm ac liberûm, denique a libero spiritu et communi luce, seclusum: hæc vero, quæ vel vitâ redimi recte possunt, æstimare pecuniâ non queo. Hæc omnia sero redemit Apollonius, jam mœrore ac miseriis perditus: sed tamen cæteros docuit, ante istius avaritiæ ac sceleri occurrere. Nisi vero existimatis, hominem pecuniosissimum sine aliquâ causâ quæstûs electum ad tam incredibile crimen, aut sine eâdem causâ repente e carcere emissum; aut hoc prædandi genus ab isto in illo uno adhibitum ac tentatum, et non, per illum, omnibus pecuniosis Siculis metum propositum et injectum.

X. Cupio mihi, judices, ab illo subjici, quoniam de militari ejus gloriâ dico, si quid forte prætereo. Nam mihi videor de omnibus jam rebus ejus gestis dixisse, quæ quidem ad belli fugitivorum pertinerent suspicionem: certe nihil sciens prætermisi. Habetis hominis consilia, diligentiam, vigilantiam, custodiam defensionemque provinciæ. Summa illuc pertinet, ut sciatis, quoniam plura genera sunt imperatorum, ex quo genere iste sit. Ne diutius in tantâ penuriâ virorum fortium talem imperatorem ignorare possitis; non ad Q. Maximi sapientiam, neque ad illius superioris Africani in re gerendâ celeritatem, neque ad hujus, qui postea fuit, singulare consilium, neque ad Pauli rationem ac disciplinam, neque ad C. Marii vim atque virtutem, sed [ad aliud genus, imperatorem] sane diligenter retinendum et conservandum, quæso, cognoscite.

Itinerum primum laborem, qui vel maximus est in re militari, judices, et in Siciliâ maxime necessarius, accipite, quam facilem sibi iste et jucundum ratione consilioque reddiderit. Primum temporibus

hibernis, ad magnitudinem frigorum et ad tempestatum vim ac fluminum, præclarum sibi hoc remedium comparârat. Urbem Syracusas elegerat; cujus hic situs, atque hæc natura esse loci cœlique dicitur, ut nullus unquam dies tam magnâ turbulentâque tempestate fuerit, quin aliquo tempore ejus diei solem homines viderent. Hîc ita vivebat iste bonus imperator hibernis mensibus, ut eum non facile, non modo extra tectum, sed ne extra lectum quidem, quisquam videret. Ita diei brevitas conviviis, noctis longitudo stupris et flagitiis, conterebatur. Cum autem ver esse cœperat, (cujus initium iste, non a Favonio, neque ab aliquo astro, notabat; sed, cum rosam viderat, tunc incipere ver arbitrabatur) dabat se labori atque itineribus: in quibus usque eo se præbebat patientem atque impigrum, ut eum nemo unquam in equo sedentem videret.

XI. Nam (ut mos fuit Bithyniæ regibus) lecticâ octophoro ferebatur, in quâ pulvinus erat pellucidus Melitensis, rosâ farctus: ipse autem coronam habebat unam in capite, alteram in collo; reticulumque ad nares sibi admovebat, tenuissimo lino, minutis maculis, plenum rosæ. Sic confecto itinere, cum ad aliquod oppidum venerat, eâdem lecticâ usque in cubiculum deferebatur. Eo veniebant Siculorum magistratus, veniebant equites Romani; id, quod ex multis juratis audîstis: controversiæ secreto deferebantur: paulo post palam decreta auferebantur. Deinde, ubi paulisper in cubiculo, pretio, non æquitate, jura descripserat; Veneri jam et Libero reliquum tempus deberi arbitrabatur.

Quo loco mihi non prætermittenda videtur præclari imperatoris egregia ac singularis diligentia. Nam scitote esse oppidum in Siciliâ nullum, ex iis oppidis, in quibus consistere prætores, et conventum agere solent, quo in oppido non isti, ex aliquâ familiâ non ignobili, delecta ad libidinem mulier esset. Itaque nonnullæ ex eo numero in convivium adhibe-

bantur palam. Si quæ castiores erant, ad tempus veniebant; lucem conventumque vitabant. Erant autem convivia non illo silentio prætorum populi Romani atque imperatorum, neque eo pudore, qui in magistratuum conviviis versari solet, sed cum maximo clamore atque convicio. Nonnunquam etiam res ad manus atque ad pugnam veniebat. Iste enim prætor severus ac diligens, qui populi Romani legibus nunquam paruisset, illis diligenter legibus, quæ in poculis ponebantur, obtemperabat. Itaque erant exitus ejusmodi, ut alius inter manus e convivio, tamquam e prœlio, auferretur; alius, tamquam occisus, relinqueretur; plerique fusi sine mente ac sine ullo sensu jacerent, quivis ut, cum adspexisset, non se prætoris convivium, sed ut Cannensem pugnam nequitiæ, videre arbitraretur.

XII. Cum vero æstas summa esse jam cœperat, (quod tempus omnes Siciliæ semper prætores in itineribus consumere consueverunt, propterea, quod tum putant obeundam esse maxime provinciam, cum in areis frumenta sunt, quod et familiæ congregantur, et magnitudo servitii perspicitur, et labor operis maxime offenditur, et frumenti copia commovet, tempus anni non impedit) tum, inquam, cum concursant cæteri prætores, iste, novo quodam ex genere imperator, pulcherrimo Syracusarum loco stativa sibi castra faciebat.

Nam in ipso aditu atque ore portûs, ubi primum ex alto sinus ad urbem ab litore inflectitur, tabernacula carbaseis intenta velis collocabat. Huc ex illâ domo prætoriâ, quæ regis Hieronis fuit, sic emigrabat, ut per eos dies nemo istum extra illum locum videre posset. In eum autem ipsum locum aditus erat nemini, nisi qui aut socius, aut minister libidinis esse posset. Huc omnes mulieres, quibuscum iste consueverat, conveniebant; quarum incredibile est quanta multitudo fuerit Syracusis. Huc homines digni istius amicitiâ, digni vitâ illâ conviviisque, veniebant. In-

ter ejusmodi viros ac mulieres, adultâ ætate filius versabatur; ut eum, etiamsi natura a parentis similitudine abriperet, consuetudo tamen ac disciplina patri similem esse cogeret. Huc Tertia illa perducta per dolum atque insidias ab Rhodio tibicine, maximas in istius castris effecisse turbas dicitur, cum indigne pateretur uxor Cleomenis Syracusani, nobilis mulier, itemque Æschrionis, honesto loco nata, in conventum suum mimi Isidori filiam venisse. Iste autem Hannibal, qui in suis castris virtute putaret oportere, non genere, certari, sic hanc Tertiam dilexit, ut eam secum ex provinciâ deportaret.

XIII. Ac per eos dies, cum iste cum pallio purpureo, talarique tunicâ, versaretur in conviviis muliebribus, non offendebantur homines in eo; neque moleste ferebant, abesse a foro magistratum, non jus dici, non judicia fieri; locum illum litoris percrepare totum mulierum vocibus, cantuque symphoniæ, in foro silentium esse summum causarum atque juris: non ferebant homines moleste: non enim jus abesse videbatur a foro, neque judicia, sed vis et crudelitas, et bonorum acerba atque indigna direptio.

Hunc tu igitur imperatorem esse defendis, Hortensi? hujus furta, rapinas, cupiditatem, crudelitatem, superbiam, scelus, audaciam, rerum gestarum magnitudine atque imperatoriis laudibus tegere conaris? Hîc scilicet est metuendum, ne, ad exitum defensionis tuæ, vetus illa Antoniana dicendi ratio atque auctoritas proferatur: ne excitetur Verres, ne denudetur a pectore, ne cicatrices populus Romanus adspiciat, ex mulierum morsu vestigia libidinis atque nequitiæ.

Dii faciant, ut rei militaris, ut belli, mentionem facere audeas. Cognoscentur enim omnia istius æra illa vetera, ut, non solum in imperio, verum etiam in stipendiis, qualis fuerit, intelligatis. Renovabitur prima illa militia, cum iste e foro abduci, non, ut ipse prædicat, perduci solebat. Aleatoris Placentini castra

commemorabuntur; in quibus cum frequens fuisset, tamen ære dirutus est. Multa ejus in stipendiis damna proferentur, quæ, ab isto, ætatis fructu dissoluta et compensata sunt.

Jam vero, cum, in ejusmodi patientiâ turpitudinis, alienâ, non suâ satietate obduruisset; qui vir fuerit, quot præsidia, quam munita, pudoris et pudicitiæ, vi et audaciâ ceperit, quid me attinet dicere, aut conjungere cum istius flagitio cujusquam præterea dedecus? Non faciam, judices: omnia vetera prætermittam: duo sola recentia, sine cujusquam infamiâ, ponam; ex quibus conjecturam facere de omnibus possitis: unum illud, quod ita fuit illustre, notumque omnibus, ut nemo tam rusticanus homo, L. Lucullo et M. Cottâ consulibus, Romam ex ullo municipio vadimonii causâ venerit, quin sciret, jura omnia prætoris urbani, nutu atque arbitrio Chelidonis meretriculæ, gubernari; alterum, quod, cum paludatus exîsset, votaque pro imperio suo communique populi Romani nuncupâsset, noctu, stupri causâ, lecticâ in urbem introferri solitus est ad mulierem, nuptam uni, propositam omnibus, contra fas, contra auspicia, contra omnes divinas atque humanas religiones.

XIV. O Dii immortales! Quid interest inter mentes hominum et cogitationes! Ita mihi meam voluntatem, spemque reliquæ vitæ, vestra populique Romani existimatio comprobet, ut ego, quos adhuc mihi magistratus populus Romanus mandavit, sic eos accepi, ut me omnium officiorum obstringi religione arbitrarer. Ita quæstor sum factus, ut mihi honorem illum tum non solum datum, sed etiam creditum ac commissum, putarem. Sic obtinui quæsturam in provinciâ, ut omnium oculos in me unum conjectos arbitrarer; ut me quæsturamque meam, quasi in aliquo orbis terræ theatro, versari existimarem; ut omnia semper, quæ jucunda videntur esse, non modo his extraordinariis cupiditatibus, sed etiam ipsi naturæ ac necessitati, denegarem.

Nunc sum designatus ædilis: habeo rationem, quid a populo Romano acceperim: mihi ludos sanctissimos, maximâ cum cærimoniâ, Cereri, Libero, Liberæque, faciendos; mihi Floram matrem populo plebique Romanæ ludorum celebritate placandam; mihi ludos antiquissimos, qui primi Romani sunt nominati, maximâ cum dignitate ac religione, Jovi, Junoni, Minervæque, esse faciendos; mihi sacrarum ædium procurationem, mihi totam urbem tuendam esse commissam: ob earum rerum laborem et sollicitudinem fructus illos datos, antiquiorem in senatu sententiæ dicendæ locum, togam prætextam, sellam curulem, jus imaginis ad memoriam posteritatemque prodendæ. Ex his ego rebus omnibus, judices, ita mihi Deos omnes propitios esse velim, ut, tametsi mihi jucundissimus est honos populi, tamen nequâquam tantum capio voluptatis, quantum sollicitudinis et laboris; ut hæc ipsa ædilitas, non quia necesse fuerit, alicui candidato data, sed, quia sic oportuerit, recte collocata, et judicio populi in loco posita, esse videatur.

XV. Tu cum esses prætor renuntiatus, quoquo modo; (mitto enim et prætereo, quid tum sit actum) sed, cum esses renuntiatus (ut dixi), non ipsâ præconis voce excitatus es, qui te toties "seniorum juniorumque centuriis illo honore affici" pronuntiavit, ut hoc putares, aliquam reipublicæ partem tibi creditam? annum tibi illum unum domo carendum esse meretricis? Cum tibi sorte obtigisset, ut jus diceres, quantum negotii, quid oneris, haberes, nunquam cogitâsti? neque illud rationis habuisti, si forte expergefacere te posses, eam provinciam, quam tueri singulari sapientiâ atque integritate difficile esset, ad summam stultitiam nequitiamque venisse? Itaque non modo domo tuâ Chelidonem in præturâ extrudere noluisti, sed in Chelidonis domum præturam tuam totam detulisti.

Secuta provincia est: in quâ tibi nunquam venit

in mentem, non tibi idcirco fasces et secures, et tantam imperii vim, tantamque ornamentorum omnium dignitatem datam, ut earum rerum vi et auctoritate omnia repagula juris, pudoris, et officii, perfringeres; ut omnium bona prædam tuam duceres, nullius res tuta, nullius domus clausa, nullius vita septa, nullius pudicitia munita, contra tuam cupiditatem et audaciam posset esse: in quâ tu te ita gessisti, ut, cum omnibus teneare rebus, ad bellum fugitivorum confugias. Ex quo jam intelligis, non modo tibi nullam defensionem, sed maximam vim criminum, exortam: nisi forte Italici belli fugitivorum reliquias, atque illud Temsanum incommodum, proferes; ad quod recens cum te peropportune fortuna obtulisset, si quid in te virtutis atque industriæ fuisset; idem, qui semper fueras, inventus es.

XVI. Cum ad te Valentini venissent, et pro his homo disertus et nobilis, M. Marius, loqueretur, ut negotium susciperes, ut, cum penes te prætorium imperium ac nomen esset, ad illam parvam manum exstinguendam, ducem te principemque præberes; non modo id refugisti, sed eo ipso tempore, cum esses in litore, Tertia illa tua, quam tecum deportabas, erat in omnium conspectu: ipsis autem Valentinis, ex tam illustri nobilique municipio, tantis de rebus responsum nullum dedisti, cum esses cum tunicâ pullâ et pallio. Quid hunc proficiscentem, quid in ipsâ provinciâ fecisse existimatis, qui, cum jam ex provinciâ, non ad triumphum, sed ad judicium decederet, ne illam quidem infamiam fugerit, quam sine ullâ voluptate capiebat?

O divina senatûs frequentis in æde Bellonæ admurmuratio! Memoriâ tenetis, judices, cum advesperasceret, et paulo ante esset de hoc Temsano incommodo nuntiatum; cum inveniretur nemo, qui in illa loca cum imperio mitteretur, dixisse quemdam,

Verrem esse non longe a Temsâ; quam valde universi admurmurârint, quam palam principes contra dixerint. Et is, tot criminibus testimoniisque convictus, in eorum tabellis spem sibi aliquam ponit, quorum omnium palam, causâ incognitâ, voce damnatus est?

XVII. Esto: nihil ex fugitivorum bello, aut suspicione belli, laudis adeptus est, quod neque bellum ejusmodi, neque belli periculum fuit in Siciliâ, neque ab isto provisum est, ne quod esset. At vero, contra bellum prædonum, classem habuit ornatam, diligentiamque in eo singularem. Itaque, isto prætore, præclare defensa provincia est. Sic de bello prædonum, sic de classe Siciliensi, judices, dicam, ut hoc jam ante confirmem, in hoc uno genere omnes inesse culpas istius maximas, avaritiæ, majestatis, dementiæ, libidinis, crudelitatis. Hæc dum breviter expono, quæso, (ut fecistis adhuc) diligenter attendite.

Rem navalem primum ita dico esse administratam, non uti provincia defenderetur, sed ut, classis nomine, pecunia quæreretur. Superiorum prætorum consuetudo cum hæc fuisset, ut naves civitatibus certusque numerus nautarum militumque imperaretur, maximæ et locupletissimæ civitati Mamertinæ nihil horum imperavisti: ob quam rem quid tibi Mamertini clam dederint pecuniæ, post videbitur: ex ipsorum literis et testibus quæremus. Navem vero cybeam maximam, triremis instar, pulcherrimam atque ornatissimam, palam ædificatam sumtu publico, sciente Siciliâ, per magistratum [senatumque] Mamertinum tibi datam donatamque esse, dico. Hæc navis, onusta prædâ Siciliensi, cum ipsa quoque esset ex prædâ, simul cum iste decederet, appulsa Veliam est, cum plurimis rebus, et iis, quas ante Romam mittere cum cæteris furtis noluit, quod erant carissimæ, maximeque eum delectabant. Eam navem nuper egomet vidi Veliæ, multique alii viderunt, [pulcherrimam atque

ornatissimam,] judices: quæ quidem omnibus, qui eam adspexerant, prospectare jam exsilium, atque explorare fugam domini, videbatur.

XVIII. Quid mihi hoc loco respondebis? nisi forte id, quod, tametsi probari nullo modo potest, tamen dici quidem in judicio de pecuniis repetundis necesse est, de tuâ pecuniâ ædificatam esse eam navem. Aude hoc saltem dicere, quod necesse est. Noli metuere, Hortensi, ne quæram, quî licuerit ædificare navem senatori. Antiquæ sunt istæ leges, et mortuæ (quemadmodum tu soles dicere), quæ vetant. Fuit ista respublica quondam, fuit ista severitas in judiciis, ut istam rem accusator in magnis criminibus objiciendam putaret. Quid enim tibi nave opus fuit? qui, si quo publice proficiscereris, et præsidii et vecturæ causâ, sumtu publico navigia præberentur; privatim autem nec proficisci quoquam posses, nec arcessere res transmarinas ex iis locis, in quibus tibi [habere,] mercari nihil liceret.

Deinde cur quidquam contra leges parâsti? Valeret hoc crimen in illâ veteri severitate ac dignitate reipublicæ. Nunc non modo te hoc crimine non arguo; sed ne illâ quidem communi vituperatione reprehendo. Postremo, tu tibi hoc nunquam turpe, nunquam criminosum, nunquam invidiosum fore putâsti, celeberrimo loco palam tibi ædificari onerariam navem in eâ provinciâ, quam tu cum imperio obtinebas? Quid eos loqui, qui videbant, quid existimare eos qui audiebant, arbitrabare? Inanem te navem esse in Italiam deducturum? navicularium te, cum Romam venisses, esse facturum? Ne illud quidem quisquam poterat suspicari, te habere in Italiâ maritimum fundum, et ad fructus deportandos onerariam navem comparare? Ejusmodi de te voluisti sermonem esse omnium, palam ut loquerentur, te illam navem parare, quæ prædam ex Siciliâ deportaret; et quæ ad ea furta, quæ reliquisses, commearet?

Verum hæc omnia, si doces, navem de tuâ pecuniâ

ædificatam, remitto atque concedo. Sed hoc, homo amentissime, non intelligis, priore actione, ab ipsis istis tuis Mamertinis laudatoribus esse sublatum? Nam dixit Heius, princeps civitatis, princeps istius legationis quæ ad tuam laudationem missa est, navem tibi operis publicis Mamertinorum esse ædificatam, eique faciendæ senatorem Mamertinum publice præfuisse. Reliqua est materies. Hanc Rheginis (ut ipsi dicunt; tametsi tu negare non potes) publice, quod Mamertini materiem non habent, imperavisti.

XIX. Si et ex quo fit navis, et qui faciunt, imperio tibi tuo, non pretio, præsto fuerunt; ubi tandem istuc latet, quod tu de tuâ pecuniâ dicis impensum? At Mamertini in tabulis nihil habent. Primum video, potuisse fieri, ut ex ærario nihil darent. Etenim vel Capitolium (sicut apud majores nostros factum est) publice coactis fabris, operisque imperatis, gratis exædificari atque effici potuit: deinde, id quoque perspicio (quod et ostendam, cum istos produxero), ipsorum ex literis, multas pecunias, isti erogatas, in operum locationes falsas atque inanes esse perscriptas. Nam illud minime mirum est, Mamertinos, a quo summum beneficium acceperant, quem sibi amiciorem quam populo Romano esse cognoverant, ejus capiti literis suis pepercisse. Sed si argumento est, Mamertinos pecunias tibi non dedisse, quia scriptum non habent; sit argumento, tibi gratis constare navem, quia, quid emeris, aut quid locaveris, scriptum proferre non potes.

At enim idcirco navem Mamertinis non imperâsti, quod sunt fœderati. Dii approbent. Habemus hominem in fecialium manibus educatum; unum, præter cæteros, in publicis religionibus fœderum sanctum et diligentem. Omnes, qui ante te prætores fuerunt, dedantur Mamertinis, quod iis navem contra pactionem fœderis imperârint. Sed tamen tu, sancte homo ac religiose, cur Taurominitanis, item fœderatis, navem imperâsti? An hoc probabis, in æquâ causâ popu-

rum, sine pretio, varium jus et disparem conditionem fuisse?

Quid? si ejusmodi esse hæc duo fœdera duorum populorum, judices, doceo, ut Taurominitanis nominatim cautum et exceptum sit fœdere, ne navem dare debeant; Mamertinis, in ipso fœdere sanctum atque perscriptum sit, uti navem dare necesse sit; istum autem, contra fœdus, et Taurominitanis imperâsse, et Mamertinis remisisse; num cui dubium poterit esse, quin, Verre prætore, plus Mamertinis cybea, quam Taurominitanis fœdus opitulatum sit? Recitentur fœdera.

(*Mamertinorum et Taurominitanorum cum populo Romano fœdera.*)

XX. Isto igitur tuo, quemadmodum ipse prædicas, beneficio; ut res indicat, pretio atque mercede, minuisti majestatem reipublicæ, minuisti auxilia populi Romani, minuisti copias, majorum virtute ac sapientiâ comparatas: sustulisti jus imperii, conditionem sociorum, memoriam fœderis. Qui ex fœdere ipso navem vel usque ad Oceanum, si imperâssemus, sumtu periculoque suo armatam atque ornatam, mittere debuerunt; hi, ne in freto ante sua tecta et domos navigarent, ne sua mœnia portusque defenderent, pretio abs te jus fœderis et imperii conditionem [emerunt.]

Quid censetis in hoc fœdere faciendo voluisse Mamertinos impendere laboris, operæ, pecuniæ, ne hæc biremis adscriberetur, si id ullo modo possent a nostris majoribus impetrare? Nam, cum hoc munus imperaretur tam grave civitati, inerat, (nescio quo modo) in illo fœdere societatis, quasi quædam nota servitutis. Quod tum, recentibus suis officiis, integrâ re, nullis populi Romani difficultatibus, a majoribus nostris fœdere assequi non potuerunt; id nunc, nullo novo officio suo, tot annis post, jure imperii nostri quotannis usurpatum, ac semper retentum, summâ in difficultate navium, a C. Verre pretio assecuti sunt.

At hoc solum sunt assecuti, ne navem darent? Ecquem nautam, ecquem militem, qui aut in classe aut in præsidio esset, te prætore, per triennium Mamertini dederunt?

XXI. Denique, cum ex senatûs-consulto, itemque ex lege Terentiâ et Cassiâ, frumentum æquabiliter emi ab omnibus Siciliæ civitatibus oporteret; id quoque munus leve atque commune Mamertinis remisisti. Dices, frumentum Mamertinos non debere. Quomodo non debere? an, ut ne venderent? non enim erat hoc genus frumenti ex eo genere quod exigeretur, sed ex eo quod emeretur. Te igitur auctore et interprete, ne foro quidem et commeatu Mamertini populum Romanum juvare debuerunt.

Quæ tandem civitas fuit, quæ deberet? Qui publicos agros arant, certum est, quid ex lege censoriâ dare debeant: cur iis quidquam præterea ex alio genere imperavisti? Quid? decumani num quid, præter singulas decumas, ex lege Hieronicâ debent? cur iis quoque statuisti, quantum ex hoc genere frumenti emti darent? Qui sunt immunes, ii certe nihil debent: at his non modo imperâsti; verum etiam, quo plus darent, quam poterant, hæc sexagena millia modiûm, quæ Mamertinis remiseras, addidisti. Neque hoc dico, cæteris non recte imperatum esse: Mamertinis, qui erant in eâdem causâ, quibus superiores omnes prætores, item ut cæteris, imperârant, pecuniamque ex senatûs-consulto et ex lege dissolverant, his dico non recte remissum. Et, ut hoc beneficium (quemadmodum dicitur) trabali clavo figeret, cum consilio causam Mamertinorum cognoscit; et, de consilii sententiâ, Mamertinis se frumentum non imperare pronuntiat. Audite decretum mercenarii prætoris ex ipsius commentario: cognoscite, quanta in scribendo gravitas, quanta in constituendo jure sit auctoritas. Recita commentarium.

(*Decretum ex commentario.*)

"Libenter" ait se facere: itaque perscribit. Quid?

si hoc verbo non esses usus, "Libenter," nos videlicet invitum te quæstum facere putaremus? "ac de consilii sententiâ;" præclarum recitari consilium, judices, audîstis. Utrum vobis consilium recitari tandem prætoris videbatur, cum audiebatis nomina, an prædonis improbissimi societas atque comitatus?

En fœderum interpretes, societatis pactores, religionis auctores! Nunquam in Siciliâ frumentum publice est emtum, quin Mamertinis pro portione imperaretur, antequam hoc delectum præclarumque consilium iste dedit, ut ab his nummos acciperet, ac sui similis esset. Itaque tantum valuit istius decreti auctoritas, quantum debuit ejus hominis, qui, a quibus frumentum emere debuisset, iis decretum vendidisset: nam statim L. Metellus, ut isti successit, ex C. Sacerdotis et Sexti Peducæi instituto ac literis, frumentum Mamertinis imperavit.

XXII. Tum illi intellexerunt, se id, quod a malo auctore emissent, diutius obtinere non posse. Age porro, tu, qui te tam religiosum existimari voluisti interpretem fœderum, cur Taurominitanis frumentum, cur Netinis, imperâsti? quarum civitatum utraque fœderata est. Ac Netini quidem sibi non defuerunt: nam, simul ac pronuntiâsti, libenter te Mamertinis quiddam remittere, te adierunt, et eamdem suam causam fœderis esse docuerunt. Tu aliter decernere in eâdem causâ non potuisti. Pronuntias, Netinos frumentum dare non oportere: et ab his tamen exigis. Cedo mihi ejusdem prætoris literas et rerum decretarum, et frumenti imperati, et tritici emti.

(*Literæ prætoris rerum decretarum, frumenti imperati, et frumenti emti.*)

Quid potius in hac tantâ ac tam turpi inconstantiâ suspicari possumus, judices, quam id, quod necesse est, aut isti a Netinis pecuniam, cum posceret, non datam; aut id esse actum, ut intelligerent Mamertini, bene se apud istum tam multa pretia ac munera

collocâsse, cum idem alii juris ex eâdem causâ non obtinerent?

Hîc mihi etiam audebit mentionem facere Mamertinæ laudationis? in quâ quam multa sint vulnera, quis est vestrûm, judices, quin intelligat? Primum, in judiciis, qui decem laudatores dare non potest, honestius est ei, nullum dare, quam illum quasi legitimum numerum consuetudinis non explere. Tot in Siciliâ civitates sunt, quibus tu per triennium præfuisti: arguunt cæteræ: paucæ et parvæ, metu repressæ, silent: una laudat. Hoc quid est, nisi intelligere, quid habeat utilitatis vera laudatio; sed tamen ita provinciæ præfuisse, ut hac utilitate necessario sit carendum?

Deinde (id, quod alio loco ante dixi) quæ est ista tandem laudatio, cujus laudationis legati principes, et publice tibi navem ædificatam, et privatim se ipsos abs te spoliatos expilatosque esse, dixerunt? Postremo, quid aliud isti faciunt, cum te soli ex Siciliâ laudant, nisi testimonio nobis sunt, te omnia sibi esse largitum, quæ tu de republicâ nostrâ detraxeris? Quæ colonia est in Italiâ tam bono jure, quod tam immune municipium, quod per hosce annos tam commodâ vacatione sit usum omnium rerum, quam Mamertina civitas per triennium? Soli, ex fœdere quod debuerunt, non dederunt; soli, isto prætore, omnium rerum immunes fuerunt; soli in istius imperio eâ conditione vitæ fuerunt, ut populo Romano nihil darent, Verri nihil denegarent.

XXIII. Verum, ut ad classem (quo ex loco sum digressus) revertar: accepisti a Mamertinis navem contra leges: remisisti contra fœdera. Ita in unâ civitate bis improbus fuisti, cum et remisisti quod non oportebat, et accepisti quod non licebat. Exigere te oportuit navem, quæ contra prædones, non quæ cum prædâ, navigaret; quæ defenderet, ne provincia spoliaretur, non quæ [nova] provinciæ spolia portaret.

Mamertini tibi et urbem, quo furta undique deportares, et navem, quâ exportares, præbuerunt. Illud tibi oppidum receptaculum prædæ fuit: illi homines testes custodesque furtorum: illi tibi et locum furtis, et furtorum vehiculum, comparaverunt. Itaque ne tum quidem, cum classem avaritiâ ac nequitiâ tuâ perdidisti, navem Mamertinis imperâsse ausus es: quo tempore in tantâ inopiâ navium, tantâque calamitate provinciæ, etiamsi [precario] essent rogandi, tamen ab his impetraretur: reprimebat enim tibi et imperandi vim et rogandi conatum præclara illa, non populo Romano reddita biremis, sed prætori donata cybea. Ea fuit merces imperii, auxilii, juris, consuetudinis, fœderis.

Habetis unius civitatis firmum auxilium amissum ac venditum pretio; cognoscite nunc novam prædandi rationem, ab hoc primum excogitatam.

XXIV. Sumtum omnem in classem frumento, stipendio, cæterisque rebus, navarcho suo quæque civitas semper dare solebat. Is neque, ut accusaretur a nautis, committere audebat, et civibus suis rationem referre debebat: in illo omni negotio, non modo labore, sed etiam periculo suo, versabatur. Erat hoc, ut dico, factitatum semper, nec solum in Siciliâ, sed in omnibus provinciis, etiam in sociorum Latinorum stipendio ac sumtu, tum cum illorum auxiliis uti solebamus. Verres, post imperium constitutum primus, imperavit, ut ea pecunia omnis a civitatibus sibi annumeraretur, ut is pecuniam tractaret, quem ipse præfecisset. Cui potest esse dubium, quamobrem et omnium consuetudinem veterem primus immutâris, et tantam utilitatem per alios tractandæ pecuniæ neglexeris, et tantam difficultatem cum crimine, molestiam cum suspicione, susceperis?

Deinde alii quæstus instituuntur; ex uno genere navali, videte quam multi. Accipere a civitatibus pecunias, ne nautas darent; pretio certo missos facere nautas; missorum omne stipendium lucrari; reliquis, quod deberet, non dare. Hæc omnia ex civita-

tum testimoniis cognoscite. Recita testimonium civitatum.

(*Testimonia civitatum.*)

XXV. Hunccine hominem? hanccine impudentiam, judices? hanccine audaciam? Civitatibus, pro numero militum, pecuniarum summas describere? certum pretium, sexcenos nummos, nautarum missioni constituere? quos qui dederat, commeatum totius æstatis abstulerat: iste, quod et nautæ nomine pro stipendio frumentoque acceperat, lucrabatur. Ita quæstus duplex unius missione fiebat. Atque hæc homo amentissimus, in tanto prædonum impetu, tantoque periculo provinciæ, sic palam faciebat, ut et ipsi prædones scirent, et tota provincia testis esset.

Cum, propter istius hanc tantam avaritiam, nomine classis esset in Siciliâ, re quidem verâ naves inanes, quæ prædam prætori, non quæ prædonibus metum, afferrent; tamen, cum P. Cæsetius et P. Tadius decem navibus (his semiplenis) navigarent, navem quamdam piratarum, prædâ refertam, non ceperunt, sed abduxerunt, onere suo plane captam atque depressam. Erat ea navis plena juventutis formosissimæ, plena argenti facti, atque signati, multâ cum stragulâ veste. Hæc una navis a classe nostrâ non capta est, sed inventa ad Megaridem; qui locus est non longe a Syracusis. Quod ubi isti nuntiatum est; tametsi in actâ cum mulierculis jacebat ebrius, erexit se tamen, et statim quæstori legatoque suo custodes misit complures, ut omnia sibi integra quam primum exhiberentur. Appellitur navis Syracusas: exspectatur ab omnibus supplicium de captivis. Iste, (quasi prædâ sibi advectâ, non prædonibus captis) si qui senes aut deformes erant, eos in hostium numero ducit: qui aliquid formæ, ætatis, artificiique habebant, abducit omnes; nonnullos scribis suis, filio, cohortique, distribuit: symphoniacos homines sex cuidam amico suo Romam muneri misit. Nox illa tota exinaniendâ navi consumitur. Archipiratam ip-

sum videt nemo, de quo supplicium sumi oportuit. Hodieque omnes sic habent persuasum, (quid ejus sit, vos conjecturâ quoque assequi debetis) istum clam a piratis ob hunc archipiratam pecuniam accepisse.

XXVI. Conjectura bona est. Judex esse bonus nemo potest, qui suspicione certâ non movetur. Hominem nôstis; consuetudinemque omnium tenetis: qui ducem prædonum aut hostium ceperit, quam libenter eum palam ante oculos omnium esse patiatur. Hominem in tanto conventu Syracusis vidi neminem, judices, qui archipiratam captum vidisse se diceret; cum omnes, ut mos est, ut solet fieri, concurrerent, quærerent, videre cuperent. Quid accidit, cur tantopere iste homo occultaretur, ut eum ne casu quidem quisquam adspicere posset? Homines maritimi Syracusis, qui sæpe istius ducis nomen audîssent, cum eum sæpe timuissent, cum ejus cruciatu atque supplicio pascere oculos, animumque exsaturare vellent; potestas adspiciendi nemini facta est.

Unus plures prædonum duces vivos cepit P. Servilius, quam omnes antea. Ecquando igitur isto fructu quisquam caruit, ut videre piratam captum non liceret? At contra, quâcumque iter fecit, hoc jucundissimum spectaculum omnibus vinctorum captorumque hostium præbebat. Itaque ei concursus undique fiebant, ut non modo ex his oppidis, quâ ducebantur, sed etiam ex finitimis, visendi causâ, convenirent. Ipse autem triumphus quamobrem omnium triumphorum gratissimus populo Romano fuit atque jucundissimus? Quia nihil est victoriâ dulcius. Nullum est autem testimonium victoriæ certius, quam, quos sæpe metueris, eos te vinctos ad supplicium duci videre.

Hoc tu quamobrem non fecisti? quamobrem ita iste pirata celatus est, quasi eum adspicere nefas esset? quamobrem supplicium non sumsisti? quam ob causam hominem reservâsti? ecquem audîsti in Siciliâ antea captum archipiratam, qui non securi

percussus sit? Unum cedo auctorem tui facti: profer exemplum. Vivum tu archipiratam ser quem per triumphum (credo), quem ante cu tuum, duceres. Neque enim quidquam erat ja liquum, nisi ut, classe populi Romani pulche amissâ, provinciâque laceratâ, triumphus navali decerneretur.

XXVII. Age porro, custodiri ducem prædon novo more, quam securi feriri omnium exemplo, gis placuit. Quæ sunt istæ custodiæ? apud quos mines? quemadmodum est asservatus? Lautum Syracusanas omnes audîstis; plerique nôstis. O est ingens, magnificum, regum ac tyrannorum. tum est ex saxo in mirandam altitudinem depre et multorum operis penitus exciso. Nihil tam claus ad exitus, nihil tam septum undique, nihil tam tu ad custodias, nec fieri nec cogitari potest. In lautumias, si qui publice custodiendi sunt, etiam cæteris oppidis Siciliæ deduci imperantur. Eo q multos captivos cives Romanos conjecerat, et q eodem cæteros piratas contrudi imperârat; intelle si hunc subditicium archipiratam in eamdem cu diam dedisset, fore, ut a multis, illis in lautum verus ille dux quæreretur. Itaque hominem huic timæ tutissimæque custodiæ non audet committe denique Syracusas totas timet. Amandat homine quo? Lilybæum fortasse. Video: tamen homi maritimos non plane reformidat. Minime, judi Panormum igitur? Audio: quamquam Syracu quoniam in Syracusano captus erat, maxime, si mi supplicio affici, at custodiri oportebat. Ne Panorm quidem.

Quid igitur? quo putatis? Ad homines a pira rum metu et suspicione alienissimos, a navigando busque maritimis remotissimos, ad Centuripinos, mines maxime mediterraneos, summos aratores, nomen nunquam timuissent maritimi prædon unum, te prætore, horruissent Apronium, terrest

archipiratam. Et, ut quivis facile perspiceret, id ab isto actum esse, ut ille suppositus, facile et libenter, se illum, qui non erat, esse simularet; imperat Centuripinis, ut is victu cæterisque rebus quam liberalissime commodissimeque habeatur.

XXVIII. Interea Syracusani, homines periti et humani, (qui non modo ea, quæ perspicua essent, videre, verum etiam occulta suspicari possent) habebant rationem omnes quotidie piratarum, qui securi ferirentur. Quam multos esse oporteret, ex ipso navigio quod erat captum, et ex remorum numero, conjiciebant. Iste, quod omnes, qui artificii aliquid habuerant aut formæ, removerat atque abduxerat, reliquos si, ut consuetudo est, universos ad palum alligâsset, clamorem populi fore suspicabatur, cum tanto plures abducti essent, quam relicti. Propter hanc causam, cum instituisset alios alio tempore producere; tamen in tanto conventu nemo erat, quin rationem numerumque haberet, et reliquos non desideraret solum, sed etiam posceret et flagitaret.

Cum maximus numerus deesset, tum iste homo nefarius in eorum locum, quos domum suam de piratis abduxerat, substituere et supponere cœpit cives Romanos, quos in carcerem antea conjecerat; quorum alios Sertorianos milites fuisse insimulabat, et ex Hispaniâ fugientes ad Siciliam appulsos esse dicebat; alios, qui a prædonibus erant capti, cum mercaturas facerent, aut aliquam ob causam navigarent, suâ voluntate cum piratis fuisse arguebat. Itaque alii cives Romani, ne cognoscerentur, capitibus obvolutis e carcere ad palum atque ad necem rapiebantur; alii, cum a multis civibus Romanis recognoscerentur, ab omnibus defenderentur, securi feriebantur. Quorum ego de acerbissimâ morte crudelissimoque cruciatu dicam, cum eum locum tractare cœpero: et ita dicam, ut, si me in eâ querimoniâ, quam sum habiturus de istius crudelitate, et de civium Romanorum indignissimâ morte, non modo vires, verum etiam

vita deficiat, id mihi præclarum et jucundum putem. Hæc igitur est gesta res, hæc victoria præclara: myoparone piratico capto, dux liberatus, symphoniaci Romam missi; formosi homines, et adolescentes, et artifices, domum abducti; in eorum locum, et ad eorum numerum, cives Romani hostilem in modum cruciati et necati: omnis vestis ablata; omne aurum et argentum ablatum et aversum.

XXIX. At quemadmodum ipse sese induit priore actione? qui tot dies tacuisset, repente in M. Annii, hominis splendidissimi, testimonio, cum is civem Romanum dixisset, archipiratam negâsset, secùri esse percussum, exsiluit; conscientiâ sceleris, et furore ex maleficiis concepto, excitatus dixit, se, quod sciret, sibi crimini datum iri, pecuniam accepisse, neque de vero archipiratâ sumsisse supplicium, ideo securi non percussisse: domi esse apud sese archipiratas dixit duos.

O clementiam populi Romani, seu potius patientiam miram ac singularem! Civem Romanum securi esse percussum, Annius, eques Romanus, dicit: taces. Archipiratam negat: fateris. Fit in eo gemitus omnium et clamor, cum tamen a præsenti supplicio tuo se continuit populus Romanus, et repressit, et salutis suæ rationem judicum severitati reservavit. Quî sciebas tibi crimini datum iri? quamobrem sciebas? quamobrem etiam suspicabare? Inimicum habebas neminem: si haberes, tamen non ita vixeras, ut metum judicii propositum habere deberes. An te (id, quod fieri solet) conscientia timidum suspiciosumque faciebat? Quî igitur, cum esses in imperio, jam tum judicium et crimen horrebas; reus cum tot testibus coarguare, potes de damnatione dubitare?

Verum, si crimen hoc metuebas, ne quis abs te suppositum esse diceret, qui pro archipiratâ securi feriretur; utrum tandem tibi ad defensionem firmius fore putâsti, in judicio, coactu atque efflagitatu meo, producere ad ignotos tanto post eum, quem archipiratam

esse diceres; an, recenti re, Syracusis, apud notos, inspectante Siciliâ pæne totâ, securi ferire? Vide, quid intersit, utrum faciendum fuerit. In illo reprehensio nulla esse potuit: hîc defensio nulla est. Itaque illud semper omnes fecerunt: hoc quis ante te, quis præter te, fecerit, quæro. Piratam vivum tenuisti. Quem ad finem? dum cum imperio fuisti: quamobrem? quam ob causam? quo exemplo? cur tamdiu? Cur, inquam, civibus Romanis, quos piratæ ceperant, securi statim percussis, ipsis piratis lucis usuram tam diuturnam dedisti? Verum esto: sit tibi illud liberum omne tempus, quoad cum imperio fuisti: etiamne privatus, etiamne reus, etiamne pæne damnatus, hostium duces privatâ in domo retinuisti? Unum, alterum mensem, prope annum denique, domi tuæ piratæ, a quo tempore capti sunt, quoad per me licitum est, fuerunt: hoc est, quoad per M' Acilium Glabrionem licitum est; qui, postulante me, produci atque in carcerem condi imperavit.

XXX. Quod est hujusce rei jus? quæ consuetudo? quod exemplum? Hostem acerrimum atque infestissimum populi Romani, seu potius communem hostem gentium nationumque omnium, quisquam omnium mortalium privatus, intra mœnia, domi suæ retinere poterit?

Quid, si pridie, quam a me tu coactus es confiteri, civibus Romanis securi percussis, prædonum ducem vivere, apud te habitare; si, inquam, pridie domo tuâ profugisset, si aliquam manum contra populum Romanum facere potuisset, quid diceres? Apud me habitavit: mecum fuit: ego illum ad judicium meum, quo facilius crimen inimicorum diluere possem, vivum atque incolumem reservavi. Itane vero? tu tua pericula communi periculo defendes? tu supplicia, quæ debentur hostibus victis, ad tuum, non ad populi Romani, tempus conferes? populi Romani hostis privatis custodiis asservabitur? At etiam qui triumphant, eoque diutius vivos hostium duces ser-

vant, ut, his per triumphum ductis, pulcherrimum spectaculum fructumque victoriæ populus Romanus percipere possit; tamen, cum de foro in Capitolium currum flectere incipiunt, illos duci in carcerem jubent: idemque dies et victoribus imperii, et victis vitæ, finem facit.

Et nunc cuiquam credo esse dubium, quin tu id commissurus non fueris, (præsertim cum statuisses, ut ais, tibi causam esse dicendam) ut ille archipirata non potius securi feriretur, quam (quod erat ante oculos positum) tuo periculo viveret. Si enim esset mortuus, tu, qui crimen ais te metuisse, quæro, cui probares? Cum constaret, istum Syracusis ab nullo visum esse archipiratam, ab omnibus desideratum; cum dubitaret nemo, quin abs te pecuniâ liberatus esset; cum vulgo loquerentur, suppositum in ejus locum, quem pro illo probare velles; cum tute fassus esses, te id crimen tanto ante metuisse; si eum diceres esse mortuum, quis te audiret? Nunc, cum vivum istum nescio quem produces, tamenne id credi voles? Quid, si aufugisset? si vincla rupisset ita, ut Nico ille, nobilissimus pirata, fecit, quem P. Servilius, quâ felicitate ceperat, eâdem recuperavit? quid diceres? Verum hoc erat: si ille semel verus archipirata securi percussus esset, pecuniam illam non haberes: si hic falsus esset mortuus, aut profugisset, non esset difficile alium in suppositi locum supponere. Plura dixi, quam volui, de illo archipiratâ: et tamen ea, quæ certissima sunt hujus criminis argumenta, prætermisi. Volo enim mihi totum esse crimen hoc integrum. Est certus locus, certa lex, certum tribunal, quo hoc reservetur.

XXXI. Hac tantâ prædâ auctus, mancipiis, argento, veste locupletatus, nihilo diligentior ad classem ornandam, milites revocandos alendosque, esse cœpit; cum ea res non solum provinciæ saluti, verum etiam ipsi prædæ, esse posset. Nam æstate summâ, quo tempore cæteri prætores obire provin-

ciam, et concursare consueverunt, aut etiam, in tanto prædonum metu et periculo, ipsi navigare; eo tempore ad luxuriam libidinesque suas, domo suâ regiâ [quæ regis Hieronis fuit, quâ prætores uti solent,] contentus non fuit. Tabernacula, quemadmodum consueverat temporibus æstivis, (quod antea jam demonstravi) carbaseis intenta velis, collocari jussit in litore; quod est litus in Insulâ Syracusis post Arethusæ fontem, propter ipsum introitum atque ostium portûs, amœno sane et ab arbitris remoto loco.

Hîc dies æstivos sexaginta prætor populi Romani, custos defensorque provinciæ, sic vixit, ut muliebria quotidie convivia essent, vir accumberet nemo, præter ipsum et prætextatum filium: tametsi recte sine exceptione dixeram, virum, cum isti essent, neminem fuisse. Nonnunquam etiam libertus Timarchides adhibebatur. Mulieres autem nuptæ nobiles, præter unam, mimi Isidori filiam, quam iste, propter amorem, ab Rhodio tibicine abduxerat; Pippa quædam, uxor Æschrionis Syracusani; de quâ muliere plurimi versus, qui in istius cupiditatem facti sunt, totâ Siciliâ percelebrantur. Erat et Nice, facie eximiâ, ut prædicatur, uxor Cleomenis Syracusani. Hanc Cleomenes vir amabat: verumtamen hujus libidini adversari nec poterat, nec audebat; et simul ab isto donis beneficiisque plurimis devinciebatur. Illo autem tempore iste, tametsi ea est hominis impudentia, quam nôstis, ipse tamen, cum vir esset Syracusis, uxorem ejus parum poterat animo soluto ac libero tot in actâ dies secum habere. Itaque excogitat rem singularem. Naves, quibus legatus præfuerat, Cleomeni tradit: classi populi Romani Cleomenem Syracusanum præesse jubet, atque imperare. Hoc eo facit, ut ille non solum abesset a domo tum, cum navigaret, sed etiam libenter cum magno honore beneficioque abesset; ipse autem, remoto atque ablegato viro, non liberius quam ante, (quis enim unquam istius libidini obstitit?) sed

paulo solutiore tamen animo, secum illam haberet; si non tamquam virum, at tamquam æmulum removisset. Accipit navem sociorum atque amicorum Cleomenes Syracusanus.

XXXII. Quid primum aut accusem, aut querar, judices? Siculone homini, legati, quæstoris, prætoris denique, potestatem, honorem, auctoritatem dari? Si te impediebat ista conviviorum mulierumque occupatio, ubi quæstores? ubi legati? [ubi ternis denariis æstimatum frumentum? ubi muli? ubi tabernacula? ubi tot tantaque ornamenta magistratibus et legatis a senatu populoque Romano permissa et data?] denique ubi præfecti et tribuni tui? Si civis Romanus dignus isto negotio nemo fuit; quid civitates, quæ in amicitiâ fideque populi Romani perpetuo manserant? ubi Segestana? ubi Centuripina civitas? quæ tum officiis, fide, vetustate, tum etiam cognatione, populi Romani nomen attingunt.

O Dii immortales! Quid? si harum ipsarum civitatum militibus, navibus, navarchis, Syracusanus Cleomenes jussus est imperare; non omnis honos ab isto dignitatis, æquitatis, officiique, sublatus est? Ecquod in Siciliâ bellum gessimus, quin Centuripinis sociis, Syracusanis hostibus, uteremur? atque hæc omnia ad memoriam vetustatis, non ad contumeliam civitatis, referri volo. Itaque ille vir clarissimus, summusque imperator, M. Marcellus, cujus virtute captæ, misericordiâ conservatæ sunt Syracusæ, habitare in eâ parte urbis, quæ insula est, Syracusanum neminem voluit. Hodie, inquam, Syracusanum in eâ parte habitare non licet. Est enim locus, quem vel pauci possint defendere. Committere igitur eum non fidelissimis hominibus noluit, simul quod ab illâ parte urbis navibus aditus ex alto est. Quamobrem, qui nostros exercitus sæpe excluserant, iis claustra loci committenda non existimavit.

Vide, quid intersit inter tuam libidinem majorum-

que auctoritatem; inter amorem furoremque tuum, et illorum consilium atque prudentiam. Illi aditum litoris Syracusanis ademerunt: tu maritimum imperium concessisti. Illi habitare in eo loco Syracusanum, quo naves accedere possent, noluerunt: tu classi et navibus Syracusanum præesse voluisti. Quibus illi urbis suæ partem ademerunt, iis tu nostri imperii partem dedisti; et, quorum sociorum operâ Syracusani nobis dicto audientes sunt, eos Syracusanis dicto audientes esse jussisti.

XXXIII. Egreditur Centuripinâ quadriremi Cleomenes e portu: sequitur Segestana navis, Tyndaritana, Herbitensis, Heracliensis, Apolloniensis, Haluntina: præclara classis in speciem, sed inops et infirma, propter dimissionem propugnatorum atque remigum. Tamdiu in imperio suo classem iste prætor diligens vidit, quamdiu convivium ejus flagitiosissimum prætervecta est. Ipse autem, qui visus multis diebus non esset, tum se tamen in conspectum nautis paulisper dedit. Stetit soleatus prætor populi Romani cum pallio purpureo, tunicâque talari, mulierculâ nixus in litore. Jam hoc ipso istum vestitu Siculi civesque Romani permulti sæpe viderunt.

Posteaquam paulum provecta classis est, et Pachynum quinto die denique appulsa [est]; nautæ, fame coacti, radices palmarum agrestium, quarum erat in illis locis, sicut in magnâ parte Siciliæ, multitudo, colligebant; et his miseri perditique alebantur. Cleomenes autem, qui alterum se Verrem, cum luxuriâ atque nequitiâ, tum etiam imperio, putaret, similiter totos dies, in litore tabernaculo posito, perpotabat.

XXXIV. Ecce autem, repente, ebrio Cleomene, esurientibus cæteris, nuntiatur piratarum naves esse in portu Edissæ (nam ita is locus nominatur): nostra autem classis erat in portu Pachyni. Cleomenes

autem, quod erat terrestre præsidium non re, sed nomine, sperabat, iis militibus, quos ex eo loco deduxisset, explere se numerum nautarum et remigum posse. Reperta est eadem istius hominis avarissimi ratio in præsidiis, quæ in classibus: nam erant perpauci reliqui, cæterique dimissi.

Princeps Cleomenes in quadriremi Centuripinâ malum erigi, vela fieri, præcidi ancoras, imperavit: et simul, ut se cæteri sequerentur, signum dari jussit. Hæc Centuripina navis erat incredibili celeritate velis: nam scire isto prætore nemo poterat, quid quæque navis remis facere posset: etsi in hac quadriremi, propter honorem et gratiam Cleomenis, minime multi remiges et milites deerant. Evolârat jam e conspectu fere fugiens quadriremis, cum etiam tunc cæteræ naves suo in loco moliebantur.

Erat animus in reliquis: quamquam erant pauci, quoquo modo sese res habebat, pugnare tamen se velle clamabant: et, quod reliquum vitæ viriumque fames fecerat, id ferro potissimum reddere volebant. Quod si Cleomenes non tanto ante fugisset, aliqua ad resistendum ratio fuisset. Erat enim sola illa navis constrata, et ita magna, ut propugnaculo cæteris posset esse: quæ, si in prædonum pugnâ versaretur, urbis instar habere inter illos piraticos myoparones videretur: sed tunc inopes relicti a duce, præfectoque classis, eumdem necessario cursum tenere cœperunt.

Elorum versus, ut ipse Cleomenes, ita cæteri navigabant: neque hi tamen tam prædonum fugiebant impetum, quam imperatorem sequebantur. Tum, ut quisque in fugâ postremus, ita periculo princeps erat. Postremam enim quamque navem piratæ primam adoriebantur. Ita prima Haluntinorum navis capitur, cui præerat Haluntinus, homo nobilis, Philarchus; quem ab illis prædonibus Locrenses postea publice redemerunt; ex quo vos, pri-

ore actione, jurato rem omnem causamque cognôstis. Deinde Apolloniensis navis capitur, et ejus præfectus Anthropinus occiditur.

XXXV. Hæc dum aguntur, interea Cleomenes jam ad Elori litus pervenerat: jam sese in terram e navi ejecerat, quadriremem que in salo fluctuantem reliquerat. Reliqui præfecti navium, cum in terram imperator exîsset, cum ipsi neque repugnare neque mari effugere ullo modo possent, appulsis ad Elorum navibus, Cleomenem persecuti sunt. Tunc prædonum dux, Heracleo, repente, præter spem, non suâ virtute, sed istius avaritiâ nequitiâque victor, classem pulcherrimam populi Romani, in litus expulsam et ejectam, cum primum advesperasceret, inflammari incendique jussit.

O tempus miserum atque acerbum provinciæ Siciliæ! o casum illum multis innocentibus calamitosum atque funestum! o istius nequitiam ac turpitudinem singularem! Una atque eadem nox erat, quâ prætor amoris turpissimi flammâ, ac classis populi Romani prædonum incendio, conflagrabat. Affertur nocte intempestâ gravis hujusce mali nuntius Syracusas: curritur ad prætorium, quo istum e convivio illo præclaro reduxerant paulo ante mulieres cum cantu atque symphoniâ. Cleomenes, quamquam nox erat, tamen in publico esse non audet: includit se domi: neque aderat uxor, quæ consolari hominem in malis posset.

Hujus autem præclari imperatoris ita erat severa domi disciplina, ut, in re tantâ, in tam gravi nuntio, nemo admitteretur; nemo esset, qui auderet aut dormientem excitare, aut interpellare vigilantem. Jam vero, re ab omnibus cognitâ, concursabat urbe totâ maxima multitudo. Non enim, sicut antea consuetudo erat, prædonum adventum significabat ignis e speculâ sublatus aut tumulo; sed flamma ex ipso incendio navium et calamitatem acceptam et periculum reliquum nuntiabat.

XXXVI. Cum prætor quæreretur, et constaret, ei neminem nuntiâsse, fit ad domum ejus cum clamore concursus atque impetus. Tum iste excitatus exit; audit rem omnem ex Timarchide: sagum sumit. Lucebat jam fere: procedit in medium, vini, somni, stupri plenus. Excipitur ab omnibus ejusmodi clamore, ut ei Lampsaceni periculi similitudo versaretur ante oculos. Hoc etiam majus hoc videbatur, quod in odio simili multitudo hominum hæc erat maxima. Tum istius acta commemorabantur: tum flagitiosa illa convivia: tum appellabantur a multitudine mulieres nominatim: tum quærebatur ex ipso palam, tot dies continuos, per quos nunquam visus esset, ubi fuisset, quid egisset? tum imperator ab isto præpositus Cleomenes flagitabatur: neque quidquam propius est factum, quam ut illud Uticense exemplum de Hadriano transferretur Syracusas, ut duo sepulcra duorum prætorum improborum, duabusque in provinciis, constituerentur. Verum habita est a multitudine ratio temporis, habita est tumultûs, habita etiam dignitatis existimationisque communis, quod is est conventus Syracusis civium Romanorum, ut non modo illâ provinciâ, verum etiam hac republicâ, dignissimus existimetur. Confirmant ipsi se, cum iste tum semisomnis stuperet: arma capiunt: totum forum atque Insulam, quæ est urbis magna pars, complent. Unam illam solam noctem prædones ad Elorum commorati, cum fumantes etiam nostras naves reliquissent, accedere incipiunt ad Syracusas. Qui videlicet sæpe audîssent, nihil esse pulchrius quam Syracusarum mœnia ac portus, statuerant, sese, si ea Verre prætore non vidissent, nunquam esse visuros.

XXXVII. Ac primo ad illa æstiva prætoris accedunt, ipsam illam ad partem litoris, ubi iste per eos dies, tabernaculis positis, castra luxuriæ collocârat. Quem posteaquam inanem locum offenderunt, et prætorem commovisse ex eo loco castra sen-

serunt, statim sine ullo metu in portum ipsum penetrare cœperunt. Cum in portum dico, judices, (explanandum est enim diligentius, eorum causâ, qui locum ignorant) in urbem dico, atque in urbis intimam partem, venisse piratas. Non enim portu illud oppidum clauditur, sed urbe portus ipse cingitur et concluditur; non ut alluantur a mari mœnia extrema, sed influat in urbis sinum portus.

Hîc, te prætore, Heracleo archipirata cum quatuor myoparonibus parvis ad arbitrium suum navigavit. Pro, Dii immortales! piraticus myoparo, cum imperium populi Romani, nomen, ac fasces, essent Syracusis, usque ad forum et ad omnes urbis crepidines accessit; quo neque Carthaginiensium gloriosissimæ classes, cum mari plurimum poterant, multis bellis sæpe conatæ, unquam adspirare potuerunt; neque populi Romani, invicta ante te prætorem, gloria illa navalis, unquam, tot Punicis Siciliensibusque bellis, penetrare potuit: qui locus ejusmodi est, ut ante Syracusani in mœnibus suis, in urbe, in foro, hostem armatum ac victorem, quam in portu ullam hostium navem, viderent. Hîc, te prætore, prædonum naviculæ pervagatæ sunt, quo Atheniensium classis, sola post hominum memoriam, CCC navibus, vi ac multitudine invasit; quæ in eo ipso portu, loci ipsius portûsque naturâ, victa atque superata est. Hîc primum opes illius civitatis victæ, comminutæ, depressæque sunt: in hoc portu Atheniensium nobilitatis, imperii, gloriæ, naufragium factum existimatur.

XXXVIII. Eone pirata penetravit, quo simul atque adîsset, non modo a latere, sed etiam a tergo, magnam partem urbis relinqueret? Insulam totam prætervectus est: [quæ est urbis magna pars Syracusis suo nomine ac mœnibus:] quo in loco majores (ut ante dixi) Syracusanum quemquam habitare vetuerunt; quod, qui illam partem urbis tenerent, *in eorum potestatem portum futurum intelligebant.*

At quemadmodum est pervagatus? radice marum agrestium, quas in nostris navibus in rant, jaciebant, ut omnes istius improbitate calamitatem Siciliæ, possent cognoscere. Sicu milites, aratorumne liberos, quorum patres tum labore suo frumenti exarabant, ut populo mano totique Italiæ suppeditare possent; eos insulâ Cereris natos, ubi primum fruges in esse dicuntur, eo cibo esse usos, a quo majores e cæteros quoque, frugibus inventis, removerunt prætore, Siculi milites palmarum stirpibus, præ Siculo frumento, alebantur.

O spectaculum miserum atque acerbum! Lu esse urbis gloriam, et populi Romani nomen! I num conventu atque multitudine, piratico my rone, in portu Syracusano, de classe populi Ro triumphum agere piratam; cum prætoris ne simi inertissimique oculos prædonum remi re gerent!

Posteaquam e portu piratæ, non metu a affecti, sed satietate, exierant, tum cœperunt rere homines causam illius tantæ calamitatis. I omnes, et palam disputare, minime esse miran si, militibus remigibusque dimissis, reliquis eg et fame perditis, prætore tot dies cum mulie perpotante, tanta ignominia et calamitas esse cepta. Hæc autem istius vituperatio atque inf confirmabatur eorum sermone, qui a suis civita illis navibus præpositi fuerant; qui, ex illo nu reliqui, Syracusas, classe amissâ, refugerant. bant, quos ex suâ quisque navi missos sciret Res erat clara: neque solum argumentis, sed certis testibus, istius avaritia tenebatur.

XXXIX. Homo certior fit, agi nihil in fo conventu totâ die, nisi hoc quæri a navarchis, q admodum classis sit amissa: illos responder docere unumquemque, missione remigum, fame quorum, Cleomenis timore et fugâ. Quod p

quam iste cognovit, hanc rationem habere cœpit. Causam sibi dicendam esse statuerat jam ante, quam hoc usu veniret, ita ut ipsum, priore actione, dicere audîstis. Videbat, illis navarchis testibus, tantum hoc crimen sustinere se nullo modo posse. Consilium capit primo stultum, verumtamen clemens. Cleomenem et navarchos ad se vocari jubet. Veniunt. Accusat eos, quod hujusmodi de se sermones habuerint: rogat, ut id facere desistant, et in suâ quisque navi dicat se tantum habuisse nautarum, quantum oportuerit, neque quemquam esse dimissum. Illi enimvero se ostendunt, quod vellet, esse facturos. Iste non procrastinat: advocat amicos statim: quærit ex his singillatim, quot quisque nautas habuerit: respondit unusquisque, ut erat præceptum. Iste in tabulas refert: obsignat signis amicorum providens homo; ut, contra hoc crimen, si quando opus esset, hac videlicet testificatione uteretur.

Derisum credo esse hominem amentem a suis consiliariis, et admonitum, hasce ei tabulas nihil profuturas: etiam plus ex nimiâ prætoris diligentiâ suspicionis in eo crimine futurum. Jam iste erat hac stultitiâ multis in rebus usus, ut publice quoque, quæ vellet, in civitatum literis et tolli et referri juberet: quæ omnia nunc intelligit sibi nihil prodesse, posteaquam certis literis, testibus, auctoritatibusque, convincitur.

XL. Ubi hoc videt, illorum confessionem, testificationem suam, tabulas, sibi nullo adjumento futuras; init consilium, non improbi prætoris (nam id quidem esset ferendum), sed importuni atque amentis tyranni. Statuit, si hoc crimen extenuare vellet (nam omnino tolli posse non arbitrabatur), navarchos omnes, testes sui sceleris, vitâ esse privandos. Occurrebat illa ratio: quid Cleomene fiet? poterone animadvertere in eos, quos dicto audientes esse jussi; missum facere eum, cui imperium potestatemque permisi? Poterone eos afficere supplicio, qui Cleo-

menem secuti sunt; ignoscere Cleomeni, qui secum fugere et se consequi jussit? Poterone in eos esse vehemens, qui naves inanes non modo habuerunt, sed etiam apertas; in eum dissolutus, qui solus habuerit constratam navem, et minus exinanitam? Pereat Cleomenes unâ? Ubi fides? ubi exsecrationes? ubi dextræ complexusque? ubi illud contubernium muliebris militiæ in illo delicatissimo litore? Fieri nullo modo poterat, quin Cleomeni parceretur.

Cleomenem vocat: dicit ei, se statuisse animadvertere in omnes navarchos: ita sui periculi rationes ferre ac postulare. Tibi uni parcam; et totius istius culpæ crimen vituperationemque inconstantiæ potius suscipiam, quam aut in te sim crudelis, aut tot, tam graves testes vivos incolumesque esse patiar. Agit gratias Cleomenes: approbat consilium: dicit, ita fieri oportere. Admonet tamen illud, quod istum fugerat, in Phalargum Centuripinum, navarchum, non posse animadverti, propterea quod secum fuisset unâ in Centuripinâ quadriremi. Quid ergo? iste homo ex ejusmodi civitate, adolescens nobilissimus, testis relinquetur? In præsentia, inquit Cleomenes, quoniam ita necesse est: sed post aliquid videbimus, ne iste nobis obstare possit.

XLI. Hæc posteaquam acta et constituta sunt, procedit iste repente e prætorio, inflammatus scelere, furore, crudelitate. In forum venit: navarchos vocari jubet. Qui nihil metuerent, nihil suspicarentur, statim accurrunt. Iste hominibus miseris innocentibusque injici catenas imperat. Implorare illi fidem prætoris, et, quare id faceret, rogare. Tunc iste hoc causæ dicit, quod classem prædonibus prodidissent. Fit clamor et admiratio populi, tantam esse in homine impudentiam atque audaciam, ut aliis causam calamitatis attribueret, quæ omnis propter avaritiam ipsius accidisset; aut, cum ipse prædonum so-

eius putaretur, aliis proditionis crimen inferret: deinde, hoc quintodecimo die crimen esse natum, postquam classis esset amissa.

Cum hæc fierent, quærebatur, ubi esset Cleomenes? non quo illum ipsum, cujusmodi esset, quisquam supplicio, propter illud incommodum, dignum putaret; nam quid Cleomenes facere potuit? (non enim possum quemquam insimulare falso.) Quid, inquam, magnopere Cleomenes facere potuit, istius avaritiâ navibus exinanitis? Atque eum vident sedere ad latus prætoris, et ad aurem familiariter, ut solitus erat, insusurrare. Tum vero omnibus indignissimum visum est, homines honestissimos, electos ex suis civitatibus, in ferrum atque in vincula conjectos; Cleomenem, propter flagitiorum ac turpitudinis societatem, familiarissimum esse prætoris. Apponitur his tamen accusator Nævius Turpio quidam, [qui, C. Sacerdote prætore, injuriarum damnatus est,] homo bene appositus ad istius audaciam; quem iste in decumis, in rebus capitalibus, in omni calumniâ, præcursorem habere solebat et emissarium.

XLII. Veniunt Syracusas parentes propinquique miserorum adolescentium, hoc repentino calamitatis suæ commoti nuntio: vinctos adspiciunt catenis liberos suos, cum istius avaritiæ pœnam collo et cervicibus suis sustinerent. Adsunt, defendunt, proclamant: fidem tuam, quæ nusquam erat, nec unquam fuit, implorant. Pater aderat Dexio Tyndaritanus, homo nobilissimus, hospes tuus, cujus tu domi fueras, quem hospitem appellâras. Eum cum illâ auctoritate et miseriâ videres præditum, non te ejus lacrymæ, non senectus, non hospitii jus atque nomen, a scelere aliquam ad partem humanitatis revocare potuit? Sed quid ego hospitii jura in hac tam immani belluâ commemoro? Qui Sthenium Thermitanum, hospitem suum, cujus domum per hospitium exhausit et exinanivit, absentem in reos retulerit, causâ indictâ, capite damnârit; ab eo nunc

hospitiorum jura atque officia quæramus? Cum homine enim crudeli nobis res est, an cum ferâ atque immani belluâ? Te patris lacrymæ de innocentis filii periculo non movebant? Cum patrem domi reliquisses, filium tecum haberes, te neque præsens filius de liberorum caritate, neque absens pater de indulgentiâ patriâ, commonebat? Catenas habebat hospes tuus Aristeus, Dexionis filius. Quid ita? Prodiderat classem. Quod ob præmium? Deseruerat exercitum. Quid Cleomenes? Ignavus fuerat. At eum tu ob virtutem coronâ aureâ donâras. Dimiserat nautas. Tu ab omnibus mercedem missionis acceperas. Alter parens ex alterâ parte erat, Herbitensis Eubulida, homo domi suæ clarus et nobilis; qui, quia Cleomenem in defendendo filio læserat, nudus pæne est destitutus. Quid erat autem, quod quisquam diceret, aut defenderet? Cleomenem nominare non licet. At causa cogit. Morière, si appellâris. (Nunquam enim iste est cuiquam mediocriter minatus.) At remiges non erant. Prætorem tu accusas? frange cervicem. Si neque prætorem, neque prætoris æmulum, appellare licebit, cum in his duobus tota causa sit, quid futurum est?

XLIII. Dicit etiam causam Heraclius Segestanus, homo domi suæ summo loco natus. Audite, ut vestra humanitas postulat, judices: audietis enim de magnis incommodis injuriisque sociorum. Hunc scitote fuisse Heraclium in eâ causâ; qui, propter gravem morbum oculorum, tum non navigârit, et, jussu ejus qui potestatem habuit, cum commeatu Syracusis remanserit. Iste certe neque prodidit classem, neque metu perterritus fugit, neque exercitum deseruit. Etenim tunc esset hoc animadversum, cum classis Syracusis proficiscebatur. Is tamen in eâdem causâ fuit, quasi esset in aliquo manifesto scelere deprehensus: in quem ne falso quidem causa conferri criminis potuit.

Fuit in illis navarchis Heracliensis quidam Fu-

tius, (nam habent illi nonnulla hujuscemodi Latina nomina) homo, quamdiu vixit, domi suæ, non solum post mortem, totâ Siciliâ clarus et nobilis: in quo homine tantum animi fuit, non solum ut istum libere læderet (nam id quidem, quoniam moriendum videbat, sine periculo se facere intelligebat): verum, morte propositâ, cum lacrymans in carcere mater noctes diesque assideret, defensionem causæ suæ scripsit; quam nunc, nemo est in Siciliâ, quin habeat, quin legat, quin tui sceleris et crudelitatis ex illâ oratione commonefiat: in quâ docet, quot a civitate suâ nautas acceperit; quot, et quanti quemque, dimiserit; quot secum habuerit: item de cæteris navibus dicit: quæ cum apud te diceret, virgis oculi verberabantur. Ille, morte propositâ, facile dolorem corporis patiebatur: clamabat, id quod scriptum reliquit, "Facinus esse indignum, plus impudicissimæ mulieris apud te de Cleomenis salute, quam de suâ vitâ lacrymas matris, valere."

Deinde etiam illud video esse dictum, quod, si recte vos populus Romanus cognovit, non falso ille jam in ipsâ morte de vobis prædicavit: "Non posse Verrem, testes interficiendo, crimina sua exstinguere: graviorem apud sapientes judices se fore ab inferis testem, quam si vivus in judiciun produceretur: tum, avaritiæ solum, si viveret; nunc, cum ita esset necatus, sceleris, audaciæ, crudelitatis, testem fore." Jam illa præclara, "Non testium modo catervas, cum tua res ageretur, sed a Diis Manibus innocentium Pœnas, sceleratorumque Furias, in tuum judicium esse venturas: sese ideo leviorem casum suum fingere, quod, jam ante, aciem securium tuarum, Sestiique, tui carnificis, vultum et manum vidisset, cum, in conventu civium Romanorum, jussu tuo, securi cives Romani ferirentur." Ne multa, judices; libertate, quam vos sociis dedistis, hac ille in acerbissimo supplicio miserrimæ servitutis abusus est.

XLIV. Condemnat omnes de consilii sententiâ:

tamen neque iste, in tantâ re, tot hominum totque civium causâ, P. Vettium ad se arcessit, quæstorem suum, cujus consilio uteretur; neque P. Cervium, talem virum, legatum, qui, quia legatus, isto prætore, in Siciliâ fuit, primus ab isto judex rejectus est: sed de latronum, hoc est, de comitum suorum, sententiâ condemnat omnes.

Hîc cuncti Siculi, fidelissimi atque antiquissimi socii, plurimis affecti beneficiis a majoribus nostris, graviter commoventur; et de suis periculis fortunisque omnibus pertimescunt. Illam clementiam mansuetudinemque nostri imperii in tantam crudelitatem inhumanitatemque esse conversam! Condemnari tot homines uno tempore, nullo crimine! defensionem suorum furtorum prætorem improbum ex indignissimâ morte innocentium quærere! Nihil addi jam videtur, judices, ad hanc improbitatem, amentiam, crudelitatemque, posse: [et recte nihil videtur:] nam, si cum aliorum improbitate certet, longe omnes multumque superabit.

Sed secum ipse certat: id agit, ut semper superius suum facinus novo scelere vincat. Phalargum Centuripinum dixeram exceptum esse a Cleomene, quod in ejus quadriremi Cleomenes vectus esset: tamen, quia pertimuerat adolescens, quod eamdem suam causam videbat esse, quam illorum qui innocentes peribant, ad hominem accedit Timarchides: a securi negat ei esse periculum: virgis ne cæderetur, monet ut caveat. Ne multa, ipsum dicere adolescentem audîstis, se, ob hunc virgarum metum, pecuniam Timarchidi numerâsse. Levia sunt hæc in hoc reo crimina. Metum virgarum navarchus nobilissimæ civitatis pretio redemit; humanum. Alius, ne condemnaretur, pecuniam dedit; usitatum est. Non vult populus Romanus obsoletis criminibus accusari Verrem: nova postulat; inaudita desiderat. Non de prætore Siciliæ, sed de crudelissimo tyranno, fieri judicium arbitratur.

XLV. Includuntur in carcerem condemnati: sup-

plicium constituitur in illos: sumitur de miseris parentibus navarchorum: prohibentur adire ad filios: prohibentur liberis suis cibum vestitumque ferre. Patres hi, quos videtis, jacebant in limine, matresque miseræ pernoctabant ad ostium carceris, ab extremo complexu liberûm exclusæ; quæ nihil aliud orabant, nisi ut filiorum extremum spiritum ore excipere sibi liceret. Aderat janitor carceris, carnifex prætoris, mors terrorque sociorum et civium, lictor Sestius; cui, ex omni gemitu doloreque, certa merces comparabatur. Ut adeas, tantum dabis: ut cibum tibi intro ferre liceat, tantum. Nemo recusabat. Quid? ut uno ictu securis afferam mortem filio tuo, quid dabis? ne diu crucietur? ne sæpius feriatur? ne cum sensu doloris aliquo, aut cruciatu, spiritus auferatur? Etiam ob hanc causam pecunia lictori dabatur.

O magnum atque intolerandum dolorem! o gravem acerbamque fortunam! Non vitam liberûm, sed mortis celeritatem, pretio redimere cogebantur parentes. Atque ipsi etiam adolescentes cum Sestio de eâdem plagâ et de uno illo ictu, loquebantur: idque postremum parentes suos liberi orabant, ut, levandi cruciatûs sui gratiâ, lictori pecunia daretur. Multi et graves dolores inventi parentibus et propinquis: multi. Verumtamen mors sit extrema. Non erit. Estne aliquid ultra, quo progredi crudelitas possit? Reperietur: nam, illorum liberi cum erunt securi percussi ac necati, corpora feris objicientur. Hoc si luctuosum est parenti, redimat pretio sepeliendi potestatem.

Onasum Segestanum, hominem nobilem, dicere audîstis, se, ob sepulturam Heraclii navarchi, pecuniam Timarchidi numerâsse. Hoc (ne possis dicere, "patres enim veniunt, amissis filiis, irati") vir primarius, homo nobilissimus, dicit: neque de filio dicit. Jam hoc, quis tum fuit Syracusis, quin audierit; quin sciat, has per Timarchidem pactiones sepulturæ cum vivis etiam illis esse factas? Non palam cum Timarchide loquebantur? non omnes omnium pro-

pinqui adhibebantur? non palam vivorum funera locabantur? Quibus rebus omnibus actis atque decisis, producuntur e carcere, et deligantur ad palum.

XLVI. Quis tam fuit illo tempore durus et ferreus, quis tam inhumanus, præter unum te, quin illorum ætate, nobilitate, miseriâ, commoveretur? Ecquis fuit, quin lacrymaretur? quin ita calamitatem putaret illorum, ut fortunam tamen non alienam, periculum autem commune [agi] arbitraretur? Feriuntur securi. Lætaris tu in omnium gemitu, et triumphas: testes avaritiæ tuæ gaudes esse sublatos. Errabas, Verres, et vehementer errabas, cum te maculas furtorum et flagitiorum tuorum, sociorum innocentium sanguine, eluere arbitrabare. Præceps amentiâ ferebare, qui te existimares avaritiæ vulnera crudelitatis remediis posse sanare. Etenim, quamquam illi sunt mortui sceleris tui testes, tamen eorum propinqui neque tibi neque illis desunt: tamen, ex illo ipso numero navarchorum, aliqui vivunt et adsunt; quos, ut mihi videtur, ab illorum innocentium pœnâ fortuna ad hanc causam reservavit. Adest Philargus Haluntinus, qui, quia cum Cleomene non fugit, oppressus a prædonibus et captus est: cui calamitas saluti fuit; qui, nisi captus a piratis esset, in hunc prædonem sociorum incidisset. Dicet is pro testimonio, de missione nautarum, de fame, de Cleomenis fugâ. Adest Centuripinus Phalargus, in amplissimâ civitate, amplissimo loco natus. Eadem dicit: nullâ in re discrepat.

Per Deos immortales! judices, quo tandem animo sedetis? aut hæc quemadmodum auditis? Utrum ego desipio, et plus quam satis doleo in tantâ calamitate miseriâque sociorum? an vos quoque hic acerbissimus innocentium cruciatus et mœror pari sensu doloris afficit? Ego enim cum Herbitensem, cum Heracliensem, securi esse percussum dico, versatur mihi ante oculos indignitas calamitatis.

XLVII. Eorumne populorum cives, eorumne

agrorum alumnos, ex quibus maxima vis frumenti quotannis plebi Romanæ, illorum operis ac laboribus, quæritur; qui a parentibus, spe nostri imperii, nostræque æquitatis, suscepti educatique sunt; ad C. Verris nefariam immanitatem, et ad ejus securem funestam, esse servatos? Cum mihi Tyndaritani illius venit in mentem, cum Segestani, tum jura simul civitatum atque officia considero. Quas urbes P. Africanus etiam ornandas esse spoliis hostium arbitratus est, eas C. Verres non solum illis ornamentis, sed etiam viris nobilissimis, nefario scelere privavit. En quod Tyndaritani libenter prædicent: "Nos in septemdecim populis Siciliæ numeramur: nos semper, in omnibus Punicis Siciliensibusque bellis, amicitiam fidemque populi Romani secuti sumus: a nobis omnia populo Romano semper et belli adjumenta et pacis ornamenta administrata sunt." Multum vero hæc his jura profuerunt in istius imperio ac potestate.

Vestros quondam nautas contra Carthaginem Scipio duxit: at nunc naves contra prædones pæne inanes Cleomenes ducit. Vobiscum Africanus hostium spolia, et præmia laudis communicavit: at nunc, per me spoliati, nave a prædonibus abductâ, ipsi in hostium numero locoque ducemini. Quid vero? Illa Segestanorum, non solum literis tradita, neque commemorata verbis, sed multis officiis illorum usurpata et comprobata cognatio, quos tandem fructus hujusce necessitudinis in istius imperio tulit? Nempe hoc fuit jure, judices, ut ex sinu patris nobilissimus adolescens, et e complexu matris ereptus innocens filius, istius carnifici Sestio dederetur. Cui civitati majores nostri maximos agros atque optimos concesserunt; quam immunem esse voluerunt; hæc tantâ apud te cognationis, fidelitatis, vetustatis auctoritate, ne hoc quidem juris obtinuit, ut unius honestissimi atque innocentissimi civis mortem et sanguinem deprecaretur.

XLVIII. Quo confugient socii? quem implorabunt? quâ spe denique, ut vivere velint, tenebuntur, si vos eos deseritis? Ad senatum devenient, qui de Verre supplicium sumat? Non est usitatum, non senatorium. Ad populum Romanum confugient? Facilis est causa populi: legem enim se sociorum causâ jussisse, et vos ei legi custodes ac vindices præposuisse, dicet. Hic locus est igitur unus, quo perfugiant: hic portus, hæc arx, hæc ara sociorum: quo quidem nunc non ita confugiunt, ut antea in suis repetendis rebus solebant. Non argentum, non aurum, non vestem, non mancipia, repetunt; non ornamenta, quæ ex urbibus fanisque erepta sunt. Metuunt, homines imperiti, ne jam hæc populus Romanus concedat, et jam fieri velit. Patimur enim jam multos annos; et silemus, cum videamus, ad paucos homines omnes omnium nationum pecunias pervenisse: quod eo magis ferre æquo animo, atque concedere videmur, quia nemo istorum dissimulat; nemo laborat, ut obscura sua cupiditas esse videatur.

In urbe nostrâ pulcherrimâ atque ornatissimâ, quod signum, quæ tabula picta est, quæ non ab hostibus victis capta atque apportata sit? At istorum villæ, sociorum fidelissimorum et plurimis et pulcherrimis spoliis, ornatæ refertæque sunt. Ubi pecunias exterarum nationum esse arbitramini, quibus nunc omnes egent, cum Athenas, Pergamum, Cyzicum, Miletum, Chium, Samum, totam denique Asiam, Achaïam, Græciam, Siciliam, jam in paucis villis inclusas esse videatis? Sed hæc, ut dico, omnia jam socii vestri relinquunt et negligunt, judices. Ne publice a populo Romano spoliarentur, officiis ac fide providerunt: paucorum cupiditati tum, cum obsistere non poterant, tamen sufficere aliquo modo poterant: nunc vero jam ademta est non modo resistendi, verum etiam suppeditandi, facultas. Itaque res suas negligunt; pecunias, quo nomine judicium hoc appellatur, non

repetunt: relinquunt et negligunt. Hoc jam ornatu ad vos confugiunt. Adspicite, adspicite, judices, squalorem sordesque sociorum.

XLIX. Sthenius hic Thermitanus, cum hoc capillo atque veste, domo suâ totâ expilatâ, mentionem tuorum furtorum non facit: sese ipsum abs te repetit, nihil amplius: totum enim, tuâ libidine et scelere, ex suâ patriâ (in quâ multis virtutibus et beneficiis floruit princeps) sustulisti. Dexio hic, quem videtis, non quæ publice Tyndari, non quæ privatim sibi, eripuisti, sed unicum miser abs te filium optimum atque innocentissimum flagitat. Non ex litibus æstimatis tuis pecuniam domum, sed ex tuâ calamitate cineri atque ossibus filii sui solatium vult aliquod reportare. Hic tam grandis natu Eubulida hoc tantum, exactâ ætate, laboris itinerisque suscepit, non ut aliquid ex suis bonis recuperaret, sed ut, quibus oculis cruentas cervices filii sui viderat, iisdem te condemnatum videret.

Si per L. Metellum licitum esset, judices, matres illorum, uxores, sororesque, veniebant; quarum una, cum ego ad Heracliam noctu accederem, cum omnibus matronis ejus civitatis, et cum multis facibus, mihi obviam venit; et ita, me suam salutem appellans, te suum carnificem nominans, filii nomen implorans, mihi ad pedes misera jacuit, quasi ego excitare filium ejus ab inferis possem. Faciebant hoc idem in cæteris civitatibus grandes natu matres, et item parvuli liberi miserorum; quorum utrorumque ætas laborem et industriam meam, fidem et misericordiam vestram, requirebat.

Itaque ad me, judices, præter cæteras hanc querimoniam Sicilia detulit. Lacrymis ego ad hoc, non gloriâ, inductus accessi; ne falsa damnatio, ne carcer, ne catenæ, ne verbera, ne secures, ne cruciatus sociorum, ne sanguis innocentium, ne denique etiam exsanguium corpora mortuorum, ne mœror parentum ac propinquorum, magistratibus nostris quæstui posset

esse. Hunc ego si metum Siciliæ, damnatione istius, per vestram fidem et severitatem, dejecero, judices; satis officio meo, satis illorum voluntati, qui a me hoc petiverunt, factum esse arbitrabor.

L. Quapropter, si quem forte inveneris, qui hoc navale crimen conetur defendere, is ita defendat: illa communia, quæ ad causam nihil pertinent, prætermittat; me culpam [fortunæ assignare,] calamitatem crimini dare: me amissionem classis objicere; cum multi viri fortes, in communi incertoque periculo belli, et terrâ et mari sæpe offenderint. Nullam tibi objicio fortunam. Nihil est, quod cæterorum res minus commode gestas proferas: nihil est, quod multorum naufragia fortunæ colligas. Ego naves inanes fuisse dico; remiges nautasque dimissos; reliquos stirpibus vixisse palmarum; præfuisse classi populi Romani Siculum, [perpetuo] sociis atque amicis Syracusanum: te, illo tempore ipso, superioribusque diebus omnibus, in litore cum mulierculis perpotâsse dico: harum rerum omnium auctores testesque produco.

Num tibi insultare in calamitate, num intercludere perfugium fortunæ, num casus bellicos exprobrare aut objicere, videor? tametsi solent hi fortunam sibi objici nolle, qui se fortunæ commiserunt, qui in ejus periculis sunt ac varietate versati. Istius quidem calamitatis tuæ fortuna particeps non fuit. Homines enim in prœliis, non in conviviis, belli fortunam tentare, periclitari solent. In illâ autem calamitate, non Martem fuisse communem, sed Venerem, possumus dicere. Quod si fortunam objici tibi non oportet, cur tu fortunæ illorum innocentium veniam ac locum non dedisti?

Etiam illud præcidas licet, te, quod supplicium more majorum sumseris, securique percusseris, idcirco a me in crimen et invidiam vocari. Non in supplicio crimen meum vertitur: non ego securi nego quemquam feriri debere: non ego metum ex re mi-

litari, non severitatem imperii, non pœnam flagitii, tolli dico oportere. Fateor, non modo in socios, sed etiam in cives militesque nostros, persæpe esse severe ac vehementer vindicatum. Quare hæc quoque prætermittas licet.

LI. Ego culpam, non in navarchis, sed in te, fuisse demonstro: te pretio milites remigesque dimisisse arguo. Hoc navarchi reliqui dicunt: hoc Netinorum fœderata civitas publice dicit: hoc Herbitenses, hoc Amestratini, hoc Ennenses, hoc Agyrinenses, Tyndaritani, [Locrenses,] publice dicunt: tuus denique testis, tuus imperator, tuus hospes, Cleomenes hoc dicit, sese in terram esse egressum, uti Pachyno, e terrestri præsidio, milites colligeret, quos in navibus collocaret: quod certe non fecisset, si suum numerum naves haberent. Ea est enim ratio instructarum ornatarumque navium, ut non modo plures, sed ne singuli quidem, possint accedere.

Dico præterea, illos ipsos reliquos nautas fame atque inopiâ rerum omnium confectos fuisse ac perditos. Dico, aut omnes extra culpam fuisse, aut, si uni attribuenda culpa sit, in eo maximam fuisse, qui optimam navem, plurimos nautas haberet, summum imperium obtineret: aut, si omnes in culpâ fuerint, non oportuisse Cleomenem constitui spectatorem illorum mortis atque cruciatûs. Dico etiam, in illo supplicio mercedem lacrymarum, mercedem vulneris atque plagæ, mercedem funeris ac sepulturæ, constitui nefas fuisse.

Quapropter, si mihi respondere voles, hæc dicito: classem instructam atque ornatam fuisse, nullum propugnatorem abfuisse, nullum vacuum transtrum fuisse, remigi rem frumentariam esse suppeditatam, mentiri navarchos, mentiri tot et tam graves civitates, mentiri etiam Siciliam totam: proditum te esse a Cleomene, qui se dixerit exîsse in terram, ut Pachyno deduceret milites: animum illis, non copias defuisse: Cleomenem, acerrime pugnantem, ab his

relictum esse, atque desertum: nummum ob sepulturam datum nemini. Quæ si dices, tenebere. Sin alia dices; quæ a me dicta sunt, non refutabis.

LII. Hîc tu etiam dicere audebis, "Est in judicibus ille familiaris meus; est paternus amicus ille?" Non, ut quisque maxime est, quîcum tibi aliquid sit, ita tui hujuscemodi criminis maxime eum pudet? Paternus amicus est. Ipse pater si judicaret, per Deos immortales! quid facere posses, cùm tibi hæc diceret? Tu, in provinciâ populi Romani prætor, cum tibi maritimum bellum esset administrandum, Mamertinis, ex fœdere quam deberent navem, per triennium remisisti: tibi apud eosdem privatim navis oneraria maxima publice est ædificata: tu a civitatibus pecunias, classis nomine, coëgisti: tu pretio remiges dimisisti: tu, cum navis esset a quæstore et ab legato capta prædonum, archipiratam ab omnium oculis removisti: tu, qui cives Romani esse dicerentur, qui a multis cognoscerentur, securi ferire potuisti: tu tuam domum piratas abducere, in judicium archipiratam domo producere ausus es: tu, in provinciâ tam splendidâ, apud socios fidelissimos, cives Romanos honestissimos, in metu periculoque provinciæ, dies continuos complures in litore conviviisque jacuisti: te per eos dies nemo domi tuæ convenire, nemo in foro videre, potuit: tu sociorum atque amicorum ad ea convivia matresfamilias adhibuisti: tu, inter ejusmodi mulieres, prætextatum tuum filium, nepotem meum, collocavisti, ut ætati maxime lubricæ atque incertæ exempla nequitiæ parentis vita præberet: tu, prætor in provinciâ, cum tunicâ pallioque purpureo visus es: tu, propter amorem libidinemque tuam, imperium navium legato populi Romani ademisti, Syracusano tradidisti: tui milites, in provinciâ Siciliâ, frugibus frumentoque caruêre: tuâ luxuriâ atque avaritiâ, classis populi Romani a prædonibus capta et incensa est: post Syracusas conditas, quem in portum nunquam hostis accesserat, in eo, te præ-

tore, primum piratæ navigaverunt: neque hæc tot tantaque dedecora dissimulatione tuâ, neque oblivione hominum ac taciturnitate, tegere voluisti: sed etiam navium præfectos, sine ullâ causâ, de complexu parentûm suorum, hospitum tuorum, ad mortem cruciatumque rapuisti: neque, in parentûm luctu atque lacrymis, te mei nominis commemoratio mitigavit: tibi hominum innocentium sanguis non modo voluptati, sed etiam quæstui, fuit.

LIII. Hæc si tibi tuus parens diceret, posses ab eo veniam petere? posses, ut tibi ignosceret, postulare?

Satis est factum Siculis, satis officio ac necessitudini, judices, satis promisso nostro ac [muneri] recepto. Reliqua est ea causa, judices, quæ non jam recepta, sed innata; neque delata ad me, sed in animâ sensuque meo penitus affixa atque insita est: quæ non ad sociorum salutem, sed ad civium Romanorum, hoc est, ad uniuscujusque nostrûm, vitam et sanguinem pertinet. In quâ nolite a me, quasi dubium sit aliquid, argumenta, judices, exspectare. Omnia, quæ dicam de supplicio civium Romanorum, sic erunt clara et illustria, ut, ad ea probanda, totam Siciliam testem adhibere possim. Furor enim quidam, sceleris et audaciæ comes, istius effrenatum animum importunamque naturam tantâ oppressit amentiâ, ut nunquam dubitaret in conventu palam supplicia, quæ in convictos maleficii servos constituta sunt, ea in cives Romanos expromere. Virgis quam multos ceciderit, quid ego commemorem? Tantum brevissime dico, judices: nullum fuit omnino, isto prætore, in hoc genere discrimen. Itaque jam consuetudine ad corpora civium Romanorum, etiam sine istius nutu, ferebatur manus ipsa lictoris.

LIV. Num potes hoc negare, Verres, in foro Lilybæi, maximo conventu, C. Servilium, civem Romanum, in conventu Panormitano veterem negotiatorem, ad tribunal, ante pedes tuos, ad terram virgis

et verberibus abjectum? Aude hoc prim
si potes. Nemo Lilybæi fuit, quin viderit;
Siciliâ, quin audierit. Plagis confectum dic
ribus tuis civem Romanum ante oculos tu
disse. Ob quam causam? Dii immortales!
injuriam facio communi causæ et juri civitatis
enim possit esse ulla causa, cur hoc cuiquam
mano jure accidat, ita quæro, quæ in Servilio ca
erit. Ignoscite in hoc uno, judices: in cæter
non magnopere causas requiram. Locutus erat
us de istius improbitate atque nequitiâ. Quod
mul ac renuntiatum est, hominem jubet Lily
vadimonium Venerio servo promittere. Pro
Lilybæum venitur. Cogere eum cœpit, cum a
nemo, nemo postularet, HS duobus millibus spo
nem facere cum lictore suo, "ni furtis quæstum
ret." Recuperatores de cohorte suâ dicit daturum.
vilius et recusare, et deprecari, ne iniquis judici
nullo adversario, judicium capitis in se constituere

Hæc cum maxime loqueretur, sex lictores e
circumsistunt valentissimi, et ad pulsandos ver
randosque homines exercitatissimi: cædunt acer
me virgis: denique proximus lictor, (de quo sæ
jam dixi) Sestius, converso bacillo, oculos mise
tundere vehementissime cœpit. Itaque, illi cum san
guis os oculosque complêsset, concidit; cum illi ni
hilo minus jacenti latera [tunderentur,] ut aliquando
spondere se diceret. Sic ille affectus, illinc tum pro
mortuo sublatus, brevi postea est mortuus. Iste au-
tem homo Venerius, et affluens omni lepore et ve-
nustate, de bonis illius in æde Veneris argenteum
Cupidinem posuit. Sic etiam fortunis hominum
abutebatur ad nocturna vota cupiditatum suarum.

LV. Nam quid ego de cæteris civium Romano-
rum suppliciis singillatim potius, quam generatim
tque universe, loquar? Carcer ille, qui est a crude-
ssimo tyranno Dionysio factus Syracusis (quæ lau-
miæ vocantur), in istius imperio domicilium civium

Romanorum fuit. Ut quisque istius animum aut oculos offenderat, in lautumias statim conjiciebatur. Indignum hoc video videri omnibus, judices: et id jam priore actione, cum hæc testes dicerent, intellexi. Retineri enim putatis oportere jura libertatis non modo hîc, ubi tribuni plebis sunt, ubi cæteri magistratus, ubi plenum forum judiciorum, ubi senatûs auctoritas, ubi existimatio populi Romani et frequentia; sed, ubicumque terrarum et gentium violatum jus civium Romanorum sit, statuitis id pertinere ad communem causam libertatis et dignitatis.

In externorum hominum, et maleficorum sceleratorumque, in prædonum hostiumque custodias, tu tantum numerum civium Romanorum includere ausus es? Nunquamne tibi judicii, nunquam concionis, nunquam hujus tantæ frequentiæ, quæ nunc animo te iniquissimo infestissimoque intuetur, venit in mentem? Nunquam tibi populi Romani absentis dignitas, nunquam species ipsa hujuscemodi multitudinis, in oculis animoque versata est? Nunquam te in horum conspectum rediturum, nunquam in forum populi Romani venturum, nunquam sub legum et judiciorum potestatem casurum esse, putâsti?

LVI. At quæ erat ista libido crudelitatis exercendæ? quæ tot scelerum suscipiendorum causa? Nulla, judices, præter prædandi novam singularemque rationem. Nam, ut illi, quos a poëtis accepimus, sinus quosdam obsedisse maritimos, aut aliqua promontoria aut prærupta saxa tenuisse dicuntur, ut eos, qui essent appulsi navigiis, interficere possent; sic iste in omnia maria infestus ex omnibus Siciliæ partibus imminebat. Quæcumque navis ex Asiâ, quæ ex Syriâ, quæ Tyro, quæ Alexandriâ venerat, statim certis indicibus et custodibus tenebatur: vectores omnes in lautumias conjiciebantur: onera atque merces in prætoriam domum deferebantur: versabatur in Siciliâ longo intervallo alter, non Dionysius ille, nec Phalaris (tulit enim illa quondam insula multos et

crudeles tyrannos), sed quoddam novum monstrum, ex vetere illâ immanitate, quæ in iisdem locis versata esse dicitur. Non enim Charybdim tam infestam, neque Scyllam, nautis, quam istum in eodem freto, fuisse arbitror. Hoc etiam iste infestior, quod multo se pluribus et majoribus canibus succinxerat: Cyclops alter, multo importunior: hic enim totam insulam obtinebat; ille Ætnam solam, et eam Siciliæ partem, tenuisse dicitur.

At quæ causa tum subjiciebatur ab ipso, judices, hujus tam nefariæ crudelitatis? Eadem, quæ nunc in defensione commemorabitur. Quicumque accesserant ad Siciliam paulo pleniores, eos Sertorianos milites esse, atque a Dianio fugere, dicebat. Illi, ad deprecandum periculum, proferebant, alii purpuram Tyriam; thus alii atque odores, vestemque linteam; gemmas alii et margaritas; vina nonnulli Græca, venalesque Asiaticos; ut intelligeretur ex mercibus, quibus ex locis navigarent. Non providerant, eas ipsas sibi causas esse periculi, quibus adjumentis se ad salutem uti arbitrabantur. Iste enim hæc eos ex piratarum societate adeptos esse dicebat: ipsos in lautumias abduci imperabat: naves eorum atque onera diligenter asservanda curabat.

LVII. His institutis cum completus jam mercatorum carcer esset, tum illa fiebant, quæ L. Suetium, equitem Romanum, lectissimum virum, dicere audîstis, quæ cæteros audietis. Cervices in carcere frangebantur indignissime civium Romanorum, ut jam illa vox et imploratio, "*Civis Romanus sum*," quæ sæpe multis, in ultimis terris, opem inter barbaros et salutem tulit, ea mortem illis acerbiorem et supplicium maturius ferret. Quid est, Verres? quid ad hæc cogitas respondere? num mentiri me? num fingere aliquid? num augere crimen? num quid horum dicere istis defensoribus tuis audes? Cedo mihi, quæso, ex ipsius sinu literas Syracusanorum, quas iste ad arbitrium suum confectas esse arbitra-

tur: cedo rationem carceris, quæ diligentissime conficitur, quo quisque die datus in custodiam, quo mortuus, quo necatus sit.

(*Literæ Syracusanorum.*)

Videtis cives Romanos gregatim conjectos in lautumiâs: videtis indignissimo in loco coacervatam multitudinem vestrorum civium. Quærite nunc vestigia, quibus exitus illorum ex illo loco compareant. Nulla sunt. Omnesne mortui? Si ita posset defendere, tamen fides huic defensioni non haberetur. Sed scriptum exstat in iisdem literis, quod iste homo barbarus ac dissolutus neque attendere unquam, neque intelligere potuit: ΕΔΙΚΑΙΩΘΗΣΑΝ, inquit, ut Siculi loquuntur; hoc est, supplicio affecti ac necati sunt.

LVIII. Si quis rex, si qua civitas exterarum gentium, si qua natio, fecisset aliquid in civem Romanum ejusmodi, nonne publice vindicaremus? non bello persequeremur? possemus hanc injuriam, ignominiamque nominis Romani, inultam impunitamque dimittere? Quot bella majores nostros, et quanta, suscepisse arbitramini, quod cives Romani injuriâ affecti, quod navicularii retenti, quod mercatores spoliati, dicerentur? At ego retentos non queror: spoliatos ferendum puto: navibus, mancipiis, mercibus ademtis, in vincula conjectos esse mercatores, et in vinculis cives Romanos necatos esse, arguo.

Si hæc apud Scythas dicerem, non hîc in tantâ multitudine civium Romanorum, non apud senatores lectissimos civitatis, non in foro populi Romani, de tot et tam acerbis suppliciis civium Romanorum; tamen animos etiam barbarorum hominum permoverem. Tanta enim hujus imperii amplitudo, tanta nominis Romani dignitas est apud omnes nationes, ut ista in nostros homines crudelitas nemini concessa videatur. Num ego tibi ullam salutem, ullum perfugium putem, cum te implicatum severitate judi-

cum, circumretitum frequentiâ populi Romani, esse videam?

Si, mehercules, (id, quod fieri non posse intelligo) ex his laqueis te exueris, ac te aliquâ viâ ac ratione explicâris; in illas tibi majores plagas incidendum est, in quibus te ab eodem me, superiore ex loco, confici et concidi necesse est. Cui si etiam id, quod defendit, velim concedere; tamen illa ipsa defensio non minus esse ei perniciosa, quam mea vera accusatio, debeat.

Quid enim defendit? Ex Hispaniâ fugientes se excepisse, et supplicio affecisse, dicit. Quis tibi id permisit? quo id jure fecisti? quis idem fecit? quî tibi id facere licuit? Forum plenum et basilicas istorum hominum videmus, et animo æquo videmus. Civilis enim dissensionis, et sive amentiæ, sive fati, seu calamitatis, non est iste molestus exitus, in quo reliquos saltem cives incolumes liceat conservare. Verres ille, vetus proditor consulis, translator quæsturæ, aversor pecuniæ publicæ, tantum sibi auctoritatis in republicâ suscepit, ut, quibus hominibus per senatum, per populum Romanum, per omnes magistratus, in foro, in suffragiis, in hac urbe, in re publicâ versari liceret, iis omnibus mortem acerbam crudelemque proponeret, si fortuna eos ad aliquam partem Siciliæ detulisset.

Ad Cn. Pompeium, clarissimum virum et fortissimum, permulti, occiso Perpernâ, ex illo Sertoriano numero militum, confugerunt. Quem non ille summo cum studio salvum incolumemque servavit? cui civi supplici non illâ dexterâ invictâ et fidem porrexit, et spem salutis ostendit? Itane vero? quibus fuit portus apud eum, contra quem arma tulerant; iis apud te, cujus nullum in republicâ unquam momentum fuit, mors et cruciatus erat constitutus? Vide, quam commodam defensionem excogitâris.

LIX. Malo, malo, mehercule, id, quod tu de-

fendis, his judicibus populoque Romano, quam id quod ego insimulo, probari. Malo, inquam, te isti generi hominum, quam mercatoribus et naviculariis, inimicum atque infestum putari. Meum enim crimen avaritiæ te nimiæ coarguit: tua defensio furoris cujusdam, et immanitatis, et inauditæ crudelitatis, et pæne novæ proscriptionis.

Sed non licet me isto tanto bono, judices, uti; non licet. Adsunt enim Puteoli toti: frequentissimi venerunt ad hoc judicium mercatores, homines locupletes atque honesti, qui partim socios suos, partim libertos, ab isto spoliatos, in vincula conjectos, [partim in vinculis necatos,] partim securi percussos, esse dicent. Hîc vide, quam me sis usurus æquo. Cum ego P. Granium testem produxero, qui suos libertos a te securi percussos esse dicat, qui a te navem suam mercesque repetat; refellito, si poteris: meum testem deseram, tibi favebo: te, inquam, adjuvabo. Ostendito, illos cum Sertorio fuisse, a Dianio fugientes ad Siciliam esse delatos. Nihil est, quod te malim probare. Nullum enim facinus, quod majore supplicio dignum sit, reperiri neque proferri potest.

Reducam iterum equitem Romanum, L. Flavium, si voles: quoniam, priore actione, ut patroni tui dictitant, novâ quâdam sapientiâ, ut omnes intelligunt, conscientiâ tuâ, atque auctoritate meorum testium, testem nullum interrogâsti. Interrogetur Flavius, si voles, quinam fuerit L. Herennius, is, quem ille argentariam Lepti fecisse dicit; qui cum amplius centum cives Romanos haberet ex conventu Syracusanorum, qui eum non solum cognoscerent, sed etiam lacrymantes ac te implorantes defenderent; tamen a te, inspectantibus omnibus Syracusanis, securi percussus est. Hunc quoque testem meum refelli, et illum Herennium Sertorianum fuisse, abs te demonstrari et probari volo.

LX. Quid de illâ multitudine dicemus eorum, qui, capitibus involutis, in piratarum captivorumque nu-

mero producebantur, ut securi ferirentur? Quæ ista nova diligentia, quam ob causam abs te excogitata? an te L. Flavii cæterorumque de L. Herennio vociferatio commovebat? an M. Annii, gravissimi atque honestissimi viri, summa auctoritas paulo te diligentiorem timidioremque fecerat? qui nuper, pro testimonio, non advenam, nescio quem, nec alienum, sed eum civem Romanum, qui omnibus in illo conventu notus, qui Syracusis natus esset, a te securi percussum esse dixit.

Post hanc illorum vociferationem, post hanc communem famam atque querimoniam, non mitior in supplicio, sed diligentior, esse cœpit. Capitibus involutis cives Romanos ad necem producere instituit; quos tamen idcirco necabat palam, quod homines in conventu (id, quod antea diximus) nimium diligenter prædonum numerum requirebant. Hæccine plebi Romanæ, te prætore, est constituta conditio? hæc negotii gerendi spes? hoc capitis vitæque discrimen? Parumne multa mercatoribus sunt necessario pericula subeunda fortunæ, nisi etiam hæ formidines ab nostris magistratibus atque in nostris provinciis impendebunt? Ad eamne rem fuit hæc suburbana ac fidelis provincia Sicilia, plena optimorum sociorum, honestissimorumque civium, quæ cives Romanos omnes suis ipsa sedibus libentissime semper accepit, ut, qui usque ex ultimâ Syriâ atque Ægypto navigarent, qui apud barbaros, propter togæ nomen, in honore aliquo fuissent; qui ex prædonum insidiis, qui ex tempestatum periculis profugissent, in Siciliâ securi ferirentur, cum se jam domum venisse arbitrarentur?

LXI. Nam quid ego de P. Gavio, Cosano municipe, dicam, judices? aut quâ vi vocis, quâ gravitate verborum, quo dolore animi, dicam? tametsi dolor me non deficit. Ut cætera mihi, in dicendo, digna re, digna dolore meo suppetant, magis elaborandum est. Quod crimen ejusmodi est, ut, cum primum ad me delatum est, usurum me illo non putarem. Tametsi

enim verissimum esse intelligebam, tamen credibile fore non arbitrabar. Coactus lacrymis omnium civium Romanorum, qui in Siciliâ negotiantur, adductus Valentinorum, hominum honestissimorum, omniumque Rheginorum, multorumque equitum Romanorum qui casu tum Messanæ fuerunt, testimoniis, dedi tantum, priore actione, testium, res ut nemini dubia esse posset.

Quid nunc agam? Cum jam tot horas de uno genere ac de istius nefariâ crudelitate, dicam; cum prope omnem vim verborum ejusmodi, quæ scelere istius digna sint, aliis in rebus consumserim, neque hoc providerim, ut varietate criminum vos attentos tenerem; quemadmodum de tantâ re dicam? Opinor, unus modus, atque una ratio est. Rem in medio ponam; quæ tantum habet ipsa gravitatis, ut neque mea, quæ nulla est, neque cujusquam, ad inflammandos vestros animos, eloquentia requiratur.

Gavius hic, quem dico, Cosanus, cum illo in numero ab isto in vincula conjectus esset, et nescio quâ ratione clam e lautumiis profugisset, Messanamque venisset; qui prope jam Italiam et mœnia Rheginorum videret, et ex illo metu mortis ac tenebris, quasi luce libertatis et odore aliquo legum recreatus, revixisset; loqui Messanæ cœpit, et queri, se civem Romanum in vincula esse conjectum; sibi rectâ iter esse Romam; Verri se præsto advenienti futurum.

LXII. Non intelligebat miser, nihil interesse, utrum hæc Messanæ, an apud ipsum in prætorio, loqueretur. Nam (ut ante vos docui) hanc sibi iste urbem delegerat, quam haberet adjutricem scelerum, furtorum receptricem, flagitiorum omnium sociam. Itaque ad magistratum Mamertinum statim deducitur Gavius; eoque ipso die casu Messanam venit Verres. Res ad eum defertur: esse civem Romanum, qui se Syracusis in lautumiis fuisse quereretur: quem, jam ingredientem navem, et Verri nimis atrociter

minitantem, a se retractum esse, et asservatum, ut ipse in eum statueret, quod videretur.

Agit hominibus gratias, et eorum erga se benevolentiam diligentiamque collaudat. Ipse, inflammatus scelere et furore, in forum venit. Ardebant oculi: toto ex ore crudelitas eminebat. Exspectabant omnes, quo tandem progressurus, aut quidnam acturus esset; cum repente hominem proripi, atque in foro medio nudari ac deligari, et virgas expediri, jubet. Clamabat ille miser, se civem esse Romanum, municipem Cosanum: meruisse se cum L. Pretio, splendidissimo equite Romano, qui Panormi negotiaretur; ex quo hæc Verres scire posset. Tum iste se comperisse ait, eum speculandi causâ in Siciliam ab ducibus fugitivorum esse missum; cujus rei neque index, neque vestigium aliquod, neque suspicio cuiquam esset ulla. Deinde jubet undique hominem vehementissime verberari.

Cædebatur virgis in medio foro Messanæ civis Romanus, judices; cum interea nullus gemitus, nulla vox alia istius miseri, inter dolorem crepitumque plagarum, audiebatur, nisi hæc, "Civis Romanus sum." Hac se commemoratione civitatis omnia verbera depulsurum, cruciatumque a corpore dejecturum, arbitrabatur. Is non modo hoc non perfecit, ut virgarum vim deprecaretur; sed, cum imploraret sæpius, usurparetque nomen civitatis; crux, crux, inquam, infelici et ærumnoso, qui nunquam istam potestatem viderat, comparabatur.

LXIII. O nomen dulce libertatis! o jus eximium nostræ civitatis! o lex Porcia, legesque Semproniæ! o graviter desiderata, et aliquando reddita plebi Romanæ, tribunicia potestas! Huccine tandem omnia reciderunt, ut civis Romanus, in provinciâ populi Romani, in oppido fœderatorum, ab eo qui beneficio populi Romani fasces et secures haberet, deligatus in foro, virgis cæderetur? Quid? cum ignes ardentes-

que laminæ, cæterique cruciatus admovebantur; si te illius acerba imploratio et vox miserabilis non inhibebat; ne civium quidem Romanorum, qui tum aderant, fletu et gemitu maximo commovebare? In crucem tu agere ausus es quemquam, qui se civem Romanum esse diceret? Nolui tam vehementer agere hoc primâ actione, judices: nolui. Vidistis enim, ut animi multitudinis in istum dolore, et odio, et communis periculi metu, concitarentur. Statui egomet mihi tum modum orationi meæ, et C. Numitorio, equiti Romano, primario homini, testi meo: et Glabrionem, id quod sapientissime fecit, facere lætatus sum, ut repente, consilio in medio, testem dimitteret. Etenim verebatur, ne populus Romanus ab isto eas pœnas vi repetîsse videretur, quas, veritus esset, ne iste, legibus et vestro judicio, non esset persoluturus.

Nunc, quoniam jam exploratum est omnibus, quo loco causa tua sit, et, quid de te futurum sit; sic tecum agam. Gavium istum, quem repentinum speculatorem fuisse dicis, ostendam, in lautumias Syracusis a te esse conjectum: neque id solum ex literis ostendam Syracusanorum; ne possis dicere, me, quia sit aliquis in literis Gavius, hoc fingere et eligere nomen, ut hunc illum esse possim dicere: sed, secundum arbitrium tuum, testes dabo, qui istum ipsum Syracusis abs te in lautumias conjectum esse dicant. Producam etiam Cosanos, municipes illius ac necessarios, qui te nunc sero doceant, judices non sero, illum P. Gavium, quem tu in crucem egisti, civem Romanum, et municipem Cosanum, non speculatorem fugitivorum, fuisse.

LXIV. Cum hæc omnia, quæ polliceor, cumulate tuis proximis plana fecero; tum istuc ipsum tenebo, quod abs te mihi datur: eo contentum me esse dicam. Quid enim nuper tu ipse, cum populi Romani clamore atque impetu perturbatus exsiluisti, quid, inquam, locutus es? Illum, quod moram supplicio quæreret, ideo clamitâsse, se esse civem Ro-

manum; sed speculatorem fuisse. Jam mei testes veri sunt. Quid enim dicit aliud C. Numitorius? quid M. et P. Cottii, nobilissimi homines, ex agro Taurominitano? quid Q. Lucceius, qui argentariam Rhegii maximam fecit? quid cæteri? Adhuc enim testes ex eo genere a me sunt dati, non qui novisse Gavium, sed qui se vidisse dicerent, cum is, qui se civem Romanum esse clamaret, in crucem ageretur. Hoc tu, Verres, idem dicis: hoc tu confiteris illum clamitâsse, se civem esse Romanum: apud te nomen civitatis ne tantum quidem valuisse, ut dubitationem aliquam, ut crudelissimi teterrimique supplicii aliquam parvam moram saltem posset afferre.

Hoc teneo, hîc hæreo, judices; hoc sum contentus uno: omitto ac negligo cætera: suâ confessione induatur ac juguletur, necesse est. Qui esset, ignorabas? speculatorem esse suspicabare? Non quæro, quâ suspicione: tuâ te accuso oratione. Civem Romanum se esse dicebat. Si tu, apud Persas aut in extremâ Indiâ deprehensus, Verres, ad supplicium ducerere; quid aliud clamitares, nisi te civem esse Romanum? Et, si tibi ignoto apud ignotos, apud barbaros, apud homines in extremis atque ultimis gentibus positos, nobile et illustre apud omnes nomen tuæ civitatis profuisset; ille, quisquis erat, quem tu in crucem rapiebas, qui tibi esset ignotus, cum civem se Romanum esse diceret; apud te prætorem, si non effugium, ne moram quidem mortis, mentione atque usurpatione civitatis, assequi potuit?

LXV. Homines tenues, obscuro loco nati, navigant: adeunt ad ea loca, quæ nunquam antea viderunt; ubi neque noti esse iis, quo venerunt, neque semper cum cognitoribus esse possunt. Hac unâ tamen fiduciâ civitatis, non modo apud nostros magistratus, qui et legum et existimationis periculo continentur, neque apud cives solum Romanos, qui et sermonis et juris et multarum rerum societate juncti sunt, fore se tutos arbitrantur; sed, quocumque vene-

xint, hanc sibi rem præsidio sperant futuram. Tolle hanc spem, tolle hoc præsidium civibus Romanis: constitue nihil esse opis in hac voce, "Civis Romanus sum:" posse impune prætorem, aut alium quemlibet, supplicium, quod velit, in eum constituere, qui se civem Romanum esse dicat; quod quis ignoret: jam omnes provincias, jam omnia regna, jam omnes liberas civitates, jam omnem orbem terrarum, qui semper nostris hominibus maxime patuit, civibus Romanis istâ defensione præcluseris. Quid, si L. Pretium, equitem Romanum, qui tum in Siciliâ negotiabatur, nominabat? etiamne id magnum fuit, Panormum literas mittere? asservâsse hominem? custodiis Mamertinorum tuorum vinctum, clausum habuisse, dum Panormo Pretius veniret? cognosceret hominem: aliquid de summo supplicio remitteres. Si ignoraret; tum, si ita tibi videretur, hoc juris in omnes constitueres, ut, qui neque tibi notus esset, neque cognitorem locupletem daret, quamvis civis Romanus esset, in crucem tolleretur.

LXVI. Sed quid ego plura de Gavio? quasi tu Gavio tum fueris infestus, ac non nomini, generi, juri civium hostis. Non illi, inquam, homini, sed causæ communi libertatis, inimicus fuisti. Quid enim attinuit, cum Mamertini, more atque instituto suo, crucem fixissent post urbem, in viâ Pompeiâ; te jubere in eâ parte figere, quæ ad fretum spectaret; et hoc addere, quod negare nullo modo potes, quod omnibus audientibus dixisti palam, te idcirco illum locum deligere, ut ille, qui se civem Romanum esse diceret, ex cruce Italiam cernere, ac domum suam prospicere, posset? Itaque illa crux sola, judices, post conditam Messanam, illo loco fixa est. Italiæ conspectus ad eam rem ab isto delectus est, ut ille, in dolore cruciatuque moriens, perangusto fretu divisa servitutis ac libertatis jura cognosceret; Italia autem alumnum suum, servitutis extremo summoque supplicio affixum, videret.

Facinus est, vinciri civem Romanum; scelus, verberari; prope parricidium, necari: quid dicam in crucem tolli? verbo satis digno tam nefaria res appellari nullo modo potest. Non fuit his omnibus iste contentus. Spectet, inquit, patriam: in conspectu legum libertatisque moriatur. Non tu hoc loco Gavium, non unum hominem, nescio quem, civem Romanum, sed communem libertatis et civitatis causam, in illum cruciatum et crucem egisti. Jam vero videte hominis audaciam. Nonne eum graviter tulisse arbitramini, quod illam civibus Romanis crucem non posset in foro, non in comitio, non in Rostris, defigere? Quod enim his locis, in provinciâ suâ, celebritate simillimum, regione proximum potuit, elegit. Monimentum sceleris audaciæque suæ voluit esse in conspectu Italiæ, vestibulo Siciliæ, prætervectione omnium, qui ultro citroque navigarent.

LXVII. Si hæc non ad cives Romanos, non ad aliquos amicos nostræ civitatis, non ad eos qui populi Romani nomen audîssent; denique, si non ad homines, verum ad bestias; aut etiam, ut longius progrediar, si, in aliquâ desertissimâ solitudine, ad saxa et ad scopulos hæc conqueri et deplorare vellem; tamen omnia muta atque inanima tantâ et tam indignâ rerum atrocitate commoverentur. Nunc vero, cum loquar apud senatores populi Romani, legum, judiciorumque, et juris auctores, timere non debeo, ne non unus iste civis Romanus illâ cruce dignus, cæteri omnes simili periculo indignissimi judicentur.

Paulo ante, judices, lacrymas, in morte miserâ atque indignissimâ navarchorum, non tenebamus; et recte ac merito sociorum innocentium miseriâ commovebamur; quid nunc, in nostro sanguine, tandem facere debemus? nam civium Romanorum sanguis conjunctus existimandus est, quoniam id et salutis omnium ratio, et veritas, postulat. Omnes hoc loco cives Romani, et qui adsunt, et qui ubicumque sunt, vestram severitatem desiderant, ves-

tram fidem implorant, vestrum auxilium requirunt. Omnia sua jura, commoda, auxilia, totam denique libertatem, in vestris sententiis versari arbitrantur.

A me tametsi satis habent, tamen, si res aliter acciderit, plus habebunt fortasse, quam postulant. Nam et si qua vis istum de vestrâ severitate eripuerit (id, quod neque metuo, judices, neque ullo modo fieri posse video); sed si in hoc me ratio fefellerit; Siculi causam suam perîsse querentur, et mecum pariter moleste ferent: populus quidem Romanus brevi, quoniam mihi potestatem apud se agendi dedit, jus suum, me agente, suis suffragiis ante Cal. Februarias recuperabit. Ac, si de meâ gloriâ et amplitudine quæritis, judices; non est alienum meis rationibus, istum, mihi ex hoc judicio ereptum, ad illud populi Romani judicium reservari. Splendida est illa causa, probabilis mihi et facilis, populo grata atque jucunda. Denique, si videor hîc (id, quod ego non quæsivi) de uno isto voluisse crescere; isto absoluto, quod sine multorum scelere fieri non potest, de multis mihi crescere licebit.

LXVIII. Sed, mehercules, vestrâ reique publicæ causâ, judices, nolo in hoc delecto consilio tantum flagitium esse commissum: nolo eos judices, quos ego probârim atque delegerim, sic in hac urbe notatos, isto absoluto, ambulare, ut non cerâ, sed cœno, obliti esse videantur. Quamobrem te quoque, Hortensi, (si qui monendi locus est) ex hoc loco moneo: videas etiam atque etiam, et consideres, quid agas; quo progrediare; quem hominem, et quâ ratione, defendas. Neque de illo quidquam tibi præfinio, quominus ingenio mecum, atque omni dicendi facultate, contendas. Cætera, si qua putas te occultius extra judicium, quæ ad judicium pertineant, facere posse; si quid artificio, consilio, potentiâ, gratiâ, copiis istius, moliri cogitas; magnopere censeo desistas; et illa, quæ tentata jam et cœpta ab isto sunt, a me autem pervestigata et cognita, moneo ut exstinguas, et lon-

gius progredi ne sinas. Magno tuo periculo peccabitur in hoc judicio; majore, quam putas.

Quod enim te liberatum jam existimationis metu, defunctum honoribus, designatum consulem cogites; mihi crede, ornamenta ista et beneficia populi Romani non minore negotio retinentur, quam comparantur. Tulit hæc civitas, quoad potuit, quoad necesse fuit, regiam istam vestram dominationem in judiciis et in omni re publicâ. Tulit: sed, quo die populo Romano tribuni plebis restituti sunt, omnia ista vobis (si forte nondum intelligitis) ademta atque erepta sunt. Omnium nunc oculi conjecti sunt hoc ipso tempore in unumquemque nostrûm; quâ fide ego accusem, quâ religione hi judicent, quâ tu ratione defendas.

De omnibus nobis, si quis tantulum de rectâ regione deflexerit, non illa tacita existimatio, quam antea contemnere solebatis, sed vehemens ac liberum populi Romani judicium, consequetur. Nulla tibi, Quinte, cum isto cognatio est, nulla necessitudo. Quibus excusationibus antea nimium in aliquo judicio studium tuum defendere solebas, earum habere in hoc homine nullam potes. Quæ iste in provinciâ palam dictitabat, cum ea, quæ faciebat, tuâ se fiduciâ facere dicebat, ea ne vera putentur, tibi maxime est providendum.

LXIX. Ego mei jam rationem officii confido esse omnibus iniquissimis meis persolutam: nam istum, paucis horis primæ actionis, omnium mortalium sententiis, condemnavi. Reliquum judicium non jam de meâ fide, quæ perspecta est, neque istius vitâ, quæ damnata est; sed de judicibus, et (vere ut dicam) de te, futurum est. At quo tempore futurum est? (nam id maxime providendum est: etenim, cum omnibus in rebus, tum in re publicâ, permagni momenti est ratio atque inclinatio temporum:) nempe eo, cum populus Romanus aliud genus hominum, atque alium ordinem, ad res judicandas, requiret:

nempe eâ lege de judiciis judicibusque novis promulgatâ, quam non is promulgavit, cujus nomine proscriptam videtis; sed hic reus. Hic, inquam, suâ spe atque opinione, quam de vobis habet, legem illam scribendam promulgandamque curavit.

Itaque, cum primo agere cœpimus, lex non erat promulgata: cum iste, vestrâ severitate permotus, multa signa dederat, quamobrem responsurus non videretur, mentio de lege nulla fiebat. Posteaquam iste recreari et confirmari visus est; lex statim promulgata est. Cui legi cum vestra dignitas vehementer adversetur, istius spes falsa et insignis impudentia maxime suffragatur. Hîc si quid erit commissum a quoquam vestrûm, quod reprehendatur; aut populus Romanus judicabit de eo ordine, quem jam antea judiciis indignum putavit; aut ii, qui, propter offensionem judiciorum, de veteribus judicibus lege novâ novi judices erunt constituti.

LXX. Mihi porro, ut ego non dicam, quis omnium mortalium non intelligit, quam longe progredi sit necesse? Potero silere, Hortensi? potero dissimulare, cum tantum respublica vulnus acceperit, ut expilatæ provinciæ, vexati socii, Dii immortales spoliati, cives Romani cruciati et necati impune, me actore, esse videantur? Potero hoc ego onus tantum aut in hoc judicio deponere, aut diutius tacitus sustinere? Non agitanda res erit? non in medium proferenda? non populi Romani fides imploranda? Non omnes, qui tanto se scelere obstrinxerint, ut aut fidem suam corrumpi paterentur, aut judicium corrumperent, in discrimen ac judicium vocandi?

Quæret aliquis fortasse: Tantumne igitur laborem, tantas inimicitias tot hominum, suscepturus es? Non studio quidem (hercule) ullo, neque voluntate: sed non idem mihi licet, quod iis qui nobili genere nati sunt; quibus omnia populi Romani beneficia dormientibus deferuntur. Longe aliâ mihi lege in hac civitate et conditione vivendum est. Venit enim

mihi in mentem M. Catonis, hominis sapientissimi et vigilantissimi; qui cum se virtute, non genere, populo Romano commendari putaret, cum ipse sui generis initium ac nominis ab se gigni et propagari vellet, hominum potentissimorum suscepit inimicitias, et maximis in laboribus usque ad summam senectutem, summâ cum gloriâ, vixit. Postea Q. Pompeius, humili atque obscuro loco natus, nonne plurimis inimicitiis, maximisque suis periculis ac laboribus, amplissimos honores est adeptus? Modo L. Fimbriam, C. Marium, C. Cœlium, vidimus, non mediocribus inimicitiis ac laboribus contendere, ut ad istos honores pervenirent, ad quos vos per ludum et per negligentiam [pervenistis.] Hæc eadem est nostræ rationis regio et via: horum nos hominum sectam atque instituta persequimur.

LXXI. Videmus, quantâ sit in invidiâ, quantoque in odio, apud quosdam homines nobiles, novorum hominum virtus et industria: si tantulum oculos dejecerimus, præsto esse insidias: si ullum locum aperuerimus suspicioni aut crimini, accipiendum esse statim vulnus: esse nobis semper vigilandum, semper laborandum, videmus. Inimicitiæ sunt? subeantur: labores? suscipiantur. Etenim tacitæ magis et occultæ inimicitiæ timendæ sunt, quam indictæ et apertæ. Hominum nobilium non fere quisquam nostræ industriæ favet: nullis nostris officiis benevolentiam illorum allicere possumus: quasi naturâ et genere disjuncti sint, ita dissident a nobis animo ac voluntate. Quare, quid habent eorum inimicitiæ periculi, quorum animos jam ante habueris inimicos et invidos, quam ullas inimicitias susceperis?

Quamobrem mihi, judices, optandum est illud, in hoc reo finem accusandi facere, cum et populo Romano satisfactum, et receptum officium Siculis, necessariis meis, erit persolutum. Deliberatum autem est, si res opinionem meam, quam de vobis habeo, fefellerit, non modo eos persequi, ad quos maxime

culpa corrumpendi judicii, sed etiam illos ad quos conscientiæ contagio, pertinebit. Proinde, si qui sunt, qui, in hoc reo, aut potentes aut audaces aut artifices ad corrumpendum judicium velint esse, ita sint parati, ut, disceptante populo Romano, mecum sibi rem videant futuram: et, si me, in hoc reo, quem mihi inimicum Siculi dederunt, satis vehementem, satis perseverantem, satis vigilantem, esse cognôrunt; existiment, in his hominibus, quorum ego inimicitias, populi Romani salutis causâ, suscepero, multo graviorem atque acriorem futurum.

LXXII. Nunc te, Jupiter Optime Maxime, cujus iste donum regale, dignum tuo pulcherrimo templo, dignum Capitolio atque istâ arce omnium nationum, dignum regio munere, tibi factum ab regibus, tibi dicatum atque promissum, per nefarium scelus de regiis manibus extorsit; cujusque sanctissimum et pulcherrimum simulacrum Syracusis sustulit; teque, Juno regina, cujus duo fana, duabus in insulis posita sociorum, Melitæ et Sami, sanctissima et antiquissima, simili scelere idem iste omnibus donis ornamentisque nudavit; teque Minerva, quam item iste duobus in clarissimis et religiosissimis templis expilavit; Athenis, cum auri grande pondus; Syracusis, cum omnia, præter tectum et parietes, abstulit; teque, Latona, et Apollo, et Diana, quorum iste Deli non fanum, sed (ut hominum opinio et religio fert) sedem antiquam, divinumque domicilium, nocturno latrocinio atque impetu compilavit; etiam te, Apollo, quem iste Chio sustulit; teque etiam atque etiam, Diana, quam Pergæ spoliavit; cujus simulacrum sanctissimum Segestæ, bis apud Segestanos consecratum, semel ipsorum religione, iterum P. Africani victoriâ, tollendum asportandumque curavit; teque, Mercuri, quem Verres in villâ, et in privatâ aliquâ palæstrâ posuit, P. Africanus in urbe sociorum, et in gymnasio Tyndaritanorum, juventutis illorum custodem ac præsidem voluit esse; teque, Hercules, quem iste

Agrigenti, nocte intempestâ, servorum instructâ et comparatâ manu, convellere ex suis sedibus, atque auferre conatus est; teque, sanctissima Mater Idæa, quam apud Enguinos, augustissimo et religiosissimo in templo, sic spoliatam reliquit, ut nunc nomen modo Africani, et vestigia violatæ religionis maneant, monimenta victoriæ, fanique ornamenta non exstent; vosque, omnium rerum forensium, consiliorum maximorum, legum, judiciorumque arbitri et testes, celeberrimo in loco populi Romani locati, Castor et Pollux, quorum e templo quæstum sibi iste et prædam maximam improbissime comparavit; omnesque Dii, qui vehiculis thensarum sollennes cœtus ludorum initis, quorum iter iste, ad suum quæstum, non ad religionum dignitatem, faciendum exigendumque curavit; teque, Ceres, et Libera, quarum sacra (sicut opiniones hominum ac religiones ferunt) longe maximis atque occultissimis cærimoniis continentur; a quibus initia vitæ atque victûs, legum, morum, mansuetudinis, humanitatis, exempla hominibus et civitatibus data ac dispertita esse dicuntur; quarum sacra populus Romanus, a Græcis adscita et accepta, tantâ religione et publice et privatim tuetur, non ut ab aliis huc allata, sed ut cæteris hinc tradita, esse videantur; quæ ab isto uno sic polluta et violata sunt, ut simulacrum Cereris unum, quod a viro non modo tangi, sed ne adspici quidem fas fuit, e sacrario Catinæ convellendum auferendumque curaverit; alterum autem Ennæ ex suâ sede ac domo sustulerit; quod erat tale, ut homines, cum viderent, aut ipsam videre se Cererem, aut effigiem Cereris, non humanâ manu factam, sed cœlo delapsam, arbitrarentur; vos etiam atque etiam imploro et appello, sanctissimæ Deæ, quæ illos Ennenses lacus lucosque colitis, cunctæque Siciliæ, quæ mihi defendenda tradita est, præsidetis; a quibus inventis frugibus, et in orbem terrarum distributis, omnes gentes ac nationes vestri religione numinis continentur; cæteros item Deos Deasque

omnes imploro atque obtestor (quorum templis et religionibus iste, nefario quodam furore et audaciâ instinctus, bellum sacrilegum semper impiumque habuit indictum), ut, si, in hoc reo, atque in hac causâ, omnia mea consilia ad salutem sociorum, dignitatem populi Romani, fidem meam, spectaverunt; si nullam ad rem, nisi ad officium et veritatem, omnes meæ curæ, vigiliæ, cogitationesque elaborârunt; quæ mea mens in suscipiendâ causâ fuit, fides in agendâ, eadem vestra, judices, in judicandâ sit: denique, uti C. Verrem, si ejus omnia sunt inaudita et singularia facinora sceleris, audaciæ, perfidiæ, libidinis, avaritiæ, crudelitatis, dignus exitus ejusmodi vitâ atque factis, vestro judicio, consequatur; utque respublica [meaque fides] unâ hac accusatione meâ contenta sit; mihique posthac bonos potius defendere liceat, quam improbos accusare necesse sit.

ORATIO XI.

PRO M. FONTEIO.

ARGUMENTUM.

M. FONTEIUS prætor Galliam obtinuerat per triennium. Romam reversus, repetundarum reus factus est, accusantibus Gallis, imprimisque Induciomaro, Trevirorum duce. Accusator fuit M. Plætorius, subscriptor M. Fabius. Maxima pars orationis, atque pleraque adeo Fonteio objecta crimina, interière. Restant tria. Primum, de Galliâ ære alieno, ipsius culpâ, oppressâ: alterum, de quæstu e viarum munitione imperatâ facto, nempe quod pecuniæ dandæ fuissent, ut aut ne cogerere ad muniendum, aut, quod munitum erat, id ne improbaretur: tertium de portorio vini instituto. Cicero, in his quæ restant, id imprimis agit, ut Gallis fidem non habendam doceat, quippe hominibus levibus, perfidis, et in ipsos Deos immortales impiis.

PRO M. FONTEIO.

Desunt permulta.

I. * * * hoc prætóre, oppressam esse ære alieno Galliam. A quibus versuras tantarum pecuniarum factas esse dicunt? a Gallis? nihil minus. A quibus igitur? a civibus Romanis, qui negotiantur in Galliâ. Cur eorum verba non audimus? cur eorum tabulæ nullæ proferuntur? Insector ultro, atque insto accusatori, judices: insector, inquam, et flagito testes. Plus ego, in hac causâ, laboris et operæ consumo in poscendis testibus, quam cæteri defensores in refutandis. Audaciter hoc dico, judices: non temere confirmo. Referta Gallia negotiatorum est, plena civium Romanorum. Nemo Gallorum, sine cive Romano, quidquam negotii gerit: nummus in Galliâ nullus, sine civium Romanorum tabulis, commovetur.

Videte, quo descendam, judices; quam longe videar ab consuetudine meâ et cautione ac diligentiâ discedere. Unæ tabulæ proferantur, in quibus vestigium sit aliquod, quod significet, pecuniam Fonteio datam; unum ex toto negotiatorum, colonorum, publicanorum, aratorum, pecuariorum, numero testem producant; vere accusatum esse concedam. Pro, Dii immortales! quæ est hæc causa? quæ defensio? Provinciæ Galliæ M. Fonteius præfuit, quæ constat ex iis generibus hominum et civitatum, qui (ut vetera mittam) partim nostrâ memoriâ bella cum populo Romano acerba ac diuturna gesserunt; partim modo ab nostris imperatoribus subacti, modo bello domiti, modo triumphis ac monimentis notati, modo ab senatu agris urbibusque multati sunt; partim, qui cum ipso M. Fonteio ferrum ac manus contulerunt, mul-

ex
enim
que
sisti.
Qua
enim
igere
et in
tini p
Qu
eos ag
debean
imper
singula
quoque
enti d
at his
darent,
quæ M
dico, c
qui eran
prætore
ex senat

i defensum velint; statuite lius, quid populi Romani dig- lonis vestris, negotiatoribus m antiquissimis sociis, et cre- ibus; an iis, quibus neque, m, neque, propter infidelita- debetis. Quid, si majorem ho- merum copiam affero, qui hu- ntiæ testimonio possint esse? um consensio valebit, quam minum? Cum Galliæ Fon- judices, maximos populi Ro- ibus Hispaniis, clarissimosque quam multi equites Romani, ntium, quales, et quot, et quo- ercitus præterea Cn. Pompeii mus hiemavit in Galliâ, M. ne vobis multos, satis ido- videtur ipsa fortuna esse vo- æ M. Fonteio prætore gere- m ex tanto hominum numero ducere potestis? quis est ex auctor placeat? eo nos jam r.

dus, judices, quin illud, quod issimum sit, aliud per hoc ur, M. Fonteio oppresso testi- multa, reipublicæ causâ, in- segniores posthac ad impe- m videant eos oppugnari, qui- Romani imperium incolume

um, quæstum M. Fonteium isse; ut aut ne cogeret mu- um esset, ne improbaret. Si ines, et multorum opera im- nque falsum est, et ob va- cum immunis nemo fuerit;

toque ejus sudore ac labore sub populi Romani im perium ditionemque ceciderunt. Est in eâdem pro vinciâ Narbo Marcius, colonia nostrorum civium specula populi Romani ac propugnaculum, istis ipsi nationibus oppositum et objectum: est item urb Massilia (de quâ ante dixi), fortissimorum fideliss morumque sociorum, qui Gallicorum bellorum peri cula populo Romano [copiis armisque] compen sârunt. Est præterea numerus civium Romanorum atque hominum honestissimorum.

II. Huic provinciæ, quæ ex hac gentium varieta constaret, M. Fonteius (ut dixi) præfuit. Qui erar hostes, subegit: qui proxime fuerant, eos ex i agris, quibus erant multati, decedere coëgit: cæter (qui idcirco magnis sæpe erant bellis superati, u semper populo Romano parerent) magnos equitatu ad ea bella quæ tum in toto orbe terrarum a popul Romano gerebantur, magnas pecunias ad eorum st pendium, maximum frumenti numerum ad Hispan ense bellum tolerandum, imperavit. Is, hæc qui ge sit, in judicium vocatur: vos, qui in re non inte fuistis, causam unâ cum populo Romano cognosciti Dicunt contra, quibus invitissimis imperatum est dicunt, qui ex agris, ex M. Fonteii decreto, decede sunt coacti: dicunt, qui ex bello, cæde, et fug nunc primum audent contra M. Fonteium inermer consistere. Quid coloni Narbonenses? quid volunt quid existimant? Hunc per vos volunt; se per hun incolumes existimant esse. Quid Massiliensium c vitas? hunc præsentem iis affecit honoribus, qu habuit amplissimos: vos autem absens orat atqu obsecrat, ut sua religio, laudatio, auctoritas, aliqui apud vestros animos momenti habuisse videatu Quid? civium Romanorum quæ voluntas est? N mo est ex tanto numero, quin hunc optime de pro vinciâ, de imperio, de sociis et civibus, meritum ess arbitretur.

III. Quoniam igitur videtis, qui oppugnent M

Fonteium, cognôstis, qui defensum velint; statuite nunc, quid vestra æquitas, quid populi Romani dignitas, postulet: utrum colonis vestris, negotiatoribus vestris, amicissimis atque antiquissimis sociis, et credere et consulere malitis; an iis, quibus neque, propter iracundiam, fidem, neque, propter infidelitatem, honorem habere debetis. Quid, si majorem hominum etiam honestissimorum copiam affero, qui hujus virtuti atque innocentiæ testimonio possint esse? tamenne plus Gallorum consensio valebit, quam summæ auctoritatis hominum? Cum Galliæ Fonteius præesset, scitis, judices, maximos populi Romani exercitus in duabus Hispaniis, clarissimosque imperatores, fuisse. Quam multi equites Romani, quam multi tribuni militum, quales, et quot, et quoties legati ad eos. Exercitus præterea Cn. Pompeii maximus atque ornatissimus hiemavit in Galliâ, M. Fonteio imperante. Satisne vobis multos, satis idoneos testes et conscios videtur ipsa fortuna esse voluisse earum rerum, quæ M. Fonteio prætore gererentur in Galliâ? Quem ex tanto hominum numero testem in hac causâ producere potestis? quis est ex eo numero, qui vobis auctor placeat? eo nos jam laudatore et teste utemur.

Dubitabitis etiam diutius, judices, quin illud, quod initio vobis proposui, verissimum sit, aliud per hoc judicium nihil agi, nisi ut, M. Fonteio oppresso testimoniis eorum, quibus multa, reipublicæ causâ, invitissimis imperata sunt, segniores posthac ad imperandum cæteri sint, cum videant eos oppugnari, quibus oppressis, populi Romani imperium incolume esse non possit?

IV. Objectum est etiam, quæstum M. Fonteium ex viarum munitione fecisse; ut aut ne cogeret munire, aut id, quod munitum esset, ne improbaret. Si et coacti sunt munire omnes, et multorum opera improbata sunt; certe utrumque falsum est, et ob vacationem pretium datum, cum immunis nemo fuerit;

et ob probationem, cum multa improbata sint. Quid, si hoc crimen optimis nominibus delegare possimus, et ita, ut non culpam in alios transferamus, sed uti doceamus, eos isti munitioni præfuisse, qui facile officium suum et præstare et probare possent? tamenne vos omnia in M. Fonteium, iratis testibus freti, conferetis? Cum majoribus reipublicæ negotiis M. Fonteius impediretur, et cum ad rem publicam pertineret, viam Domitiam muniri, legatis suis, primariis viris, C. Annio Bellieno et C. Fonteio, negotium dedit. Itaque præfuerunt: imperaverunt, pro dignitate suâ, quod visum est; et probaverunt. Quod vos, si nullâ aliâ ex re, ex literis quidem vestris, [quas scripsistis,] et missis, et allatis, certe scire potuistis. Quas si antea non legistis, nunc ex nobis, quid de iis rebus Fonteius ad legatos suos scripserit, quid ad eum illi rescripserint, cognoscite.

(*Literæ ad C. Annium leg. ad C. Fonteium leg. Literæ a C. Annio leg. a C. Fonteio leg.*)

Satis opinor esse perspicuum, judices, hanc rationem munitionis neque ad M. Fonteium pertinere, et ab iis esse tractatam, quos nemo possit reprehendere.

V. Cognoscite nunc de crimine vinario, quod illi invidiosissimum et maximum esse voluerunt. Crimen a Plætorio, judices, ita constitutum est; Fonteio non in Galliâ primum venisse in mentem, ut portorium vini institueret; sed, hac in Italiâ propositâ ratione, Româ profectum. Itaque Titurium Tolosæ quaternos denarios in singulas vini amphoras, portorii nomine, exegisse: Croduni Porcium et Numium ternos victoriatos; Vulchalone Servæum binos victoriatos: atque in his locis ab his portorium esse exactum, si qui Cobiamacho, qui vicus inter Tolosam et Narbonem est, diverterentur, neque Tolosam ire vellent; Elesiodolum tantum senos denarios ab his, qui ad hostem portarent, exegisse. Video, judices, esse crimen, et genere ipso magnum (vectigal enim esse impositum fructibus nostris dicitur; et pecuniam per-

magnam istâ ratione cogi potuisse confiteor), et invidiâ: vel maxime enim inimici hanc rem sermonibus divulgare voluerunt. Sed ego ita existimo, quo majus crimen sit id, quod ostendatur esse falsum, hoc majorem ab eo injuriam fieri, qui id confingat. Vult enim magnitudine rei sic occupare animos eorum qui audiunt, ut difficilis aditus veritati relinquatur.* *

(*Omnia de crimine vinario, de bello Vocontiorum, de dispositione hibernorum, desiderantur.*)

VI. At hoc Galli negant: at ratio rerum et vis argumentorum coarguit. Potest igitur testibus judex non credere? Cupidis, et iratis, et conjuratis, et ab religione remotis, non solum potest, sed etiam debet. Etenim si, quia Galli dicunt, idcirco M. Fonteius nocens existimandus est, quid mihi opus est sapiente judice? quid æquo quæsitore? quid oratore non stulto? Dicunt enim Galli: negare non possumus. Hîc si ingeniosi, et periti, et æqui judicis has partes esse existimatis, ut, quoniam quidem testes dicunt, sine ullâ dubitatione credendum sit; Salus ipsa virorum fortium innocentiam tueri non potest. Sin autem, in rebus judicandis, non minimam partem, ad unamquamque rem æstimandam, momentoque suo ponderandam, sapientia judicis tenet; næ multo vestræ majores gravioresque partes sunt ad cogitandum, quam ad dicendum meæ. Mihi enim semper unâquâque de re testis non solum semel, verum etiam breviter interrogandus, et sæpe etiam non interrogandus; ne aut irato facultas ad dicendum data, aut cupido auctoritas attributa, esse videatur. Vos et sæpius eamdem rem animis agitare, et diutius uno de teste cogitare, potestis: et, si quem nos interrogare noluimus, quæ causa nobis tacendi fuerit, existimare debetis. Quamobrem, si hoc judici præscriptum lege aut officio putatis, testibus credere; nihil est, cur alius alio judice melior aut sapientior existimetur. Unum est enim et simplex aurium judicium, et

promiscue et communiter stultis ac sapientibus ab naturâ datum.

Quid est igitur, ubi elucere possit prudentia? ubi discerni stultus auditor et credulus ab religioso et sapienti judice? Nimirum illud, in quo ea, quæ dicuntur a testibus, [conjecturæ et cogitationi] traduntur, quantâ auctoritate, quantâ animi æquitate, quanto pudore, quantâ fide, quantâ religione, quanto studio existimationis bonæ, quantâ curâ, quanto timore, dicantur.

VII. An vero vos id in testimoniis hominum barbarorum dubitabitis, quod persæpe, et nostrâ et patrum memoriâ, sapientissimi judices de clarissimis nostræ civitatis viris dubitandum non putaverunt? qui Cn. et Q. Cæpionibus, L. et Q. Metellis, testibus in Q. Pompeium, hominem novum, non crediderunt; quorum virtuti, generi, rebus gestis, fidem et auctoritatem in testimonio, cupiditatis atque inimicitiarum suspicio derogavit. Ecquem hominem vidimus, ecquem vere commemorare possumus, parem consilio, gravitate, constantiâ, cæteris virtutibus, honoris, ingenii, rerum gestarum ornamentis, M. Æmilio Scauro fuisse? Tamen hujus, cujus injurati nutu prope terrarum orbis regebatur, jurati testimonio, neque in C. Fimbriam neque in C. Memmium, creditum est. Noluerunt ii, qui judicabant, hanc patere inimicitiis viam, quem quisque odisset, ut eum testimonio posset tollere. Quantus in L. Crasso pudor fuerit, quod ingenium, quanta auctoritas, quis ignorat? Tamen is, cujus etiam sermo testimonii auctoritatem habebat, testimonio ipso, quæ in M. Marcellum inimico animo dixit, probare non potuit.

Fuit, fuit illis judicibus divinum ac singulare, judices, consilium, qui se non solum de reo, sed etiam de accusatore, de teste, judicare arbitrabantur, quid fictum, quid a fortunâ ac tempore allatum, quid pretio corruptum, quid spe aut metu depravatum, quid

a cupiditate aliquâ aut inimicitiis profectum, videretur. Quæ si judex non amplectetur omnia consilio, non animo ac mente circumspiciet; si, ut quidque ex illo loco dicetur, ex oraculo aliquo dici arbitrabitur; profecto satis erit, (id, quod dixi antea) non surdum judicem huic muneri atque officio præesse. Nihil erit, quamobrem ille, nescio quis, sapiens homo, ac multarum rerum peritus, ad res judicandas requiratur.

VIII. An vero illi equites Romani, quos nos vidimus, qui nuper in re publicâ judiciisque maximis floruerunt, habuerunt tantum animi, tantum roboris, ut M. Scauro testi non crederent; vos Volcarum atque Allobrogum testimoniis non credere timetis? Si inimico testi credi non oportuit, inimicior Marcello Crassus, aut Fimbriæ Scaurus, ex civilibus studiis atque obtrectatione domesticâ, quam huic Galli? quorum, qui optimâ in causâ sunt, equites, frumentum, pecuniam, semel atque iterum, ac sæpius invitissimi, dare coacti sunt: cæteri, partim ex veteribus bellis agro multati, partim, ab hoc ipso, bello superati et oppressi.

Si, qui ob aliquod emolumentum suum cupidius aliquid dicere videntur, iis credi non convenit; credo majus emolumentum Cæpionibus et Metellis propositum fuisse ex Q. Pompeii damnatione, cum studiorum suorum obtrectatorem sustulissent, quam cunctæ Galliæ ex M. Fonteii calamitate; in quâ illa provincia prope suam immunitatem ac libertatem positam esse arbitratur.

An, si homines ipsos spectare convenit (id, quod in teste profecto valere plurimum debet), non modo cum summis civitatis nostræ viris, sed cum infimo cive Romano, quisquam amplissimus Galliæ comparandus est? Scit Induciomarus, quid sit testimonium dicere? movetur eo timore, quo nostrûm unusquisque, cum in eum locum productus est?

IX. Recordamini, judices, quantopere laborare soleatis, non modo quid dicatis pro testimonio, sed

etiam, quibus verbis utamini, ne quod minus moderate positum, ne quod ab aliquâ cupiditate prolapsum, verbum esse videatur: vultu, denique, laboratis, ne qua significari possit suspicio cupiditatis; ut et, cum proditis, existimatio sit quædam tacita de vobis pudoris ac religionis; et, cum disceditis, ea diligenter conservata ac retenta videatur. Credo, hæc eadem Induciomarum in testimonio timuisse aut cogitâsse; qui primum illud verbum consideratissimum nostræ consuetudinis, "*Arbitror*," quo nos etiam tunc utimur, cum ea dicimus jurati, quæ comperta habemus, quæ ipsi vidimus, ex toto testimonio suo sustulit, atque omnia se scire dixit. Verebatur enim videlicet, ne quid apud vos populumque Romanum de existimatione suâ deperderet; ne qua fama consequeretur ejusmodi, Induciomarum, talem virum, tam cupide, tam temere dixisse. Non intelligebat, se in testimonio nihil, præter vocem et os et audaciam, neque civibus suis neque accusatoribus nostris præstare debere.

An vero istas nationes religione jurisjurandi ac metu Deorum immortalium in testimoniis dicendis commoveri arbitramini? quæ tantum a cæterarum gentium more ac naturâ dissentiunt, quod cæteræ pro religionibus suis bella suscipiunt, istæ contra omnium religiones; illæ, in bellis gerendis, ab Diis immortalibus pacem ac veniam petunt; istæ cum ipsis Diis immortalibus bella gesserunt.

X. Hæ sunt nationes, quæ quondam tam longe ab suis sedibus, Delphos usque, ad Apollinem Pythium, atque ad oraculum orbis terræ vexandum ac spoliandum, profectæ sunt. Ab iisdem gentibus sanctis, et in testimonio religiosis, obsessum Capitolium est, atque ille Jupiter, cujus nomine majores nostri vinctam testimoniorum fidem esse voluerunt.

Postremo, his quidquam sanctum ac religiosum videri potest, qui, etiam si quando aliquo metu adducti Deos placandos esse arbitrantur, humanis hos-

tiis eorum aras ac templa funestant? ut ne religionem quidem colere possint, nisi eam prius scelere violârint. Quis enim ignorat, eos usque ad hanc diem retinere illam immanem ac barbaram consuetudinem hominum immolandorum? Quamobrem, quali fide, quali pietate, existimatis esse eos, qui etiam Deos immortales arbitrentur hominum scelere et sanguine facillime posse placari? Cum his vos testibus vestram religionem conjungetis? ab his quidquam sancte aut moderate dictum putabitis?

Hoc vestræ mentes tam castæ, tam integræ, sibi suscipient, ut, cum omnes legati nostri, qui illo triennio in Galliam venerunt, omnes equites Romani, qui in illâ provinciâ fuerunt, omnes negotiatores ejus provinciæ, denique omnes, in Galliâ qui sunt, socii populi Romani atque amici, M. Fonteium incolumem esse cupiant, jurati privatim et publice laudent; vos tamen Gallis credere malitis? quid ut secuti esse videamini? voluntatemne hominum? gravior igitur vobis erit hostium voluntas, quam civium? An dignitatem testium? potestis igitur ignotos notis, iniquos æquis, alienigenas domesticis, cupidos moderatis, mercenarios gratuitis, impios religiosis, inimicissimos huic imperio ac nomini, bonis ac fidelibus et sociis et civibus, anteferre?

XI. An vero dubitatis, judices, quin insitas inimicitias istæ gentes omnes et habeant et gerant cum populi Romani nomine? Sic existimatis eos hîc sagatos brachatosque versari, animo demisso atque humili, ut solent ii, qui, affecti injuriis, ad opem judicum supplices inferioresque confugiunt? Nihil vero minus. Hi contra vagantur læti atque erecti passim toto foro, cum quibusdam minis et barbaro atque immani terrore verborum: quod ego profecto non crederem, nisi aliquoties ex ipsis accusatoribus vobiscum simul, judices, audîssem: cum præciperent, ut caveretis, ne, hoc absoluto, novum aliquod bellum Gallicum concitaretur.

Si M. Fonteium, judices, in causâ deficerent omnia; si turpi adolescentiâ, vitâ infami, magistratibus, quos ante oculos vestros gessit, convictus virorum bonorum testimoniis, [legationibus flagitiose obitis,] invisus suis omnibus, in judicium vocaretur; si in eo judicio colonorum populi Romani Narbonensium, fidelissimorum sociorum Massiliensium, civium Romanorum omnium, testimoniis tabulisque premeretur; tamen esset vobis magnopere providendum, ne, quos ita afflictos a vestris patribus majoribusque accepissetis, ut contemnendi essent, eos pertimuisse, et eorum minis et terrore commoti esse, videremini. Nunc vero, cum lædat nemo bonus, laudent omnes vestri cives atque socii; oppugnent ii, qui sæpissime hanc urbem et hoc imperium oppugnârunt; cumque inimici M. Fonteii vobis ac populo Romano minentur; amici atque propinqui supplicent vobis; dubitabitis, non modo vestris civibus, qui maxime gloriâ ac laude ducuntur, verum etiam exteris nationibus ac gentibus, ostendere, vos, in sententiis ferendis, civi parcere, quam hosti cedere, maluisse?

XII. Magna (mehercule) causa, judices, absolutionis cum cæteris causis hæc est, ne qua insignis huic imperio macula atque ignominia suscipiatur, si hoc ita perlatum erit in Galliam, senatum equitesque populi Romani, non testimoniis Gallorum, sed minis commotos, rem ad illorum libidinem judicâsse. Ita vero, si illi bellum facere conabuntur, excitandus nobis erit ab inferis C. Marius, qui Induciomaro isti, minaci atque arroganti, par in belligerando esse possit; excitandus Cn. Domitius et Q. Maximus, qui nationem Allobrogum, et reliquas, suis iterum armis conficiat atque opprimat; aut (quoniam id quidem non potest) orandus erit nobis amicus meus, M. Plætorius, ut suos novos clientes a bello faciendo deterreat, ut eorum iratos animos atque horribiles impetus deprecetur: aut, si non poterit, M. Fabium *subscriptorem ejus* rogabimus, ut Allobrogum animos

mitiget, quoniam apud illos Fabiorum nomen est amplissimum; ut velint isti aut quiescere (id, quod victi ac subacti solent), aut, cum minantur, intelligere, se populo Romano non metum belli, sed spem triumphi, ostendere.

Quod si, in turpi reo, patiendum non esset, ut quidquam isti se minis profecisse arbitrarentur; quid faciendum vobis in M. Fonteio arbitramini? de quo homine, judices, (jam enim mihi videor hoc, prope causâ duabus actionibus peroratâ, debere dicere) de quo vos homine, ne ab inimicis quidem ullum [fictum] probrosum non modo crimen, sed ne maledictum quidem, audîstis. Ecquis unquam reus, præsertim in hac vitæ ratione versatus, in honoribus petendis, in potestatibus, in imperiis gerendis, sic accusatus est, ut nullum probrum, nullum facinus, nulla turpitudo, quæ a libidine, aut a petulantiâ, aut ab audaciâ nata esset, ab accusatore objiceretur, si non vera, attamen ficta cum aliquâ ratione ac suspicione?

XIII. M. Æmilium Scaurum, summum nostræ civitatis virum, scimus accusatum a M. Bruto. Exstant orationes; ex quibus intelligi potest, multa in illum ipsum Scaurum esse dicta: falso; quis negat? verumtamen ab inimico dicta et objecta. Quam multa M' Aquillius audivit in suo judicio! quam multa L. Cotta! denique P. Rutilius; qui, etsi damnatus est, mihi videtur tamen inter viros optimos atque innocentissimos esse numerandus. Ille igitur ipse homo sanctissimus ac temperatissimus multa audivit in suâ causâ, quæ ad suspicionem stuprorum ac libidinum pertinerent. Exstat oratio hominis (ut opinio mea fert) nostrorum hominum longe ingeniosissimi atque eloquentissimi, C. Gracchi: quâ in oratione permulta in L. Pisonem turpia ac flagitiosa dicuntur. At in quem virum? qui tantâ virtute atque integritate fuit, ut etiam illis optimis temporibus, cum hominem invenire nequam neminem posses, solus tamen Frugi nominaretur. *Quem cum in* concionem Gracchus vo-

cari juberet, et viator quæreret, quem Pisonem? quod erant plures; "Cogis me," inquit, "dicere inimicum meum, Frugi." Is igitur vir, quem ne inimicus quidem satis in appellando significare poterat, nisi ante laudâsset; qui uno cognomine declarabatur, non modo quis esset, sed etiam qualis esset; tamen in falsam atque iniquam probrorum insimulationem vocabatur. M. Fonteius ita duabus actionibus accusatus est, ut objectum nihil sit, quo significari vestigium libidinis, petulantiæ, crudelitatis, audaciæ possit. Non modo nullum facinus hujus protulerunt, sed ne dictum quidem aliquod reprehenderunt.

XIV. Quod si, aut quantam voluntatem habent ad hunc opprimendum, aut quantam ad maledicendum licentiam, tantum haberent aut ad ementiendum animi, aut ad fingendum ingenii; non meliore fortunâ ad probra non audienda Fonteius, quam illi, de quibus antea commemoravi, fuisset. Frugi igitur hominem, judices, frugi, inquam, et in omnibus vitæ partibus moderatum ac temperantem, plenum pudoris, plenum officii, plenum religionis, videtis positum in vestrâ fide ac potestate; atque ita, ut commissus sit fidei, permissus potestati.

Videte igitur, utrum sit æquius, hominem honestissimum, virum fortissimum, civem optimum, dedi inimicissimis atque immanissimis nationibus, an reddi amicis; præsertim cum tot res sint, quæ vestris animis pro hujus innocentis salute supplicent; primum, generis antiquitas, quam, Tusculo ex clarissimo municipio profectam, in monimentis rerum gestarum incisam ac notatam videmus: tum autem continuæ præturæ, quæ et cæteris ornamentis, et existimatione innocentiæ, maxime floruèrunt: deinde recens memoria parentis, cujus sanguine non solum Asculanorum manus, a quâ interfectus est, sed totum illud sociale bellum maculâ sceleris imbutum est: postremo, ipse, cum in omnibus vitæ partibus honestus atque integer, tum in re militari cum summi consilii

et maximi animi, tum vero usu quoque bellorum gerendorum in primis eorum hominum, qui nunc sunt, exercitatus.

XV. Quare, si etiam monendi estis a me, judices, (quod non estis) videor hoc leviter pro meâ auctoritate vobis præcipere posse, ut ex eo genere homines, quorum cognita virtus, industria, felicitas in re militari sit, diligenter vobis retinendos existimetis. Fuit enim major talium virorum in hac republicâ copia: quæ cum esset, tamen eorum non modo saluti, sed etiam honori, consulebatur. Quid nunc vobis faciendum est, studiis militaribus apud juventutem obsoletis; [claris autem hominibus,] ac summis ducibus partim ætate, partim civitatis discordiis ac reipublicæ calamitate, consumtis? cum tot bella aut a nobis necessario suscipiantur, aut subito atque improvisa nascantur. Nonne et hominem ipsum ad dubia reipublicæ tempora reservandum, et cæteros studio laudis ac virtutis inflammandos, putatis?

Recordamini, quos legatos nuper in bello L. Julius, quos P. Rutilius, quos L. Cato, quos Cn. Pompeius habuerit. Scietis fuisse tum M. Cornutum, L. Cinnam, L. Sullam, prætorios homines, belli gerendi peritissimos; præterea C. Marium, P. Didium, Q. Catulum, P. Crassum, non literis homines ad rei militaris scientiam, sed rebus gestis ac victoriis, eruditos. Age vero, nunc inserite oculos in curiam; introspicite penitus in omnes reipublicæ partes. Utrum videtis nihil posse accidere, ut tales viri desiderandi sint? an, si acciderit, eorum hominum copiâ populum Romanum abundare? Quæ si diligenter attendetis, profecto, judices, virum ad labores belli impigrum, ad pericula fortem, ad usum ac disciplinam peritum, ad consilia prudentem, ad casum fortunamque felicem, domi vobis ac liberis vestris retinere, quam inimicissimis populi Romani nationibus et crudelissimis tradere et condemnare, maletis.

XVI. *At infestis prope* signis inferuntur Galli in

Fonteium: et instant atque urgent summo cum studio, summâ cum audaciâ. Nos vero, judices, non et multis et firmis præsidiis, vobis adjutoribus, isti immani atque intolerandæ barbariæ resistemus? Primum objicitur contra istorum impetus Macedonia, fidelis et amica populo Romano provincia; quæ cum se ac suas urbes, non solum consilio, sed etiam manu Fonteii conservatam esse dicat; ut illa per hunc a Thracum adventu ac depopulatione defensa fuit, sic ab hujus nunc capite Gallorum impetus terroresque depellit. Constituitur ex alterâ parte ulterior Hispania, quæ profecto, non modo religione suâ resistere istorum cupiditati potest, sed etiam sceleratorum hominum perjuria testimoniis ac laudationibus suis refutare. Atque ex ipsâ etiam Galliâ fidelissima et gravissima auxilia sumuntur. Venit huic subsidio, misero atque innocenti, Massiliensium cuncta civitas, quæ non solum ob eam causam laborat, ut huic, a quo ipsa servata est, parem gratiam referre videatur; sed etiam, quod eâ conditione atque eo fato se in his terris collocatam esse arbitratur, ne quid nostris hominibus illæ gentes nocere possint.

Pugnat pariter pro salute M. Fonteii Narbonensis colonia, quæ, per hunc, ipsa nuper obsidione hostium liberata, nunc ejusdem miseriis ac periculis commovetur. Denique, ut oportet bello Gallico, ut majorum jura moresque præscribunt, nemo est civis Romanus, qui sibi ullâ excusatione utendum putet. Omnes illius provinciæ publicani, agricolæ, pecuarii, cæteri negotiatores, uno animo M. Fonteium, atque unâ voce, defendunt.

XVII. Quod si tantas auxiliorum nostrorum copias Induciomarus ipse despexerit, dux Allobrogum cæterorumque Gallorum; num etiam de matris hunc complexu, lectissimæ miserrimæque feminæ, vobis inspectantibus, avellet atque abstrahet? præsertim cum virgo Vestalis ex alterâ parte germanum fratrem complexa teneat, vestramque, judices, ac populi Romani fidem

imploret; quæ, pro vobis liberisque vestris, tot annos in Diis immortalibus placandis occupata est, ut ea nunc, pro salute suâ fratrisque sui, animos vestros placare possit. Cui miseræ quod præsidium, quod solatium reliquum est, hoc amisso? Nam cæteræ feminæ gignere ipsæ sibi præsidia, et habere domi fortunarum omnium socium participemque possunt; huic vero virgini, quid est, præter fratrem, quod aut jucundum aut carum esse possit? Nolite pati, judices, aras Deorum immortalium, Vestæque matris, quotidianis virginis lamentationibus de vestro judicio [commoveri.] Prospicite, ne ille ignis æternus, nocturnis Fonteiæ laboribus vigiliisque servatus, sacerdotis vestræ lacrymis exstinctus esse dicatur. Tendit ad vos virgo Vestalis manus supplices, easdem, quas pro vobis Diis immortalibus tendere consuevit. Cavete, ne periculosum superbumque sit, ejus vos obsecrationem repudiare, cujus preces si Dii adspernarentur, hæc salva esse non possent.

Videtisne, subito, judices, virum fortissimum, M. Fonteium, parentis et sororis commemoratione lacrymas profudisse? Qui nunquam in acie pertimuerit, qui se armatus sæpe in hostium manum multitudinemque immiserit, cum in ejusmodi periculis eadem se solatia suis relinquere arbitraretur, quæ suus pater sibi reliquisset; idem nunc perturbato animo pertimescit, ne non modo ornamento et adjumento non sit suis, sed etiam, cum acerbissimo luctu, dedecus æternum miseris atque ignominiam relinquat.

O fortunam, longe disparem, M. Fontei, si deligere potuisses, ut potius telis tibi Gallorum, quam perjuriis, intereundum esset! Tum enim vitæ socia virtus, mortis comes gloria, fuisset: nunc vero qui est dolor, victoriæ te atque imperii pœnas ad eorum arbitrium sufferre, qui aut victi armis sunt, aut invitissimi paruerunt? A quo periculo defendite, judices, civem fortem atque innocentem: curate, ut nostris testibus plus quam alienigenis credidisse videamini;

plus saluti civium, quam hostium libidini, consuluisse; graviorem duxisse ejus obsecrationem, quæ vestris sacris præsit, quam eorum audaciam, qui cum omnium sacris delubrisque bella gesserunt. Postremo prospicite, judices, (id, quod ad dignitatem populi Romani maxime pertinet) ut plus apud vos preces virginis Vestalis, quam minæ Gallorum, valuisse videantur.

ORATIO XII.

PRO A. CÆCINÂ.

ARGUMENTUM.

M. Fulcinius Tarquiniensis Cæsenniæ uxori moriens usumfructum bonorum suorum legavit, ut frueretur unâ cum filio hærede instituto. Filio mortuo, et auctione bonorum institutâ, fundum emere ex iis bonis, de amicorum sententiâ, constituit; idque negotium dat Sexto Æbutio, cui fundus, Cæsenniæ pecuniâ emtus, fuit addictus. Cæsennia post A. Cæcinæ nupsit, et moriens eum hæredem fecit. Quo facto Æbutius hunc fundum suum esse dixit; suâ se sibi pecuniâ eum emisse; quod ex argentarii tabulis demonstrabat, qui auctioni interfuerat. Adjiciebat præterea, Cæcinam, quod Volaterranis esset a Sullâ civitas ademta, non posse hæredem Cæsenniæ esse. Sed, cum esset constitutum, quâ die in rem præsentem venirent, ut Cæcina, *moribus*, *vi*, sed *civili*, *quotidianâ*, de fundo deductus, interdictum a prætore postularet; Æbutius Cæcinam, fundum ingredi conantem, *verâ vi et solidâ*, nempe armatis hominibus, per vim aditu prohibuit. Cæcina interdictum a prætore Dolabellâ impetravit de vi, armatis hominibus, ut, unde dejectus esset, eo restitueretur. Æbutius restituisse se dixit; h. e. non vi dejecisse, neque adeo

restitutione opus esse. In eo sponsio facta est; atque, de eâ ut cognoscerent, recuperatores a prætore dati. Tota igitur Ciceronis oratio in eo versatur, ut primo vere dejectum Cæcinam ostendat, etiamsi aditu ipso prohibitus esset, neque ipsum fundum ingressus, cap. 9—14; quod negabat Æbutius esse dejicere; deinde vim Cæcinæ factam esse, cap. 14. sqq. quo loco digreditur ad elegantem disputationem de legibus et edictis e consilio et sententiâ potius quam verbo interpretandis. Ad illam vero de Sullanâ lege objectionem cap. 33. sqq. respondet, e clausulâ cum illius tum omnium legum: "Si quid jus non esset rogari, ejus eâ lege nihilum rogatum." Multa esse, quæ jus non sit rogari: hujusmodi etiam fuisse de civitate Volaterranis adimendâ: deinde ita de civitate tulisse Sullam, ut, *nexa*, h. e. emtiones per æs et libram, et hæreditates, non sustulerit.

PRO A. CÆCINÂ.

I. Si, quantum in agro locisque desertis audacia potest, tantum in foro atque in judiciis impudentia valeret; non minus nunc in causâ cederet A. Cæcina Sex Æbutii impudentiæ, quam tum, in vi faciendâ, cessit audaciæ. Verum et illud considerati hominis esse putavit, quâ de re jure decertari oporteret, armis non contendere; et hoc constantis, quîcum vi et armis certare noluisset, eum jure judicioque superare.

Ac mihi quidem cum audax præcipue fuisse videtur Æbutius in convocandis hominibus et armandis, tum impudens in judicio; non solum quod in judicium venire ausus est (nam id quidem, tametsi improbe fit in apertâ re, tamen malitiâ est jam usitatum), sed quod non dubitavit id ipsum, quod arguitur, confiteri: nisi forte hoc rationis habuit, quoniam, si facta vis esset moribus, superior in possessione retinendâ non fuisset; quia contra jus moremque facta sit, A. Cæcinam cum amicis metu perterritum profugisse; nunc quoque in judicio, si causa more institutoque omnium defendatur, nos inferiores in agendo non futuros: sin a consuetudine recedatur, se, quo impudentius egerit, hoc superiorem discessurum. Quasi vero aut in judicio possit idem improbitas, quod in vi confidentia; aut non eo libentius tum audaciæ cesserimus, quo nunc impudentiæ facilius obsisteremus.

Itaque longe aliâ ratione, recuperatores, ad agendam causam hac actione venio, atque initio veneram. Tum enim nostræ causæ spes erat posita in defensione meâ, nunc in confessione adversarii; tum in nostris, nunc vero in illorum testibus; de quibus ego antea laborabam, *ne, si improbi essent*, falsi aliquid dicerent,

si probi existimarentur, quod dixissent, probarent: nunc sum animo æquissimo. Si enim sunt viri boni, me adjuvant, cum id jurati dicunt, quod ego injuratus insimulo. Sin autem minus idonei, me non lædunt: cum, iis sive creditur, creditur hoc ipsum, quod nos arguimus, sive fides non habetur, de adversarii testium fide derogatur.

II. Verumtamen, cum illorum causæ actionem considero, non video, quid impudentius dici possit: cum autem vestram in judicando dubitationem, vereor, ne id, quod videntur impudenter fecisse, astute et callide fecerint. Nam, si negâssent vim hominibus armatis esse factam, facile honestissimis testibus in re perspicuâ tenerentur: sin confessi essent, et id, quod nullo tempore jure fieri potest, tum ab se jure factum esse defenderent; sperârunt, (id, quod assecuti sunt) se injecturos vobis causam deliberandi, et judicandi justam moram ac religionem. Simul illud, quod indignissimum est, futurum arbitrati sunt, ut, in hac causâ, non de improbitate Sex. Æbutii, sed de jure civili, judicium fieri videretur.

Quâ in re, si mihi esset unius A. Cæcinæ causa agenda, profiterer satis idoneum esse me defensorem, propterea quod fidem meam diligentiamque præstarem: quæ cum sunt in actore causæ, nihil est, in re præsertim apertâ ac simplici, quod excellens ingenium requiratur. Sed, cum de eo jure mihi dicendum sit, quod pertineat ad omnes, quod constitutum sit a majoribus, conservatum usque ad hoc tempus; quo sublato, non solum pars aliqua juris deminuta, sed etiam vis ea, quæ juri maxime est adversaria, judicio confirmata, esse videatur; video summi ingenii causam esse: non, uti demonstretur, quod ante oculos est, sed ne, si quis vobis error in tantâ re sit objectus, omnes potius me arbitrentur causæ, quam vos religioni vestræ, defuisse.

Quamquam ego mihi sic persuadeo, recuperatores, non vos tam propter juris obscuram dubiam-

que rationem his jam de eâdem causâ dubitâsse, quam quod videtur ad summam illius existimationem hoc judicium pertinere, moram ad condemnandum acquisîsse, simul et illi spatium ad sese colligendum dedisse. Quod quoniam jam in consuetudinem venit, et id viri boni, vestri similes, in judicando faciunt, reprehendendum fortasse minus, querendum vero magis etiam, videtur; ideo quod omnia judicia, aut distrahendarum controversiarum, aut puniendorum maleficiorum, causâ reperta sunt: quorum alterum levius est, propterea quod et minus lædit, et persæpe disceptatore domestico dijudicatur; alterum est vehementissimum, quod et ad graviores res pertinet, et non honorariam operam amici, sed severitatem judicis ac vim, requirit.

Quod est gravius, et cujus rei causâ maxime judicia constituta sunt, id jam malâ consuetudine dissolutum est: nam, ut quæque res est turpissima, sic maxime et maturissime judicanda est: at ea, in quâ existimationis periculum est, tardissime judicatur.

III. Quî igitur convenit, quæ causa fuerit ad constituendum judicium, eamdem moram esse ad judicandum? Si quis, quod spopondit, (quâ in re verbo se uno obligavit) id non facit, maturo judicio, sine ullâ religione judicis, condemnatur: qui per tutelam, aut societatem, aut rem mandatam, aut fiduciæ rationem, fraudavit quempiam, in eo, quo delictum majus est, eo pœna est tardior. Est enim turpe judicium, et facto quidem turpe. Videte igitur, quam inique accidat, quia res indigna sit, ideo turpem existimationem sequi; quia turpis existimatio sequatur, ideo rem indignam non judicari.

At si quis mihi hoc judex recuperatorve dicat; "Potuisti enim leviore actione confligere: potuisti ad tuum jus faciliore et commodiore judicio pervenire: quare aut muta actionem, aut noli mihi instare, ut judicem;" tamen is aut timidior videatur,

quam fortem, aut cupidior, quam sapientem judicem esse æquum est, si aut mihi præscribat, quemadmodum meum jus persequar, aut ipse id, quod ad se delatum sit, non audeat judicare. Etenim, si prætor is, qui judicia dat, nunquam petitori præstituit, quâ actione illum uti velit; videte, quam iniquum sit, constitutâ jam re, judicem, quid agi potuerit, aut quid possit, non quid actum sit, quærere.

Verumtamen nimiæ vestræ benignitati pareremus, si aliâ ratione jus nostrum recuperare possemus. Nunc vero quis est, qui aut vim armatis hominibus factam relinqui putet oportere, aut ejus rei leviorem actionem nobis aliquam demonstrare possit? Ex quo genere peccati (ut illi clamitant) vel injuriarum vel capitis judicia constituta sunt, in eo potestis atrocitatem nostram reprehendere, cum videatis nihil aliud actum, nisi possessionem per interdictum esse repetitam?

IV. Verum, sive vos existimationis illius periculum, sive juris dubitatio, tardiores fecit adhuc ad judicandum; alterius rei causam vosmet ipsi jam vobis, sæpius prolato judicio, sustulistis; alterius ego vobis hodierno die causam profecto auferam, ne diutius de controversiâ nostrâ, ac de communi jure, dubitetis. Et, si forte videbor altius initium rei demonstrandæ petîsse, quam me ratio juris, et jus, de quo judicium est, et natura causæ, coëgerit, quæso ut ignoscatis: non enim minus laborat A. Cæcina, ne summo jure egisse, quam ne certum jus non obtinuisse, videatur.

M. Fulcinius fuit, recuperatores, e municipio Tarquiniensi, qui et domi suæ cum primis honestus existimatus est, et Romæ argentariam non ignobilem fecit. Is habuit in matrimonio Cæsenniam, eodem e municipio, summo loco natam, et probatissimam feminam, sicut et vivus multis ipse rebus ostendit, et in morte [suâ] testamento declaravit. Huic Cæsenniæ fundum in agro Tarquiniensi vendidit tem-

poribus illis difficillimis solutionis. Cum uteretur dote uxoris numeratâ; quo mulieri esset res cautior, curavit, ut in eo fundo dos collocaretur. Aliquanto post, jam argentariâ dissolutâ, Fulcinius huic fundo uxoris continentia quædam prædia atque adjuncta mercatur. Moritur Fulcinius: (multa enim, quæ sunt in re, quia remota sunt a causâ, prætermittam:) testamento facit hæredem, quem habebat e Cæsenniâ filium; usumfructum omnium bonorum suorum Cæsenniæ legat, ut frueretur unâ cum filio.

Magnus honos viri jucundus mulieri fuisset, si diuturnum esse licuisset: frueretur enim bonis cum eo, quem suis bonis hæredem esse cupiebat, et ex quo maximum fructum ipsa capiebat. Sed hunc fructum mature fortuna ademit: nam brevi tempore M. Fulcinius adolescens mortuus est: hæredem P. Cæsennium fecit: uxori grande pondus argenti, matrique partem bonorum majorem, legavit. Itaque in partem mulieres vocatæ sunt.

V. Cum esset hæc auctio hæreditaria constituta, Æbutius iste, qui jamdiu Cæsenniæ viduitate ac solitudine aleretur, ac se ejus in familiaritatem insinuâsset hac ratione, ut cum aliquo suo compendio negotia mulieris, si qua acciderent, controversiasque, susciperet; versabatur quoque eo tempore in his rationibus auctionis et partitionis; atque etiam se ipse inferebat et intrudebat: et in eam opinionem Cæsenniam adducebat, ut mulier imperita nihil putaret agi callide posse, ubi non adesset Æbutius.

Quam personam jam ex quotidianâ cognoscitis vitâ, recuperatores, mulierum assentatoris, cognitoris viduarum, defensoris nimium litigiosi, conciti ad rixam, inepti ac stulti inter viros, inter mulieres periti juris, et callidi; hanc personam imponite Æbutio: is enim Cæsenniæ fuit Æbutius. Ne forte quæratis, num propinquus? nihil alienius. Amicus, aut a patre aut a viro traditus? nihil minus. Quis igitur? ille, quem supra deformavi; voluntarius ami-

cus mulieris, non necessitudine aliquâ, sed ficto officio simulatâque sedulitate, conjunctus; magis opportunâ operâ nonnunquam, quam aliquando fideli.

Cum esset (ut dicere institueram) constituta auctio Romæ, suadebant amici cognatique Cæsenniæ, (id, quod ipsi quoque mulieri in mentem veniebat) quoniam potestas esset emendi fundum illum Fulcinianum, qui fundo ejus antiquo continens esset, nullam esse rationem amittere ejusmodi occasionem; cum præsertim pecunia ex partitione deberetur: nusquam eam posse melius collocari. Ita-que mulier facere constituit: mandat ut fundum sibi emat. Cui tandem? cui putatis? An non in mentem venit omnibus hominis illius, ad hoc munus et ad omnia mulieris negotia parati, sine quo nihil satis caute, nihil satis callide, agi posset? Recte attenditis.

VI. Æbutio negotium datur. Adest ad tabulam: licetur Æbutius: deterrentur emtores multi, partim gratiâ Cæsenniæ, partim etiam pretio. Fundus addicitur Æbutio: pecuniam argentario promittit Æbutius: quo testimonio nunc vir optimus utitur, sibi emtum esse. Quasi vero aut nos ei negemus addictum, aut tum quisquam fuerit, qui dubitârit, quin emeretur Cæsenniæ; cum id plerique scirent, omnes fere audîssent, hi conjecturâ assequi possent, cum pecunia Cæsenniæ ex illâ hæreditate deberetur, eam porro in prædiis collocari maxime expediret; essent autem prædia, quæ mulieri maxime convenirent; ea venirent; liceretur is, quem Cæsenniæ dare operam nemo miraretur, sibi emere nemo posset suspicari.

Hac emtione factâ, pecunia solvitur a Cæsenniâ: cujus rei putat iste rationem reddi non posse, quod ipse tabulas averterit; se autem habere argentarii tabulas, in quibus sibi expensa pecunia lata sit, acceptaque relata: quasi id aliter fieri oportuerit. Cum omnia ita facta essent, quemadmodum nos defendimus, Cæsennia fundum possedit, locavitque

neque ita multo post A. Cæcinæ nupsit. Ut in pauca conferam, testamento facto mulier moritur. Facit hæredem ex deunce et semunciâ Cæcinam; ex duabus sextulis M. Fulcinium, libertum superioris viri; Æbutio sextulam adspergit. Hanc sextulam illa mercedem isti esse voluit assiduitatis et molestiæ, si quam susceperat. Iste autem hac sextulâ se ipsum retinere omnium controversiarum putat.

VII. Jam principio ausus est dicere, non posse hæredem esse Cæsenniæ Cæcinam, quod is deteriore jure esset, quam cæteri cives, propter incommodum Volaterranorum, calamitatemque civilem. Itaque homo timidus imperitusque, qui neque animi neque consilii satis haberet, non putavit esse tanti hæreditatem, ut de civitate in dubium veniret. Concessit (credo) Æbutio, quantum vellet, de Cæsenniæ bonis ut haberet: immo, ut viro forti ac sapienti dignum fuit, ita calumniam stultitiamque obtrivit ac contudit.

In possessione bonorum cum esset, et cum ipse sextulam suam nimium exaggeraret, nomine hæredis arbitrum familiæ erciscundæ postulavit: atque illis paucis diebus, posteaquam videt, nihil se ab A. Cæcinâ posse litium terrore abradere; homini Romæ in foro denuntiat, fundum illum, (de quo ante dixi) cujus istum emtorem demonstravi fuisse mandatu Cæsenniæ, suum esse, seque sibi emisse. Quid ais? tuus ille fundus est, quem, sine ullâ controversiâ, quadriennium, hoc est, ex quo tempore fundus veniit, quoad vixit, possedit Cæsennia? Usus enim, inquit, ejus, et fructus fundi, testamento viri, fuerat Cæsenniæ.

Cum hoc novæ litis genus tam malitiose intenderet, placuit Cæcinæ, de amicorum sententiâ, constituere, quo die in rem præsentem veniretur, et de fundo Cæcina moribus deduceretur. Colloquuntur: dies ex utriusque commodo sumitur. Cæcina cum amicis ad diem venit in castellum Axiam; ex quo

loco fundus is, de quo agitur, non longe abest. Ibi certior fit a pluribus, homines permultos, liberos atque servos, coëgisse et armâsse Æbutium. Cum id partim mirarentur, partim non crederent; ecce, ipse Æbutius in castellum venit: denuntiat Cæcinæ, se armatos habere: abiturum eum non esse, si accessisset. Cæcinæ placuit, et amicis, quoad videretur salvo capite fieri posse, experiri. Tum de castello descendunt: in fundum proficiscuntur. Videtur temere commissum: verum, ut opinor, hoc fuit causæ: tam temere istum re commissurum, quam verbis minitabatur, nemo putavit.

VIII. Atque iste, ad omnes introitus, quâ adiri poterat, non modo in eum fundum, de quo controversia erat, sed etiam in illum proximum, de quo nihil ambigebatur, armatos homines opponit. Itaque primo cum in antiquum fundum ingredi vellet, quod eâ proxime accedi poterat, frequentes armati obstiterunt.

Quo loco depulsus Cæcina, tamen, quâ potuit, ad eum fundum profectus est, e quo, ex conventu, vim fieri oportebat. Ejus autem fundi extremam partem oleæ directo ordine definiunt. Ad eas cum accederetur, iste cum omnibus copiis præsto fuit, servumque suum, nomine Antiochum, ad se vocavit, et clarâ voce imperavit, ut eum, qui illum olearum ordinem intrâsset, occideret. Homo, meâ sententiâ, prudentissimus, Cæcina, tamen in hac re plus mihi animi quam consilii videtur habuisse. Nam, cum et armatorum multitudinem videret, et eam vocem Æbutii, quam commemoravi, audîsset; tamen accessit propius; et jam ingrediens intra finem ejus loci, quem oleæ terminabant, impetum armati Antiochi, cæterorumque tela atque incursus, refugit. Eodem tempore se in fugam conferunt unâ amici advocatique ejus, metu perterriti, quemadmodum illorum testem dicere audîstis. His rebus ita gestis, P. Dolabella prætor interdixit, ut est consuetudo,

"de vi, hominibus armatis," sine ullâ exceptione, tantum, ut, unde dejecisset, restitueret. Restituisse se, dixit. Sponsio facta est. Hac de sponsione vobis judicandum est.

IX. Maxime fuit optandum Cæcinæ, recuperatores, ut controversiæ nihil haberet; secundo loco, ut ne cum tam improbo homine; tertio, ut cum tam stulto haberet. Etenim non minus nos stultitia illius sublevat, quam lædit improbitas. Improbus fuit, quod homines coëgit, armavit, coactis armatisque vim fecit. Læsit in eo Cæcinam: sublevavit ibidem. Nam, in eas ipsas res quas improbissime fecit, testimonia sumsit; et eis in causâ testimoniis utitur.

Itaque mihi certum est, recuperatores, antequam ad meam defensionem meosque testes venio, illius uti confessione et testimoniis. Quid confitetur, atque ita libenter confitetur, ut non solum fateri, sed etiam profiteri videatur, recuperatores? Convocavi homines: coëgi: armavi: terrore mortis ac periculo capitis, ne accederes, obstiti: ferro, inquit, ferro, (et hoc dicit in judicio) te rejeci atque perterrui. Quid? testes quid aiunt? P. Vetilius, propinquus Æbutii, se Æbutio cum armatis servis venisse advocatum. Quid præterea? fuisse complures armatos. Quid aliud? minatum esse Æbutium Cæcinæ. Quid ego de hoc teste dicam, nisi hoc, recuperatores, ut idcirco non minus ei credatis, quod homo minus idoneus habetur; sed ideo credatis, quod ex illâ parte id dicit, quod illi causæ maxime est alienum?

A. Terentius, alter testis, non modo Æbutium, sed etiam se ipsum, arguit. In Æbutium hoc dicit, armatos homines fuisse: de se autem hoc prædicat: Antiocho, Æbutii servo, imperâsse, ut in Cæcinam advenientem cum ferro invaderet. Quid loquar amplius hoc de homine? In quem ego dicere, cum rogarer a Cæcinâ, nunquam volui, ne arguere illum

rei capitalis viderer; de eo dubito nunc, quomodo aut loquar aut taceam, cum ipse hoc de se juratus prædicet. Deinde L. Cœlius non solum Æbutium cum armatis dixit fuisse compluribus, verum etiam cum advocatis perpaucis eo venisse Cæcinam. De hoc ego teste detraham, cui æque, atque meo testi, ut credatis, postulo?

X. P. Memmius secutus est, qui suum non parvum beneficium commemoravit in amicos Cæcinæ, quibus sese viam per fratris sui fundum dedisse dixit, quâ effugere possent, cum essent metu omnes perterriti. Huic ego testi gratias agam, quod et in re misericordem se præbuit, et in testimonio religiosum.

A. Atilius, et ejus filius L. Atilius, et armatos ibi fuisse, et se suos armatos adduxisse, dixerunt: etiam hoc amplius: cum Æbutius Cæcinæ malum minaretur, ibi tum Cæcinam postulâsse, ut moribus deductio fieret. Hoc idem P. Rutilius dixit, et eo libentius dixit, ut, aliquo in judicio, ejus testimonio creditum putaretur. Duo præterea testes nihil de vi, sed de re ipsâ atque emtione fundi, dixerunt: P. Cæsennius, auctor fundi, non tam auctoritate gravi, quam corpore, et argentarius Sex. Clodius, cui nomen est Phormio, [nec minus niger,] nec minus confidens, quam ille Terentianus est Phormio, nihil de vi dixerunt; nihil præterea, quod ad vestrum judicium pertineret.

Decimo vero loco testis exspectatus, et ad extremum reservatus, dixit, senator populi Romani, splendor ordinis, decus atque ornamentum judiciorum, exemplar antiquæ religionis, Fidiculanius Falcula; qui cum ita vehemens acerque venisset, ut non modo Cæcinam perjurio suo læderet, sed etiam mihi videretur irasci; ita eum placidum mollemque reddidi, ut non auderet (sicut meministis) iterum dicere, quot millia fundus suus abesset ab Urbe.

Nam, cum dixisset, minus abesse LIII, populus cum risu acclamavit, ipsa esse: meminerant enim omnes, quantum in Albiano judicio accepisset.

In eum quid dicam, nisi id, quod negare non possit? venisse in consilium publicæ quæstionis, cum ejus consilii judex non esset; et in eo consilio, cum causam non audîsset, et potestas esset ampliandi, dixisse, "sibi liquere:" dum, incognitâ re, judicare voluisset, maluisse condemnare, quam absolvere; cum, si uno minus damnarent, condemnari reus non posset, non ad cognoscendam causam, sed ad explendam damnationem, præsto fuisse. Utrum gravius aliquid in quempiam dici potest, quam, ad hominem condemnandum, quem nunquam vidisset neque audîsset, adductum pretio esse? An certius quidquam objici potest, quam quod is, cui objicitur, ne nutu quidem infirmare conatur? Verumtamen is testis, (ut facile intelligeretis, eum non affuisse animo, cum ab illis causa ageretur, testesque dicerent, sed tantisper de aliquo reo cogitâsse) cum omnes ante eum dixissent testes, armatos cum Æbutio fuisse complures, solus dixit non fuisse. Visus est mihi primo veterator intelligere præclare, quid causa optaret; et tantummodo errare, quod omnes testes infirmaret, qui ante eum dixissent: cum subito ecce idem, qui solet, suos solos servos armatos fuisse dixit.

XI. Quid huic tu homini facias? Nonne concedas interdum, ut, excusatione summæ stultitiæ, summæ improbitatis odium deprecetur? Utrum, recuperatores, his testibus non credidistis, cum, quid liqueret, non habuistis? (at controversia non erat, quin verum dicerent:) an, in coactâ multitudine, in armis, in telis, in præsenti metu mortis, perspicuoque periculo cædis, dubium vobis fuit, utrum esse vis aliqua videretur, necne? Quibus igitur in rebus vis intelligi potest, si in his non intelligetur? An verò illa defensio vobis præclara visa est? Non de-

jeci, sed obstiti. Non enim te sum passus in fundum ingredi; sed armatos homines opposui; ut intelligeres, si in fundo pedem posuisses, statim tibi esse pereundum. Quid ais? Is, qui armis perterritus, fugatus, pulsus est, non videtur esse dejectus? Posterius de verbo videbimus: nunc rem ipsam ponamus; quam illi non negant: et ejus rei jus actionemque quæramus.

Est hæc res posita, quæ ab adversario non negatur: Cæcinam, cum ad constitutam diem tempusque venisset, ut vis ac deductio moribus fieret, pulsum prohibitumque esse vi, coactis hominibus et armatis. Cum hoc constet, ego, homo imperitus juris, ignarus negotiorum ac litium, hanc puto me habere actionem, ut per interdictum meum jus teneam, atque injuriam tuam persequar. Fac in hoc errare me, nec ullo modo posse, per hoc interdictum, id assequi, quod velim: te uti in hac re magistro volo. Quæro, sitne aliqua hujus rei actio, an nulla? Convocari homines propter possessionis controversiam non oportet: armari multitudinem, juris retinendi causâ, non convenit; nec juri quidquam tam inimicum, quam vis; nec æquitati quidquam tam infestum est, quam convocati homines et armati.

XII. Quod cum ita sit, resque ejusmodi sit, ut in primis a magistratibus animadvertenda esse videatur, iterum quæro, sitne ejus rei aliqua actio, an nulla? Nullam esse dices? Audire cupio. Qui, in pace et otio, cum manum fecerit, copias parârit, multitudinem hominum coëgerit, armârit, instruxerit, homines inermes, qui ad constitutum experiendi juris gratiâ venissent, armis, viris, terrore, periculoque mortis repulerit, fugârit, averterit, hoc dicat; "Feci equidem, quæ dicis, omnia: et ea sunt et turbulenta, et temeraria, et periculosa. Quid ergo est? Impune feci: nam, quod agas mecum ex jure civili ac prætorio, non habes." Itane vero, recuperatores? Hoc vos audietis? et apud vos dici patiemini sæpius?

cum majores nostri tantâ diligentiâ prudentiâque fuerint, ut omnia omnium non modo tantarum rerum, sed etiam tenuissimarum, jura statuerint, persecutique sint; ut hoc genus unum, vel maximum, prætermitterent: ut, si qui me exire domo meâ coëgissent armis, haberem actionem; si qui introire prohibuissent, non haberem? Nondum de Cæcinæ causâ disputo, nondum de jure possessionis nostræ loquor: tantum de tuâ defensione, C. Piso, queror.

Quando ita dicis, et ita constituis, Si Cæcina, cum in fundo esset, inde dejectus esset, tum per hoc interdictum eum restitui oportuisse: nunc vero dejectum nullo modo esse inde, ubi non fuerit; hoc interdicto nihil nos assecutos esse; quæro, si te hodie, domum tuam redeuntem, coacti homines et armati, non modo limine tectoque ædium tuarum, sed primo aditu vestibuloque, prohibuerint, quid acturus sis. Monet amicus meus te, L. Calpurnius, ut idem dicas, quod ipse antea dixit, injuriarum. Quid id ad causam possessionis? quid ad restituendum eum, quem oportet restitui? quid denique ad jus civile, aut ad actoris notionem, et ad animadversionem? Ages injuriarum? Plus tibi ego largiar: non solum egeris, verum etiam condemnâris, licet: numquid magis possidebis? Actio enim injuriarum non jus possessionis assequitur; sed dolorem imminutæ libertatis judicio pœnâque mitigat.

XIII. Prætor interea, Piso, tantâ de re tacebit? quemadmodum te restituat in ædes tuas, non habebit? Qui dies totos aut vim fieri vetat, aut restitui factam jubet; qui de fossis, de cloacis, de minimis aquarum itinerumque controversiis, interdicit, is repente obmutescet? in atrocissimâ re quod faciat, non habebit? et, C. Pisone domo tectisque suis prohibito, prohibito, inquam, per homines coactos et armatos, prætor, quemadmodum more et exemplo opitulari possit, non habebit? Quid enim dicet?

aut quid tu, tam insigni acceptâ injuriâ, postulabis? Unde vi prohibitus sis, nemo unquam interdixit. Novum est, non dico inusitatum, verum omnino inauditum. Unde dejectus? Quid proficies, cum illi hoc respondebunt tibi, quod tu nunc mihi? armatos tibi obstitisse, ne in ædes accederes: dejici porro nullo modo potuisse, qui non accesserit.

Dejicior ego, inquis, si quis meorum dejicitur omnino. Jam bene agis: a verbis enim recedis, et æquitate uteris: nam, verba ipsa si sequi volumus, quomodo tu dejiceris, cum servus tuus dejicitur? Verum ita est, uti dicis. Te dejectum debeo intelligere, etiamsi tactus non fueris. Nonne? Age nunc; si ne tuorum quidem quisquam loco motus erit, atque omnes in ædibus asservati ac retenti; tu solus prohibitus, et a tuis ædibus vi atque armis perterritus; utrum hanc actionem habebis, quâ nos usi sumus, an aliam quampiam, an omnino nullam? Nullam esse actionem dicere in re tam insigni, tamque atroci, neque prudentiæ neque auctoritatis tuæ est. Alia si qua forte est, quæ nos fugerit, dic, quæ sit: cupio discere.

Hæc si est, quâ nos usi sumus; te judice, vincamus, necesse est. Non enim vereor, ne hoc dicas, in eâdem causâ, eodem interdicto, te oportere restitui; Cæcinam non oportere. Etenim cui perspicuum non sit, ad incertum revocari bona, fortunas, possessiones omnium, si ullâ ex parte sententia hujus interdicti deminuta aut infirmata sit; si, auctoritate virorum talium, vis armatorum hominum judicio approbata videatur; in quo judicio, non de armis dubitatum, sed de verbis quæsitum, esse dicatur? Isne apud vos obtinebit causam suam, qui se ita defenderit? Ejeci ego te armatis hominibus, non [illegible]eci: ut tantum facinus non in æquitate defensio[illegible] sed in unâ literâ, latuisse videatur? Hujusce [illegible] vos statuetis nullam esse actionem, nullum ex-

periendi jus constitutum, qui obstiterit armatis hominibus? qui, multitudine coactâ, non introitu, sed omnino aditu, quempiam prohibuerit?

XIV. Quid ergo? hoc, quam habet vim? ut illa res aliquid aliquâ ex parte differre videatur, utrum, pedem cum intulero, atque in possessionem vestigium fecero, tum expellar atque dejiciar; an, cum eâdem vi, atque iisdem armis, mihi ante occurratur, ne non modo intrare, verum etiam adspicere, aut adspirare possim? Quî hoc ab illo differt? ut ille cogatur restituere, qui ingressum expulerit; ille, qui ingredientem repulerit, non cogatur? Videte, per Deos immortales! quod jus nobis, quam conditionem vobismet ipsis, quam denique civitati legem, constituere velitis. Hujusce generis una est actio per hoc interdictum, quo nos usi sumus, constituta. Ea si nihil valet, aut si ad hanc rem non pertinet; quid negligentius, aut quid stultius, majoribus nostris dici potest, qui aut tantæ rei prætermiserint actionem, aut eam constituerint, quæ nequâquam satis verbis causam et rationem juris amplecteretur? Periculosum est dissolvi hoc interdictum: est captiosum omnibus, rem ullam constitui ejusmodi, quæ, cum armis gesta sit, rescindi jure non possit. Verumtamen est turpissimum illud, tantæ stultitiæ prudentissimos homines condemnari, ut vos judicetis, hujus rei atque actionis in mentem majoribus nostris non venisse.

Queramur, inquit, licet; tamen hoc interdicto Æbutius non tenetur. Quid ita? Quod vis Cæcinæ facta non est. Dici in hac causâ potest, ubi arma fuerint, ubi coacta hominum multitudo, ubi instructi et certis locis cum ferro homines collocati, ubi minæ, pericula terroresque mortis, ibi vim non fuisse? Nemo, inquit, occisus est, neque sauciatus. Quid ais? Cum de possessionis controversiâ, et de privatorum hominum contentione juris, loquamur, tu vim negabis esse *factam*, si cædes et occisio facta non

erit? Ego exercitus maximos sæpe pulsos et fugatos esse dico, terrore ipso impetuque hostium, sine cujusquam, non modo morte, verum etiam vulnere.

XV. Etenim, recuperatores, non ea sola vis est, quæ ad corpus nostrum vitamque pervenit; sed etiam multo major ea, quæ, periculo mortis injecto, formidine animum perterritum loco sæpe et certo de statu demovet. Itaque saucii sæpe homines, cum corpore debilitantur, animo tamen non cedunt; neque eum relinquunt locum, quem statuerint defendere: at alii pelluntur integri; ut non dubium sit, quin major adhibita vis ei sit, cujus animus sit perterritus, quam illi, cujus corpus vulneratum sit.

Quod si vi pulsos dicimus exercitus esse eos, qui metu ac tenui sæpe suspicione periculi fugerunt; et, si non solum impulsu scutorum, neque conflictu corporum, neque ictu comminus, neque conjectione telorum, sed sæpe clamore ipso militum, aut instructione, adspectuque signorum, magnas copias pulsas esse, et vidimus et audivimus; quæ vis in bello appellatur, ea in otio non appellabitur? et, quod vehemens in re militari putatur, id leve in jure civili judicabitur? et, quod exercitus armatos movet, id advocationem togatorum non videbitur movisse? et vulnus corporis magis istam vim, quam terror animi, declarabit? et sauciatio quæretur, cum fugam factam esse constabit? Tuus enim testis hoc dixit, metu perterritis nostris advocatis, locum se, quâ effugerent, demonstrâsse. Qui non modo ut fugerent, sed etiam ipsius fugæ tutam viam quæsierunt, his vis adhibita non videbitur? Quid igitur fugiebant? propter metum. Quid metuebant? vim videlicet. Potestis igitur principia negare, cum extrema conceditis? Fugisse perterritos confitemini; causam fugæ dicitis eamdem, quam omnes intelligimus, arma, multitudinem hominum, incursionem atque impetum armatorum. Hæc ubi conceduntur *esse facta*, ibi vis facta negabitur?

XVI. At vero hoc quidem jam vetus est, et majorum exemplo multis in rebus usitatum: cum ad vim faciendam veniretur, si quos armatos quamvis procul conspexissent, ut statim testificati discederent, optime sponsionem facere possent, "ni adversus edictum prætoris vis facta esset." Itane vero? Scire, esse armatos, satis est, ut vim factam probes; in manus eorum incidere, non est satis? Adspectus armatorum ad vim probandam valebit: incursus et impetus non valebit? Qui abierit, facilius sibi vim factam probabit, quam qui effugerit?

At ego hoc dico: si, ut primo in castello Cæcinæ dixit Æbutius, se homines coëgisse et armâsse, neque illum, si eo accessisset, abiturum, statim Cæcina discessisset; dubitare vos non debuisse, quin Cæcinæ facta vis esset. Si vero, simul ac procul conspexit armatos, recessisset, eo minus dubitaretis: omnis enim vis est, quæ periculo aut decedere nos alicunde cogit, aut prohibet accedere. Quod si aliter statuetis; videte, ne hoc vos statuatis, qui vivus discesserit, ei vim non esse factam; ne hoc omnibus, in possessionum controversiis, præscribatis, ut confligendum sibi, et armis decertandum, putent; ne, quemadmodum in bello pœna ignavis ab imperatoribus constituitur, sic in judiciis deterior causa sit eorum, qui fugerint, quam qui ad extremum usque contenderint.

Cum de jure et legitimis hominum controversiis loquimur, et in his rebus vim nominamus, pertenuis vis intelligi debet. Vidi armatos, quamvis paucos: magna vis est. Decessi unius hominis telo perterritus: dejectus detrususque sum. Hoc si ita statuetis, non modo non erit, cur depugnare quisquam posthac, possessionis causâ, velit; sed ne illud quidem, cur repugnare. Sin autem vim, sine cæde, sine vulneratione, sine sanguine, nullam intelligetis; statuetis, homines possessionis cupidiores, quam vitæ, esse oportere.

XVII. Age vero, de vi te ipsum habebo judicem,

Æbuti. Responde, si tibi videtur. In fundum Cæcina utrum noluit tandem, an non potuit, accedere? Cum te obstitisse et repulisse dicis, certe hunc voluisse concedis. Potes igitur dicere, non ei vim fuisse impedimento, cui, cum cuperet, eoque consilio venisset, per homines coactos non sit licitum accedere? Si enim id, quod maxime voluit, nullo modo potuit; vis profecto quædam obstiterit, necesse est: aut tu dic, quamobrem, cum vellet accedere, non accesserit.

Jam vim factam negare non potes. Dejectus quemadmodum sit, qui non accesserit, id quæritur: demoveri enim et depelli de loco necesse est eum, qui dejiciatur. Id autem accidere ei quî potest, qui omnino in eo loco, unde se dejectum esse dicit, numquam fuit? Quod si fuisset, et ex eo loco, metu permotus, fugisset, cum armatos vidisset; diceresne esse dejectum? Opinor. An tu, qui tam diligenter et tam callide verbis controversias, non æquitate, dijudicas; et jura, non utilitate communi, sed literis, exprimis; poterisne dicere, dejectum esse eum, qui tactus non erit? Quid? detrusum dices? nam eo verbo antea prætores in hoc interdicto uti solebant. Quid ais? Potestne detrudi quisquam, qui non attingitur? Nonne, si verbum sequi volumus, hoc intelligamus necesse est, eum detrudi, cui manus afferantur? Necesse est, inquam, si ad verbum rem volumus [attingere,] neminem statu detrusum, qui non, adhibitâ vi, manu demotus et actus præceps intelligatur.

Dejectus vero quî potest esse quisquam, nisi in inferiorem locum de superiore motus? potest pulsus, fugatus, ejectus denique; illud vero nullo modo potest, dejectus esse quisquam, non modo qui tactus non sit, sed ne æquo quidem et plano loco. Quid ergo? hoc interdictum putamus eorum esse causâ compositum, qui se præcipitatos ex locis superioribus dicerent? eos enim vere possumus dicere esse dejectos.

XVIII. An non, cum voluntas, et consilium, et sententia interdicti intelligatur, impudentiam summam, aut stultitiam singularem, putabimus, in verborum errore versari; rem, et causam, et utilitatem communem, non relinquere solum, sed etiam prodere? An hoc dubium est, quin neque verborum tanta copia sit, non modo in nostrâ linguâ (quæ dicitur esse inops), sed ne in aliâ quidem ullâ, res ut omnes suis certis ac propriis vocabulis nominentur; neque vero quidquam opus sit verbis, cum ea res, cujus causâ verba quæsita sint, intelligatur? Quæ lex, quod senatûs-consultum, quod magistratûs edictum, quod fœdus, aut pactio, quod (ut ad privatas res redeam) testamentum; quæ judicia, aut stipulationes, aut pacti et conventi formula, non infirmari aut convelli potest, si ad verba rem deflectere velimus; consilium autem eorum qui scripserunt, et rationem, et auctoritatem, relinquamus?

Sermo (mehercule) et familiaris et quotidianus non cohærebit, si verba inter nos aucupabimur. Denique imperium domesticum nullum erit, si servulis hoc nostris concesserimus, ut ad verba nobis obediant; non ad id, quod ex verbis intelligi possit, obtemperent. Exemplis nunc uti videlicet mihi necesse est harum rerum omnium? Non occurrit unicuique vestrûm aliud alii in omni genere exemplum, quod testimonio sit, non ex verbis aptum pendere jus, sed verba servire hominum consiliis et auctoritatibus?

Ornate et copiose L. Crassus, homo longe eloquentissimus, paulo ante quam nos in forum venimus, judicio centumvirali hanc sententiam defendit; et facile, cum contra eum prudentissimus homo, Q. Mucius, diceret, probavit omnibus, M' Curium, qui hæres institutus esset ita, "mortuo postumo filio," cum filius non modo non mortuus, sed ne natus quidem esset, hæredem esse oportere. Quid? verbis satis hoc cautum erat? minime. Quæ res igitur va-

luit? voluntas; quæ si tacitis nobis intelligi posset, verbis omnino non uteremur: quia non potest, verba reperta sunt, non quæ impedirent, sed quæ indicarent, voluntatem.

XIX. Lex usum et auctoritatem fundi jubet esse biennium. At utimur eodem jure in ædibus, quæ in lege non appellantur. Si via sit immunita, jubet, "quâ velit, agere jumentum." Potest hoc ex verbis intelligi, licere, si via sit in Brutiis immunita, agere, si velit, jumentum per M. Scauri Tusculanum. Actio est in auctorem præsentem his verbis, "quandoquidem te in jure conspicio." Hac actione Appius ille Cæcus uti non posset, si tam [vere] homines verba consectarentur, ut rem, cujus causâ verba sunt, non considerarent. Testamento si recitatus hæres esset pupillus Cornelius, isque jam annos XX haberet; vobis interpretibus, amitteret hæreditatem.

Veniunt in mentem mihi permulta; vobis plura, certo scio. Verum, ne nimium multa complectamur, atque ab eo, quod propositum est, longius aberret oratio; hoc ipsum interdictum, de quo agitur, consideremus. Intelligetis enim in eo ipso, si in verbis jus constituamus, omnem utilitatem nos hujus interdicti, dum versuti et callidi volumus esse, amissuros: "Unde tu, aut familia, aut procurator tuus..." Si me villicus tuus solus dejecisset; non familia dejecisset, ut opinor, sed aliquis de familiâ. Recte igitur diceres te restituisse? quippe. Quid [enim] facilius est, quam probari iis qui Latine sciant, in uno servulo familiæ nomen non valere? Si vero ne habeas quidem servum, præter eum, qui me dejecerit; clames videlicet, "Si habeo familiam, a familiâ meâ fateor te esse dejectum." Neque dubium est, quin, si ad rem judicandam verbo ducimur, non re, familiam intelligamus, quæ constet ex servis pluribus; quin unus homo familia non sit. Verbum certe hoc non modo postulat, sed etiam cogit. At vero ratio juris, inter-

dictique vis, et prætorum voluntas, et hominum prudentium consilium et auctoritas, respuat hanc defensionem, et pro nihilo putet.

XX. Quid ergo? isti homines Latine non loquuntur? Immo vero tantum loquuntur, quantum est satis ad intelligendam voluntatem; cum sibi hoc proposuerint, ut, sive tu me dejeceris, sive tuorum quispiam, sive servorum, sive amicorum, ut servos non numero distinguant, sed appellent uno familiæ nomine; de liberis autem quisquis est, procuratoris nomine appelletur: non quo omnes sint aut appellentur procuratores, qui negotii nostri aliquid gerant; sed, in hac re, cognitâ sententiâ interdicti, verba subtiliter exquiri omnia noluerunt. Non enim alia causa est æquitatis in uno servo, et in pluribus: non alia ratio juris in hoc genere duntaxat, utrum me tuus procurator dejecerit (is, qui legitime procurator dicitur omnium rerum ejus qui in Italiâ non sit, absitve reipublicæ causâ, quasi quidam pæne dominus, hoc est, alieni juris vicarius), an tuus colonus, aut vicinus, aut cliens, aut libertus, aut quivis, qui illam vim dejectionemque, tuo rogatu aut tuo nomine, fecerit.

Quare, si, ad eum restituendum qui vi dejectus est, eamdem vim habet æquitatis ratio; eâ intellectâ, certe nihil ad rem pertinet, quæ verborum vis sit ac nominum. Tam restitues, si tuus me libertus dejecerit, nulli tuo præpositus negotio, quam si procurator dejecerit: non quo omnes sint procuratores, qui aliquid nostri negotii gerunt; sed quod in hac re quæri nihil attinet. Tam restitues, si unus servulus, quam si familia dejecerit universa: non quo idem sit servulus unus, quod familia; verum quia non, quibus verbis quidque dicatur, quæritur, sed quæ res agatur. Etiam, ut jam longius a verbo recedamus, ab æquitate ne tantulum quidem, si tuus servus nullus fuerit, sed omnes alieni, ac mercenarii; tamen et ipsi tuæ familiæ genere et nomine continebuntur.

XXI. Perge porro hoc idem interdictum sequi; "hominibus coactis." Neminem coëgeris: ipsi convenerint suâ sponte. Certe cogit is, qui congregat homines, et convocat: coacti sunt ii, qui ab aliquo sunt unum in locum congregati. Si non modo convocati non sunt, sed ne convenerunt quidem, sed ii modo fuerunt, qui etiam antea, non, vis ut fieret, verum colendi aut pascendi causâ, esse in agro consueverant; defendes, homines coactos non fuisse: et verbo quidem superabis, me ipso judice; re autem, ne consistes quidem ullo judice. Vim enim multitudinis restitui voluerunt, non solum convocatæ multitudinis: sed, quia plerumque, ubi multitudine opus est, homines cogi solent, ideo de coactis compositum interdictum est: quod, etiamsi verbo differre videbitur, re tamen erit unum; et omnibus in causis idem valebit, in quibus perspicitur una atque eadem causa æquitatis.

"Armatisve." Quid dicemus? Armatos, si Latine loqui volumus, quos appellare vere possumus? opinor, eos, qui scutis telisque parati ornatique sunt. Quid igitur? si glebis, aut saxis, aut fustibus, aliquem de fundo præcipitem egeris; jussusque sis, quem hominibus armatis dejeceris, restituere; restituisse te dices? Verba si valent; si causæ, non ratione, sed vocibus, ponderantur; me auctore, dicito. Vinces profecto, non fuisse armatos eos, qui saxa jacerent, quæ de terrâ ipsi tollerent; non esse arma cæspites, neque glebas; non fuisse armatos eos, qui prætereuntes ramum defringerent arboris; arma esse suis nominibus, alia ad tegendum, alia ad nocendum; quæ qui non habuerint, eos inermes fuisse vinces.

Verum siquidem erit armorum judicium, tum ista dicito: juris judicium cum erit et æquitatis, cave in istâ tam frigidâ, tam jejunâ calumniâ delitescas. Non enim reperies quemquam judicem, aut recuperatorem, qui, tamquam si arma militis inspicienda *sint, ita probet* armatum: sed perinde valebit, quasi

paratissimi fuerint, si reperientur ita parati fuisse, ut vim vitæ aut corpori potuerint afferre.

XXII. Atque, (ut magis intelligas, quam verba nihil valeant) si tu solus, aut quivis unus cum scuto, cum gladio, impetum in me fecisset, atque ego ita dejectus essem; auderesne dicere, interdictum esse de armatis hominibus, hîc autem hominem armatum unum fuisse? Non, opinor, tam impudens esses. Atqui vide, ne multo nunc sis impudentior. Nam tum quidem omnes mortales implorare posses, quod homines in tuo negotio Latine loqui obliviscerentur; quod inermes armati judicarentur: quod, cum interdictum esset de pluribus, commissa res esset ab uno, unus homo plures esse homines judicaretur.

Verum, in his causis, non verba veniunt in judicium, sed ea res, cujus causâ verba hæc in interdictum conjecta sunt. Vim, quæ ad caput et ad vitam pertinet, restitui sine ullâ exceptione voluerunt. Ea fit plerumque per homines coactos armatosque: quæ si, alio consilio, eodem periculo, facta sit; eodem jure esse voluerunt. Non enim major est injuria, si tua familia, quam si tuus villicus; non si tui servi, quam si alieni, ac mercenarii; non, si tuus procurator, quam si vicinus aut libertus tuus; non, si coactis hominibus, quam si voluntariis, aut etiam assiduis ac domesticis; non, si armatis, quam si inermibus, qui vim haberent armatorum ad nocendum; non, si pluribus, quam si uno armato. Quibus enim rebus plerumque vis fit, ejusmodi hæ res appellantur interdicto. Si per alias res eadem facta vis est; ea, tametsi verbis interdicti non concluditur, tamen sententiâ juris atque auctoritate retinetur.

XXIII. Venio nunc ad illud tuum: "Non dejeci, si non sivi accedere." Puto te ipsum, Piso, perspicere, quanto ista sit angustior iniquiorque defensio, quam si illâ uterere: "Non fuerunt armati: cum fustibus et saxis fuerunt." Si (mehercule) mihi, non copioso homini ad dicendum, optio detur, utrum

malim defendere, non esse dejectum eum, cui vi et armis ingredienti sit occursum, an, armatos non fuisse eos, qui sine scutis ac sine ferro fuerint; omninò, ad probandum, utramque rem videam infirmam nugatoriamque esse, ad dicendum autem, in alterâ videar mihi aliquid reperire posse, non fuisse armatos eos, qui neque ferri quidquam, neque scutum ullum, habuerint: hîc vero hæream, si mihi defendendum sit, eum, qui pulsus fugatusque sit, non esse dejectum.

Atque illud in totâ defensione tuâ mihi maxime mirum videbatur, te dicere, jurisconsultorum auctoritati obtemperari non oportere. Quod ego tametsi non nunc primum, neque in hac causâ solum, audio; tamen admodum mirabar, abs te quam ob rem diceretur. Nam cæteri tum ad istam [hortationem] decurrunt, cum se in causâ putant habere æquum et bonum, quod defendant: si, contra, verbis et literis, et (ut dici solet) summo jure, contenditur; solent ejusmodi iniquitati boni et æqui nomen dignitatemque opponere. Tum illud, quod dicitur, "*sive, sive,*" irrident: tum aucupia verborum, et literarum tendiculas, in invidiam vocant: tum vociferantur, ex æquo et bono, non ex callido versutoque jure, rem judicari oportere; scriptum sequi, calumniatoris esse; boni judicis, voluntatem scriptoris auctoritatemque defendere.

In istâ vero causâ, cum tu sis is, qui te verbo literâque defendas; cum tuæ sint hæ partes, "Unde dejectus es? an inde, quo prohibitus es accedere, ejectus es, non dejectus?" cum tua sit hæc oratio, "Fateor, me homines coëgisse: fateor, armâsse: fateor, tibi mortem esse minitatum: fateor, hoc interdicto prætoris vindicari, si voluntas et æquitas valeat: sed ego invenio in interdicto verbum unum, ubi delitescam: non dejeci te ex eo loco, quem in locum prohibui ne venires;"

XXIV. in istâ defensione accusas eos, qui consu-

luntur, quod æquitatis censeant rationem, non verbi, haberi oportere. Et hoc loco Scævolam, dixisti, causam apud centumviros non tenuisse; quem ego antea commemoravi, quod idem faceret, quod tu nunc (tametsi ille in aliquâ causâ faciebat, tu in nullâ facis) tamen probâsse nemini, quod defendit, quia verbis oppugnare æquitatem videbatur. Cum id miror, te hoc in hac re, alieno tempore, et contra, quam ista causa postulâsset, defendisse; tum illud vulgo in judiciis, et nonnunquam ab ingeniosis hominibus defendi, mihi mirum videri solet, nec jurisconsultis concedi, nec jus civile in causis semper valere, oportere.

Nam, qui hoc disputant, si id dicunt, non recte aliquid statuere eos, qui consulantur; non hoc debent dicere, juri civili, sed hominibus stultis, obtemperari non oportere. Sin illos recte respondere concedunt, et aliter judicari dicunt oportere; male judicari oportere dicunt: neque enim fieri potest, ut aliud judicari de jure, aliud responderi, oporteat; nec ut quisquam juris numeretur peritus, qui id statuat esse jus, quod non oporteat judicari.

At est aliquando contra judicatum. Primum, utrum recte, an perperam? Si recte, id fuit jus, quod judicatum est: sin aliter; non dubium est, utrum judices an jurisconsulti vituperandi sint. Deinde, si de jure vario quidpiam judicatum est; non potius contra jurisconsultos statuunt, si aliter pronuntiatum est, ac Mucio placuit, quam ex eorum auctoritate, si, ut Manilius statuebat, sic est judicatum. Etenim ipse Crassus non ita causam apud centumviros egit, ut contra jurisconsultos diceret; sed ut hoc doceret, illud, quod Scævola defendebat, non esse juris: et in eam rem non solum rationes afferret, sed etiam Q. Mucio, socero suo, multisque peritissimis hominibus, auctoribus uteretur.

XXV. Nam, qui jus civile contemnendum putat,

is vincula revellit, non modo judiciorum, sed etiam utilitatis vitæque communis: qui autem interpretes juris vituperat; si imperitos juris esse dicit, de hominibus, non de jure civili, detrahit. Sin peritis non putat esse obtemperandum; non homines lædit, sed leges ac jura labefactat. Quod vobis venire in mentem profecto necesse est, nihil esse in civitate tam diligenter, quam jus civile, retinendum. Etenim, hoc sublato, nihil est, quare exploratum cuiquam possit esse, quid suum, aut quid alienum sit; nihil est, quod æquabile inter omnes, atque unum omnibus, esse possit.

Itaque, in cæteris controversiis atque judiciis, cum quæritur, aliquid factum necne sit, verum an falsum proferatur; et fictus testis subornari solet, et interponi falsæ tabulæ: nonnunquam, honesto ac probabili nomine, bono viro judici error objici, improbo facultas dari, ut, cum sciens perperam judicârit, testimonium aut tabulas secutus esse videatur. In jure nihil est ejusmodi, recuperatores: non tabulæ falsæ, non testis improbus: denique nimia ista, quæ dominatur in civitate, potentia, in hoc solo genere quiescit: quid agat, quomodo aggrediatur judicem, quâ denique digitum proferat, non habet.

Illud enim potest dici judici ab aliquo non tam verecundo homine, quam gratioso: "Judica hoc factum esse, aut nunquam esse factum vel cogitatum: crede huic testi: has comproba tabulas." Hoc non potest: "Cui filius agnatus sit, ejus testamentum non esse ruptum, judica: quod mulier sine tutore auctore promiserit, deberi." Non est aditus ad hujusmodi res, neque potentiæ cujusquam, neque gratiæ: denique, quo majus hoc sanctiusque videatur, ne pretio quidem corrumpi judex in ejusmodi causâ potest. Iste vester testis, qui ausus est dicere, "fecisse videri eum," de quo, ne cujus rei argueretur quidem, scire potuisset, ipse nunquam auderet judicare, deberi viro

dotem, quam mulier nullo auctore dixisset. O rem præclaram, vobisque ob hoc retinendam, recuperatores!

XXVI. Quod enim est jus civile? quod neque inflecti gratiâ, neque perfringi potentiâ, neque adulterari pecuniâ, possit: quod si non modo oppressum, sed etiam desertum aut negligentius asservatum erit; nihil est, quod quisquam sese habere certum, aut a patre accepturum, aut relicturum liberis, arbitretur. Quid enim refert, ædes, aut fundum, relictum a patre, aut aliquâ ratione habere bene partum, si incertum sit, quæ [cum omnia tua] jure mancipii sint, ea possisne retinere? si parum sit communitum jus? si civili ac publicâ lege contra alicujus gratiam teneri non potest? Quid, inquam, prodest, fundum habere, si, quæ decentissime descripta a majoribus jura finium, possessionum, aquarum, itinerumque sunt, hæc perturbari aliquâ ratione commutarique possunt? Mihi credite: major hæreditas venit uni cuique vestrûm, in iisdem bonis, a jure et a legibus, quam ab iis, a quibus illa ipsa bona relicta sunt. Nam, ut perveniat ad me fundus, testamento alicujus fieri potest: ut retineam, quod meum factum sit, sine jure civili non potest. Fundus a patre relinqui potest: at usucapio fundi, hoc est, finis sollicitudinis ac periculi litium, non a patre relinquitur, sed a legibus. Aquæductus, haustus, iter, actus, a patre: sed rata auctoritas harum rerum omnium a jure civili sumitur. Quapropter, non minus diligenter ea, quæ a majoribus accepistis, publica patrimonia juris, quam privatæ rei vestræ, retinere debetis; non solum, quod hæc jure civili septa sunt, sed etiam quod patrimonium unius incommodo dimittitur, jus amitti non potest sine magno incommodo civitatis.

XXVII. In hac ipsâ causâ, recuperatores, si hoc nos non obtinebimus, vi, armatis hominibus, dejectum esse eum, quem vi, armatis hominibus, pulsum fugatumque esse constet; Cæcina rem non amittet,

quam ipsam animo forti, si tempus ita ferret, amitteret; in possessionem in præsentia non restituetur: nihil amplius. Populi Romani causa, civitatis jus, bona, fortunæ, possessionesque, in dubium incertumque revocabuntur. Vestrâ auctoritate, hoc constituetur, hoc præscribetur; "Quîcum tu posthac de possessione contendes, eum, si ingressum modo dejeceris, in prædium restituas oportebit: sin autem ingredienti, cum armatâ multitudine obvius fueris, et ita venientem repuleris, fugâris, averteris; non restitues." Tum statueritis vim in cæde solum, non etiam in animo; nisi cruor appareat, vim non esse factam: injuriarum delictum esse, qui prohibitus sit; nisi ex eo loco, ubi vestigium impresserit, dejici neminem posse. Juris igitur retineri sententiam, et æquitatem plurimum valere, oportere, an verbo ac literâ jus omne torqueri; vos statuite, recuperatores, utrum utilius esse videatur.

Hoc loco percommode accidit, quod non adest is, qui paulo ante affuit, et adesse nobis frequenter in hac causâ solet, vir ornatissimus, C. Aquillius; (nam, ipso præsente, de virtute ejus et prudentiâ timidius dicerem; quod et ipse pudore quodam afficeretur ex suâ laude, et me similis ratio pudoris a præsentis laude tardaret) cujus auctoritati, dictum est, ab illâ causâ, concedi nimium non oportere. Non vereor, de tali viro ne plus dicam, quam vos aut sentiatis, aut apud vos commemorari velitis. Quapropter hoc dicam, nunquam ejus auctoritatem nimium valere, cujus prudentiam populus Romanus in cavendo, non in decipiendo, perspexerit; qui juris civilis rationem nunquam ab æquitate sejunxerit; qui tot annos ingenium, laborem, fidem suam populo Romano promtam expositamque præbuerit; qui ita justus et bonus vir est, ut naturâ, non disciplinâ, consultus esse videatur; ita peritus ac prudens, ut ex jure civili, non scientia solum quædam, verum etiam bonitas, nata videatur; cujus tantum est ingenium, ita promta

fides, ut, quidquid inde haurias, purum liquidumque te haurire sentias. Quare permagnam initis a nobis gratiam, cum eum auctorem nostræ defensionis esse dicitis. Illud autem miror, cur vos aliquid contra me sentire dicatis, cum eum auctorem vos pro me appelletis, nostrum nominetis. Verumtamen quid ait iste noster auctor? Omnibus, quidquid verbis actum pronuntiatumque sit, convenit.

XXVIII. Ego, ex isto genere consultorum, non nominem, ut opinor, istum ipsum, quo nos auctore rem istam agere, et defensionem causæ constituere, vos dicitis. Qui, cum istam disputationem mecum ingressus esset, non posse probari, quemquam esse dejectum, nisi ex eo loco, in quo fuisset; rem et sententiam interdicti mecum facere fatebatur: verbo me excludi dicebat: a verbo autem posse recedi non arbitrabatur. Cum exemplis uterer multis, etiam illâ materiâ æquitatis, ab verbo et ab scripto, plurimis sæpe in rebus, jus et æqui bonique rationem esse sejunctam; semperque id valuisse plurimum, quod in se auctoritatis habuisset æquitatisque plurimum; consolatus est me, et ostendit, in hac ipsâ causâ nihil esse, quod laborarem: nam verba ipsa sponsionis facere mecum, si vellem diligenter attendere. Quonam, inquam, modo? Quia certe, inquit, dejectus est Cæcina vi hominibus armatis, aliquo ex loco: si non ex eo loco, quem in locum venire voluit; at ex eo certe, unde fugit. Quid tum? Prætor, inquit, interdixit, ut, unde dejectus esset, eo restitueretur; hoc est, quicumque is locus esset, unde dejectus esset. Æbutius autem, qui fatetur, aliquo ex loco dejectum esse Cæcinam, is, quo modo se restituisse dixit, necesse est male fecerit sponsionem.

Quid est, Piso? Placet tibi pugnare verbis? placet causam juris et æquitatis, et, non nostræ possessionis, sed omnino possessionum omnium, constituere in verbo? Ego, quod mihi videretur, quod a majoribus factitatum, quod horum auctoritate, quibus judicandum

est, dignum esset, ostendi, id verum, id æquum, id utile omnibus esse, spectari, quo consilio et quâ sententiâ, non, quibus quidque verbis esset actum. Tu me ad verbum vocas? Non ante venio, quam recusâro. Nego oportere, nego obtineri posse, nego ullam rem esse, quæ aut comprehendi satis, aut caveri, aut excipi possit, si, aut præterito aliquo verbo, aut ambigue posito, sententiâ et re cognitâ, non id, quod intelligitur, sed id, quod dicitur, valebit.

XXIX. Quoniam satis recusavi, venio jam quo vocas. Quæro abs te, simne dejectus, non de Fulciniano fundo: neque enim prætor, si ex eo fundo essem dejectus, ita me restitui jussit; sed eo, unde dejectus essem. Sum ex proximo vicini fundo dejectus, quâ adibam ad istum fundum: sum de viâ: sum certe alicunde, sive de privato, sive de publico. Eo restitui sum jussus. Restituisse te dixisti. Nego me ex decreto prætoris restitutum esse, Quid ad hæc dicimus? Aut tuo (quemadmodum dicitur) gladio, aut nostro, defensio tua conficiatur, necesse est. Si ad interdicti sententiam confugis, et, de quo fundo actum sit tum, cum Æbutius restituere jubebatur, id quærendum esse dicis, neque æquitatem rei verbi laqueo capi putas oportere; in meis castris præsidiisque versaris. Mea, mea est ista defensio: ego hoc vociferor: ego omnes homines Deosque testor, (cum majores vim armatam nullâ juris defensione texerint) non vestigium ejus, qui dejectus sit, sed factum illius, qui dejecerit, in judicium venire; dejectum esse, qui fugatus sit; vim esse factam, cui periculum mortis sit injectum.

Istum locum fugis, et reformidas? et me, ex hoc (ut ita dicam) campo æquitatis, ad istas verborum angustias et ad omnes literarum angulos revocas? in iis ipsis intercludêre insidiis, quas mihi conaris opponere. "Non dejeci, sed ejeci." Peracutum hoc tibi videtur: hic est mucro defensionis tuæ. In eum *ipsum causa* tua incurrat, necesse est. Ego enim tibi

refero: "Si non sum ex eo loco dejectus, quo prohibitus sum accedere; at ex eo sum dejectus, quo accessi, unde fugi. Si prætor non distinxit locum, quo me restitui juberet, et restitui jussit; non sum ex decreto restitutus."

Velim, recuperatores, hoc totum, si vobis versutius, quam mea consuetudo defendendi fert, videbitur, sic existimetis: primum, alium, non me, excogitasse: deinde hujus rationis non modo non inventorem, sed ne probatorem quidem, esse me: idque me non ad meam defensionem attulisse, sed illorum defensioni retulisse: me posse pro meo jure dicere, neque in hac re, quam ego protuli, quæri oportere, quibus verbis prætor interdixerit, sed de quo loco sit actum, cum interdixit; neque in vi armatorum spectari oportere, in quo loco sit facta vis, verum sitne facta: te vero nullo modo posse defendere, in quâ re tu velis, verba spectari oportere; in quâ re nolis, non oportere.

XXX. Veruntamen, ecquid mihi respondetur ad illud, quod antea dixi, non solum re et sententiâ, sed verbis quoque, hoc interdictum ita esse compositum, ut nihil commutandum videretur? Attendite diligenter, quæso, recuperatores. Est enim vestri ingenii, non meam, sed majorum prudentiam cognoscere: non enim sum id dicturus, quod ego invenerim, sed quod illos non fugerit. Cum de vi interdicitur, duo genera causarum esse intelligebant, ad quæ interdictum pertineret: unum, si qui ex eo loco, in quo esset; alterum, si ab eo loco, quo veniret, vi dejectus esset: et horum utrumque, neque præterea quidquam, potest accidere, recuperatores.

Id adeo, si placet, considerate. Si qui meam familiam de meo fundo dejecerit, ex eo me loco dejecerit. Si qui mihi præsto fuerit cum armatis hominibus extra meum fundum, et me introire prohibuerit; non ex eo, sed ab eo loco me dejecerit. Ad hæc duo genera rerum, unum verbum, quod satis declararet

utrasque res, invenerunt; ut, sive ex fundo, sive a fundo dejectus essem, uno atque eodem interdicto restituerer, "*Unde tu*"... Hoc verbum, "Unde," utrumque declarat; et ex quo loco, et a quo loco. Unde dejectus est Cinna? ex Urbe. Unde dejectus * * *? ab Urbe. Unde dejecti Galli? a Capitolio. Unde, qui cum Graccho fuerunt? ex Capitolio.

Videtis igitur, hoc uno verbo significari res duas, et ex quo, et a quo loco. Cum autem eo restitui jubet, ita jubet; ut, si Galli a majoribus nostris postularent, ut eo restituerentur, unde dejecti essent, et aliquâ vi hoc assequi possent; non (opinor) eos in cuniculum, quâ aggressi erant, sed in Capitolium, restitui oporteret. Hoc enim intelligitur: "unde tu dejecisti," sive ex quo loco, sive a quo loco, "eo restituas." Hoc jam simplex est, in eum locum restituas: sive ex hoc loco dejecisti, restitue in hunc locum: sive ab hoc loco, restitue in eum locum, non ex quo, sed a quo, dejectus est. Ut si qui ex alto, cum ad patriam accessisset, tempestate subito rejectus optaret, ut, cum esset a patriâ dejectus, eo restitueretur; hoc, opinor, optaret, ut, a quo loco depulsus esset, in eum se fortuna restitueret, non in salum, sed in ipsam urbem, quam petebat: sic, (quoniam vim verborum necessario similitudine rerum aucupamur) qui postulat, ut, a quo loco dejectus est, hoc est, unde dejectus est, eo restituatur; hoc postulat, ut in eum ipsum locum restituatur.

XXXI. Cum verba nos eo ducunt, tum res ipsa hoc sentire atque intelligere cogit. Etenim, Piso, (redeo nunc ad illa principia defensionis meæ) si quis te ex ædibus tuis vi hominibus armatis dejecerit, quid ages? opinor, hoc interdicto, quo nos usi sumus, persequêre. Quid? si qui, jam de foro redeuntem, armatis hominibus domum tuam te introire prohibuerit, quid ages? utêre eodem interdicto. Cum igitur prætor interdixerit, unde dejectus es, ut eo restituaris; tu hoc idem, quod ego dico et quod

perspicuum est, interpretabere; cum illud verbum, "unde," in utramque rem valeat, eoque tu restitui sis jussus; tam te in ædes restitui oportere, si e vestibulo, quam si ex interiore ædium parte, dejectus sis.

Ut vero jam, recuperatores, nulla dubitatio sit, sive rem sive verba spectare vultis, quin secundum nos judicetis; exoritur hîc jam, obrutis rebus omnibus et perditis, illa defensio, eum dejici posse, qui tum possideat; qui non possideat, nullo modo posse. Itaque, si ego sim a tuis ædibus dejectus, restitui non oportere; si ipse sis, oportere. Numera, quam multa in istâ defensione falsa sint, Piso. Ac primum illud attende, te jam ex illâ ratione esse depulsum, quod negabas quemquam dejici posse, [nisi qui in eo loco fuerit: nunc, qui possideat, eum, etiamsi non fuerit in eo loco, dejici posse concedis.] Cur ergo aut in illud quotidianum interdictum, "Unde ille me vi dejecit," additur, "cum ego possiderem," si dejici nemo potest, qui non possidet: aut in hoc interdictum, "de hominibus armatis," non additur, si oportet quæri, possederit, necne? Negas dejici, nisi qui possideat. Ostendo, si sine armatis coactisve hominibus dejectus quisquam sit, eum, qui fateatur se dejecisse, vincere [sponsionem,] si ostendat, eum non possedisse. Negas dejici, nisi qui possideat. Ostendo ex hoc interdicto, "de armatis hominibus," qui possit ostendere non possedisse eum, qui dejectus sit, condemnari tamen sponsionis necesse esse, si fateatur esse dejectum.

XXXII. Dupliciter homines dejiciuntur; aut sine coactis armatisve hominibus, aut per ejusmodi rationem, et per vim. Ad duas dissimiles res duo dejuncta interdicta sunt. In illâ vi quotidianâ non satis est, posse docere se dejectum, nisi ostendere possit, cum possideret, tum dejectum. Ne id quidem satis est, nisi docet, ita se possedisse, ut nec vi, nec clam, nec precario, possederit. Itaque is, qui se restituisse dixit, magnâ voce sæpe confiteri solet, se vi dejecisse:

verum illud addit: "Non possidebat;" vel etiam, cum hoc ipsum concesserit, vincit tamen [sponsionem,] si planum facit, ab se illum aut vi, aut clam, aut precario, possedisse.

Videtisne, quot defensionibus eum, qui sine armis ac multitudine vim fecerit, uti posse majores voluerunt? Hunc vero, qui ab jure, officio, bonis moribus, ad ferrum, ad arma, ad cædem confugerit, nudum in causâ destitutum videtis; ut, qui armatus de possessione contendisset, inermis plane de sponsione certaret. Ecquid igitur interest, Piso, inter hæc interdicta? ecquid interest, utrum hoc additum, "Cum A. Cæcina possederit," necne? Ecquid te ratio juris, ecquid interdictorum dissimilitudo, ecquid auctoritas majorum, commovet? Si esset additum, de eo quæri oporteret: additum non est; tamen oportebit?

Atque ego in hoc Cæcinam non defendo. Possedit enim Cæcina, recuperatores: et id, tametsi extra causam est, percurram tamen brevi, ut non minus hominem ipsum, quam jus commune, defensum velitis. Cæsenniam possedisse propter usumfructum, non negas. Qui colonus habuit conductum de Cæsenniâ fundum, cum idem ex eâdem conductione fuerit in fundo, dubium est, quin, si Cæsennia tum possidebat, cum erat colonus in fundo, post ejus mortem hæres eodem jure possederit? Deinde ipse Cæcina, cum circuiret prædia, venit in istum fundum; rationes a colono accepit. Sunt in eam rem testimonia. Postea cur, Æbuti, de isto potius fundo, quam de alio, si quem habes, Cæcinæ denuntiabas, si Cæcina non possidebat? Ipse porro Cæcina cur se moribus deduci volebat; idque tibi, de amicorum, etiam de ipsius C. Aquillii, sententiâ responderat?

XXXIII. At enim Sulla legem tulit. Ut nihil de illo tempore, nihil de calamitate reipublicæ querar, hoc tibi respondeo: adscripsisse eumdem Sullam in eamdem legem, "si quid jus non esset rogari, ejus eâ lege nihilum rogatum." Quid est, quod jus non

sit? quod populus jubere aut vetare non possit? Ut ne longius abeam, declarat ista adscriptio, esse aliquid: nam, nisi esset, hoc in omnibus legibus non adscriberetur. Sed quæro abs te, putesne, si populus jusserit, me tuum, aut item, te meum servum esse, id jussum ratum atque firmum futurum? Perspicis hoc [nihil esse, ut in cæteris, quæ rogavit.] Primum illud concedis, non, quidquid populus jusserit, ratum esse oportere. Deinde nihil rationis affers, quamobrem, si libertas adimi nullo modo possit, civitas possit: nam et eodem modo de utrâque re traditum nobis est: et, si semel civitas adimi potest, retineri libertas non potest. Quî enim potest jure Quiritium liber esse is, qui in numero Quiritium non est?

Atque ego hanc adolescentulus causam cum agerem contra hominem disertissimum nostræ civitatis, Cottam, probavi. Cum Arretinæ mulieris libertatem defenderem, et Cotta decemviris religionem injecisset, non posse sacramentum nostrum justum judicari, quod Arretinis ademta civitas esset, et ego vehementius contendissem, civitatem adimi non potuisse; decemviri primâ actione non judicaverunt: postea, re quæsitâ et deliberatâ, sacramentum nostrum justum judicaverunt. Atque hoc, et contra dicente Cottâ, et Sullâ vivo, judicatum est. Jam vero in cæteris, ut omnes, qui in eâdem causâ sunt, et lege agant, et suum jus persequantur, et omnes jure civili, sine cujusquam aut magistratûs aut judicis aut periti hominis aut imperiti dubitatione, utantur, quid ego commemorem? dubium nemini vestrûm est. Certe quæri hoc solere, me non præterit, (ut ex me ea, quæ tibi in mentem non veniunt, audias) quemadmodum, si civitas adimi non possit, in colonias Latinas sæpe nostri cives profecti sint. Aut suâ voluntate, aut legis multâ, profecti sunt: quam multam si sufferre voluissent, tum manere in civitate potuissent.

XXXIV. Quid? quem pater patratus dedidit, aut suus pater populusve vendidit, quo is jure amit-

tit civitatem? Ut religione civitas solvatur, civis Romanus traditur: qui cum est acceptus, est eorum, quibus est deditus: si non accipiunt, ut Mancinum Numantini, retinet integram causam, et jus civitatis. Si pater vendidit eum, quem in suam potestatem susceperat, ex potestate dimittit. Jam populus cum eum vendidit, qui miles factus non est, non adimit ei libertatem, sed judicat, non esse eum liberum, qui, ut liber sit, adire periculum noluit: cum autem incensum vendit, hoc judicat; cum is, qui in servitute justâ fuerit, censu liberetur, eum, qui, cum liber esset, censeri noluerit, ipsum sibi libertatem abjudicâsse. Quod si maxime iisce rebus adimi libertas aut civitas potest; non intelligunt, qui hæc commemorant, si per has rationes adimi majores posse voluerunt, alio modo noluisse? Nam, ut hæc ex jure civili protulerunt, sic afferant velim, quibus lege aut Romana civitas aut libertas erepta sit. Nam, quod ad exsilium attinet, perspicue intelligi potest, quale sit. Exsilium enim non supplicium est, sed perfugium portusque supplicii. Nam, qui volunt pœnam aliquam subterfugere, aut calamitatem, eo solum vertunt; hoc est, sedem ac locum mutant. Itaque nullâ in lege nostrâ reperietur, ut apud cæteras civitates, maleficium ullum exsilio esse multatum: sed, cum homines vincula, neces, ignominiasque, vitant, quæ sunt legibus constitutæ, confugiunt, quasi ad aram, in exsilium: qui si in civitate legis vim subire vellent, non prius civitatem, quam vitam, amitterent. Quia nolunt; non adimitur his civitas, sed ab his relinquitur atque deponitur. Nam, cum, ex nostro jure, duarum civitatum nemo esse possit, tum amittitur hæc civitas denique, cum is, qui profugit, receptus est in exsilium, hoc est, in aliam civitatem.

XXXV. Non me præterit, recuperatores, tametsi de hoc jure multa prætereo, tamen me longius prolapsum esse, quam ratio vestri judicii postulârit. Verum id feci, non quod vos in hac causâ hanc de-

fusionem desiderare arbitrarer, sed ut omnes intelligerent, nec ademtam cuiquam civitatem esse, nec adimi posse. Hoc cum eos scire volui, quibus Sulla voluit injuriam facere, tum omnes cæteros, novos veteresque cives. Neque enim ratio afferri potest, cur, si cuiquam novo civi potuerit adimi civitas, non omnibus patriciis, omnibus antiquissimis civibus, possit.

Nam, ad hanc quidem causam nihil hoc pertinuisse, primum ex eo intelligi potest, quod vos eâ de re judicare non debetis: deinde, quod Sulla ipse ita tulit de civitate, ut non sustulerit horum nexa atque hæreditates. Jubet enim eodem jure esse, quo fuerint Ariminenses; quos quis ignorat duodecim coloniarum fuisse, et a populo Romano hæreditates capere potuisse? Quod si adimi civitas A. Cæcinæ lege potuisset, magis illam rationem tamen omnes boni quæreremus, quemadmodum spectatissimum pudentissimumque hominem, summo consilio, summâ virtute, summâ auctoritate domesticâ præditum, levatum injuriâ, civem retinere possemus, quam uti nunc, cum de jure civitatis nihil potuerit deperdere, quisquam existat, nisi tui, Sexte, similis et stultitiâ et impudentiâ, qui huic civitatem ademtam esse dicat. Qui quoniam, recuperatores, suum jus non deseruit, neque quidquam illius audaciæ petulantiæque concessit; derelinquo jam communem causam, populique Romani jus in vestrâ fide ac religione depono.

XXXVI. Is homo ita se probatum vobis vestrique similibus semper voluit, ut id non minus in hac causâ laborârit; nec contenderit aliud, quam ne jus suum dissolute relinquere videretur, nec minus vereretur, ne contemnere Æbutium, quam ne ab eo contemtus esse, existimaretur.

Quapropter, si quid extra judicium est, quod homini tribuendum sit; habetis hominem singulari pudore, virtute cognitâ, et spectatâ fide, amplissimis viris Etruriæ totius in utrâque fortunâ cognitum multis signis et virtutis et humanitatis. Si quid in

contrariâ parte in homine offendendum sit; habetis eum, (ut nihil dicam amplius) qui se homines coëgisse fateatur. Sin, hominibus remotis, de causâ quæritis; cum judicium de vi sit; is, qui arguitur, vim se hominibus armatis fecisse fateatur; verbo se, non æquitate, defendere conetur; id quoque ei verbum ipsum ereptum esse videatis; auctoritatem sapientissimorum hominum facere nobiscum; in judicium non venire, utrum Cæcina possederit, necne; tamen doceri possedisse; multo etiam minus quæri, A. Cæcinæ fundus sit, necne; me tamen id ipsum docuisse, fundum esse Cæcinæ: cum hæc ita sint, statuite, quid vos tempora reipublicæ de armatis hominibus, quid illius confessio de vi, quid nostra decisio de æquitate, quid ratio interdicti de jure, admoneant, ut judicetis.

ORATIO XIII.

PRO LEGE MANILIÂ,

SEU

De Imperatore Pompeio deligendo.

Ad Populum.

ARGUMENTUM.

M. Æmilio, L. Volcatio Coss. cum L. Lucullus, qui, proconsulari imperio, administrârat prope septem annos Mithridaticum bellum, a senatu revocatus Romam redîsset; tulit ad populum C. Manilius, tribunus plebis, ut ejus belli administratio Pompeio committeretur, qui tum bellum maritimum gerebat. Eam rogationem Cicero, prætor creatus, persuadendam populo suscepit, quod in Pompeio omnia essent, quæ ad perfectum imperatorem pertinerent, scientia rei militaris, fortitudo, temperantia, et felicitas; rejectis objectionibus Hortensii et Catuli, quorum alter non esse uni omnia committenda dicebat, alter vero in uno homine sæpe esse periclitandam fortunam negabat, eumque majoribus reipublicæ temporibus servari volebat.

PRO LEGE MANILIÂ.

I. Quamquam mihi semper frequens conspectus vester multo jucundissimus, hic autem locus ad agendum amplissimus, ad dicendum ornatissimus est visus, Quirites; tamen hoc aditu laudis, qui semper optimo cuique maxime patuit, non mea me voluntas, sed meæ vitæ rationes, ab ineunte ætate susceptæ, prohibuerunt. Nam, cum antea, per ætatem, nondum hujus auctoritatem loci attingere auderem; statueremque, nihil huc, nisi perfectum ingenio, elaboratum industriâ, afferri oportere; omne meum tempus amicorum temporibus transmittendum putavi. Ita neque hic locus vacuus unquam fuit ab iis qui vestram causam defenderent; et meus labor, in privatorum periculis caste integreque versatus, ex vestro judicio fructum est amplissimum consecutus. Nam cum, propter dilationem comitiorum, ter prætor primus centuriis cunctis renuntiatus sum, facile intellexi, Quirites, et quid de me judicaretis, et quid aliis præscriberetis. Nunc, cum et auctoritatis in me tantum sit, quantum vos honoribus mandandis esse voluistis, et ad agendum facultatis tantum, quantum homini vigilanti ex forensi usu prope quotidiana dicendi exercitatio potuit afferre; certe, et, si quid auctoritatis in me est, eâ apud eos utar, qui eam mihi dederunt; et, si quid etiam dicendo consequi possum, iis ostendam potissimum, qui ei quoque rei fructum suo judicio tribuendum esse censuerunt. Atque illud in primis mihi lætandum jure esse video, quod, in hac insolitâ mihi ex hoc loco ratione dicendi, causa talis oblata est, in quâ oratio deesse nemini potest. Dicendum est enim de Cn. Pompeii singulari eximiâque virtute: hujus autem orationis *difficilius* est exitum quam principium invenire: ita

mihi non tam copia, quam modus in dicendo quærendus est.

II. Atque, ut inde oratio mea proficiscatur, unde hæc omnis causa ducitur; bellum grave et periculosum vestris vectigalibus atque sociis a duobus potentissimis regibus infertur, Mithridate et Tigrane; quorum alter relictus, alter lacessitus, occasionem sibi, ad occupandam Asiam, oblatam esse arbitratur. Equitibus Romanis, honestissimis viris, afferuntur ex Asiâ quotidie literæ, quorum magnæ res aguntur, in vestris vectigalibus exercendis occupatæ; qui ad me, pro necessitudine quæ mihi est cum illo ordine, causam reipublicæ periculaque rerum suarum detulerunt: Bithyniæ, quæ nunc vestra provincia est, vicos exustos esse complures; regnum Ariobarzanis, quod finitimum est vestris vectigalibus, totum esse in hostium potestate; Lucullum, magnis rebus gestis, ab eo bello discedere; huic qui successerit, non satis esse paratum ad tantum bellum administrandum; unum ab omnibus sociis et civibus ad id bellum imperatorem deposci atque expeti; eumdem hunc unum ab hostibus metui, præterea neminem.

Causa quæ sit, videtis: nunc, quid agendum sit, considerate. Primum mihi videtur de genere belli, deinde de magnitudine, tum de imperatore deligendo, esse dicendum. Genus est belli ejusmodi, quod maxime vestros animos excitare atque inflammare ad studium persequendi debeat. Agitur enim populi Romani gloria, quæ vobis a majoribus, cum magna in rebus omnibus, tum summa in re militari, tradita est: agitur salus sociorum atque amicorum, pro quâ multa majores vestri magna et gravia bella gesserunt: aguntur certissima populi Romani vectigalia et maxima; quibus amissis, et pacis ornamenta, et subsidia belli, requiretis: aguntur bona multorum civium, quibus est a vobis, et ipsorum et reipublicæ causâ, consulendum.

III. Et, quoniam semper appetentes gloriæ præ-

ter cæteras gentes, atque avidi laudis fuistis, delenda vobis est illa macula, Mithridatico bello superiore suscepta; quæ penitus jam insedit atque inveteravit in populi Romani nomine: quod is, qui uno die, totâ Asiâ, tot in civitatibus, uno nuntio, atque unâ literarum significatione, cives Romanos necandos trucidandosque denotavit, non modo adhuc pœnam nullam, suo dignam scelere, suscepit, sed ab illo tempore annum jam tertium et vicesimum regnat; et ita regnat, ut se non Ponto, neque Cappadociæ latebris, occultare velit, sed emergere e patrio regno, atque in vestris vectigalibus, hoc est, in Asiæ luce, versari. Etenim adhuc ita vestri cum illo rege contenderunt imperatores, ut ab illo insignia victoriæ, non victoriam, reportarent. Triumphavit L. Sulla, triumphavit L. Murena de Mithridate, duo fortissimi viri, et summi imperatores: sed ita triumphârunt, ut ille pulsus superatusque regnaret. Verumtamen illis imperatoribus laus est tribuenda, quod egerunt; venia danda, quod reliquerunt; propterea quod ab eo bello Sullam in Italiam respublica, Murenam Sulla, revocavit.

IV. Mithridates autem omne reliquum tempus, non ad oblivionem veteris belli, sed ad comparationem novi, contulit: qui posteaquam maximas ædificâsset ornâssetque classes; exercitusque permagnos, quibuscumque ex gentibus potuisset, comparâsset, et se Bosporanis, finitimis suis, bellum inferre simulâsset; usque in Hispaniam legatos Ecbatanis misit ad eos duces, quibuscum tum bellum gerebamus: ut, cum duobus in locis disjunctissimis maximeque diversis, uno consilio, a binis hostium copiis bellum terrâ marique gereretur, vos, ancipiti contentione districti, de imperio dimicaretis.

Sed tamen alterius partis periculum, Sertorianæ atque Hispaniensis, quæ multo plus firmamenti ac roboris habebat, Cn. Pompeii divino consilio ac singulari virtute depulsum est: in alterâ parte ita res a

L. Lucullo, summo viro, est administrata, ut initia illa gestarum rerum magna atque præclara, non felicitati ejus, sed virtuti; hæc autem extrema, quæ nuper acciderunt, non culpæ, sed fortunæ, tribuenda esse videantur. Sed de Lucullo dicam alio loco; et ita dicam, Quirites, ut neque vera laus ei detracta oratione nostrâ, neque falsa afficta, esse videatur. De vestri imperii dignitate atque gloriâ, quoniam is est exorsus orationis meæ, videte, quem vobis animum suscipiendum putetis.

V. Majores vestri sæpe, mercatoribus ac naviculariis injuriosius tractatis, bella gesserunt: vos, tot civium Romanorum millibus, uno nuntio atque uno tempore, necatis, quo tandem animo esse debetis? Legati quod erant appellati superbius, Corinthum patres vestri, totius Græciæ lumen, exstinctum esse voluerunt: vos eum regem inultum esse patiemini, qui legatum populi Romani consularem, vinculis ac verberibus atque omni supplicio excruciatum, necavit? Illi libertatem civium Romanorum imminutam non tulerunt: vos vitam ereptam negligetis? Jus legationis, verbo violatum, illi persecuti sunt: vos legatum, omni supplicio interfectum, relinquetis? Videte, ne, ut illis pulcherrimum fuit, tantam vobis imperii gloriam relinquere; sic vobis turpissimum sit, illud, quod accepistis, tueri et conservare non posse.

Quid, quod salus sociorum summum in periculum ac discrimen vocatur? Regno expulsus est Ariobarzanes, rex, socius populi Romani atque amicus: imminent duo reges toti Asiæ, non solum vobis inimicissimi, sed etiam vestris sociis atque amicis: civitates autem omnes, cuncta Asia atque Græcia, vestrum auxilium exspectare, propter periculi magnitudinem, coguntur: imperatorem a vobis certum deposcere, cum præsertim vos alium miseritis, neque audent, neque id se facere summo sine periculo posse arbitrantur.

Vident et sentiunt hoc idem, quod vos, unum virum esse, in quo summa sint omnia, et eum prope esse (quo etiam carent ægrius), cujus adventu ipso atque nomine, tametsi ille ad maritimum bellum venerit, tamen impetus hostium repressos esse intelligunt ac retardatos. Hi vos, quoniam libere loqui non licet, tacite rogant, ut se quoque, sicut cæterarum provinciarum socios, dignos existimetis, quorum salutem tali viro commendetis; atque hoc etiam magis quam cæteros, quod ejusmodi in provinciam homines cum imperio mittimus, ut, etiamsi ab hoste defendant, tamen ipsorum adventus in urbes sociorum non multum ab hostili expugnatione differant. Hunc audiebant antea, nunc præsentem vident, tantâ temperantiâ, tantâ mansuetudine, tantâ humanitate, ut ii beatissimi esse videantur, apud quos ille diutissime commoratur.

VI. Quare, si propter socios, nullâ ipsi injuriâ lacessiti, majores vestri cum Antiocho, cum Philippo, cum Ætolis, cum Pœnis, bella gesserunt; quanto vos studio convenit, injuriis provocatos, sociorum salutem unâ cum imperii vestri dignitate defendere; præsertim cum de vestris maximis vectigalibus agatur! Nam cæterarum provinciarum vectigalia, Quirites, tanta sunt, ut iis, ad ipsas provincias tutandas, vix contenti esse possimus: Asia vero tam opima est et fertilis, ut et ubertate agrorum, et varietate fructuum, et magnitudine pastionis, et multitudine earum rerum quæ exportantur, facile omnibus terris antecellat. Itaque hæc vobis provincia, Quirites, si et belli utilitatem et pacis dignitatem sustinere vultis, non modo a calamitate, sed etiam a metu calamitatis, est defendenda.

Nam, cæteris in rebus, cum venit calamitas, tum detrimentum accipitur: at, in vectigalibus, non solum adventus mali, sed etiam metus ipse, affert calamitatem. Nam, cum hostium copiæ non longe absunt, etiamsi irruptio facta nulla sit, tamen pecora

relinquuntur; agricultura deseritur; mercatorum navigatio conquiescit. Ita neque ex portu, neque ex decumis, neque ex scripturâ, vectigal conservari potest. Quare sæpe totius anni fructus uno rumore periculi, atque uno belli terrore, amittitur.

Quo tandem animo esse existimatis aut eos qui vectigalia nobis pensitant, aut eos qui exercent atque exigunt, cum duo reges cum maximis copiis prope adsint? cum una excursio equitatûs perbrevi tempore totius anni vectigal auferre possit; cum publicani familias maximas, quas in salinis habent, quas in agris, quas in portubus atque custodiis, magno periculo se habere arbitrentur. Putatisne vos illis rebus frui posse, nisi eos, qui vobis fructuosi sunt, conservaveritis, non solum (ut antea dixi) calamitate, sed etiam calamitatis formidine, liberatos?

VII. Ac ne illud quidem vobis negligendum est, quod mihi ego extremum proposueram, cum essem de belli genere dicturus, quod ad multorum bona civium Romanorum pertinet; quorum vobis, pro vestrâ sapientiâ, Quirites, habenda est ratio diligenter. Nam et publicani, homines et honestissimi et ornatissimi, suas rationes et copias in illam provinciam contulerunt; quorum ipsorum per se res et fortunæ curæ vobis esse debent. Etenim, si vectigalia nervos esse reipublicæ semper duximus; eum certe ordinem, qui exercet illa, firmamentum cæterorum ordinum recte esse dicemus.

Deinde cæteris ex ordinibus homines navi et industrii partim ipsi in Asiâ negotiantur, quibus vos absentibus consulere debetis; partim suas et suorum in eâ provinciâ pecunias magnas collocatas habent. Erit igitur humanitatis vestræ, magnum eorum civium numerum calamitate prohibere; sapientiæ, videre, multorum civium calamitatem a republicâ sejunctam esse non posse. Etenim illud primum parvi refert, vos publicanis amissa vectigalia postea victoriâ recuperare. Neque enim iisdem redimendi facultas

erit, propter calamitatem, neque aliis volentes, propter timorem.

Deinde, quod nos eadem Asia atque idem iste Mithridates, initio belli Asiatici, docuit; id quidem certe, calamitate docti, memoriâ retinere debemus. Nam tum, cum in Asiâ res magnas permulti amiserant, scimus, Romæ, solutione impeditâ, fidem concidisse. Non enim possunt unâ in civitate multi rem atque fortunas amittere, ut non plures secum in eandem calamitatem trahant. A quo periculo prohibete rempublicam, et mihi credite, (id, quod ipsi videtis) hæc fides, atque hæc ratio pecuniarum, quæ Romæ, quæ in foro versatur, implicita est cum illis pecuniis Asiaticis, et cohæret. Ruere illa non possunt, ut hæc non eodem labefactata motu concidant. Quare videte, num dubitandum vobis sit, omni studio ad id bellum incumbere, in quo gloria nominis vestri, salus sociorum, vectigalia maxima, fortunæ plurimorum civium, cum republicâ defendantur.

VIII. Quoniam de genere belli dixi, nunc de magnitudine pauca dicam. Potest enim hoc dici: belli genus esse ita necessarium, ut sit gerendum, non esse ita magnum, ut sit pertimescendum. In quo maxime laborandum est, ne forte a vobis, quæ diligentissime providenda sunt, contemnenda esse videantur.

Atque, ut omnes intelligant, me L. Lucullo tantum impertiri laudis, quantum forti viro, et sapientissimo homini, et magno imperatori, debeatur; dico, ejus adventu, maximas Mithridatis copias omnibus rebus ornatas atque instructas fuisse; urbemque Asiæ clarissimam, nobisque amicissimam, Cyzicenorum, obsessam esse ab ipso rege maximâ multitudine, et oppugnatam vehementissime; quam L. Lucullus virtute, assiduitate, consilio, summis obsidionis periculis liberavit: ab eodem imperatore classem magnam et ornatam, quæ, ducibus Sertorianis, ad Italiam studio inflammato raperetur, superatam esse

atque depressam: magnas hostium præterea copias multis prœliis esse deletas: patefactumque nostris legionibus esse Pontum, qui ante populo Romano ex omni aditu clausus esset: Sinopen atque Amisum (quibus in oppidis erant domicilia regis, omnibus rebus ornata atque referta), cæterasque urbes Ponti et Cappadociæ permultas, uno aditu atque adventu esse captas: regem, spoliatum regno patrio atque avito, ad alios se reges atque alias gentes supplicem contulisse: atque hæc omnia, salvis populi Romani sociis, atque integris vectigalibus, esse gesta. Satis opinor hoc esse laudis; atque ita, Quirites, ut hoc vos intelligatis, a nullo istorum, qui huic obtrectant legi atque causæ, L. Lucullum similiter ex hoc loco esse laudatum.

IX. Requiretur fortasse nunc, quemadmodum, cum hæc ita sint, reliquum possit esse magnum bellum. Cognoscite, Quirites: non enim hoc sine causâ quæri videtur. Primum, ex suo regno sic Mithridates profugit, ut ex eodem Ponto Medea illa quondam profugisse dicitur; quam prædicant, in fugâ, fratris sui membra in iis locis, quâ se parens persequeretur, dissipavisse, ut eorum collectio dispersa, mœrorque patrius, celeritatem persequendi retardaret. Sic Mithridates, fugiens, maximam vim auri atque argenti, pulcherrimarumque rerum omnium, quas et a majoribus acceperat, et ipse, bello superiore ex totâ Asiâ direptas, in suum regnum congesserat, in Ponto omnem reliquit. Hæc dum nostri colligunt omnia diligentius, rex ipse e manibus effugit. Ita illum in persequendi studio mœror, hos lætitia, retardavit.

Hunc, in illo timore et fugâ, Tigranes, rex Armenius, excepit, diffidentemque rebus suis confirmavit, et afflictum erexit, perditumque recreavit. Cujus in regnum posteaquam L. Lucullus cum exercitu venit, plures etiam gentes contra imperatorem nostrum concitatæ sunt. Erat enim metus injectus iis nationibus,

quas nunquam populus Romanus neque lacessendas bello neque tentandas putavit. Erat etiam alia gravis atque vehemens opinio, quæ per animos gentium barbararum pervaserat, fani locupletissimi et religiosissimi diripiendi causâ in eas oras nostrum exercitum esse adductum. Ita nationes multæ atque magnæ novo quodam terrore ac metu concitabantur. Noster autem exercitus, etsi urbem ex Tigranis regno ceperat, et prœliis usus erat secundis, tamen nimiâ longinquitate locorum, ac desiderio suorum, commovebatur.

Hîc jam plura non dicam. Fuit enim illud extremum, ut ex iis locis a militibus nostris reditus magis maturus, quam processio longior, quæreretur. Mithridates autem et suam manum jam confirmârat; et eorum qui se ex ejus regno collegerant, et magnis adventiciis multorum regum et nationum, copiis juvabatur. Hoc jam fere sic fieri solere accepimus, ut regum afflictæ fortunæ facile multorum opes alliciant ad misericordiam, maximeque eorum, qui aut reges sunt, aut vivunt in regno; quod regale iis nomen magnum et sanctum esse videatur. Itaque tantum victus efficere potuit, quantum incolumis nunquam est ausus optare. Nam, cum se in regnum recepisset suum, non fuit eo contentus quod ei præter spem acciderat, ut illam, posteaquam pulsus erat, terram unquam attingeret; sed in exercitum vestrum, clarum atque victorem, impetum fecit.

Sinite hoc loco, Quirites, (sicut poëtæ solent, qui res Romanas scribunt) præterire me nostram calamitatem; quæ tanta fuit, ut eam ad aures L. Luculli non ex prœlio nuntius, sed ex sermone rumor, afferret. Hîc, in ipso illo malo, gravissimâque belli offensione, L. Lucullus, qui tamen aliquâ ex parte iis incommodis mederi fortasse potuisset, vestro jussu coactus, (quod imperii diuturnitati modum statuendum veteri exemplo putavistis) partem militum, qui *jam* stipendiis confectis erant, dimisit, partem Gla-

brioni tradidit. Multa prætereo consulto: sed ea vos conjecturâ perspicitis, quantum illud bellum [futurum] putetis, quod conjungant reges potentissimi, renovent agitatæ nationes, suscipiant integræ gentes, novus imperator vester accipiat, vetere pulso exercitu.

X. Satis mihi multa verba fecisse videor, quare hoc bellum esset genere ipso necessarium, magnitudine periculosum: restat, ut de imperatore ad id bellum deligendo, ac tantis rebus præficiendo, dicendum esse videatur.

Utinam, Quirites, virorum fortium atque innocentium copiam tantam haberetis, ut hæc vobis deliberatio difficilis esset, quemnam potissimum tantis rebús ac tanto bello præficiendum putaretis! Nunc vero, cum sit unus Cn. Pompeius, qui non modo eorum hominum, qui nunc sunt, gloriam, sed etiam antiquitatis memoriam, virtute superârit; quæ res est, quæ cujusquam animum in hac causâ dubium facere possit? Ego enim sic existimo, in summo imperatore quatuor has res inesse oportere, scientiam rei militaris, virtutem, auctoritatem, felicitatem. Quis igitur hoc homine scientior unquam aut fuit, aut esse debuit? qui, e ludo atque pueritiæ disciplinâ, bello maximo, atque acerrimis hostibus, ad patris exercitum, atque in militiæ disciplinam, profectus est; qui extremâ pueritiâ miles fuit summi imperatoris; ineunte adolescentiâ maximi ipse exercitûs imperator; qui sæpius cum hoste conflixit, quam quisquam cum inimico concertavit; plura bella gessit, quam cæteri legerunt; plures provincias confecit, quam alii concupiverunt; cujus adolescentia ad scientiam rei militaris, non alienis præceptis, sed suis imperiis, non offensionibus belli, sed victoriis, non stipendiis, sed triumphis, est erudita. Quod denique genus belli esse potest, in quo illum non exercuerit fortuna reipublicæ? Civile, Africanum, Transalpinum, Hispaniense, mixtum ex civitatibus atque ex bellicosissimis

nationibus, servile, navale bellum, varia et diversa genera et bellorum et hostium, non solum gesta ab hoc uno, sed etiam confecta, nullam rem esse declarant in usu militari positam, quæ hujus viri scientiam fugere possit.

XI. Jam vero virtuti Cn. Pompeii quæ potest par oratio inveniri? quid est, quod quisquam aut dignum illo, aut vobis novum, aut cuiquam inauditum, possit afferre? Neque enim illæ sunt solæ virtutes imperatoriæ, quæ vulgo existimantur, labor in negotio, fortitudo in periculis, industria in agendo, celeritas in conficiendo, consilium in providendo; quæ tanta sunt in hoc uno, quanta in omnibus reliquis imperatoribus, quos aut vidimus aut audivimus, non fuerunt.

Testis est Italia, quam ille ipse victor, L. Sulla, hujus virtute et subsidio confessus est liberatam. Testis est Sicilia, quam, multis undique cinctam periculis, non terrore belli, sed celeritate consilii, explicavit. Testis est Africa, quæ, magnis oppressa hostium copiis, eorum ipsorum sanguine redundavit. Testis est Gallia, per quam legionibus nostris in Hispaniam iter, Gallorum internecione, patefactum est. Testis est Hispania, quæ sæpissime plurimos hostes ab hoc superatos prostratosque conspexit. Testis est iterum et sæpius Italia, quæ, cum servili bello tetro periculosoque premeretur, ab hoc auxilium absente expetivit; quod bellum exspectatione Pompeii attenuatum atque imminutum est, adventu sublatum ac sepultum. Testes vero jam omnes oræ, atque omnes exteræ gentes ac nationes, denique maria omnia, tum universa, tum in singulis [oris] omnes sinus atque portus. Quis enim toto mari locus per hos annos aut tam firmum habuit præsidium, ut tutus esset, aut tam fuit abditus, ut lateret? Quis navigavit, qui non se aut mortis aut servitutis periculo committeret, cum aut hieme, aut referto prædonum mari, navigaret? Hoc tantum bellum, tam turpe, tam vetus, tam late divisum atque dispersum, quis unquam arbitraretur

aut ab omnibus imperatoribus uno anno, aut omnibus annis ab uno imperatore, confici posse? Quam provinciam tenuistis a prædonibus liberam per hosce annos? quod vectigal vobis tutum fuit? quem socium defendistis? cui præsidio classibus vestris fuistis? quam multas existimatis insulas esse desertas! quam multas aut metu relictas, aut a prædonibus captas, urbes esse sociorum!

XII. Sed quid ego longinqua commemoro? Fuit hoc quondam, fuit proprium populi Romani longe a domo bellare, et, propugnaculis imperii, sociorum fortunas, non sua tecta, defendere. Sociis ego vestris mare clausum per hosce annos dicam fuisse, cum exercitus nostri a Brundisio nunquam, nisi summâ hieme, transmiserint? Qui ad vos ab exteris nationibus venirent, captos querar, cum legati populi Romani redemti sint? Mercatoribus tutum mare non fuisse dicam, cum duodecim secures in prædonum potestatem pervenerint? Cnidum aut Colophonem, aut Samum, nobilissimas urbes, innumerabilesque alias, captas esse commemorem, cum vestros portus, atque eos portus quibus vitam et spiritum ducitis, in prædonum fuisse potestate sciatis? An vero ignoratis, portum Caietæ celeberrimum, atque plenissimum navium, inspectante prætore, a prædonibus esse direptum; ex Miseno autem, ejus ipsius liberos, qui cum prædonibus antea ibi bellum gesserat, a prædonibus esse sublatos? Nam quid ego Ostiense incommodum, atque illam labem atque ignominiam reipublicæ, querar; cum, prope inspectantibus vobis, classis ea, cui consul populi Romani præpositus esset, a prædonibus capta atque oppressa est? Pro, Dii immortales! tantamne unius hominis incredibilis ac divina virtus tam brevi tempore lucem afferre reipublicæ potuit, ut vos, qui modo ante ostium Tiberinum classem hostium videbatis, ii nunc nullam intra Oceani ostium prædonum navem esse

audiatis? Atque, hæc quâ celeritate gesta sint, quamquam videtis, tamen a me in dicendo prætereunda non sunt. Quis enim unquam, aut obeundi negotii aut consequendi quæstûs studio, tam brevi tempore, tot loca adire, tantos cursus conficere, potuit, quam celeriter, Cn. Pompeio duce, belli impetus navigavit? qui, nondum tempestivo ad navigandum mari, Siciliam adiit, Africam exploravit; inde Sardiniam cum classe venit; atque hæc tria frumentaria subsidia reipublicæ firmissimis præsidiis classibusque munivit. Inde cum se in Italiam recepisset, duabus Hispaniis et Galliâ Cisalpinâ præsidiis ac navibus confirmatâ, missis item in oram Illyrici maris, et in Achaïam omnemque Græciam, navibus, Italiæ duo maria maximis classibus firmissimisque præsidiis adornavit: ipse autem, ut a Brundisio profectus est, undequinquagesimo die totam ad imperium populi Romani Ciliciam adjunxit: omnes, qui ubique prædones fuerunt, partim capti interfectique sunt, partim unius hujus imperio ac potestati se dediderunt. Idem Cretensibus, cum ad eum usque in Pamphyliam legatos deprecatoresque misissent, spem deditionis non ademit, obsidesque imperavit. Ita tantum bellum, tam diuturnum, tam longe lateque dispersum, quo bello omnes gentes ac nationes premebantur, Cn. Pompeius extremâ hieme apparavit, ineunte vere suscepit, mediâ æstate confecit.

XIII. Est hæc divina atque incredibilis virtus imperatoris. Quid cæteræ, quas paulo ante commemorare cœperam, quantæ atque quam multæ sunt! Non enim solum bellandi virtus in summo atque perfecto imperatore quærenda est; sed multæ sunt artes eximiæ, hujus administræ comitesque virtutis. Ac, primum, quantâ innocentiâ debent esse imperatores! quantâ deinde omnibus in rebus temperantiâ! quantâ fide! quantâ facilitate! quanto ingenio! quantâ humanitate! Quæ, breviter, qualia sint in Cn. Pom-

peio, consideremus. Summa enim omnia sunt, Quirites: sed ea magis ex aliorum contentione, quam ipsa per sese, cognosci atque intelligi possunt.

Quem enim possumus imperatorem aliquo in numero putare, cujus in exercitu veneant centuriatus atque venierint? quid hunc hominem magnum aut amplum de re publicâ cogitare, qui pecuniam, ex ærario depromtam ad bellum administrandum, aut, propter cupiditatem provinciæ, magistratibus diviserit, aut propter avaritiam Romæ in quæstu reliquerit? Vestra admurmuratio facit, Quirites, ut agnoscere videamini, qui hæc fecerint: ego autem neminem nomino: quare irasci mihi nemo poterit, nisi qui ante de se voluerit confiteri. Itaque, propter hanc avaritiam imperatorum, quantas calamitates, quocumque ventum sit, nostri exercitus ferant, quis ignorat? Itinera, quæ per hosce annos in Italiâ per agros atque oppida civium Romanorum nostri imperatores fecerunt, recordamini: tum facilius statuetis, quid apud exteras nationes fieri existimetis. Utrum plures arbitramini per hosce annos militum vestrorum armis hostium urbes, an, hibernis, sociorum civitates, esse deletas? Neque enim potest exercitum is continere imperator, qui se ipsum non continet; neque severus esse in judicando, qui alios in se severos esse judices non vult.

Hîc miramur, hunc hominem tantum excellere cæteris, cujus legiones sic in Asiam pervenerunt, ut non modo manus tanti exercitûs, sed ne vestigium quidem, cuiquam pacato nocuisse dicatur? Jam vero, quemadmodum milites hibernent, quotidie sermones ac literæ perferuntur. Non modo, ut sumtum faciat in militem, nemini vis affertur; sed ne cupienti quidem cuiquam permittitur. Hiemis enim, non avaritiæ, perfugium majores nostri in sociorum atque amicorum tectis esse voluerunt.

XIV. Age vero, cæteris in rebus quali sit temperantiâ, considerate. Unde illam tantam celeritatem, et tam incredibilem cursum inventum putatis? non

enim illum eximia vis remigum, aut ars inaudita quænam gubernandi, aut venti aliqui novi, tam celeriter in ultimas terras pertulerunt: sed hæ res, quæ cæteros remorari solent, non retardârunt: non avaritia ab instituto cursu ad prædam aliquam devocavit, non libido ad voluptatem, non amœnitas ad delectationem, non nobilitas urbis ad cognitionem, non denique labor ipse ad quietem; postremo, signa, et tabulas, cæteraque ornamenta Græcorum oppidorum, quæ cæteri tollenda esse arbitrantur, ea sibi ille ne visenda quidem existimavit. Itaque omnes quidem nunc in his locis Cn. Pompeium, sicut aliquem non ex hac urbe missum, sed de cœlo delapsum, intuentur: nunc denique incipiunt credere, fuisse homines Romanos hac quondam abstinentiâ; quod jam nationibus exteris incredibile, ac falso memoriæ proditum, videbatur. Nunc imperii vestri splendor illis gentibus lucet: nunc intelligunt, non sine causâ majores suos tum, cum hàc temperantiâ magistratus habebamus, servire populo Romano, quam imperare aliis, maluisse.

Jam vero ita faciles aditus ad eum privatorum, ita liberæ querimoniæ de aliorum injuriis, esse dicuntur; ut is, qui dignitate principibus excellit, facilitate par infimis esse videatur. Jam, quantum consilio, quantum dicendi gravitate et copiâ valeat, (in quo ipsò inest quædam dignitas imperatoria) vos, Quirites, hoc ipso in loco sæpe cognôstis. Fidem vero ejus inter socios quantam existimari putatis, quam hostes omnium gentium sanctissimam judicârint? Humanitate jam tantâ est, ut difficile dictu sit, utrum hostes magis virtutem ejus pugnantes timuerint, an mansuetudinem victi dilexerint. Et quisquam dubitabit, quin huic tantum bellum transmittendum sit, qui, ad omnia nostræ memoriæ bella conficienda, divino quodam consilio natus esse videatur?

XV. Et, quoniam auctoritas multum in bellis quoque administrandis atque imperio militari valet;

certe nemini dubium est, quin eâ re idem ille imperator plurimum possit. Vehementer autem pertinere ad bella administranda, quid hostes, quid socii, de imperatoribus vestris existiment, quis ignorat, cum sciamus, homines in tantis rebus, ut aut contemnant, aut metuant, aut oderint, aut ament, opinione non minus famæ, quam aliquâ certâ ratione, commoveri? Quod igitur nomen unquam in orbe terrarum clarius fuit? cujus res gestæ pares? de quo homine, vos (id, quod maxime facit auctoritatem) tanta et tam præclara judicia fecistis?

An vero ullam usquam esse oram tam desertam putatis, quo non illius diei fama pervaserit, cum universus populus Romanus, referto foro, repletisque omnibus templis, ex quibus hic locus conspici potest, unum sibi ad commune omnium gentium bellum Cn. Pompeium imperatorem depoposcit? Itaque, ut plura non dicam, neque aliorum exemplis confirmem, quantum auctoritas valeat in bello; ab eodem Cn. Pompeio omnium rerum egregiarum exempla sumantur: qui quo die a vobis maritimo bello præpositus est imperator, tanta repente vilitas annonæ, ex summâ inopiâ et caritate rei frumentariæ, consecuta est, unius spe et nomine, quantam vix ex summâ ubertate agrorum diuturna pax efficere potuisset.

Jam, acceptâ in Ponto calamitate, ex eo prœlio, de quo vos paulo ante invitus admonui, cum socii pertimuissent, hostium opes animique crevissent, satis firmum præsidium provincia non haberet; amisissetis Asiam, Quirites, nisi, ad id ipsum temporis, divinitus Cn. Pompeium ad eas regiones fortuna populi Romani attulisset. Hujus adventus et Mithridatem insolitâ inflammatum victoriâ continuit, et Tigranem, magnis copiis minitantem Asiæ, retardavit. Et quisquam dubitabit, quid virtute profecturus sit, qui tantum auctoritate profecerit? aut quam facile imperio atque exercitu socios et vectigalia conservaturus sit, qui ipso nomine ac rumore defenderit?

XVI. Age vero, illa res quantam declarat ejusdem hominis apud hostes populi Romani auctoritatem, quod ex locis tam longinquis, tamque diversis, tam brevi tempore, omnes uni huic se dediderunt? quod Cretensium legati, cum in eorum insulâ noster imperator exercitusque esset, ad Cn. Pompeium in ultimas prope terras venerunt, eique se omnes Cretensium civitates dedere velle dixerunt? Quid? idem iste Mithridates, nonne, ad eumdem Cn. Pompeium, legatum usque in Hispaniam misit? eumque Pompeius legatum semper judicavit: ii, quibus semper erat molestum, ad eum potissimum esse missum, speculatorem, quam legatum, judicari maluerunt. Potestis igitur jam constituere, Quirites, hanc auctoritatem, multis postea rebus gestis, magnisque vestris judiciis amplificatam, quantum apud illos reges, quantum apud exteras nationes, valituram esse existimetis.

Reliquum est, ut de felicitate, quam præstare de se ipso nemo potest, meminisse et commemorare de altero possumus, sicut æquum est homini de potestate Deorum, timide et pauca dicamus. Ego enim sic existimo: Maximo, Marcello, Scipioni, Mario, et cæteris magnis imperatoribus, non solum propter virtutem, sed etiam propter fortunam, sæpius imperia mandata, atque exercitus esse commissos. Fuit enim profecto quibusdam summis viris quædam ad amplitudinem et gloriam, et ad res magnas bene gerendas, divinitus adjuncta fortuna: de hujus autem hominis felicitate, quo de nunc agimus, hac utar moderatione dicendi, non ut in illius potestate fortunam positam esse dicam, sed ut præterita meminisse, reliqua sperare videamur; ne aut invisa Diis immortalibus oratio nostra, aut ingrata, esse videatur.

Itaque non sum prædicaturus, Quirites, quantas ille res domi militiæque, terrâ marique, quantâque felicitate gesserit: ut ejus semper voluntatibus non modo cives assenserint, socii obtemperârint, hostes

obedierint, sed etiam venti tempestatesque obsecundârint. Hoc brevissime dicam, neminem unquam tam impudentem fuisse, qui a Diis immortalibus tot et tantas res tacitus auderet optare, quot et quantas Dii immortales ad Cn. Pompeium detulerunt. Quod ut illi proprium ac perpetuum sit, Quirites, cum communis salutis atque imperii, tum ipsius hominis causâ, (sicuti facitis) velle et optare debetis.

Quare, cum et bellum ita necessarium sit, ut negligi non possit; ita magnum, ut accuratissime sit administrandum; et cum ei imperatorem præficere possitis, in quo sit eximia belli scientia, singularis virtus, clarissima auctoritas, egregia fortuna; dubitabitis, Quirites, quin hoc tantum boni, quod vobis a Diis immortalibus oblatum et datum est, in rempublicam conservandam atque amplificandam conferatis?

XVII. Quod si Romæ Cn. Pompeius privatus esset hoc tempore; tamen ad tantum bellum is erat deligendus atque mittendus. Nunc, cum ad cæteras summas utilitates hæc quoque opportunitas adjungatur, ut in iis ipsis locis adsit, ut habeat exercitum, ut ab iis, qui habent, accipere statim possit; quid exspectamus? aut cur non, ducibus Diis immortalibus, eidem, cui cætera, summâ cum salute reipublicæ, commissa sunt, hoc quoque bellum regium committimus?

At enim vir clarissimus, amantissimus reipublicæ, vestris beneficiis amplissimis affectus, Q. Catulus, itemque summis ornamentis honoris, fortunæ, virtutis, ingenii præditus, Q. Hortensius, ab hac ratione dissentiunt: quorum ego auctoritatem apud vos multis locis plurimum valuisse, et valere oportere, confiteor; sed in hac causâ, tametsi cognoscitis auctoritates contrarias virorum fortissimorum et clarissimorum, tamen, omissis auctoritatibus, ipsâ re et ratione exquirere possumus veritatem; atque hoc

facilius, quod ea omnia, quæ adhuc a me dicta sunt, iidem isti vera esse concedunt, et necessarium bellum esse, et magnum, et in uno Cn. Pompeio summa esse omnia.

Quid igitur ait Hortensius? Si uni omnia tribuenda sunt, unum dignissimum esse Pompeium; sed ad unum tamen omnia deferri non oportere. Obsolevit jam ista oratio, re multo magis quam verbis refutata. Nam tu idem, Q. Hortensi, multa, pro tuâ summâ copiâ ac singulari facultate dicendi, et in senatu contra virum fortem A. Gabinium, graviter ornateque dixisti, cum is de uno imperatore contra prædones constituendo legem promulgâsset; et ex hoc ipso loco permulta item contra legem eam verba fecisti. Quid? tum (per Deos immortales!) si plus apud populum Romanum auctoritas tua, quam ipsius populi Romani salus, et vera causa, valuisset, hodie hanc gloriam, atque hoc orbis terræ imperium, teneremus? An tibi tum imperium esse hoc videbatur, cum populi Romani legati, prætores, quæstoresque capiebantur? cum, ex omnibus provinciis commeatu, et privato et publico, prohibebamur? cum ita clausa erant nobis omnia maria, ut neque privatam rem transmarinam, neque publicam, jam obire possemus?

XVIII. Quæ civitas antea unquam fuit, (non dico Atheniensium, quæ satis late quondam mare tenuisse dicitur, non Carthaginiensium, qui permultum classe maritimisque rebus valuerunt, non Rhodiorum, quorum usque ad nostram memoriam disciplina navalis et gloria remansit) quæ civitas unquam antea tam tenuis, quæ tam parva insula fuit, quæ non portus suos, et agros, et aliquam partem regionis atque oræ maritimæ, per se ipsa defenderet? At (hercle) aliquot annos continuos ante legem Gabiniam, ille populus Romanus, cujus, usque ad nostram memoriam, nomen invictum in navalibus pugnis perman-

serat, magnâ ac multo maximâ parte non modo utilitatis, sed dignitatis atque imperii, caruit: nos, quorum majores Antiochum regem classe Persenque superârunt, omnibusque navalibus pugnis Carthaginienses, homines in maritimis rebus exercitatissimos paratissimosque, vicerunt, ii nullo in loco jam prædonibus pares esse poteramus. Nos quoque, qui antea non modo Italiam tutam habebamus, sed omnes socios in ultimis oris auctoritate nostri imperii salvos præstare poteramus; tum, cum insula Delos tam procul a nobis in Ægæo mari posita, quo omnes undique cum mercibus atque oneribus commeabant, referta divitiis, parva, sine muro nihil timebat; iidem non modo provinciis, atque oris Italiæ maritimis, ac portubus nostris, sed etiam Appiâ jam viâ carebamus: et his temporibus non pudebat magistratus populi Romani, in hunc ipsum locum escendere, cum eum vobis majores vestri exuviis nauticis et classium spoliis ornatum reliquissent.

XIX. Bono te animo tum, Q. Hortensi, populus Romanus, et cæteros qui erant in eâdem sententiâ, dicere existimavit ea, quæ sentiebatis: sed tamen, in salute communi, idem populus Romanus dolori suo maluit, quam auctoritati vestræ, obtemperare. Itaque una lex, unus vir, unus annus, non modo nos illâ miseriâ ac turpitudine liberavit; sed etiam effecit, ut aliquando vere videremur omnibus gentibus ac nationibus terrâ marique imperare.

Quo mihi etiam indignius videtur obtrectatum esse adhuc, Gabinio dicam, anne Pompeio, an utrique? (id, quod est verius) ne legaretur A. Gabinius Cn. Pompeio expetenti ac postulanti. Utrum ille, qui postulat legatum ad tantum bellum, quem velit, idoneus non est, qui impetret, cum cæteri, ad expilandos socios diripiendasque provincias, quos voluerunt, legatos eduxerint; an ipse, cujus lege salus ac dignitas populo Romano atque omnibus gentibus constituta est, expers esse debet gloriæ ejus imperatoris atque

ejus exercitûs, qui consilio ipsius atque periculo est constitutus? An C. Falcidius, Q. Metellus, Q. Cœlius Latiniensis, Cn. Lentulus (quos omnes honoris causâ nomino), cum tribuni plebis fuissent, anno proximo legati esse potuerunt; in hoc uno Gabinio sunt tam diligentes, qui in hoc bello, quod lege Gabiniâ geritur, in hoc imperatore atque exercitu, quem per [vos] ipse constituit, etiam præcipuo jure esse deberet? de quo legando, spero consules ad senatum relaturos. Qui si dubitabunt, aut gravabuntur; ego me profiteor relaturum; neque me impediet cujusquam, Quirites, inimicum edictum, quominus, fretus vobis, vestrum jus beneficiumque defendam: neque, præter intercessionem, quidquam audiam; de quâ (ut arbitror) isti ipsi, qui minantur, etiam atque etiam, quid liceat, considerabunt. Meâ quidem sententiâ, Quirites, unus A. Gabinius, belli maritimi rerumque gestarum auctor, comes Cn. Pompeio adscribitur: propterea quod alter uni id bellum suscipiendum vestris suffragiis detulit; alter delatum susceptumque confecit.

XX. Reliquum est, ut de Q. Catuli auctoritate et sententiâ dicendum esse videatur. Qui cum ex vobis quæreret, si in uno Cn. Pompeio omnia poneretis, si quid eo factum esset, in quo spem essetis habituri; cepit magnum suæ virtutis fructum, ac dignitatis, cum omnes, prope unâ voce, in eo ipso vos spem habituros esse dixistis. Etenim talis est vir, ut nulla res tanta sit ac tam difficilis, quam ille non et consilio regere, et integritate tueri, et virtute conficere, possit. Sed in hoc ipso ab eo vehementissime dissentio, quod, quo minus certa est hominum ac minus diuturna vita, hoc magis respublica, dum per Deos immortales licet, frui debet summi hominis vitâ atque virtute.

At enim nihil novi fiat contra exempla atque instituta majorum. Non dico hoc loco, majores nostros semper, in pace consuetudini, in bello utilitati, paruisse; semper, ad novos casus temporum, novorum consiliorum rationes accommodâsse: non dicam,

duo bella maxima, Punicum et Hispaniense, ab uno imperatore esse confecta; duas urbes potentissimas, quæ huic imperio maxime minabantur, Carthaginem atque Numantiam, ab eodem Scipione esse deletas: non commemorabo, nuper ita vobis patribusque vestris esse visum, ut in uno C. Mario spes imperii poneretur, ut idem cum Jugurthâ, idem cum Cimbris, idem cum Teutonis, bellum administraret. In ipso Cn. Pompeio, in quo novi constitui nihil vult Q. Catulus, quam multa sint nova, summâ Q. Catuli voluntate constituta, recordamini.

XXI. Quid enim tam novum, quam adolescentulum, privatum, exercitum difficili reipublicæ tempore conficere? confecit: huic præesse? præfuit: rem optime ductu suo gerere? gessit. Quid tam præter consuetudinem, quam homini peradolescenti, cujus a senatorio gradu ætas longe abesset, imperium atque exercitum dari? Siciliam permitti, atque Africam, bellumque in eâ administrandum? Fuit in his provinciis singulari innocentiâ, gravitate, virtute: bellum in Africâ maximum confecit; victorem exercitum deportavit. Quid vero tam inauditum, quam equitem Romanum triumphare? at eam quoque rem populus Romanus non modo vidit, sed etiam omni studio visendam et concelebrandam putavit. Quid tam inusitatum, quam ut, cum duo consules clarissimi fortissimique essent, eques Romanus ad bellum maximum formidolosissimumque pro consule mitteretur? missus est. Quo quidem tempore, cum esset nonnemo in senatu, qui diceret, "Non oportere mitti hominem privatum pro consule;" L. Philippus dixisse dicitur, "Non se illum suâ sententiâ pro consule, sed pro consulibus, mittere." Tanta in eo rei publicæ bene gerendæ spes constituebatur, ut duorum consulum munus unius adolescentis virtuti committeretur. Quid tam singulare, quam ut, ex senatûs-consulto, legibus solutus, consul ante fieret, quam ullum alium magistratum per leges capere licuisset? quid tam incre-

dibile, quam ut iterum eques Romanus ex senatûs-consulto triumpharet? Quæ in omnibus hominibus nova post hominum memoriam constituta sunt, ea tam multa non sunt, quam hæc, quæ in hoc uno homine vidimus. Atque hæc tot exempla, tanta, ac tam nova, profecta sunt in eumdem hominem a Q. Catuli, atque a cæterorum ejusdem dignitatis amplissimorum hominum, auctoritate.

XXII. Quare videant, ne sit periniquum et non ferendum, illorum auctoritatem de Cn. Pompeii dignitate vobis comprobatam semper esse; vestrum ab illis de eodem homine judicium, populique Romani auctoritatem, improbari: præsertim cum jam suo jure populus Romanus in hoc homine suam auctoritatem, vel contra omnes qui dissentiunt, possit defendere; propterea quod, istis reclamantibus, vos unum illum ex omnibus delegistis, quem bello prædonum præponeretis. Hoc si vos temere fecistis, et rei publicæ parum consuluistis; recte isti studia vestra suis consiliis regere conantur. Sin autem vos plus tum in re publicâ vidistis; vos, his repugnantibus, per vosmet ipsos dignitatem huic imperio, salutem orbi terrarum, attulistis; aliquando isti principes, et sibi et cæteris, populi Romani universi auctoritati parendum esse fateantur.

Atque, in hoc bello Asiatico et regio, non solum militaris illa virtus, quæ est in Cn. Pompeio singularis, sed aliæ quoque virtutes animi multæ et magnæ requiruntur. Difficile est in Asiâ, Ciliciâ, Syriâ, regnisque interiorum nationum, ita versari vestrum imperatorem, ut nihil aliud, quam de hoste ac de laude cogitet. Deinde, etiam siqui sunt pudore ac temperantiâ moderatiores; tamen eos esse tales, propter multitudinem cupidorum hominum, nemo arbitratur. Difficile est dictu, Quirites, quanto in odio simus apud exteras nationes, propter eorum, quos ad eos per hos annos cum imperio misimus, injurias ac libidines. Quod enim fanum putatis in illis terris nos-

tris magistratibus religiosum, quam civitatem sanctam, quam domum satis clausam ac munitam fuisse? Urbes jam locupletes ac copiosæ requiruntur, quibus causa belli, propter diripiendi cupiditatem, inferatur. Libenter hæc coram cum Q. Catulo et Q. Hortensio disputarem, summis et clarissimis viris. Noverunt enim sociorum vulnera: vident eorum calamitates: querimonias audiunt. Pro sociis vos contra hostes exercitum mittere putatis, an, hostium simulatione, contra socios atque amicos? Quæ civitas est in Asiâ, quæ non modo imperatoris aut legati, sed unius tribuni militum, animos ac spiritus capere possit?

XXIII. Quare, etiam siquem habetis, qui, collatis signis, exercitus regios superare posse videatur; tamen, nisi erit idem, qui se a pecuniis sociorum, qui ab eorum conjugibus ac liberis, qui ab ornamentis fanorum atque oppidorum, qui ab auro gazâque regiâ, manus, oculos, animum, cohibere possit; non erit idoneus, qui ad bellum Asiaticum regiumque mittatur. Ecquam putatis civitatem pacatam fuisse, quæ locuples sit? ecquam esse locupletem, quæ istis pacata esse videatur? Ora maritima, Quirites, Cn. Pompeium, non solum propter rei militaris gloriam, sed etiam propter animi continentiam, requisivit. Videbat enim populum Romanum non locupletari quotannis pecuniâ publicâ, præter paucos; neque nos quidquam aliud assequi classium nomine, nisi ut, detrimentis accipiendis, majore affici turpitudine videremur. Nunc, quâ cupiditate homines in provincias, quibus jacturis, quibus conditionibus proficiscantur, ignorant videlicet isti, qui ad unum deferenda esse omnia non arbitrantur? quasi vero Cn. Pompeium non, cum suis virtutibus, tum etiam alienis vitiis, magnum esse videamus.

Quare, nolite dubitare, quin huic uni credatis omnia, qui inter annos tot unus inventus sit, quem socii in urbes suas cum exercitu venisse gaudeant.

Quod si auctoritatibus hanc causam, Quirites, confirmandam putatis; est vobis auctor, vir bellorum omnium maximarumque rerum peritissimus, P. Servilius; cujus tantæ res gestæ terrâ marique exstiterunt, ut, cum de bello deliberetis, auctor vobis gravior esse nemo debeat: est C. Curio, summis vestris beneficiis, maximisque rebus gestis, summo ingenio et prudentiâ præditus: est Cn. Lentulus, in quo omnes, pro amplissimis vestris honoribus, summum consilium, summam gravitatem, esse cognoscitis: est C. Cassius, integritate, virtute, constantiâ singulari. Quare, videte, ut, horum auctoritatibus, illorum orationi qui dissentiunt, respondere posse videamur.

XXIV. Quæ cum ita sint, C. Manili, primum istam tuam et legem, et voluntatem, et sententiam laudo, vehementissimeque comprobo: deinde te hortor, ut, auctore populo Romano, maneas in sententiâ, neve cujusquam vim aut minas pertimescas. Primum, in te satis esse animi perseverantiæque arbitror: deinde, cum tantam multitudinem cum tanto studio adesse videamus, quantum nunc iterum in eodem homine præficiendo videmus; quid est, quod aut de re, aut de perficiendi facultate, dubitemus? Ego autem, quidquid in me est studii, consilii, laboris, ingenii, quidquid hoc beneficio populi Romani, atque hac potestate prætoriâ, quidquid auctoritate, fide, constantiâ possum; id omne, ad hanc rem conficiendam, tibi et populo Romano polliceor ac defero. Testorque omnes Deos, et eos maxime qui huic loco temploque præsident, qui omnium mentes eorum, qui ad rem publicam adeunt, maxime perspiciunt, me hoc neque rogatu facere cujusquam, neque quo Cn. Pompeii gratiam mihi per hanc causam conciliari putem; neque quo mihi, ex cujusquam amplitudine, aut præsidia periculis, aut adjumenta honoribus, quæram: propterea quod pericula facile, ut hominem præstare oportet, innocentiâ tecti, repellemus: honores

autem neque ab uno, neque ex hoc loco, sed eâdem nostrâ illâ laboriosissimâ ratione vitæ, si vestra voluntas feret, consequemur.

Quamobrem, quiquid in hac causâ mihi susceptum est, Quirites, id omne me reipublicæ causâ suscepisse confirmo: tantumque abest, ut aliquam bonam gratiam mihi quæsîsse videar, ut multas etiam simultates, partim obscuras, partim apertas, intelligam, mihi non necessarias, vobis non inutiles, suscepisse. Sed ego me, hoc honore præditum, tantis vestris beneficiis affectum, statui, Quirites, vestram voluntatem, et reipublicæ dignitatem, et salutem provinciarum atque sociorum, meis omnibus commodis et rationibus præferre oportere.

ORATIO XIV.

PRO A. CLUENTIO AVITO.

ARGUMENTUM.

SASSIA quædam, Cluentii mater, improbi mulier ingenii, libidinis effrenatæ, post binas nuptias, unas patris Cluentii, alteras A. Aurii Melini, generi sui, quem cum filiâ divortium facere coëgit, postremo nupsit Statio Albio Oppianico, qui Melinum, ejus virum, occiderat. Hic cum intelligeret, Cluentium nondum testamentum fecisse, eoque mortuo, bona ejus omnia ad matrem esse ventura, incensus avaritiâ, veneno eum tollere decrevit. Eâ re cognitâ, duobusque præjudiciis jam probatâ, primum Scamandri damnatione, cujus in manibus venenum deprehensum fuerat, deinde C. Fabricii, qui Cleophanti (quo Cluentius medico utebatur) servum Diogenem, ad venenum dandum, spe et præmio sollicitaverat; Oppianicum Cluentius de veneficio accusavit: qui cum damnatus esset, defensor Oppianici, L. Quintius, tribunus plebis, quotidianis concionibus rem in invidiam adduxit, cum diceret, pecuniam in judicio esse versatam. Et, cum incertum esset, a quâ parte esset profecta; populus Romanus non credidit, ab Oppianico datam, quia damnatus erat: et, errore multorum, in falso crimine Cluentius fuit; cum Oppianicus C. Ælio Staleno DC millia HS, pro numero judicum

qui corrumpendi essent, dedisset, qui eam pecuniam interceperat; et judicibus eam ante judicium petentibus, se ab Oppianico destitutum dixerat; unde ipsi eo cupidius Oppianicum damnârunt. Eo postea crimine, et Stalenus ipse, et cum eo Bulbus, Gutta, Popillius, aliique ejusdem affines culpæ judices, damnati sunt. Annis quinque post damnationem, cum Oppianicus in exsilio periisset, uxor Sassia moliri cœpit insidias filio, quod ejus consilio diceret, per M. Asellium quemdam, viro suo venenum in pane datum. Et cum, de servis quæstione habitâ, nihil esset repertum; rursus eadem, triennio post, adolescenti Oppianico filiâ collocatâ, impulit eum ad filium de veneficio accusandum. Is actore usus est L. Attio Pisaurensi: contra quem prætor Cicero Cluentium defendit. Acta causa est ad Q. Voconium Nasonem, qui de veneficiis prætor quæsivit, Lepido et Tullo Coss. et quidem a Cicerone solo, veteri more. (Vide cap. 70.)

PRO A. CLUENTIO AVITO.

I. ANIMADVERTI, judices, omnem accusatoris orationem in duas divisam esse partes; quarum altera mihi niti et magnopere confidere videbatur invidiâ jam inveteratâ judicii Juniani; altera tantummodo consuetudinis causâ timide et diffidenter attingere rationem veneficii criminum: quâ de re lege est hæc quæstio constituta. Itaque mihi certum est, hanc eamdem distributionem invidiæ et criminum sic in defensione servare, ut omnes intelligant, nihil me nec subterfugere voluisse reticendo, nec obscurare dicendo.

Sed, cum considero, quomodo mihi in utrâque re sit elaborandum, altera pars (ea, quæ propria est judicii vestri, et legitimæ veneficii quæstionis) per mihi brevis, et non magnæ in dicendo contentionis, fore videtur: altera autem, (quæ procul a judicio remota est, quæ concionibus seditiose concitatis accommodatior est, quam tranquillis moderatisque judiciis) perspicio, quantum in agendo difficultatis, et quantum laboris, sit habitura.

Sed, in hac tantâ difficultate illa me res tamen, judices, consolatur, quod vos de criminibus sic audire consuêstis, ut eorum omnem dissolutionem ab oratore quæratis; ut non existimetis, plus vos ad salutem reo largiri oportere, quam quantum defensor, purgandis criminibus, consequi, et dicendo probare potuerit. De invidiâ autem sic inter vos disceptare debetis, ut non, quid dicatur a nobis, sed quid oporteat dici, consideretis. Agitur enim, in criminibus, A Cluentii proprium periculum; in invidiâ, causa communis. Quamobrem alteram partem causæ sic

agemus, ut vos doceamus; alteram sic, ut oremus. In alterâ, diligentia vestra nobis adjungenda est; in alterâ, fides imploranda. Nemo est enim, qui invidiæ, sine vestro ac sine talium virorum subsidio, possit resistere.

Equidem, quod ad me attinet, quo me vertam, nescio. Negem fuisse illam infamiam judicii corrupti? negem illam rem agitatam in concionibus? jactatam in judiciis? commemoratam in senatu? Evellam ex animis hominum tantam opinionem, tam penitus insitam, tam vetustam? Non est nostri ingenii: vestri auxilii est, judices, hujus innocentiæ sic, in hac calamitosâ famâ, quasi in aliquâ perniciosissimâ flammâ, atque in communi incendio, subvenire.

II. Etenim, sicut aliis in locis parum firmamenti et parum virium veritas habet, sic in hoc loco falsa invidia imbecilla esse debet. Dominetur in concionibus; jaceat in judiciis: valeat in opinionibus ac sermonibus imperitorum; ab ingeniis prudentium repudietur: vehementes habeat repentinos impetus; spatio interposito, et causâ cognitâ, consenescat. Denique illa definitio judiciorum æquorum, quæ nobis a majoribus tradita est, retineatur; ut, in judiciis, et sine invidiâ culpa plectatur, et sine culpâ invidia ponatur.

Quamobrem, a vobis, judices, antequam de ipsâ causâ dicere incipio, hæc postulo: primum, (id, quod æquissimum est) ut ne quid huc præjudicati afferatis, etenim non modo auctoritatem, sed etiam nomen, judicum amittemus, nisi hîc ex ipsis causis judicabimus, ac si ad causas judicia jam facta domo deferemus. Deinde, si quam opinionem jam vestris mentibus comprehendistis, si eam ratio convellet, si oratio labefactabit, si denique veritas extorquebit; ne repugnetis, eamque animis vestris aut libentibus aut æquis remittatis. Tum autem, cum ego unâquâque de re dicam, et diluam, ne ipsi, quæ contraria sunt, taciti cogitationi vestræ subjiciatis; sed ad ex-

tremum exspectetis; et me meum dicendi ordinem servare patiamini: cum perorâro, tum, si quid erit præteritum, a me requiratis.

III. Ego me, judices, ad eam causam accedere, quæ jam per annos octo continuos ex contrariâ parte audiatur, atque ipsâ opinione hominum tacitâ prope convicta atque damnata sit, facile intelligo. Sed, si quis mihi Deus vestram ad me audiendum benevolentiam conciliârit; efficiam profecto, ut intelligatis, nihil esse homini tam timendum, quam invidiam; nihil innocenti, susceptâ invidiâ, tam optandum, quam æquum judicium, quod in hoc uno denique falsæ infamiæ finis aliquis atque exitus reperiatur. Quamobrem, magna me spes tenet, si ea, quæ sunt in causâ, explicare, atque omnia dicendo consequi, potuero, hunc locum consessumque vestrum, quem illi horribilem A. Cluentio ac formidolosum fore putaverunt, eum tandem ejus fortunæ miseræ multumque jactatæ portum ac perfugium futurum.

Tametsi permulta sunt, quæ mihi, antequam de causâ dicam, de communibus invidiæ periculis dicenda esse videantur; tamen, ne diutius oratione meâ suspensa exspectatio vestra teneatur, aggrediar ad crimen cum illâ deprecatione, judices, quâ mihi sæpius utendum esse intelligo, sic ut me audiatis, quasi hoc tempore hæc causa primum dicatur, sicuti dicitur; non quasi sæpe jam dicta et nunquam probata sit. Hodierno enim die primum veteris istius criminis diluendi potestas est data: ante hoc tempus, error in hac causâ, atque invidia, versata est. Quamobrem, dum multorum annorum accusationi breviter dilucideque respondeo, quæso, ut me, judices, (sicuti facere instituistis) benigne attenteque audiatis.

IV. Corrupisse dicitur A. Cluentius judicium pecuniâ, quo inimicum suum innocentem, Statium Albium, condemnaret. Ostendam, judices, primum, quoniam caput illius atrocitatis atque invidiæ fuit, innocentem pecuniâ circumventum, neminem un-

quam majoribus criminibus, gravioribus testibus, esse in judicium vocatum; deinde, ea de eo præjudicia esse facta ab ipsis judicibus, a quibus condemnatus est, ut non modo ab iisdem, sed ne ab aliis quidem ullis, absolvi ullo modo posset. Cum hæc docuero, tum illud ostendam, quod maxime requiri intelligo, judicium illud pecuniâ esse tentatum, non a Cluentio, sed contra Cluentium: faciamque, ut intelligatis, in totâ illâ causâ quid res ipsa tulerit, quid error affinxerit, quid invidia conflârit.

Primum igitur illud est, ex quo intelligi possit, debuisse Cluentium magnopere causæ confidere, quod, certissimis criminibus et testibus fretus, ad accusandum descenderit. Hoc loco faciendum mihi, judices, est, ut vobis breviter illa, quibus Albius condemnatus est, crimina exponam. Abs te peto, Oppianice, ut me invitum de patris tuì causâ dicere existimes, adductum fide atque officio defensionis. Etenim tibi si in præsentia satisfacere non potuero, tamen multæ mihi, ad satisfaciendum, reliquo tempore facultates dabuntur: Cluentio nisi nunc satisfecero, postea mihi satisfaciendi potestas non erit. Simul et illud quis est qui dubitare debeat, contra damnatum et mortuum, pro incolumi et vivo dicere; cum illi, in quem dicitur, damnatio omne ignominiæ periculum jam abstulerit, mors vero etiam doloris? huic autem, pro quo dicitur, nihil possit offensionis accedere sine acerbissimo animi sensu ac dolore, et sine summo dedecore vitæ ac turpitudine? Atque, ut intelligatis, Cluentium non accusatorio animo, non ostentatione aliquâ aut gloriâ adductum, sed nefariis injuriis, quotidianis insidiis, proposito ante oculos vitæ periculo, nomen Oppianici detulisse, paulo longius exordium rei demonstrandæ repetam: quod, quæso, judices, ne moleste patiamini. Principiis enim cognitis, multo facilius extrema intelligetis.

V. A. Cluentius Avitus fuit, pater hujusce, judices, homo non solum municipii Larinatis, ex quo erat, sed etiam regionis illius et vicinitatis, virtute, existimatione, nobilitate, facile princeps. Is cum esset mortuus, Sullâ et Pompeio consulibus, reliquit hunc annos quindecim natum, grandem autem et nubilem filiam; quæ, brevi tempore post patris mortem, nupsit A. Aurio Melino, consobrino suo, adolescenti in primis (ut tum habebatur) inter suos et honesto et nobili.

Cum essent hæ nuptiæ plenæ dignitatis, plenæ concordiæ, repente est exorta mulieris importunæ nefaria libido, non solum dedecore, verum etiam scelere, conjuncta. Nam Sassia, mater hujus Aviti, (mater enim a me, nominis causâ, tametsi in hunc hostili odio et crudelitate est, mater, inquam, appellabitur: neque unquam illa ita de suo scelere et immanitate audiet, ut naturæ nomen amittat: quo enim ipsum nomen amantius indulgentiusque maternum, hoc illius matris, quæ multos jam annos, et nunc cum maxime, filium interfectum cupit, singulare scelus, majore odio dignum esse ducetis) ea igitur mater Aviti, Melini illius adolescentis, generi sui, contra quam fas erat, amore capta, primo, neque id ipsum diu, quoquo modo poterat, in illâ cupiditate continebatur: deinde ita flagrare cœpit amentiâ, sic inflammata ferri libidine, ut eam non pudor, non pudicitia, non pietas, non macula familiæ, non hominum fama, non filii dolor, non filiæ mœror, a cupiditate revocaret.

Animum adolescentis, nondum consilio ac ratione firmatum, pellexit iis omnibus rebus, quibus illa ætas capi ac deleniri potest. Filia, quæ non solum illo communi dolore muliebri in ejusmodi viri injuriis angeretur, sed nefarium matris pellicatum ferre non posset, de quo ne queri quidem sine scelere se posse arbitraretur, cæteros sui tanti mali

ignaros esse cupiebat; in hujus amantissimi sui fratris manibus et gremio, mœrore et lacrymis consenescebat.

Ecce autem subitum divortium; quod solatium malorum omnium fore videbatur. Discedit a Melino Cluentia; ut in tantis injuriis, non invita; ut a viro, non libenter. Tum vero illa egregia ac præclara mater palam exsultare lætitiâ, ac triumphare gaudio, cœpit, victrix filiæ, non libidinis. Itaque diutius suspicionibus obscuris lædi famam suam noluit: lectum illum genialem, quem, biennio ante, filiæ suæ nubenti straverat, in eâdem domo sibi ornari et sterni, expulsâ atque exturbatâ filiâ, jubet. Nubit genero socrus, nullis auspicibus, nullis auctoribus, funestis ominibus omnium [omnibus.]

VI. O mulieris scelus incredibile, et, præter hanc unam, in omni vitâ inauditum! o libidinem effrenatam et indomitam! o audaciam singularem! non timuisse, si minus vim Deorum, hominumque famam, at illam ipsam noctem, facesque illas nuptiales? non limen cubiculi? non cubile filiæ? non parietes denique ipsos, superiorum testes nuptiarum? Perfregit ac prostravit omnia cupiditate ac furore: vicit pudorem libido, timorem audacia, rationem amentia.

Tulit hoc commune dedecus jam familiæ, cognationis, nominis, graviter filius: augebatur autem ejus molestia quotidianis querimoniis et assiduo fletu sororis: statuit tamen, nihil sibi, in tantis injuriis ac tanto scelere matris, gravius faciendum, quam ut illâ matre ne uteretur; ne, quam videre sine summo animi dolore non poterat, eâ si matre uteretur, non solum videre, sed etiam probare suo judicio, putaretur.

Initium quod huic cum matre fuerit simultatis, audîstis. Pertinuisse hoc ad causam, tunc, cum reliqua cognoveritis, intelligetis: nam illud me non præterit, cujusmodicumque mater sit, tamen, in ju-

dicio filii, de turpitudine parentis dici vix oportere. Non essem ad ullam causam idoneus, judices, si hoc, quod in communibus hominum sensibus atque in ipsâ naturâ positum atque infixum est, id ego, cum ad amici pericula depellenda adhiberer, non viderem. Facile intelligo, non modo reticere homines parentûm injurias, sed etiam animo æquo ferre, oportere. Sed ego ea, quæ ferri possunt, ferenda; quæ taceri, tacenda, esse arbitror.

Nihil in vitâ vidit calamitatis A. Cluentius, nullum periculum mortis adiit, nihil mali timuit, quod non totum a matre esset conflatum et perfectum. Quæ hoc tempore sileret omnia, atque ea, si oblivione non posset, tamen taciturnitate suâ tecta esse pateretur: sed ea vero sic agit, ut prorsus reticere nullo modo possit. Hoc enim ipsum judicium, hoc periculum, illa accusatio, omnis testium copia, quæ futura est, a matre initio est adornata; a matre hoc tempore instruitur, atque omnibus ejus opibus et copiis comparatur: ipsa denique nuper Larino, hujus opprimendi causâ, Romam advolavit. Præsto est mulier audax, pecuniosa, crudelis: instituit accusatores; instruit testes: squalore hujus et sordibus lætatur: exitium exoptat: sanguinem suum profundere omnem cupit, dummodo profusum hujus ante videat. Hæc nisi omnia perspexeritis in causâ, temere a nobis illam appellari putatote: sin autem erunt et aperta et nefaria, Cluentio ignoscere debetis, quod hæc a me dici patiatur: mihi ignoscere non deberetis, si tacerem.

VII. Nunc jam summatim exponam, quibus criminibus Oppianicus damnatus sit; ut et constantiam A. Cluentii, et rationem accusationis, perspicere possitis. Ac primum, causa accusandi quæ fuerit, ostendam; ut id ipsum A. Cluentium vi et necessitate coactum fecisse videatis.

Cum manifesto venenum deprehendisset, quod vir matris Oppianicus ei paravisset; et res non conjec-

turâ, sed oculis ac manibus, teneretur, neque in causâ ulla dubitatio posset esse; accusavit Oppianicum; quam constanter, et quam diligenter, postea dicam: nunc hoc scire vos volui, nullam huic aliam accusandi causam fuisse, nisi uti propositum vitæ periculum et quotidianas capitis insidias hac unâ ratione vitaret. Atque, ut intelligatis, his accusatum esse criminibus Oppianicum, ut neque accusator timere, neque reus sperare, debuerit; pauca vobis illius judicii crimina exponam; quibus cognitis, nemo vestrûm mirabitur, illum, diffidentem rebus suis, ad Stalenum atque ad pecuniam confugisse.

Larinas quædam fuit Dinea, socrus Oppianici: quæ filios habuit M. et Numerium Aurios, et Cn. Magium, et filiam Magiam, nuptam Oppianico. M. Aurius adolescentulus, bello Italico captus apud Asculum, in Q. Sergii senatoris (ejus, qui inter sicarios damnatus est) manus incidit, et apud eum fuit in ergastulo. Numerius autem Aurius, frater, mortuus est, hæredemque Cn. Magium, fratrem suum, reliquit. Postea Magia, uxor Oppianici, mortua est: postremo unus, qui reliquus erat Dineæ filius, Cn. Magius, est mortuus. Is fecit hæredem illum adolescentem Oppianicum, sororis suæ filium, eumque partiri cum Dineâ matre jussit. Interim venit index ad Dineam, neque obscurus, neque incertus, qui nuntiaret ei, filium ejus, M. Aurium, vivere, et in agro Gallico esse in servitute. Mulier, amissis liberis, cum unius filii recuperandi spes esset ostentata, omnes suos propinquos, filiique sui necessarios, convocavit; et ab iis flens petivit, ut negotium susciperent, adolescentem investigarent, sibi restituerent eum filium, quem tantum unum ex multis fortuna reliquum esse voluisset. Hæc cum agere instituisset, oppressa morbo est: itaque testamentum fecit ejusmodi, ut illi filio HS cccciↃↃↃↃ millia legaret; hæredem institueret eumdem illum Oppianicum, nepotem suum: atque his diebus

paucis est mortua. Propinqui tamen illi, quemadmodum vivâ Dineâ instituerant, ita, mortuâ illâ, ad investigandum Aurium, cum eodem illo indice in agrum Gallicum profecti sunt.

VIII. Interim Oppianicus (ut erat, sicuti multis ex rebus reperietis, singulari scelere et audaciâ), per quemdam Gallicanum, familiarem suum, primum illum indicem pecuniâ corrupit: deinde ipsum Aurium, non magnâ jacturâ factâ, tollendum interficiendumque curavit. Illi autem, qui erant, ad propinquum investigandum et recuperandum, profecti, literas Larinum ad Aurios, illius adolescentis propinquos, suosque necessarios, mittunt; sibi difficilem esse investigandi rationem, quod intelligerent indicem ab Oppianico esse corruptum. Quas literas A. Aurius, vir fortis et experiens, et domi nobilis, M. illius Aurii propinquus, in foro, palam, multis audientibus, cum adesset Oppianicus, recitat; et clarissimâ voce, se nomen Oppianici, si interfectum M. Aurium comperisset, delaturum esse testatur.

Interim brevi tempore illi, qui erant in agrum Gallicum profecti, Larinum revertuntur: interfectum esse M. Aurium renuntiant. Animi non solum propinquorum, sed etiam omnium Larinatium, odio Oppianici, et illius adolescentis misericordiâ, commoventur. Itaque cum A. Aurius, qui antea denuntiârat, clamore hominem ac minis insequi cœpisset; Larino profugit, et se in castra clarissimi viri, Q. Metelli, contulit.

Post illam fugam, et sceleris et conscientiæ testem, nunquam se judiciis, nunquam legibus, nunquam inermem inimicis, committere ausus est: sed, per illam L. Sullæ vim atque victoriam, Larinum, in summo timore omnium, cum armatis advolavit: Quatuor-viros, quos municipes fecerant, sustulit: se a Sullâ, et alios præterea tres, factos esse dixit; et ab eodem sibi esse imperatum, ut Aurium illum, qui sibi delationem nominis, et capitis periculum

ostentârat, et alterum Aurium, et ejus C. filium, et Sex. Virbium, quo sequestre in illo indice corrumpendo dicebatur esse usus, proscribendos interficiendosque curaret. Itaque, illis crudelissime interfectis, non mediocri ab eo cæteri proscriptionis et mortis metu terrebantur. His rebus in causâ judicioque patefactis, quis est, qui illum absolvi potuisse arbitraretur?

IX. Atque hæc parva sunt: cognoscite reliqua; ut non aliquando condemnatum esse Oppianicum, sed aliquamdiu incolumem fuisse, miremini.

Primum videte hominis audaciam. Sassiam in matrimonium ducere, Aviti matrem, illam, cujus virum A. Aurium occiderat, concupivit. Utrum impudentior hic, qui postulet, an crudelior illa, si nubat, difficile dictu est: sed tamen utriusque humanitatem constantiamque cognoscite.

Petit Oppianicus, ut sibi Sassia nubat; et id magnopere contendit. Illa autem non admiratur audaciam; non impudentiam adspernatur; non denique illam Oppianici domum, viri sui sanguine redundantem, reformidat: sed, quod haberet tres ille filios, idcirco se ab his nuptiis abhorrere respondit. Oppianicus, qui pecuniam Sassiæ concupivisset, domo sibi quærendum remedium existimavit ad eam moram, quæ nuptiis afferebatur. Nam, cum haberet ex Noviâ infantem filium; alter autem ejus filius, Papiâ natus, Theani Appuli, (quod abest a Larino XVIII millia passuum) apud matrem educaretur; arcessit subito sine causâ puerum Theano: quod facere, nisi ludis publicis, aut festis diebus, antea non solebat. Mater, nihil mali misera suspicans, mittit. Ille se Tarentum proficisci cum simulâsset, eo ipso die puer, cum horâ undecimâ in publico valens visus esset, ante noctem mortuus, et postridie, antequam luceret, combustus est. Atque hunc tantum mœrorem matri prius hominum rumor, quam quisquam ex Oppianici familiâ, renuntiavit.

Illa, cum uno tempore audisset, sibi non solum filium, sed etiam exsequiarum munus ereptum, Larinum confestim exanimata venit; et ibi de integro funus jam sepulto filio fecit. Dies nondum decem intercesserant, cum ille alter filius infans necatur. Itaque nubit Oppianico continuo Sassia, lætanti jam animo, et spe optimâ confirmato: nec mirum, quæ se non nuptialibus donis, sed filiorum funeribus, delenitam videret. Ita, quod cæteri propter liberos pecuniæ cupidiores solent esse, ille propter pecuniam liberos amittere jucundius esse duxit.

X. Sentio, judices, vos, pro vestrâ humanitate, his tantis sceleribus breviter a me demonstratis, vehementer esse commotos. Quo tandem igitur animo fuisse illos arbitramini, quibus, his de rebus, non modo audiendum fuit, verum etiam judicandum? Vos auditis de eo, in quem judices non estis, de eo quem non videtis; de eo quem odisse jam non potestis; de eo qui et naturæ et legibus satisfecit; quem leges exsilio, natura morte multavit. Auditis, non ab inimico; auditis, sine testibus; auditis, cum ea, quæ copiosissime dici possunt, breviter a me strictimque dicuntur. Illi audiebant de eo, de quo jurati sententias ferre debebant, de eo, cujus præsentis nefarium et consceleratum vultum intuebantur; de eo, quem oderant propter audaciam; de eo, quem omni supplicio dignum esse ducebant. Audiebant ab accusatoribus: audiebant verba multorum testium: audiebant, cum, unâquâque de re, a P. Canutio, homine eloquentissimo, graviter et diu diceretur. Et est quisquam, qui, cum hæc cognoverit, suspicari possit, Oppianicum judicio oppressum et circumventum esse innocentem? Acervatim jam reliqua, judices, dicam; ut ad ea, quæ propiora hujus causæ et adjunctiora sunt, perveniam.

Vos, quæso, memoriâ teneatis, non mihi hoc esse propositum, ut accusem Oppianicum mortuum; sed, cum hoc persuadere vobis velim, judicium ab

hoc non esse corruptum, hoc uti initio ac fundamento defensionis: Oppianicum, hominem sceleratissimum et nocentissimum esse damnatum: qui uxori suæ Cluentiæ, quæ amita hujus Aviti fuit, cum ipse poculum dedisset, subito illa in mediâ potione exclamavit, se maximo cum dolore mori: nec diutius vixit, quam locuta est: nam in ipso sermone hoc, et vociferatione, mortua est. Et ad hanc mortem tam repentinam, vocemque morientis, omnia præterea, quæ solent esse indicia et vestigia veneni, in illius mortuæ corpore fuerunt. Eodemque veneno C. Oppianicum, fratrem, necavit.

XI. Neque est hoc satis: tametsi, in ipso fraterno parricidio, nullum scelus prætermissum videtur; tamen, ut ad hoc nefarium facinus accederet, aditum sibi aliis sceleribus ante munivit. Nam, cum esset gravida Auria, fratris uxor, et jam appropinquare partus videretur; mulierem veneno interfecit, ut unâ illa, et quod erat ex fratre conceptum, necaretur. Postea fratrem aggressus est: qui sero, jam exhausto illo poculo [mortis], cum et de suo et de uxoris interitu clamaret, testamentumque mutare cuperet, in ipsâ significatione hujus voluntatis, est mortuus. Ita mulierem, ne partu ejus ab hæreditate fraternâ excluderetur, necavit: fratris autem liberos prius vitâ privavit, quam illi hanc ab naturâ propriam lucem accipere potuerunt: ut omnes intelligerent, nihil ei clausum, nihil sanctum esse posse, cujus ab audaciâ, fratris liberos ne materni quidem corporis custodia tegere potuisset.

Memoriâ teneo, Milesiam quamdam mulierem, cum essem in Asiâ, quod, ab hæredibus secundis acceptâ pecuniâ, partum sibi ipsa medicamentis abegisset, rei capitalis esse damnatam; neque injuriâ; quæ spem parentis, memoriam nominis, subsidium generis, hæredem familiæ, designatum reipublicæ civem, sustulisset. Quanto Oppianicus, in eâdem

injuriâ, majore supplicio dignus! siquidem illa, cum suo corpori vim attulisset, se ipsa cruciavit; hic autem idem illud effecit per alieni corporis mortem atque cruciatum. Cæteri non videntur in singulis hominibus multa parricidia suscipere posse: Oppianicus inventus est, qui in uno corpore plures necaret.

XII. Itaque, cum hanc ejus consuetudinem audaciamque cognosceret avunculus illius adolescentis Oppianici, Cn. Magius, isque gravi morbo affectus esset, et hæredem illum sororis suæ filium faceret; amicis adhibitis, præsente matre suâ Dineâ, uxorem suam interrogavit, essetne prægnans. Quæ cum se esse respondisset; ab eâ petivit, ut, se mortuo, apud Dineam, quæ tum ei mulieri socrus erat, quoad pareret, habitaret, diligentiamque adhiberet, ut id, quod conceperat, servaret, ut salvum parere posset. Itaque ei testamento legat grandem pecuniam a filio, si qui natus esset: ab secundo hærede nihil legat.

Quid de Oppianico suspicatus sit, videtis: quid judicârit, obscurum non est. Nam, cum ejus filium faceret hæredem, eum tutorem liberis non adscripsit. Quid Oppianicus fecerit, cognoscite; ut illum Magium intelligatis longe animo prospexisse morientem. Quæ pecunia mulieri legata erat a filio, si qui natus esset, eam præsentem Oppianicus non debitam mulieri solvit: si hæc solutio legatorum, et non merces abortionis, appellanda est. Quo illa pretio accepto, multisque præterea muneribus, quæ tum ex tabulis Oppianici recitabantur, spem illam, quam in alvo commendatam a viro continebat, victa avaritiâ, sceleri Oppianici vendidit.

Nihil posse jam ad hanc improbitatem addi videtur. Attendite exitum. Quæ mulier, obtestatione viri, decem illis mensibus ne domum quidem ullam, nisi socrûs suæ, nôsse debuit, hæc, quinto mense

post viri mortem, ipsi Oppianico nupsit. Quæ nuptiæ non diuturnæ fuerunt: erant enim, non matrimonii dignitate, sed sceleris societate, conjunctæ.

XIII. Quid? illa cædes Asinii Larinatis, adolescentis pecuniosi, quam clara tum, recenti re! quam omnium sermone celebrata! Fuit Avilius quidam Larinas, perditâ nequitiâ, et summâ egestate, arte quâdam præditus ad libidines adolescentulorum excitandas accommodatâ: qui ut se blanditiis et assentationibus in Asinii consuetudinem penitus immersit, Oppianicus continuo sperare cœpit, hoc se Avilio, tamquam aliquâ machinâ admotâ, capere Asinii adolescentiam, et fortunas ejus patrias expugnare, posse. Ratio excogitata Larini est; res translata Romam. Iniri enim id consilium facilius in solitudine, perfici rem ejusmodi commodius in turbâ, posse arbitrati sunt. Asinius cum Avilio Romam est profectus. Hos vestigiis Oppianicus consecutus est. Jam, ut Romæ vixerint, quibus conviviis, quibus flagitiis, quantis et quam profusis sumtibus, non modo conscio, sed etiam convivâ et adjutore, Oppianico, longum est mihi dicere, præsertim ad alia properanti. Exitum hujus assimulatæ familiaritatis cognoscite.

Cum esset adolescens apud mulierculam quamdam, atque ibi pernoctaret, et ibi diem posterum commoraretur; Avilius, ut erat constitutum, simulat se ægrotare, et testamentum facere velle. Oppianicus obsignatores ad eum, qui neque Asinium neque Avilium nôssent, adducit, et illum Asinium appellat: ipse, testamento Asinii nomine obsignato, discedit. Avilius illico convalescit. Asinius autem brevi illo tempore, quasi in hortulos iret, in arenarias quasdam extra portam Esquilinam perductus, occiditur.

Qui cum unum jam et alterum diem desideraretur, neque in iis locis, ubi ex consuetudine quærebatur, inveniretur; et Oppianicus in foro Larina-

tium dictitaret, nuper se et suos amicos testamentum ejus obsignâsse; liberti Asinii, et nonnulli amici, quod, eo die quo postremum Asinius visus erat, Avilium cum eo fuisse, et a multis visum esse, constabat; in eum invadunt; et hominem ante pedes Q. Manilii, qui tum erat triumvir, constituunt. Atque ille continuo, nullo teste, nullo indice, recentis maleficii conscientiâ perterritus, omnia, ut a me paulo ante dicta sunt, exponit; Asiniumque ab se, consilio Oppianici, interfectum fatetur.

Extrahitur domo latitans Oppianicus a Manilio: index Avilius ex alterâ parte coram tenetur. Hic jam quid reliqua quæritis? Manilium plerique nôratis. Non ille honorem a pueritiâ, non studia virtutis, non ullum existimationis bonæ fructum, unquam cogitârat: sed, ex petulanti atque improbo scurrâ, in discordiis civitatis, ad eam columnam, ad quam multorum sæpe conviciis perductus erat, tum suffragiis populi pervenerat. Itaque rem cum Oppianico transigit: pecuniam ab eo accipit: causam, et susceptam et manifestam, relinquit. Ac tum, in Oppianici causâ, crimen hoc Asinianum cum testibus multis, tum vero indicio Avilii, probabatur: in quo, inter allegatos, Oppianici nomen primum esse constabat, ejus, quem vos, miserum atque innocentem, falso judicio circumventum esse dicitis.

XIV. Quid? aviam tuam, Oppianice, Dineam, cui tu es hæres, pater tuus non manifesto necavit? ad quam cum adduxisset medicum illum suum, jam cognitum, et sæpe victorem, [per quem interfecerat plurimos,] mulier exclamat, se ab eo nullo modo velle curari, quo curante suos omnes perdidisset. Tum repente Anconitanum quemdam, L. Clodium, pharmacopolam circumforaneum, qui casu tum Larinum venisset, aggreditur, et cum eo HS quadringentis (id, quod ipsius tabulis tum est demonstratum) transigit. L. Clodius, qui properaret, cui fora multa restarent, simul atque introductus est, rem

confecit: primâ potione mulierem sustulit; neque postea Larini punctum est temporis commoratus.

Eâdem hac Dineâ testamentum faciente, cum tabulas prehendisset Oppianicus, qui gener ejus fuisset, digito legata delevit: et, cum id multis locis fecisset, post mortem ejus, ne lituris coargui posset, testamentum, in alias tabulas transcriptum, signis adulterinis obsignavit. Multa prætereo consulto: etenim vereor, ne hæc ipsa nimium multa esse videantur. Vos tamen eum similem sui fuisse in cæteris vitæ partibus existimare debetis. Illum tabulas publicas Larini censorias corrupisse, decuriones universi judicaverunt. Cum illo jam nemo rationem, nemo rem ullam contrahebat: nemo illum, ex tam multis cognatis et affinibus, tutorem unquam liberis suis scripsit: nemo illum aditu, nemo congressione, nemo sermone, nemo convivio, dignum judicabat: omnes adspernabantur; omnes abhorrebant; omnes, ut aliquam immanem ac perniciosam bestiam pestemque, fugiebant.

Hunc tamen hominem tam audacem, tam nefarium, tam nocentem, nunquam accusâsset Avitus, judices, si id prætermittere, salvo capite suo, potuisset. Erat huic inimicus Oppianicus; sed tamen erat vitricus: crudelis et huic infesta mater; attamen mater. Postremo nihil tam remotum ab accusatione, quam Cluentius, et naturâ, et voluntate, et institutâ ratione vitæ. Sed, cum esset hæc illi proposita conditio, ut aut juste pieque accusaret, aut acerbe indigneque moreretur; accusare, quoquo modo posset, quam illo modo emori, maluit.

Atque, ut hæc ita esse perspicere possitis, exponam vobis Oppianici facinus, manifesto compertum atque deprehensum; ex quo simul utrumque, et huic accusare, et illum condemnari, necesse fuisse intelligetis.

XV. Martiales quidam Larini appellabantur, ministri publici Martis, atque ei Deo, veteribus institutis religionibusque Larinatium, consecrati: quo-

rum cum satis magnus numerus esset, cumque itidem, ut in Siciliâ permulti Venerei sunt, sic illi Larini in Martis familiâ numerarentur; repente Oppianicus eos omnes liberos esse, civesque Romanos, cœpit defendere. Graviter id decuriones Larinatium, cunctique municipes, tulerunt. Itaque ab Avito petiverunt, ut eam causam susciperet, publiceque defenderet. Avitus, cum se ab omni ejusmodi negotio removisset, tamen, pro loco, pro antiquitate generis sui, pro eo, quod se non suis solum commodis, sed etiam suorum municipum cæterorumque necessariorum, natum esse arbitrabatur, tantæ voluntati universorum Larinatium deesse noluit.

Susceptâ causâ, Romamque delatâ, magnæ quotidie contentiones inter Avitum et Oppianicum, ex utriusque studio defensionis, excitabantur. Erat ipse immani acerbâque naturâ Oppianicus: incendebat ejus amentiam infesta atque inimica filio mater Aviti. Magni autem illi suâ interesse arbitrabantur, hunc a causâ Martialium demovere. Suberat etiam alia causa major, quæ Oppianici, hominis avarissimi atque audacissimi, mentem maxime commovebat. Nam Avitus, usque ad illius judicii tempus, nullum testamentum unquam fecerat: neque enim legare ejusmodi matri poterat in animum inducere, neque testamento nomen omnino prætermittere parentis. Id cum Oppianicus sciret, (neque enim erat obscurum) intelligebat, Avito mortuo, bona ejus omnia ad matrem esse ventura: quæ ab sese postea, auctâ pecuniâ, majore præmio; orbata filio, minore periculo, necaretur. Itaque his rebus incensus, quâ ratione Avitum veneno tollere conatus sit, cognoscite.

XVI. C. et L. Fabricii, fratres gemini, fuerunt, ex municipio Aletrinate, homines inter se cum formâ tum moribus similes, municipum autem suorum dissimillimi: in quibus quantus splendor sit, quam prope æquabilis, quam fere omnium constans et moderata ratio vitæ, nemo vestrûm (ut mea fert opinio) ignorat.

His Fabriciis semper usus est Oppianicus familiarissime. Jam hoc fere scitis omnes, quantam vim habeat, ad conjungendas amicitias, studiorum ac naturæ similitudo. Cum illi ita viverent, ut nullum quæstum turpem esse arbitrarentur; cum omnis ab his fraus, omnes insidiæ, circumscriptionesque adolescentium nascerentur; cumque essent vitiis atque improbitate omnibus noti; studiose (ut dixi) ad eorum se familiaritatem, multis jam ante annis, Oppianicus applicârat.

Itaque tum sic statuit, per C. Fabricium (nam L. erat mortuus) insidias Avito comparare. Erat illo tempore infirmâ valetudine Avitus: utebatur autem medico ignobili, sed spectato homine, Cleophanto: cujus servum Diogenem Fabricius, ad venenum Avito dandum, spe et pretio sollicitare cœpit. Servus, non incallidus, sed (ut ipsa res declaravit) frugi atque integer, sermonem Fabricii non est adspernatus: rem ad dominum detulit: Cleophantus autem cum Avito est locutus. Avitus statim cum M. Bebrio senatore, familiarissimo suo, communicavit: qui quâ fide, quâ prudentiâ, quâ dignitate fuerit, meminisse vos arbitror. Ei placuit, ut Diogenem Avitus emeret a Cleophanto, quo facilius aut comprehenderetur res ejus indicio, aut falsa esse cognosceretur. Ne multis; Diogenes emitur: venenum, diebus paucis, (multi viri boni cum ex occulto intervenissent) pecuniaque obsignata, quæ ad eam rem dabatur, in manibus Scamandri, liberti Fabriciorum, deprehenditur.

XVII. Pro, Dii immortales! Oppianicum quisquam, his rebus cognitis, circumventum esse dicet? Quis unquam audacior, quis nocentior, quis apertior, in judicium adductus est? Quod ingenium, quæ facultas dicendi, quæ a quoquam excogitata defensio, huic uni crimini potuit obsistere? Simul et illud quis est qui dubitet, quin, hac re compertâ manifestoque deprehensâ, aut obeunda mors Cluentio, aut suscipienda accusatio, fuerit?

Satis esse arbitror demonstratum, judices, iis criminibus accusatum esse Oppianicum, ut honeste absolvi nullo modo potuerit. Cognoscite nunc ita reum citatum esse illum, ut, re semel atque iterum præjudicatâ, condemnatus in judicium venerit. Nam Cluentius, judices, primum nomen ejus detulit, cujus in manibus venenum deprehenderat. Is erat libertus Fabriciorum, Scamander. Integrum consilium: judicii corrupti nulla suspicio: simplex in judicium causa, certa res, verum crimen allatum est. Hîc tum Fabricius, (is, de quo ante dixi) qui, liberto damnato, sibi illud impendere periculum videret; quod mihi cum Aletrinatibus vicinitatem, et cum plerisque eorum magnum usum, esse sciebat, frequentes eos ad me domum adduxit. Qui quamquam de homine, sicut necesse erat, existimabant; tamen, quod erat ex eodem municipio, suæ dignitatis esse arbitrabantur, eum, quibus rebus possent, defendere: idque a me, ut facerem, et ut causam Scamandri susciperem, petebant: in quâ causâ patroni omne periculum continebatur. Ego, qui neque illis, talibus viris, ac tam amantibus mei, rem possem ullam negare, neque illud crimen tantum ac tam manifestum esse arbitrarer, (sicut ne illi quidem ipsi, qui mihi tum illam causam commendabant, arbitrabantur) pollicitus iis sum, me omnia, quæ vellent, esse facturum.

XVIII. Res agi cœpta est: citatus est Scamander reus. Accusabat P. Canutius, homo in primis ingeniosus, et in dicendo exercitatus: accusabat autem ille quidem Scamandrum verbis tribus, venenum esse deprehensum: omnia tela totius accusationis in Oppianicum conjiciebantur: aperiebatur causa insidiarum: Fabriciorum familiaritas commemorabatur: hominis vita et audacia proferebatur: denique omnis accusatio, varie graviterque tractata, ad extremum manifestâ veneni deprehensione conclusa est. Hîc ego tum ad respondendum surrexi, quâ cura! Dii immortales! quâ sollicitudine animi! quo timore!

Semper equidem magno cum metu incipio dicere. Quotiescumque dico, toties mihi videor in judicium venire, non ingenii solum, sed etiam virtutis atque officii; ne aut id profiteri videar, quod non possim implere, quod est impudentiæ; aut id non efficere, quod possim, quod est aut perfidiæ aut negligentiæ. Tum vero ita sum perturbatus, ut omnia timerem; si nihil dixissem, ne infantissimus; si multa in ejusmodi causâ dixissem, ne impudentissimus existimarer.

XIX. Collegi me aliquando, et ita constitui, fortiter esse agendum; illi ætati, quâ tum eram, solere laudi dari, etiam si, in minus firmis causis, hominum periculis non defuissem. Ita-que feci: sic pugnavi, sic omni ratione contendi, sic ad omnia confugi, quantum ego assequi potui, remedia ac perfugia causarum, ut hoc, quod timide dicam, consecutus sim, ne quis illi causæ patronum defuisse arbitraretur. Sed, ut quidquid ego apprehenderam, statim accusator extorquebat e manibus. Si quæsieram, an inimicitiæ Scamandro cum Avito; fatebatur, nullas fuisse; sed Oppianicum, cujus ille minister fuisset, huic inimicissimum fuisse atque esse dicebat. Sin autem illud egeram, nullum ad Scamandrum morte Aviti venturum emolumentum fuisse; concedebat; sed ad uxorem Oppianici, hominis in uxoribus necandis exercitati, omnia bona Aviti ventura esse dicebat. Cum illâ defensione usus essem, quæ in libertinorum causis honestissima semper existimata est, Scamandrum patrono esse probatum; fatebatur: sed quærebat, cui probatus esset ipse patronus.

Cum ego pluribus verbis in eo commoratus essem, Scamandro factas insidias esse per Diogenem, constitutumque inter eos de aliâ re fuisse, ut medicamentum, non venenum, Diogenes afferret: hoc cuivis usu venire posse: quærebat, cur in ejusmodi locum, tam abditum, cur solus, cur cum obsignatâ pecuniâ, venisset. Denique hoc loco causa testibus, honestissimis hominibus, premebatur. M. Bebrius de suo con-

silio Diogenem emtum; se præsente, Scamandrum cum veneno pecuniâque deprehensum esse, dicebat. P. Quintilius Varus, homo summâ religione et summâ auctoritate præditus, de insidiis, quæ fierent Avito, et de sollicitatione Diogenis, recenti re, secum Cleophantum locutum esse dicebat.

Atque, in illo judicio, cum Scamandrum nos defendere videremur, verbo ille reus erat, re quidem verâ, et periculo et totâ accusatione, Oppianicus. Neque id obscure ferebat, nec dissimulare ullo modo poterat: aderat frequens; advocabat; omni studio gratiâque pugnabat: postremo (id, quod maxime malo illi causæ fuit) hoc ipso in loco, quasi reus ipse esset, sedebat. Oculi omnium judicum, non in Scamandrum, sed in Oppianicum, conjiciebantur: timor ejus, perturbatio, suspensus incertusque vultus, crebra coloris mutatio, quæ erant antea suspiciosa, hæc aperta ac manifesta faciebant.

XX. Cum in consilium iri oporteret, quæsivit ab reo C. Junius, quæsitor, ex lege illâ Corneliâ, quæ tum erat, clam an palam de se sententiam ferri vellet? De Oppianici sententiâ responsum est, quod is Aviti familiarem Junium esse dicebat, clam velle ferri. Itum est in consilium: omnibus sententiis, præter unam, quam suam Stalenus esse dicebat, Scamander primâ actione condemnatus est. Quis tum erat omnium, qui, Scamandro condemnato, non judicium de Oppianico factum esse arbitraretur? Quid est illâ damnatione judicatum, nisi venenum id, quod Avito daretur, esse quæsitum? Quæ porro tenuissima suspicio collata in Scamandrum est, aut conferri potuit, ut is suâ sponte necare voluisse Avitum putaretur?

Atque, hoc tum judicio facto; et Oppianico, re et existimatione jam, lege et pronuntiatione nondum, condemnato; tamen Avitus Oppianicum reum statim non fecit. Voluit cognoscere, utrum judices in eos solos essent severi, quos venenum habuisse ipsos com-

perissent, an etiam consilia conscientiasque ejusmodi facinorum supplicio dignas judicarent. Itaque C. Fabricium, quem, propter familiaritatem Oppianici, conscium illi facinori fuisse arbitrabatur, reum statim fecit: utique ei locus primus constitueretur, propter causæ conjunctionem, impetravit. Hîc tum Fabricius, non modo ad me meos vicinos et amicos, Aletrinates, non adduxit; sed ipse iis neque defensoribus uti postea, neque laudatoribus, potuit. Rem enim integram hominis non alieni, quamvis suspiciosam, defendere, humanitatis esse putabamus; judicatam labefactare conari, impudentiæ. Itaque tum ille, inopiâ et necessitate coactus, in causâ ejusmodi ad Cepasios fratres confugit, homines industrios, atque eo animo, ut, quæcumque dicendi potestas esset data, in honore atque in beneficio ponerent.

XXI. Jam hoc quoque prope iniquissime comparatum est, quod, in morbis corporis, ut quisque est difficillimus, ita medicus nobilissimus atque optimus quæritur; in periculis capitis, ut quæque causa difficillima est, ita deterrimus obscurissimusque patronus adhibetur. Citatur reus: agitur causa: paucis verbis accusat, ut de re judicatâ, Canutius. Incipit, longo et alte petito prooemio, respondere major Cepasius. Primo attente auditur ejus oratio. Erigebat animum, jam demissum et oppressum, Oppianicus. Gaudebat ipse Fabricius: non intelligebat, animos judicum, non illius eloquentiâ, sed defensionis impudentiâ, commoveri. Posteaquam de re cœpit dicere, ad ea quæ erant in causâ, addebat etiam ipse nova quædam vulnera. Hoc quamquam sedulo faciebat, tamen interdum non defendere, sed prævaricari [accusationi] videbatur. Itaque, cum callidissime se dicere putaret, et cum illa verba gravissima ex intimo artificio depromsisset: "Respicite, judices, hominum fortunas; respicite dubios variosque casus; respicite C. Fabricii senectutem:" cum hoc, "Respicite," ornandæ orationis causâ, sæpe dixisset, respexit ipse: at C.

Fabricius a subselliis, demisso capite, discesserat. Hîc judices ridere: stomachari atque acerbe ferre patronus, causam sibi eripi, et se cætera de illo loco, "Respicite, judices," non posse dicere: nec quidquam propius est factum, quam ut illum persequeretur, et collo obtorto ad subsellia reduceret, ut reliqua posset perorare. Ita tum Fabricius, primum suo judicio (quod est gravissimum), deinde legis vi, et sententiis judicum, est condemnatus.

XXII. Quid est, quod jam de Oppianici causâ plura dicamus? Apud eosdem judices reus est factus, cum is duobus præjudiciis jam damnatus esset: ab iisdem autem judicibus, qui Fabriciorum damnatione de Oppianico judicârant, locus ei primus est constitutus: accusatus est criminibus gravissimis, et iis quæ a me breviter dicta sunt, et præterea multis, quæ ego omnia nunc omitto: accusatus est apud eos, qui et Scamandrum, ministrum Oppianici, et Fabricium, conscium maleficii, condemnârant.

Utrum (per Deos immortales!) magis est mirandum, quod is condemnatus est, an quod omnino respondere ausus est? Quid enim illi judices facere potuerunt? qui, si innocentes Fabricios condemnâssent, tamen in Oppianico sibi constare, et superioribus consentire judiciis, debuerunt. An vero illi sua per se ipsi judicia rescinderent, cum cæteri soleant, in judicando, ne ab aliorum judiciis discrepent, providere? et illi, qui Fabricii libertum, quia minister in maleficio fuerat, patronum, quia conscius, condemnâssent; ipsum principem atque architectum sceleris absolverent? et qui cæteros, nullo præjudicio facto, tamen ex ipsâ causâ condemnâssent; hunc, quem bis condemnatum jam acceperant, liberarent?

Tum vero illa judicia senatoria, non falsâ invidiâ, sed verâ atque insigni turpitudine notata, atque operta dedecore et infamiâ, defensioni locum nullum reliquissent. Quid enim tandem illi judices responderent, si quis ab iis quæreret? Condemnâstis Scamandrum,

quo crimine? nempe quod Avitum, per servum medici, veneno necare voluisset. Quid Aviti morte Scamander consequebatur? nihil: sed administer erat Oppianici. Condemnâstis C. Fabricium: quid ita? quia, cum ipse familiarissime Oppianico usus, libertus autem ejus in maleficio deprehensus esset, illum expertem ejus consilii fuisse non probabatur. Si igitur ipsum Oppianicum, bis suis judiciis condemnatum, absolvissent, quis tantam turpitudinem judiciorum, quis tantam inconstantiam rerum judicatarum, quis tantam libidinem judicum, ferre potuisset?

Quod si hoc videtis, quod jam hac omni oratione patefactum est, illo judicio reum condemnari, præsertim ab iisdem judicibus, qui duo præjudicia fecissent, necesse fuisse; simul illud videatis necesse est, nullam accusatori causam esse potuisse, cur judicium vellet corrumpere.

XXIII. Quæro enim abs te, T. Atti, relictis jam cæteris argumentis omnibus, num Fabricios quoque innocentes condemnatos existimes? num etiam illa judicia pecuniâ corrupta esse dicas, quibus judiciis alter a Staleno solo absolutus est, alter etiam ipse se condemnavit? Age, si nocentes, cujus maleficii? numquid, præter venenum quæsitum, quo Avitus necaretur, objectum est? numquid aliud in illis judiciis versatum est, præter hasce insidias Avito ab Oppianico per Fabricios factas? Nihil, nihil inquam, aliud, judices, reperietis. Exstat memoria: sunt tabulæ publicæ: redargue me, si mentior: testium dicta recita: doce, in illorum judiciis, quid, præter hoc venenum Oppianici, non modo in criminis, sed in maledicti, loco sit objectum.

Multa dici possunt, quare ita necesse fuerit judicari: sed ego occurram exspectationi vestræ, judices. Nam, etsi a vobis sic audior, ut nunquam benignius neque attentius quemquam auditum putem; tamen vocat me alio jamdudum tacita vestra exspectatio, quæ mihi obloqui videtur. Quid ergo? negasne, il-

R 3

lud judicium esse corruptum? Non ego: sed, ab hoc corruptum non esse, confirmo. A quo igitur est corruptum? Opinor, primum, si incertum fuisset, quisnam exitus illius judicii futurus esset; verisimilius tamen [esset,] eum potius corrupisse, qui metuisset ne ipse condemnaretur, quam illum, qui veritus esset ne alter absolveretur. Deinde, cum esset nemini dubium, quid judicari necesse esset, eum certe potius, qui sibi aliquâ ratione diffideret, quam eum, qui omni ratione confideret: postremo, certe potius illum, qui bis apud eos judices offendisset, quam eum, qui bis causam iis probavisset. Unum quidem certe, nemo erit tam iniquus Cluentio, qui mihi non concedat: si constet, corruptum illud esse judicium, aut ab Avito aut ab Oppianico esse corruptum. Si doceo non ab Avito, vinco, ab Oppianico: si ostendo ab Oppianico, purgo Avitum. Quare, etsi satis docui, rationem nullam huic corrumpendi fuisse (ex quo intelligitur, ab Oppianico esse corruptum); tamen de illo ipso separatim cognoscite.

XXIV. Atque ego illa non argumentabor, quæ sunt gravia, vehementer: eum corrupisse, qui in periculo fuerit; eum qui metuerit; eum qui spem salutis in aliâ ratione non habuerit; eum qui semper singulari fuerit audaciâ. Multa sunt ejusmodi: verum, cum habeam rem non dubiam, sed apertam atque manifestam, enumeratio singulorum argumentorum non est necessaria.

Dico, C. Ælio Staleno, judici, pecuniam grandem Statium Albium, ad corrumpendum judicium, dedisse. Num quis negat? Te appello, Oppianice; te, T. Atti; quorum alter eloquentiâ damnationem illam, alter tacitâ pietate, deplorat. Audete negare, ab Oppianico Staleno judici pecuniam datam: negate, negate, inquam, in eo loco. Quid reticetis? At negare non potestis, quod repetîstis, quod confessi estis, quod abstulistis. Quo tandem igitur ore mentionem corrupti judicii facitis, cum ab istâ parte judici pecu-

niam ante judicium datam, post judicium ereptam, esse fateamini?

Quonam igitur hæc modo gesta sunt? Repetam paulo altius, judices; et omnia, quæ in diuturnâ obscuritate latuerunt, sic aperiam, ut ea cernere oculis videamini. Vos, quæso, ut adhuc me attente audîstis, item, quæ reliqua sunt, audiatis: profecto nihil a me dicetur, quod non dignum hoc conventu et silentio, dignum vestris studiis atque auribus, esse videatur.

Nam, ut primum Oppianicus, ex eo quod Scamander reus erat factus, quid sibi impenderet, cœpit suspicari; statim se ad hominis egentis, audacis, in judiciis corrumpendis exercitati, tum autem judicis, Staleni, familiaritatem applicavit. Ac primum, Scamandro reo, tantum donis, datis, muneribusque perfecerat, ut eo auctore uteretur cupidiore, quam fides judicis postulabat. Post autem, cum esset Scamander unius Staleni sententiâ absolutus, patronus autem Scamandri ne suâ quidem sententiâ liberatus; acrioribus saluti suæ remediis subveniendum putavit. Tum a Staleno, sicut ab homine ad excogitandum acutissimo, ad audendum impudentissimo, ad efficiendum acerrimo, (hæc enim ille et aliquâ ex parte habebat, et majore ex parte se habere simulabat) auxilium capiti et fortunis suis petere cœpit.

XXV. Jam hoc non ignoratis, judices, ut etiam bestiæ, fame dominante, plerumque ad eum locum, ubi pastæ aliquando sint, revertantur. Stalenus ille, biennio ante, cum causam bonorum Safinii Atellæ recepisset, sexcentis millibus nummûm se judicium corrupturum esse dixerat. Quæ cum accepisset a pupillo, suppressit: judicioque facto, nec Safinio nec bonorum emtoribus reddidit. Quam cum pecuniam profudisset, et sibi nihil, non modo ad cupiditates suas, sed ne ad necessitatem quidem, reliquisset; statuit ad easdem sibi prædas ac suppressiones judiciales revertendum. Itaque cum Oppianicum jam

perditum, et duobus jugulatum præjudiciis, videret; promissis eum suis excitavit abjectum, et simul saluti desperare vetuit. Oppianicus orare hominem cœpit, ut sibi rationem ostenderet judicii corrumpendi.

Ille autem (quemadmodum ex ipso Oppianico postea est auditum) negavit, quemquam esse in civitate, præter se, qui id efficere posset. Sed primo gravari cœpit, quod ædilitatem se petere cum hominibus nobilissimis, et invidiam atque offensionem timere, dicebat. Post exoratus, initio permagnam pecuniam poposcit: deinde ad id pervenit, quod confici potuit; et sestertiûm sexcenta quadraginta millia deferri ad se domum jussit. Quæ pecunia simul atque ad eum delata est, homo impurissimus statim cœpit in ejusmodi mente et cogitatione versari: nihil esse suis rationibus utilius, quam Oppianicum condemnari: illo absoluto, pecuniam illam aut judicibus dispertiendam, aut ipsi esse reddendam; damnato, repetiturum esse neminem. Itaque rem excogitat singularem. Atque hæc, judices, quæ vere dicuntur a nobis, facilius credetis, si cum animis vestris longo intervallo recordari C. Staleni vitam et naturam volueritis: nam, perinde ut opinio est de cujusque moribus, ita, quid ab eo factum et non factum sit, existimari potest.

XXVI. Cum esset egens, sumtuosus, audax, callidus, perfidiosus, et cum domi suæ, [miserrimus et inanissimus,] tantum nummorum positum videret; ad omnem malitiam et fraudem versare mentem suam cœpit: Demne judicibus? Mihi igitur ipsi, præter periculum et infamiam, quid quæretur? Nihil excogitem, quamobrem Oppianico damnari necesse sit? quî tandem? nihil enim est, quod fieri non possit. Si quis eum forte casus ex periculo eripuerit, nonne reddendum est? Præcipitantem igitur impellamus, inquit, et perditum prosternamus. Capit hoc consilium, ut pecuniam quibusdam judicibus levissimis polliceatur, deinde eam postea supprimat; ut, quoniam graves homines suâ sponte severe judicaturos

putabat; hos, qui leviores erant, destitutione iratos Oppianico redderet. Itaque, ut erat semper præposterus atque perversus, initium facit a Bulbo; et eum, quod jamdiu nihil quæsierat, tristem atque oscitantem, leviter impellit. Quid tu, inquit? ecquid me adjuvas, Bulbe, ne gratis reipublicæ serviamus? Ille vero, simul atque hoc audivit, "Ne gratis;" Quo voles, inquit, sequar: sed quid affers? Tum ei quadraginta millia, si esset absolutus Oppianicus, pollicetur: et eum, ut cæteros appellet, quibuscum loqui consuêsset, rogat: atque etiam ipse, conditor totius negotii, Guttam adspergit huic Bulbo.

Itaque minime amarus is visus est, qui aliquid ex ejus sermone speculæ degustârat. Unus et alter dies intercesserat, cum res parum certa videbatur: sequester et confirmator pecuniæ desiderabatur. Tum appellat hilari vultu hominem Bulbus, ut blandissime potest. Quid tu, inquit, Pæte? (hoc enim sibi Stalenus cognomen ex imaginibus Æliorum delegerat, ne, si se Ligurem fecisset, nationis magis suæ, quam generis, uti cognomine videretur.) Quâ de re mecum locutus es, quærunt a me, ubi sit pecunia. Hîc ille planus improbissimus, quæstu judiciario pastus, qui illi pecuniæ, quam condiderat, spe jam atque animo incubaret, contrahit frontem: (recordamini faciem, atque illos ejus fictos simulatosque vultus:) queritur se ab Oppianico destitutum: et, qui esset totus ex fraude et mendacio factus, quique ea vitia, quæ a naturâ habebat, etiam studio atque artificio quodam malitiæ condivisset, pulchre asseverat se ab Oppianico destitutum: atque hoc addit testimonii, suâ illum sententiâ, quam palam omnes laturi essent, condemnatum iri.

XXVII. Manârat sermo in consilio, pecuniæ quamdam mentionem inter judices esse versatam. Res neque tam fuerat occulta, quam erat occultanda; neque tam erat aperta, quam reipublicæ causâ aperienda. In eâ obscuritate ac dubitatione omnium, Canutio, perito homini, qui quodam odore suspicionis Stale-

num corruptum esse sensisset, neque dum rem perfectam arbitraretur, placuit repente pronuntiare judices. Dixerunt, se id velle. Hîc tum Oppianicus non magnopere pertimuit: rem a Staleno perfectam esse arbitrabatur. In consilium erant ituri judices XXXII: sententiis XVI absolutio confici poterat. HS quadragena in singulos judices distributa, eum numerum sententiarum conficere debebant, ut ad cumulum, spe majorum præmiorum, ipsius Staleni sententia septimadecima accederet. Atque etiam casu tum, quod illud repente erat factum, Stalenus ipse non aderat. Causam nescio quam apud judicem defendebat. Facile hoc Avitus patiebatur: facile Canutius: at non Oppianicus, neque patronus ejus, L. Quintius; qui, cum esset eo tempore tribunus plebis, convicium C. Junio, judici quæstionis, maximum fecit, "ut ne sine Staleno in consilium iretur:" cumque id ei per viatores consulto negligentius agi videretur, ipse a publico judicio ad privatum Staleni judicium profectus est, et illud pro potestate dimitti jussit: Stalenum ipse ad subsellia adduxit. Consurgitur in consilium, cum sententias Oppianicus (quæ tum erat potestas) palam ferri velle dixisset, ut Stalenus scire posset, quid cuique deberetur. Varia judicum genera: nummarii pauci: sed omnes irati. Ut qui accipere in Campo consuêrunt, iis candidatis, quorum nummos suppressos esse putant, inimicissimi solent esse; sic ejusmodi judices infesti tum reo venerant. Cæteri nocentissimum esse arbitrabantur: sed spectabant sententias eorum, quos corruptos putabant; ut ex iis constituerent, a quo judicium corruptum videretur.

XXVIII. Ecce tibi ejusmòdi sortitio, ut in primis Bulbo, et Staleno, et Guttæ, esset judicandum. Summa omnium exspectatio, quidnam sententiæ ferrent leves ac nummarii judices. Atque illi omnes sine ullâ dubitatione condemnant. Hîc tum injectus est hominibus scrupulus, et quædam dubitatio, quidnam esset actum. Deinde homines sapientes, ex vetere illâ

disciplinâ judiciorum, (qui neque absolvere hominem nocentissimum possent, neque eum, de quo esset orta suspicio, pecuniâ oppugnatum, re illâ incognitâ, primo condemnare vellent) non liquere dixerunt. Nonnulli autem, severi homines, hoc statuerunt, quo quisque animo quid faceret, spectari oportere; et, si alii, pecuniâ acceptâ, verum judicabant, tamen nihilo minus se superioribus suis judiciis constare putabant oportere. Itaque damnârunt. Quinque omnino fuerunt, qui illum vestrum innocentem Oppianicum, sive imprudentiâ, sive misericordiâ, sive aliquâ suspicione, sive ambitione adducti, absolverent.

Condemnato Oppianico, statim L. Quintius, homo maxime popularis, qui omnes rumorum et concionum ventos colligere consuêsset, oblatam sibi facultatem putavit, ut ex invidiâ senatoriâ posset crescere, quod ejus ordinis judicia minus jam probari populo arbitrabatur. Habetur una atque altera concio vehemens et gravis: accepisse pecuniam judices, ut innocentem reum condemnarent, tribunus plebis clamitabat: agi fortunas omnium dicebat: nulla esse judicia: qui pecuniosum inimicum haberet, incolumem esse neminem posse. Homines totius ignari negotii, qui Oppianicum nunquam vidissent, virum optimum, et hominem pudentissimum, pecuniâ oppressum arbitrarentur, incensi suspicione, rem in medium vocare cœperunt, et causam illam totam deposcere.

Atque illo ipso tempore in ædes T. Annii, hominis honestissimi, necessarii et amici mei, noctu Stalenus, arcessitus ab Oppianico, venit. Jam cætera nota sunt omnibus: ut cum illo Oppianicus egerit de pecuniâ; ut ille se redditurum esse dixerit; ut eorum sermonem omnem audierint viri boni, qui tum consulto prope in occulto stetissent; ut res patefacta, atque in forum prolata, et pecunia omnis a Staleno extorta atque erepta sit.

XXIX. Hujus Staleni persona, populo jam nota atque perspecta, ab nullâ turpi suspicione abhorrebat: suppressam esse ab eo pecuniam, quam pro reo pro-

nuntiâsset, qui erant in concione, non intelligebant: neque enim docebantur. Versatam esse in judicio mentionem pecuniæ sentiebant: innocentem reum condemnatum esse audiebant: Staleni sententiâ condemnatum videbant: non gratis id ab eo factum esse, quod hominem nôrant, judicabant. Similis in Bulbo, in Guttâ, in aliis nonnullis, suspicio consistebat. Itaque confiteor; licet enim jam impune, hoc præsertim in loco, confiteri (quod Oppianici non modo vita, sed etiam nomen, ante illud tempus, populo ignotum fuisset; indignissimum porro videretur, circumventum esse innocentem pecuniâ; hanc deinde suspicionem augeret Staleni improbitas, et nonnullorum ejus similium judicum turpitudo; causam autem ageret L. Quintius, homo cum summâ potestate præditus, tum ad inflammandos animos multitudinis accommodatus) summam illi judicio invidiam infamiamque esse conflatam. Atque in hanc flammam recentem, C. Junium, qui illi quæstioni præfuerat, injectum esse memini; et illum, hominem ædilicium, jam prætorem opinionibus hominum constitutum, non disceptatione dicendi, sed clamore hominum, de foro, atque adeo de civitate, esse sublatum.

Neque me pœnitet, hoc potius tempore, quam illo, causam A. Cluentii defendere. Causa enim manet eadem, quæ mutari nullo modo potest: temporis iniquitas atque invidia recessit; ut, quod in tempore mali fuit, nihil obsit; quod in causâ boni fuit, prosit. Itaque, nunc quemadmodum audiar, sentio, non modo ab iis quorum judicium atque potestas est, sed etiam ab illis quorum tantum est existimatio. At, tum si dicerem, non audirer: non quod alia res esset, immo eadem, sed tempus aliud. Id adeo sic cognoscite.

XXX. Quis tum auderet dicere, nocentem condemnatum esse Oppianicum? quis nunc id audet negare? Quis tum posset arguere, ab Oppianico judicium tentatum esse pecuniâ? quis id hoc tempore *inficiari potest*? Cui tum liceret docere, Oppianicum

reum factum esse tum denique, cum duobus proximis præjudiciis condemnatus esset? quis est, qui id hoc tempore infirmare conetur? Quare, invidiâ remotâ, quam dies mitigavit, oratio mea deprecata est, vestra fides atque æquitas a veritatis disceptatione rejecit; quid est præterea, quod in causâ relinquatur?

Versatam esse in judicio pecuniam, constat: ea, quæritur, unde profecta sit? ab accusatore, an ab reo. Accusator dicit hæc: Primum, gravissimis criminibus accusabam, ut nihil opus esset pecuniâ: deinde, condemnatum adducebam, ut ne eripi quidem pecuniâ posset: postremo, etiamsi absolutus esset, mearum tamen omnium fortunarum status incolumis maneret. Quid contra reus? Primum, ipsam multitudinem et atrocitatem criminum pertimescebam: deinde, Fabriciis propter conscientiam mei sceleris condemnatis, me esse condemnatum, sentiebam: postremo, in eum casum veneram, ut omnis mearum fortunarum status unius judicii periculo contineretur.

Age, quoniam corrumpendi judicii causas ille multas et graves habuit, hic nullam; profectio ipsius pecuniæ requiratur. Confecit tabulas diligentissime Cluentius: hæc autem res habet hoc certe, ut nihil possit neque additum, neque detractum de re familiari, latere. Anni sunt octo, cum ista causa in istâ meditatione versatur; cum omnia, quæ nunc ad eam rem pertinent, et ex hujus et ex aliorum tabulis, agitatis, tractatis, inquiritis; cum interea Cluentianæ pecuniæ vestigium nullum invenitis. Quid? Albiana pecunia vestigiisne nobis odoranda est, an ad ipsum cubile, vobis ducibus, venire possumus? Tenentur uno in loco HS DCXL: tenentur apud hominem audacissimum: tenentur apud judicem. Quid vultis amplius?

At enim Stalenus non fuit ab Oppianico, sed a Cluentio, ad judicium corrumpendum constitutus. Cur eum, cum in consilium iretur, Cluentius et Canutius abesse patiebantur? Cur, cum in consilium

mittebant, Stalenum judicem, cui pecuniam dederant, non requirebant? Oppianicus quærebat? Quintius flagitabat? sine Staleno ne in consilium iretur, tribuniciâ potestate perfectum est?

At condemnavit. Hanc enim damnationem dederat obsidem Bulbo et cæteris, ut destitutus ab Oppianico videretur. Quare, si istinc causa corrumpendi judicii, istinc pecunia, istinc Stalenus, istinc denique omnis fraus et audacia est; hinc pudor, honesta vita, et nulla suspicio pecuniæ, nulla corrumpendi judicii causa; patimini, veritate patefactâ, atque omni errore sublato, eo transire illius turpitudinis infamiam, ubi cætera maleficia consistant; ab eo invidiam discedere aliquando, ad quem nunquam accessisse culpam videatis.

XXXI. At enim pecuniam Staleno dedit Oppianicus, non ad corrumpendum judicium, sed ad conciliationem gratiæ. Tene hoc, Atti, dicere, tali prudentiâ, etiam usu atque exercitatione præditum? Sapientissimum esse dicunt eum, cui, quod opus sit, ipsi veniat in mentem; proxime accedere illum, qui alterius bene inventis obtemperet. In stultitiâ contra est. Minus enim stultus est is, cui nihil in mentem venit, quam ille, qui, quod stulte alteri venit in mentem, comprobat. Istam conciliationem gratiæ Stalenus tum, recenti re, cum faucibus premeretur, excogitavit; sive, (ut homines tum loquebantur) a P. Cethego admonitus, istam dedit conciliationis et gratiæ fabulam. Nam, fuisse hunc hominum sermonem, recordari potestis: Cethegum, (quod hominem odisset, et quod ejus improbitatem versari in republicâ nollet, et quod videret, eum, qui se ab reo pecuniam, cum judex esset, clam atque extra ordinem accepisse confessus esset, salvum esse non posse) minus ei fidele consilium dedisse. In hoc si improbus Cethegus fuit, videtur mihi adversarium removere voluisse. Sin erat ejusmodi causa, ut Stalenus nummos se accepisse negare non posset (nihil autem erat periculosius, nec

turpius, quam, ad quam rem accepisset, confiteri), non est consilium Cethegi reprehendendum.

Verum alia causa tum Staleni fuit, alia nunc, Atti, tua est. Ille, cum re premeretur, quodcumque diceret, honestius diceret, quam si, quod erat factum, fateretur: te vero illud idem, quod tum explosum et ejectum est, nunc retulisse demiror. Quî enim poterat tum in gratiam redire cum Oppianico Cluentius? qui cum matre habebat simultates: hærebat in tabulis publicis reus et accusator: condemnati erant Fabricii: nec elabi alio accusatore poterat Albius, nec, sine ignominiâ calumniæ, relinquere accusationem Cluentius.

XXXII. An ut prævaricaretur? Jam id quoque ad corrumpendum judicium pertinet. Sed quid opus erat ad eam rem judice sequestre? et omnino, quamobrem tota ista res per Stalenum potius, hominem ab utroque alienissimum, sordidissimum, turpissimum, quam per bonum aliquem virum ageretur, et amicum necessariumque communem? Sed quid ego hæc pluribus, quasi de re obscurâ, disputo? cum ipsa pecunia, quæ Staleno data est, numero ac summâ suâ, non modo, quanta fuerit, sed etiam ad quam rem data fuerit, ostendat. Sexdecim dico judices, ut Oppianicus absolveretur, corrumpendos fuisse; ad Stalenum sexcenta et quadraginta millia nummûm esse delata. Si (ut tu dicis) gratiæ conciliandæ causâ, quadraginta istorum accessio millium quid valet? si (ut nos dicimus) ut quadragena millia nummûm sedecim judicibus darentur, non Archimedes melius potuit describere.

At enim judicia facta permulta sunt, a Cluentio judicium esse corruptum. Immo vero, ante hoc tempus, omnino ista ipsa res suo nomine in judicium nunquam est vocata. Ita multum agitata, ita diu jactata ista res est, ut hodierno die primum causa illa defensa sit; hodierno die primum veritas vocem contra invidiam, his judicibus freta, miserit. Verumtamen multa ista judicia quæ sunt? Ego enim me ad omnia confirmavi, et sic paravi, ut docerem, quæ

facta postea judicia de illo judicio dicerentur, partim ruinæ similiora aut tempestati, quam judicio et disceptationi, fuisse; partim nihil contra Avitum valere; partim etiam pro hoc esse; partim esse ejusmodi, ut neque appellata unquam judicia sint, neque existimata. Hîc ego, magis ut consuetudinem servem, quam quod vos non vestrâ hoc sponte faciatis, petam a vobis, ut me, dum de his singulis disputo judiciis, attente audiatis.

XXXIII. Condemnatus est C. Junius, qui ei quæstioni præfuerat. Adde etiam illud, si placet: tum est condemnatus, cum esset judex quæstionis. Non modo causæ, sed ne legi quidem, quidquam per tribunum plebis laxamenti datum est. Quo tempore illum a quæstione ad nullum aliud reipublicæ munus abduci licebat, eo tempore ad quæstionem ipse abreptus est. At quam quæstionem? Vultus enim vestri, judices, me invitant, ut, quæ reticenda putâram, libeat jam libere dicere.

Quid? illa tandem quæstio, aut disceptatio, aut judicium fuit? Putabo fuisse. Dicat, qui vult, hodie de illo populo concitato, cui tum mos gestus est: quâ de re Junius causam dixerit. Quemcumque rogâris, hoc respondebit: Quod pecuniam acceperit, quod innocentem circumvenerit. Est hæc opinio. At, si ita esset, hac lege accusatum esse oportuit, quâ accusatur Avitus. At ipse eâ lege quærebat. Paucos dies exspectâsset Quintius. At neque privatus accusare, nec, sedatâ jam invidiâ, volebat. Videtis igitur, non in causâ, sed in tempore ac potestate, spem omnem accusatoris fuisse.

Multam petivit. Quâ lege? Quod in legem non jurâsset: quæ res nemini unquam fraudi fuit; et quod C. Verres, prætor urbanus, homo sanctus et diligens, subsortitionem ejus in eo codice non haberet, qui tum interlitus proferebatur. His de causis C. Junius condemnatus est, judices, levissimis et infirmissimis; quas omnino in judicium afferri non oportuit. *Itaque oppressus* est, non causâ, sed tempore.

XXXIV. Hoc vos Cluentio judicium putatis obesse oportere? Quam ob causam? Si ex lege subsortitus non erat Junius, aut si in legem aliquando non juraverat, idcirco illius damnatione aliquid de Cluentio judicabatur? Non, inquit: sed ille idcirco his legibus condemnatus est, quod contra aliam legem commiserat. Qui hoc confitentur, possunt illud iidem judicium fuisse defendere. Ergo idcirco, inquit, infestus tum prætor Junio fuit, quod illud judicium corruptum per eum putabatur. Num igitur hoc tempore causa mutata est? num alia res, alia ratio illius judicii, alia natura totius negotii nunc est, ac tum fuit? Non opinor, ex iis rebus, quæ gestæ sunt, rem ullam potuisse mutari.

Quid ergo est causæ, quod nunc nostra defensio audiatur tanto silentio, tunc Junio defendendi sui potestas erepta sit? Quia tum in causâ nihil erat, præter invidiam, errorem, suspicionem, conciones quotidianas, seditiose ac populariter concitatas. Accusabat tribunus plebis idem in concionibus, idem ad subsellia: ad judicium non modo de concione, sed etiam cum ipsâ concione, veniebat. Gradus illi Aurelii, tum novi, quasi pro theatro illi judicio ædificati videbantur: quos ubi accusator concitatis hominibus complêrat, non modo dicendi ab reo, sed ne surgendi quidem, potestas erat.

Nuper, apud C. Orchinium, collegam meum, locus ab judicibus Fausto Sullæ de pecuniis residuis non est constitutus: non quo illi aut exlegem esse Sullam, aut causam pecuniæ publicæ contemtam atque abjectam putarent; sed quod, accusante tribuno plebis, conditione æquâ disceptari posse non putarent. Quid? conferam Sullamne cum Junio? an hunc tribunum plebis cum Quintio? an vero tempus cum tempore? Sulla maximis opibus, cognatis, affinibus, necessariis, clientibus plurimis: hæc autem apud Junium parva et infirma, et ipsius labore quæsita atque collecta. Hic tribunus plebis, modestus, pudens, non

modo non seditiosus, sed etiam seditiosis adversarius; ille autem acerbus, criminosus, popularis homo, ac turbulentus. Tempus hoc tranquillum ac pacatum; illud omnibus invidiæ tempestatibus concitatum. Quæ cum ita essent, in Fausto tamen illi judices statuerunt, iniquâ conditione reum causam dicere, cum adversario ejus, ad jus accusationis, summa vis potestatis accederet.

XXXV. Quam quidem rationem vos, judices, diligenter, pro vestrâ sapientiâ et humanitate, cogitare et penitus perspicere debetis, quid mali, quantum periculi unicuique nostrûm inferre possit vis tribunicia, conflatâ præsertim invidiâ, et concionibus seditiose concitatis. Optimis (hercle) temporibus, tum, cum homines se non jactatione populari, sed dignitate atque innocentiâ, tuebantur, tamen nec P. Popillius, nec Q. Metellus, clarissimi atque amplissimi viri, vim tribuniciam sustinere potuerunt; nedum, his temporibus, his moribus, his magistratibus, sine vestrâ sapientiâ, ac sine judiciorum remediis, salvi esse possimus.

Non fuit igitur illud judicium judicii simile, judices: non fuit; in quo non modus est habitus, non mos consuetudoque servata, non causa defensa. Vis illa fuit, et (ut sæpe jam dixi) ruina quædam atque tempestas, et quidvis potius, quam judicium, aut disceptatio, aut quæstio. Quod si quis est, qui illud judicium fuisse arbitretur, et qui his rebus judicatis standum putet; is tamen hanc causam ab illâ debet sejungere. Ab illo enim, sive quod in legem non jurâsset, sive quod ex lege subsortitus judicem non esset, multa petita esse dicitur. Cluentii autem ratio cum illis legibus, quibus a Junio multa petita est, nullâ potest ex parte esse conjuncta.

At etiam Bulbus est condemnatus. Adde, *majestatis; ut* intelligas, hoc judicium cum illo non esse *conjunctum*. At est hoc illi crimen objectum. *Fateor: sed* etiam legionem esse ab eo sollicitatam in

Illyrico, C. Cosconii literis et multorum testimoniis planum factum est: quod crimen erat proprium illius quæstionis, et quæ res lege majestatis tenebatur. At hoc obfuit ei maxime. Jam ista divinatio est: quâ si uti licet; vide, ne mea conjectura multo sit verior. Ego enim sic arbitror, Bulbum, quod, homo nequam, turpis, improbus, multis flagitiis contaminatus, in judicium sit adductus, idcirco facilius esse damnatum. Tu mihi, ex totâ causâ Bulbi, quod tibi commodum est, eligis, ut id esse secutos judices dicas.

XXXVI. Quapropter, hoc Bulbi judicium non plus obesse huic causæ debet, quam illa, quæ commemorata sunt ab accusatore, duo judicia, P. Popillii, et T. Guttæ; qui causam de ambitu dixerunt; qui accusati sunt ab iis, qui erant ipsi ambitûs condemnati: quos ego non idcirco esse arbitror in integrum restitutos, quod planum fecerint, illos ob rem judicandam pecuniam accepisse; sed quod judicibus probârint, (quod, in eodem genere, in quo ipsi offendissent, alios reprehendissent) se ad præmia legis venire oportere. Quapropter, neminem dubitare existimo, quin illa damnatio ambitûs nullâ ex parte cum causâ Cluentii vestroque judicio conjuncta esse possit.

Quid, quod Stalenus est condemnatus? Non dico hoc tempore, judices, id quod nescio an dici oporteat, illum majestatis esse damnatum: non recito testimonia hominum honestissimorum, quæ in Stalenum sunt dicta ab iis qui M. Æmilio, clarissimo viro, legati, et præfecti, et tribuni militares fuerunt; quorum testimoniis planum factum est, maxime ejus operâ, cum quæstor esset, in exercitu seditionem esse conflatam. Ne illa quidem testimonia recito, quæ dicta sunt de HS DC; quæ ille cum accepisset nomine judicii Safiniani, (sicut in Oppianici judicio postea) retinuit atque suppressit.

Omitto et hæc, et alia permulta, quæ illo judicio in Stalenum dicta sunt: hoc dico, eamdem tum fuisse P. et L. Cominiis, equitibus Romanis, honestissimis hominibus, et disertis, controversiam cum

Staleno, quem accusabant, quæ nunc mihi est cum Attio. Cominii dicebant idem, quod ego dico: Stalenum ab Oppianico pecuniam accepisse, ut judicium corrumperet: Stalenus, conciliandæ gratiæ causâ, se accepisse dicebat.

Irridebatur hæc illius reconciliatio, et persona viri boni suscepta, sicut in statuis inauratis, quas posuit ad Juturnæ; quibus subscripsit, "Reges abs se in gratiam esse reductos." Exagitabantur omnes ejus fraudes atque fallaciæ: tota vita, in ejusmodi ratione versata, aperiebatur: egestas domestica, quæstus forensis, in medium proferebatur: nummarius interpres pacis et concordiæ non probabatur. Itaque tum Stalenus, cum idem defenderet, quod Attius, condemnatus est.

Cominii cum hoc agerent, quod nos in totâ causâ egimus, probaverunt. Quamobrem, si, Staleni damnatione, Oppianicum judicium corrumpere voluisse, Oppianicum judici ad emendas sententias dedisse pecuniam, judicatum est; cum ita constitutum sit, uti in illâ culpâ aut Cluentius sit, aut Oppianicus; Cluentii nummus nullus judici datus ullo vestigio reperitur; Oppianici pecunia, post judicium factum, a judice ablata est; potest esse dubium, quin illa damnatio Staleni, non modo non sit contra Cluentium, sed maxime nostram causam defensionemque confirmet?

XXXVII. Ergo adhuc Junii judicium video esse ejusmodi, ut incursionem potius seditionis, vim multitudinis, impetum tribunicium, quam judicium, appellandum putem. Quod si quis illud judicium appellet, tamen hoc confiteatur necesse est, nullo modo illam multam, quæ a Junio petita sit, cum Cluentii causâ posse conjungi. Illud igitur Junianum per vim factum est: Bulbi, et Popillii, et Guttæ, contra Cluentium non est: Staleni, etiam pro Cluentio est. Videamus, ecquod aliud judicium, quod pro Cluentio sit, proferre possimus.

Dixitne tandem causam C. Fidiculanius Falcula,

qui Oppianicum condemnârat, cum præsertim (id, quod fuit in illo judicio invidiosissimum) paucos dies ex subsortitione sedisset? Dixit, et bis quidem dixit. In summam enim L. Quintius invidiam concionibus eum quotidianis, seditiosis et turbulentis, adduxerat. Uno judicio multa est ab eo petita, sicut ab Junio, quod non suæ decuriæ munere, neque ex lege, sedisset. Paulo sedatiore tempore est accusatus, quam Junius, sed eâdem fere lege et crimine. Quia nulla in judicio seditio, neque vis, neque turba versata est, primâ actione facillime est absolutus. Non numero hanc absolutionem: nihilo minus enim potest (ut illam multam non commiserit) accepisse tamen, ob rem judicandam, [pecuniam, quam Stalenus, qui causam] nusquam eâdem lege dixit. Proprium crimen illud quæstionis ejus non fuit.

Fidiculanius quid fecisse dicebatur? accepisse a Cluentio HS CCCC. Cujus erat ordinis? senatorii. Quâ lege in eo genere a senatore ratio repeti solet de pecuniis repetundis, eâ lege accusatus, honestissime est absolutus. Acta est enim causa more majorum, sine vi, sine metu, sine periculo: dicta, et exposita, et demonstrata sunt omnia. Addocti judices sunt, non modo potuisse honeste ab eo reum condemnari, qui non perpetuo sedisset; sed, si aliud is judex nihil scîsset, nisi, quæ præjudicia de eo facta esse constarent, audire præterea nihil debuisse.

XXXVIII. Tum etiam illi quinque, qui, imperitorum hominum rumusculos aucupati, tum illum absolverunt, jam suam clementiam laudari magnopere nolebant: a quibus si qui quæreret, sedissentne judices in C. Fabricium; sedisse se dicerent. Si interrogarentur, num quo crimine is esset accusatus, præterquam veneni ejus, quod quæsitum Avito diceretur, negarent: si deinde essent rogati, quid judicâssent; condemnâsse se dicerent: nemo enim absolvit. Eodem modo quæsitum si esset de Scamandro, certe idem respondissent: tametsi ille unâ sen-

tentiâ est absolutus; sed illam unam nemo tum istorum suam dici vellet.

Uter igitur facilius suæ sententiæ rationem redderet? isne, qui se et sibi et rei judicatæ constitisse dicit; an ille, qui se, in principem maleficii, lenem; in adjutores ejus et conscios, vehementissimum, esse respondet? Quorum ego de sententiâ non debeo disputare: neque enim dubito, quin ii tales viri, suspicione aliquâ percussi repentinâ, de statu suo declinârint. Quare eorum, qui absolverunt, misericordiam non reprehendo: eorum, qui in judicando superiora judicia secuti sunt suâ sponte, non Staleni fraude, constantiam comprobo: eorum vero, qui sibi non liquere dixerunt, sapientiam laudo; qui absolvere eum, quem nocentissimum cognôrant, et quem ipsi bis jam antea condemnârant, nullo modo poterant; condemnare, cum tanta consilii infamia et tam atrocis rei suspicio esset injecta, paulo posterius, patefactâ re, maluerunt.

Ac, ne ex facto solum sapientes illos judicetis; sed etiam, ex nominibus ipsis, quod ii fecerint, rectissime ac sapientissime factum probetis; quis P. Octavio Balbo ingenio prudentior, jure peritior, fide, religione, officio diligentior aut sanctior, commemorari potest? non absolvit. Quis Q. Considio constantior? quis judiciorum, atque ejus dignitatis quæ in judiciis publicis versari debet, peritior? quis virtute, consilio, auctoritate, præstantior? ne is quidem absolvit. Longum est de singulorum virtute ita dicere: quæ, quia cognita sunt ab omnibus, verborum ornamenta non quærunt. Qualis vir M. Juventius Pedo fuit ex vetere illâ judicum disciplinâ? qualis L. Caulius Mergus? M. Basilus? C. Caudinus? qui omnes in judiciis publicis, jam tum florente republicâ, floruerunt. Ex eodem numero L. Cassius, Cn. Heius, pari et integritate et prudentiâ; quorum nullius sententiâ est Oppianicus absolutus. Atque, ex his omnibus, natu minimus, ingenio et diligentiâ et religione par iis

quos antea commemoravi, P. Saturius, in eâdem sententiâ fuit. O innocentiam Oppianici singularem! quo in reo, qui absolvit, ambitiosus; qui distulit, cautus; qui condemnavit, constans, existimatur.

XXXIX. Hæc tum, agitante Quintio, neque in concione neque in judicio demonstrata sunt: neque enim ipse dici patiebatur, nec, per multitudinem concitatam, consistere cuiquam in dicendo licebat. Itaque ipse, postquam Junium pervertit, causam totam reliquit. Paucis enim diebus illis et ipse privatus est factus, et hominum studia deferbuisse intelligebat. Quod si, per quos dies Junium accusavit, Fidiculanium accusare voluisset, respondendi Fidiculanio potestas facta non esset. Ac, primo quidem, omnibus illis judicibus, qui Oppianicum condemnârant, minabatur. Jam insolentiam nôratis hominis: nôratis animos ejus ac spiritus tribunicios. Quod erat odium! (Dii immortales!) quæ superbia! quanta ignoratio sui! quam gravis atque intolerabilis arrogantia! qui illud etiam ipsum acerbe tulerit, (ex quo illa nata sunt omnia) non sibi ac defensioni suæ condonatum esse Oppianicum: proinde quasi non satis signi esse debuerit, ab omnibus eum fuisse desertum, qui se ad patronum illum contulisset. Erat enim Romæ summa copia patronorum, hominum eloquentissimorum atque amplissimorum, quorum certe aliquis defendisset equitem Romanum, in municipio suo nobilem, si honeste putâsset ejusmodi causam posse defendi.

XL. Nam Quintius quidem quam causam unquam antea dixerat, cum annos ad quinquaginta natus esset? quis eum unquam, non modo in patroni, sed in laudatoris aut advocati, loco viderat? qui, quod Rostra jamdiu vacua, locumque illum, post adventum L. Sullæ, a tribuniciâ voce desertum, oppresserat, multitudinemque, jam desuefactam a concionibus, ad veteris consuetudinis similitudinem revocaverat, idcirco cuidam hominum generi paulisper jucundior fuit. Atque idem quanto in odio postea suis illis ipsis fuit, per quos in altiorem locum adscenderat! neque

injuriâ. Facite enim, ut non solum mores ejus et arrogantiam, sed etiam vultum atque amictum, atque illam usque ad talos demissam purpuram, recordemini. Is, quasi non esset ullo modo ferendum, se ex judicio discessisse victum, rem ab subselliis in Rostra detulit. Et jam querimur sæpe, hominibus novis non satis magnos in hac civitate esse fructus? Nego usquam unquam fuisse majores: ubi, si quis, ignobili loco natus, ita vivat, ut nobilitatis dignitatem virtute tueri posse videatur, usque eo pervenit, quoad eum industria cum innocentiâ prosecuta est. Si quis autem hoc uno nititur, quod sit ignobilis; procedit sæpe longius, quam si idem ille esset, cum iisdem suis vitiis, nobilissimus: ut Quintius (nihil enim dicam de cæteris) si fuisset homo nobilis; quis eum cum illâ superbiâ atque intolerantiâ ferre potuisset? Quod eo loco fuit; ita tulerunt, ut, si quid haberet a naturâ boni, prodesse ei putarent oportere; superbiam autem atque arrogantiam ejus deridendam magis arbitrarentur propter humilitatem hominis, quam pertimescendam.

XLI. Sed, ut illuc revertar: quo tempore Fidiculanius est absolutus, tu, qui ea judicia facta commemoras, quæro, quid tum esse existimas judicatum? certe gratis judicâsse. At condemnârat: at causam totam non audierat: at in concionibus omnibus a L. Quintio vehementer erat et sæpe vexatus. Illa igitur omnia Quintiana, iniqua, falsa, turbulenta, popularia, seditiosa judicia fuerunt. Esto: potuit esse innocens Falcula. Jam ergo aliquis Oppianicum gratis condemnavit: jam non eos Junius subsortitus est, qui pecuniâ acceptâ condemnarent: jam potuit aliquis ab initio non sedisse, et tamen Oppianicum gratis condemnâsse. Verum, si innocens Falcula, quæso, quis nocens? si hic gratis condemnavit, quis accepit? Nego rem esse ullam in quemquam illorum objectam, quæ Fidiculanio objecta non sit; neque aliquid fuisse in Fidiculanii causâ, quod idem non esset in cæterorum.

Aut hoc judicium reprehendas tu, cujus accusatio

rebus judicatis niti videbatur, necesse est; aut, si hoc verum esse concedis, Oppianicum gratis condemnatum esse fateare. Quamquam satis magno argumento esse debet, quod, ex tam multis judicibus, absolute Falculâ, nemo reus factus est. Quid enim mihi damnatos ambitûs colligitis, aliâ lege, certis criminibus, plurimis testibus? cum primum illi ipsi debuerint potius accusari de pecuniis repetundis, quam ambitûs. Nam, si in ambitûs judiciis hoc his obfuit, cum aliâ lege causam dicerent; certe, si propriâ lege hujus peccati adducti essent, multo plus obfuisset. Deinde, si tanta vis fuit istius criminis, ut, quâ quisque lege ex illis judicibus reus factus esset, tamen hac plagâ periret; cur, in tantâ multitudine accusatorum, tantis præmiis, cæteri rei facti non sunt? Hic profertur id, quod judicium appellari non oportet, P. Septimio Scævolæ litem eo nomine esse æstimatam. Cujus rei quæ consuetudo sit, quoniam apud homines peritissimos dico, pluribus verbis docere non debeo. Nunquam enim ea diligentia, quæ solet adhiberi in cæteris judiciis, eadem, reo damnato, adhibita est. In litibus æstimandis, fere judices, aut, quod sibi eum, quem semel condemnârunt, inimicum putant esse, si qua in eum lis capitis illata est, non admittunt; aut, quod se perfunctos jam esse arbitrantur, cum de reo judicârunt, negligentius attendunt cætera. Itaque et majestatis absoluti sunt permulti, quibus damnatis, de pecuniis repetundis, lites essent æstimatæ: et hoc quotidie fieri videmus, ut, reo damnato de pecuniis repetundis, ad quos pervenisse pecunias in litibus æstimandis statutum sit, eos illi judices absolvant: quod cum fit, non judicia rescinduntur; sed hoc statuitur, æstimationem litium non esse judicium. Scævola condemnatus est aliis criminibus, frequentissimis Apuliæ testibus: omni contentione pugnatum est, ut lis hæc capitis æstimaretur. Quæ res si rei judicatæ pondus habuisset, ille postea, vel iisdem vel aliis inimicis, reus hac lege ipsâ factus esset.

XLII. Sequitur id, quod illi judicium appellant, majores autem nostri nunquam neque judicium nominârunt, neque perinde, ut rem judicatam, observaverunt, animadversio atque auctoritas censoria. Quâ de re antequam incipio, perpauca mihi de meo officio verba facienda sunt; ut a me cum hujusce periculi, tum cæterorum quoque officiorum et amicitiarum, ratio conservata esse videatur. Nam mihi cum viris fortibus, qui censores proxime fuerunt, ambobus est amicitia: cum altero vero (sicut et plerique vestrûm sciunt) magnus usus, et summa, utriusque officiis constituta, necessitudo est. Quare, quidquid de subscriptionibus eorum mihi dicendum erit, eo dicam animo, ut omnem orationem meam non de illorum facto, sed de ratione censoriâ, habitam existimari velim: a Lentulo autem, familiari meo, (qui a me, pro eximiâ suâ virtute, summisque honoribus quos a populo Romano adeptus est, honoris causâ nominatur) facile hoc, judices, impetrabo, ut, quam ipse adhibere consuevit in amicorum periculis fidem et diligentiam, tum vim animi libertatemque dicendi; in hac mihi concedat, ut tantum mihi sumam, quantum sine hujus periculo præterire non possum. A me tamen, ut æquum est, omnia caute pedetentimque dicentur, ut neque fides hujus defensionis relicta, neque cujusquam aut dignitas læsa, aut amicitia violata, esse videatur.

Video igitur, judices, animadvertisse censores in judices quosdam illius consilii Juniani, cum istam ipsam causam subscriberent. Hîc primum illud commune proponam, nunquam animadversionibus censoriis hanc civitatem ita contentam, ut rebus judicatis, fuisse. Neque, in re notâ, consumam tempus exemplis: ponam illud unum: C. Getam, cum a L. Metello et Cn. Domitio, censoribus, ex senatu ejectus esset, censorem ipsum postea esse factum: et, cujus mores a censoribus erant reprehensi, hunc postea et populi Romani, et eorum qui in ipsum animadverte-

runt, moribus præfuisse. Quod si illud judicium putaretur; ut cæteri, turpi judicio damnati, in perpetuum omni honore ac dignitate privantur; sic hominibus ignominiâ notatis neque ad honorem aditus, neque in curiam reditus esset. Nunc, si quem Cn. Lentuli aut L. Gellii libertus furti condemnârit; is, omnibus ornamentis amissis, nunquam illam honestatis suæ partem recuperabit: quos autem ipse L. Gellius et Cn. Lentulus, duo censores, clarissimi viri, sapientissimique homines, furti et captarum pecuniarum nomine, notaverunt, ii non modo in senatum redierunt, sed etiam illarum ipsarum rerum judiciis absoluti sunt.

XLIII. Neminem voluerunt majores nostri, non modo de existimatione cujusquam, sed ne pecuniariâ quidem de re minimâ, esse judicem, nisi qui inter adversarios convenisset. Quapropter, in omnibus legibus, quibus exceptum est, de quibus causis aut magistratum capere non liceat, aut judicem legi, aut alterum accusare, hæc ignominiæ causa prætermissa est. Timoris enim causam, non vitæ pœnam, in illâ potestate esse voluerunt. Itaque non solum, judices, illud ostendam, quod jam videtis, populi Romani suffragiis sæpenumero censorias subscriptiones esse deletas, verum etiam judiciis eorum, qui jurati statuere majore cum religione et diligentiâ debuerunt. Primum judices, senatores equitesque Romani, in compluribus jam reis, quos contra leges pecunias accepisse subscriptum est, suæ potius religioni, quam censorum opinioni, paruerunt. Deinde prætores urbani, qui jurati debent optimum quemque in selectos judices referre, nunquam sibi, ad eam rem, censoriam ignominiam impedimento esse oportere duxerunt. Censores denique ipsi sæpenumero superiorum censorum judiciis (si ista judicia appellari vultis) non steterunt. Atque etiam ipsi inter se censores sua judicia *tanti esse arbitrantur*, ut alter alterius judicium non *modo reprehendat*, sed etiam rescindat; ut alter de

senatu moveri velit, alter retineat, et ordine amplissimo dignum existimet; ut alter in ærarios referri, aut tribu moveri jubeat, alter vetet. Quare, quî vobis in mentem venit, hæc appellare judicia, quæ a populo Romano rescindi, ab juratis judicibus repudiari, a magistratibus negligi, ab iis, qui eamdem potestatem adepti sunt, commutari, inter collegas discrepare, videatis?

XLIV. Quæ cum ita sint, videamus, quid tandem censores de illo judicio corrupto judicâsse dicantur. Ac primum illud statuamus: utrum, quia censores subscripserint, ita sit; an, quia ita fuerit, illi subscripserint. Si ideo, quia subscripserint; videte, quid agatis, ne in unumquemque nostrûm censoribus in posterum potestatem regiam permittatis; ne subscriptio censoria non minus calamitatis civibus, quam illa acerbissima proscriptio, possit afferre; ne censorium stilum, cujus mucronem multis remediis majores nostri retuderunt, æque posthac atque illum dictatorium gladium, pertimescamus. Sin autem, quod subscriptum est, quia verum est, idcirco grave debet esse; hoc quæramus, verum sit, an falsum: removeantur auctoritates censoriæ: tollatur id ex causâ, quod in causâ non est: doce, quam pecuniam Cluentius dederit, unde dederit, quemadmodum dederit: unum denique aliquod a Cluentio profectæ pecuniæ vestigium ostende. Vince deinde, virum bonum fuisse Oppianicum, hominem integrum; nihil de illo unquam secus esse existimatum; nihil denique præjudicatum: tum auctoritatem censorum amplexato; tum illorum judicium cum re conjunctum esse defendito.

Dum vero eum fuisse Oppianicum constabit, qui tabulas publicas municipii sui corrupisse judicatus sit; qui testamentum interleverit; qui, suppositâ personâ, falsum testamentum obsignandum curârit; qui eum, cujus nomine id obsignatum est, interfecerit; qui avunculum filii sui in servitute ac vinculis necâ-

rit; qui municipes suos proscribendos occidendosque curârit; qui ejus uxorem, quem occiderat, in matrimonium duxerit; qui pecuniam pro potione dederit; qui socrum, qui uxorem, qui uno tempore fratris uxorem, speratosque liberos, fratremque ipsum, qui denique suos liberos interfecerit; qui, cum venenum privigno suo quæreret, manifesto sit deprehensus; cujus ministris consciisque damnatis, ipse adductus in judicium pecuniam judici dederit ad sententias judicum corrumpendas: dum hæc, inquam, de Oppianico constabunt, nec ullo argumento Cluentianæ pecuniæ crimen tenebitur; quid est, quod te ista censoria, sive voluntas sive opinio fuit, adjuvare, aut hunc innocentem opprimere, posse videatur?

XLV. Quid igitur censores secuti sunt? ne ipsi quidem, ut gravissime dicam, quidquam aliud dicent, præter sermonem atque famam: nihil se testibus, nihil tabulis, nihil gravi aliquo argumento, comperisse, nihil denique, causâ cognitâ, statuisse dicent. Quod si ita fecissent, tamen id non ita fixum esse deberet, ut convelli non liceret. Non utar exemplorum copiâ, quæ summa est; non rem veterem, non hominem potentem aliquem aut gratiosum proferam. Nuper hominem tenuem, scribam ædilicium, D. Matrinium, cum defendissem apud M. Junium, Q. Publicium, prætores, et M. Plætorium, C. Flaminium, ædiles curules; persuasi, ut scribam jurati legerent eum, quem iidem isti censores ærarium reliquissent. Cum enim in homine nulla culpa reperiretur; quid ille meruisset, non quid de eo statutum esset, quærendum esse duxerunt. Nam hæc quidem, quæ de judicio corrupto subscripserint, quis est, qui ab illis satis cognita et diligenter judicata arbitretur? In M' Aquillium et in T. Guttam video esse subscriptum. Quid est hoc? duos esse corruptos solos pecuniâ? Quid cæteri? videlicet gratis condemnârunt. Non est igitur circumventus, non est oppressus pecuniâ: non (ut illæ Quintianæ conciones habe-

bant) omnes, qui Oppianicum condemnârunt, in culpâ sunt ac suspicione ponendi. Duos solos video auctoritate censorum affines ei turpitudini judicari. [Aut illud afferant, aliquid esse, quod de iis duobus habuerint compertum, de cæteris comperisse.]

XLVI. Nam illud quidem minime probandum est, ad notationes auctoritatemque censoriam exemplum illos a consuetudine militari transtulisse. Statuerunt enim ita majores nostri, ut, si a multis esset flagitium rei militaris admissum, sortitione in quosdam animadverteretur; ut metus videlicet ad omnes, pœna ad paucos, perveniret. Quod idem facere censores in delectu dignitatis, et in judicio civium, et in animadversione vitiorum, quî convenit? Nam miles, qui locum non tenuit, qui hostium impetum vimque pertimuit, potest idem postea et miles esse melior, et vir bonus, et civis utilis. Quare, ne in bello, propter hostium metum, delinqueret, amplior ei mortis et supplicii metus est a majoribus constitutus: ne autem nimium multi pœnam capitis subirent, idcirco illa sortitio comparata est.

Hoc tu idem facies, censor, in senatu legendo? Si erunt plures, qui ob innocentem condemnandum pecuniam acceperint, ut non animadvertas in omnes, sed carpas, ut velis, et paucos ex multis ad ignominiam sortiare? Habebit igitur, te sciente et vidente, curia senatorem, populus Romanus judicem, respublica civem sine ignominiâ, quemquam, qui, ad perniciem innocentis, fidem suam et religionem pecuniâ commutârit? et, qui, pretio adductus, eripuerit patriam, fortunas, liberos civi innocenti, is censoriæ severitatis notâ non inuretur? Tu es præfectus moribus, magister veteris disciplinæ et severitatis, si aut retines quemquam sciens in senatu, scelere tanto contaminatum, aut statuis, qui in eâdem culpâ sit, non eâdem pœnâ affici convenire? et, quam conditionem supplicii majores in bello timiditati militis propositam esse voluerunt, eamdem tu in pace constitues improbitati

senatoris? Quod si exemplum hoc ex re militari ad animadversionem censoriam transferendum fuit; sortitione id ipsum factum esse oportuit. Sin autem sortiri ad pœnam, atque hominum delictum fortunæ judicio committere, minime censorium est; certe, in multorum peccato, carpi paucos ad ignominiam et turpitudinem non oportet.

XLVII. Verum omnes intelligimus, in istis subscriptionibus, ventum quemdam popularem esse quæsitum. Jactata res erat in concione a tribuno seditioso: incognitâ causâ, probatum illud erat [multitudini: illicitum est contra dicere:] nemo denique, ut defenderet contrariam partem, laborabat. In invidiam porro magnam illa judicia venerant: etenim paucis postea mensibus alia vehemens erat in judiciis, ex notatione tabularum, invidia versata. Prætermitti a censoribus, et negligi, macula judiciorum posse non videbatur. Homines, quos cæteris vitiis atque omni dedecore infames videbant, eos hac quoque subscriptione notare voluerunt, et eo magis, quod, illo ipso tempore, illis censoribus, erant judicia cum equestri ordine communicata; ut viderentur, per hominum idoneorum ignominiam, suâ auctoritate illa judicia cum equestri ordine reprehendisse. Quod si hanc apud eos ipsos censores mihi aut alii causam agere licuisset; hominibus tali prudentiâ certe probavissem (res enim indicat) nihil ipsos habuisse cogniti, nihil comperti; ex totâ istâ subscriptione, rumorem quemdam et plausum popularem esse quæsitum. Nam in P. Popillium, qui Oppianicum condemnârat, subscripsit L. Gellius, quod is pecuniam accepisset, quo innocentem condemnaret. Jam id ipsum quantæ divinationis est, scire, innocentem fuisse reum, quem fortasse nunquam viderat, cum homines sapientissimi, judices, ut nihil dicam de iis qui condemnârunt, causâ cognitâ, sibi dixerint non liquere?

Verum esto. Condemnat Popillium Gellius: judicat, accepisse a Cluentio pecuniam. Negat hoc Lentulus: nam Popillium, quod erat libertini filius, in senatum non legit: locum quidem senatorium ludis, et cætera ornamenta, relinquit, et eum omni ignominiâ liberat. Quod cum facit, judicat, ejus sententiâ gratis esse Oppianicum condemnatum. Et eumdem Popillium postea Lentulus, in ambitûs judicio, pro testimonio diligentissime laudat. Quare, si neque L. Gellii judicio stetit Lentulus, neque Lentuli existimatione contentus fuit Gellius; et, si uterque censor censoris opinione standum non putavit; quid est, quamobrem quisquam nostrûm censorias subscriptiones omnes fixas et in perpetuum ratas putet esse oportere?

XLVIII. At in ipsum Avitum animadverterunt. Nullam quidem ob turpitudinem, nullum ob totius vitæ, non dicam vitium, sed erratum: neque enim hoc homine sanctior, neque probior, neque in omnibus officiis retinendis diligentior, esse quisquam potest: neque illi aliter dicunt: sed eamdem illam famam judicii corrupti secuti sunt. Neque ipsi secus existimant, quam nos existimari volumus, de hujus pudore, integritate, virtute: sed putârunt prætermitti accusatorem non potuisse, cum animadversum esset in judices. Quâ de re totâ, si unum factum ex omni antiquitate protulero, plura non dicam. Non enim mihi exemplum summi et clarissimi viri, P. Africani, prætereundum videtur; qui cum esset censor, et in equitum censu C. Licinius Sacerdos prodiisset; clarâ voce, ut omnis concio audire posset, dixit, se scire, illum verbis conceptis pejerâsse: si quis contra dicere vellet, usurum esse eum suo testimonio. Deinde, cum contra nemo diceret, jussit equum traducere. Itaque is, cujus arbitrio et populus Romanus et exteræ gentes contentæ esse consueverant, ipse suâ scientiâ, ad ignominiam alterius, contentus non fuit.

Quod si hoc Avito facere licuisset, facile (illis ipsis judicibus) et falsæ suspicioni, et invidiæ populariter excitatæ, restitisset.

Unum etiam est, quod me maxime conturbat, cui loco respondere posse vix videor, quod elogium recitâsti de testamento Cn. Egnatii, patris, hominis honestissimi, videlicet, et sapientissimi: idcirco se exhæredâsse filium, quod is, ob Oppianici damnationem, pecuniam accepisset. De cujus hominis levitate et inconstantiâ plura non dicam. Hoc testamentum ipsum, quod recitas, ejusmodi est, ut ille, cum eum filium exhæredaret, quem oderat, ei filio cohæredes homines alienissimos conjungeret, quem diligebat. Sed tu, Atti, consideres, censeo, diligenter, utrum censorum judicium grave velis esse, an Egnatii. Si Egnatii, leve est, quod censores de cæteris subscripserunt; ipsum enim Cn. Egnatium, quem tu gravem esse vis, ex senatu ejecerunt: sin autem censorum; hunc Egnatium, quem pater censoriâ subscriptione exhæredavit, censores in senatu, cum patrem ejicerent, retinuerunt.

XLIX. At enim senatus universus judicavit, illud corruptum esse judicium. Quomodo? suscepit causam. An potuit rem delatam ejusmodi repudiare? cum tribunus plebis, populo concitato, rem pæne ad manus revocâsset; cum vir optimus, et homo innocentissimus, pecuniâ circumventus esse diceretur; cum invidiâ flagraret ordo senatorius; potuit nihil decerni? potuit illa concitatio multitudinis, sine summo periculo reipublicæ, repudiari? At quid est decretum? quam juste! quam sapienter! quam diligenter! "Si qui sint, quorum operâ factum sit, ut judicium publicum corrumperetur." Utrum videtur senatus id factum judicare, an, si factum sit, moleste graviterque ferre? Si ipse A. Cluentius sententiam de judiciis rogaretur, aliam non diceret, atque ii dixerunt, quorum sententiis Cluentium condemnatum esse dicitis.

Sed quæro a vobis, num istam legem, ex isto senatûs-consulto, L. Lucullus consul, homo sapientissimus, tulerit? num anno post M. Lucullus et C. Cassius, in quos, tum consules designatos, idem illud senatus decreverit? Non tulerunt: et quod tu Aviti pecuniâ factum esse arguis, neque id ullâ vel tenuissimâ suspicione confirmas, factum est primo illorum æquitate et sapientiâ consulum, ut id, quod senatus decreverat ad illud invidiæ præsens incendium restinguendum, id postea referendum ad populum non arbitrarentur. Ipse deinde populus Romanus, qui, L. Quintii tribuni plebis fictis querimoniis antea concitatus, rem illam et rogationem flagitârat, idem, C. Junii filii, pueri parvuli, lacrymis commotus, maximo clamore et concursu totam illam legem et quæstionem repudiavit. Ex quo intelligi potuit (id, quod sæpe dictum est), ut mare, quod suâ naturâ tranquillum sit, ventorum vi agitari atque turbari; sic et populum Romanum suâ sponte esse placatum, hominum seditiosorum vocibus, ut violentissimis tempestatibus, concitari.

L. Est etiam reliqua permagna auctoritas, quam ego turpiter pæne præterii: mea enim esse dicitur. Recitavit ex oratione, nescio quâ, Attius, quam meam esse dicebat, cohortationem quamdam judicum ad honeste judicandum, et commemorationem tum aliorum judiciorum, quæ probata non essent, tum illius ipsius judicii Juniani: perinde quasi ego non, ab initio hujus defensionis, dixerim, invidiosum illud fuisse judicium; aut, cum de infamiâ judiciorum disputarem, potuerim illud, quod tam populare esset, in illo tempore præterire. Ego vero, si quid ejusmodi dixi, neque cognitum commemoravi, neque pro testimonio dixi: et illa oratio potius temporis mei, quam judicii et auctoritatis, fuit. Cum enim accusarem, et mihi initio proposuissem, ut animos et populi Romani et judicum commoverem; cumque omnes offensiones judiciorum, non ex meâ opinione, sed ex

hominum rumore, proferrem; istam rem, quæ tam populariter esset agitata, præterire non potui. Sed errat vehementer, si quis in orationibus nostris, quas in judiciis habuimus, auctoritates nostras consignatas se habere arbitratur. Omnes enim illæ orationes causarum et temporum sunt, non hominum ipsorum ac patronorum. Nam, si causæ ipsæ pro se loqui possent, nemo adhiberet oratorem. Nunc adhibemur, ut ea dicamus, non quæ nostrâ auctoritate constituantur, sed quæ ex re ipsâ causâque ducantur. Hominem ingeniosum, M. Antonium, aiunt solitum esse dicere, "idcirco se nullam unquam orationem scripsisse, ut, si quid aliquando, quod non opus esset, ab se esset dictum, posset se negare dixisse:" perinde quasi, quid a nobis dictum aut actum sit, id nisi literis mandaverimus, hominum memoriâ non comprehendatur.

LI. Ego vero in isto genere libentius cum multorum, tum hominis eloquentissimi et sapientissimi, L. Crassi, auctoritatem sequor, qui, cum L. Plancium defenderet, accusante M. Bruto, homine in dicendo vehementi et calido, cum Brutus, duobus recitatoribus constitutis, ex duabus ejus orationibus capita alterna, inter se contraria, recitanda curâsset; quod, in dissuasione rogationis ejus, quæ contra coloniam Narbonensem ferebatur, quantum potest, de auctoritate senatûs detrahit; in suasione legis Serviliæ, summis ornat senatum laudibus; et multa in equites Romanos cum ex eâ oratione asperius dicta recitâsset, quo animi illorum judicum in Crassum incenderentur; aliquantum esse commotus dicitur. Itaque, in respondendo, primum exposuit utriusque rationem temporis, ut oratio ex re et causâ habita videretur: deinde, ut intelligere posset Brutus, quem hominem, et non solum quâ eloquentiâ, verum etiam quo lepore et quibus facetiis præditum, lacessisset; tres et ipse excitavit recitatores cum singulis libellis, quos M. Brutus, pater illius accusatoris, de jure civili

reliquit. Eorum initia cum recitarentur, ea, quæ vobis nota esse arbitror: "Forte evenit, ut ruri in Privernate essemus, ego et Brutus filius;" fundum Privernatem flagitabat. "In Albano eramus ego et Brutus filius;" Albanum poscebat. "In Tiburte forte cum assedissemus, ego et Brutus filius;" Tiburtem fundum requirebat: Brutum autem, hominem sapientem, quod filii nequitiam videret, quæ prædia ei relinqueret, testificari dicebat voluisse. Quod si potuisset honeste scribere, se in balneis cum id ætatis filio fuisse, non præterîsset: eas se tamen ab eo balneas, non ex libris patris, sed ex tabulis et ex censu, quærere. Crassus tum ita Brutum ultus est, ut illum recitationis suæ pœniteret. Moleste enim fortasse tulerat, se in iis orationibus reprehensum, quas de re publicâ habuisset: in quibus forsitan magis requiratur constantia.

Ego autem illa recitata esse non moleste fero: neque enim ab illo tempore, quod tum erat, neque ab eâ causâ, quæ tum agebatur, aliena fuerunt: neque mihi quidquam oneris suscepi, cum ista dixi, quominus honeste hanc causam et libere possem defendere. Quod si velim confiteri, me causam A. Cluentii nunc cognoscere, antea fuisse in illâ opinione populari; quis tandem id possit reprehendere? præsertim, judices, cum a vobis quoque ipsis hoc impetrare sit æquissimum, quod ego et ab initio petivi, et nunc peto, ut, si quam huc graviorem de illo judicio opinionem attulistis, hanc, causâ perspectâ, atque omni veritate cognitâ, deponatis.

LII. Nunc, quoniam ad omnia [illegible] abs te dicta sunt, T. Atti, de Oppia[illegible] respondi; confiteare necesse [illegible] fefellis[illegible] quod existi[illegible] ejus [illegible]

iis quos amicos nobis arbitramur, qui nostra consilia ad adversarios deferat? Quisnam tibi hoc renuntiavit? quis tam improbus fuit? Cui ego autem narravi? Nemo, ut opinor, in culpâ est: sed nimirum tibi istuc lex ipsa renuntiavit. Sed num tibi ita defendisse videor, ut totâ in causâ mentionem ullam fecerim legis? num secus hanc causam defendissem, hæc si lege Avitus teneretur? Certe, ut hominem confirmare oportet, nullus est locus a me purgandi istius invidiosi criminis prætermissus.

Quid ergo est? quæret fortasse quispiam, displiceatne mihi, legum præsidio, a capite periculum propulsare. Mihi vero, judices, non displicet: sed utor instituto meo. In hominis honesti pudentisque judicio, non solum meo consilio uti consuevi, sed multum etiam ejus, quem defendo, et consilio et voluntati obtempero. Nam, ut hæc ad me causa delata est, qui leges eas, ad quas adhibemur, et in quibus versamur, nôsse deberem; dixi Avito statim, de eo, "qui coîsset, quo quis condemnaretur," illum esse liberum; teneri autem nostrum ordinem. Atque ille me orare et obsecrare cœpit, ut ne sese lege defenderem. Cum ego, quæ mihi viderentur, dicerem, traduxit me ad suam sententiam: affirmabat enim lacrymans, non se cupidiorem esse civitatis retinendæ, quam existimationis. Morem homini gessi: et tamen idcirco feci, (neque enim id semper facere debemus) quod videbam, per se ipsam, causam copiosissime sine lege posse defendi. Videbam, in hac defensione, quâ jam sum usus, plus dignitatis; in illâ, quâ me hic uti noluit, minus laboris futurum. Quod si nihil aliud esset actum, nisi ut hanc causam obtinerem; lege recitatâ, perorâssem.

LIII. Neque me illa oratio commovet, quod ait Attius indignum esse facinus, si senator judicio quemquam circumvenerit, legibus eum teneri; si eques Romanus hoc idem fecerit, non teneri. Ut tibi concedam hoc indignum esse, (quod cujusmodi sit, jam

videro) tu mihi concedas necesse est, multo esse indignius, in eâ civitate quæ legibus teneatur, discedi a legibus. Hoc enim vinculum est hujus dignitatis, quâ fruimur in republicâ, hoc fundamentum libertatis, hic fons æquitatis. Mens, et animus, et consilium, et sententia civitatis posita est in legibus. Ut corpora nostra sine mente, sic civitas sine lege, suis partibus, ut nervis ac sanguine et membris, uti non potest. Legum ministri, magistratus; legum interpretes, judices; legum denique idcirco omnes servi sumus, ut liberi esse possimus.

Quid est, Q. Naso, cur tu in isto loco sedeas? quæ vis est, quâ abs te hi judices, tali dignitate præditi, coërceantur? Vos autem, judices, quamobrem, ex tam magnâ multitudine civium, tam pauci de hominum fortunis sententiam fertis? quo jure Attius, quæ voluit, dixit? cur mihi tamdiu potestas dicendi datur? quid sibi autem illi scribæ, quid lictores, quid cæteri, quos apparere huic quæstioni video, volunt? Opinor hæc omnia lege fieri, totumque hoc judicum (ut antea dixi) quasi mente quâdam regi legis, et administrari. Quid ergo est? hæc quæstio sola ita gubernatur? Quid M. Plætorii et C. Flaminii inter sicarios? quid C. Orchinii peculatûs? quid mea de pecuniis repetundis? quid C. Aquillii, apud quem nunc de ambitu causa dicitur? quid reliquæ quæstiones? Circumspicite omnes reipublicæ partes: omnia legum imperio et præscripto fieri videbitis. Si quis apud me te, T. Atti, reum velit facere; clames, te lege pecuniarum repetundarum non teneri: neque hæc tua recusatio confessio sit captæ pecuniæ, sed laboris, sed periculi non legitimi, declinatio.

LIV. Nunc, quid agatur, et quid abs te juris constituatur, vide. Jubet lex ea, quâ lege hæc quæstio constituta est, judicem quæstionis, hoc est, Q. Voconium, cum iis judicibus qui ei obvenerint (vos appellat, judices) quærere de veneno. In quem quærere? infinitum est, "Quicumque fecerit, vendiderit, eme-

rit, habuerit, dederit." Quid eadem lex statim adjungit? Recita. "Deque ejus capite quærito." Cujus? qui coierit? convenerit? non ita est. Quid ergo est? dic: "Qui tribunus militum legionibus quatuor primis, quive quæstor, tribunus plebis." Deinceps omnes magistratus nominavit. "Quive in senatu sententiam dixit, dixerit." Quid tum? "qui eorum coiit, coierit, convenit, convenerit, quo quis judicio publico condemnaretur." Qui eorum: quorum? videlicet, qui supra scripti sunt. Quid interest, utro modo scriptum sit? Etsi est apertum, tamen ipsa lex docet. Ubi enim omnes mortales alligat, ita loquitur: "qui venenum malum fecit, fecerit." Omnes viri, mulieres, liberi, servi, in judicium vocantur. Si item de coitione voluisset, adjunxisset, "quive coierit." Nunc ita est, "Deque ejus capite quærito, qui magistratum habuerit, quive in senatu sententiam dixerit; qui eorum coiit, coierit."

Num is est Cluentius? certe non est. Quis ergo est Cluentius? qui tamen defendi causam suam lege nolit. Itaque abjicio legem: morem Cluentio gero: tibi tamen, Atti, pauca, quæ ab hujus causâ sejuncta sunt, respondebo. Est enim quiddam in hac causâ, quod Cluentius ad se; est aliquid, quod ego ad me putem pertinere. Hic suâ putat interesse, se re ipsâ, et gesto negotio, non lege, defendi: ego autem meâ existimo interesse, me nullâ in disputatione ab Attio videri esse superatum. Non enim mihi hæc causa sola dicenda est. Omnibus hic labor meus propositus est, quicumque hac facultate defensionis contenti esse possunt. Nolo, quemquam eorum, qui adsunt, existimare, me, quæ de lege ab Attio dicta sunt, si reticuerim, comprobare. Quamobrem, Cluenti, de te tibi obsequor: neque ego legem recito, neque hoc loco pro te dico; sed ea, quæ a me desiderari arbitror, non relinquam.

LV. Iniquum tibi videtur, Atti, esse, non iisdem legibus omnes teneri. Primum (ut id iniquissimum

esse confitear) hujusmodi est, ut commutatis eis opus sit legibus, non ut iis, quæ sunt, non pareamus. Deinde, quis unquam hoc senator accusavit, ut, cum altiorem gradum dignitatis, beneficio populi Romani esset consecutus, eo se putaret durioribus legum conditionibus uti non oportere? Quam multa sunt commoda, quibus caremus! quam multa molesta ac difficilia, quæ subimus! atque hæc omnia tantum honoris et amplitudinis commodis compensantur. Converte nunc te ad equestrem ordinem, atque in cæteros ordines; easdem vitæ conditiones non perferent. Putant enim, minus multos sibi laqueos legum, et conditionum, ac judiciorum, propositos esse oportere, qui in summum locum civitatis aut non potuerint adscendere, aut non petiverint. Atque, ut omittam leges alias omnes, quibus nos tenemur, cæteri autem sunt ordines liberati; hanc ipsam legem, "ne quis judicio circumveniretur," C. Gracchus tulit: eam legem pro plebe, non in plebem, tulit. Postea L. Sulla, homo a populi causâ remotissimus, tamen, cum ejus rei quæstionem hac ipsâ lege constitueret, quâ vos hoc tempore judicatis, populum Romanum, quem ab hoc genere liberum acceperat, alligare novo quæstionis genere ausus non est. Quod si fieri posse existimâsset; pro illo odio quod habuit in equestrem ordinem, nihil fecisset libentius, quam omnem illam acerbitatem proscriptionis suæ, [quâ est usus] in veteres judices, in hanc unam quæstionem contulisset.

Nec nunc quidquam agitur, (mihi credite, judices, et prospicite id, quod providendum est) nisi ut equester ordo in hujusce legis periculum includatur. Neque hoc agitur ab omnibus, sed a paucis. Nam ii senatores, qui se facile tuentur integritate et innocentiâ, quales (ut vere dicam) vos estis, et cæteri qui sine cupiditate vixerunt, equites, ordini senatorio dignitate proximos, concordiâ conjunctissimos esse cupiunt: sed ii, qui se volunt posse omnia, neque præterea quidquam esse aut in homine ullo aut in ordine,

hoc uno metu se putant equites Romanos in potestatem suam redacturos, si constitutum esset, ut de iis, qui rem judicarent, hujusmodi judicia fieri possent. Vident enim auctoritatem hujus ordinis confirmari: vident judicia comprobari: hoc metu proposito, evellere se aculeum severitatis vestræ posse confidunt. Quis enim de homine audeat, paulo majoribus opibus prædito, vere et fortiter judicare, cum videat, sibi de eo, quod coierit aut consenserit, causam esse dicendam?

LVI. O viros fortes, equites Romanos! qui homini clarissimo ac potentissimo, M. Druso, tribuno plebis, restiterunt, cum ille nihil aliud ageret cum illâ cunctâ, quæ tum erat, nobilitate, nisi uti, qui res judicâssent, hujuscemodi quæstionibus in judicium vocarentur. Tunc C. Flavius Pusio, Cn. Titinnius, C. Mæcenas, illa robora populi Romani, cæterique hujuscemodi ordinis, non fecerunt idem, quod nunc Cluentius, ut aliquid culpæ suscipere se putarent, recusando: sed apertissime repugnârunt, cum hæc recusarent, et palam fortissime atque honestissime dicerent, se potuisse judicio populi Romani in amplissimum locum pervenire, si sua studia ad honores petendos conferre voluissent; sese vidisse, in eâ vitâ qualis splendor inesset, quanta ornamenta, quæ dignitas: quæ se non contemsisse, sed ordine suo, patrumque suorum, contentos fuisse; et vitam illam tranquillam et quietam, remotam a procellis invidiarum, et hujuscemodi judiciorum anfractu, sequi maluisse. Aut sibi, ad honores petendos, ætatem integram restitui oportere; aut, quoniam id non posset, eam conditionem vitæ, quam secuti, petitionem reliquissent, manere: iniquum esse, eos, qui honorum ornamenta, propter periculorum multitudinem, prætermisissent, populi beneficiis esse privatos, judiciorum novorum periculis non carere: senatorem hoc queri non posse, propterea quod, eâ conditione propositâ, petere cœpisset; quodque permulta essent ornamenta, quibus eam

mitigare molestiam posset: locus, auctoritas, domi splendor, apud exteras nationes nomen et gratia, toga prætexta, sella curulis, [insignia,] fasces, exercitus, imperia, provinciæ: quibus in rebus cum summum recte factis majores nostri præmium, tum plura peccatis pericula proposita esse voluerunt. Illi non hæc recusabant, eâ ne lege accusarentur, quâ nunc Avitus accusatur, quæ tunc erat Sempronia, nunc est Cornelia: intelligebant enim, eâ lege equestrem ordinem non teneri: sed, ne novâ lege alligarentur, laborabant. Avitus ne hoc quidem unquam recusavit, quominus vel eâ lege rationem vitæ suæ redderet, quâ non teneretur. Quæ si vobis conditio placet, omnes id agamus, ut hæc quam primum in omnes ordines quæstio perferatur.

LVII. Interea quidem (per Deos immortales!) quoniam omnia commoda nostra, jura, libertatem, salutem denique, legibus obtinemus, a legibus non recedamus: simul et, illud quam sit indignum, cogitemus, populum Romanum aliud nunc agere; vobis rempublicam et fortunas suas commisisse; ipsum sine curâ esse; non metuere, ne, lege eâ quam nunquam ipse jusserit, et quæstione quâ se solutum liberumque esse arbitretur, per paucos judices adstringatur. Agit enim sic causam T. Attius, adolescens bonus et disertus: omnes cives legibus teneri omnibus: vos attenditis, et auditis silentio, sicut facere debetis. A. Cluentius, eques Romanus, causam dicit eâ lege, quâ lege senatores, et ii qui magistratum habuerunt, soli tenentur: mihi, per eum, recusare, et in arce legis præsidia constituere defensionis meæ, non licet. Si obtinuerit causam Cluentius, (sicuti, vestrâ æquitate nixi, confidimus) existimabunt, (id, quod erit) obtinuisse propter innocentiam, quoniam ita defensus sit; in lege autem, quam attingere noluerit, præsidii nihil fuisse.

Hîc nunc est quiddam, quod ad me pertineat, de *quo ante* dixi, quod ego populo Romano præstare

debeam, quoniam is meæ vitæ status est, ut omnis mihi cura atque opera posita sit in omnium periculis defendendis. Video, quanta, et quam periculosa, et quam infinita quæstio tentetur ab accusatoribus, cum eam legem, quæ in nostrum ordinem scripta sit, in populum Romanum transferre conentur. Quâ in lege est, "Qui coierit;" quod quam late pateat, videtis. "Convenerit;" æque infinitum et incertum est. "Consenserit:" hoc vero cum incertum et infinitum, tum obscurum et occultum est: "falsumve testimonium dixerit." Quis de plebe Romanâ testimonium dixit unquam, cui non hoc periculum, T. Attio auctore, paratum esse videatis? nam dicturum quidem certe, si hoc judicium plebi Romanæ propositum sit, neminem unquam esse, confirmo. Sed hoc polliceor omnibus, si cui forte hac lege negotium facessetur, qui lege non teneatur, si is uti me defensore voluerit, me ejus causam legis præsidio defensurum; et, vel his judicibus, vel eorum similibus, facile probaturum; et omni me defensione usurum esse legis: quâ nunc ut utar, ab eo, cujus voluntati mihi obtemperandum est, non conceditur.

LVIII. Non enim debeo dubitare, judices, quin, si qua ad vos causa hujusmodi delata sit ejus qui lege non teneatur, etiamsi is invidiosus, aut multis offensus, esse videatur, etiamsi eum oderitis, etiamsi inviti absoluturi sitis, tamen absolvatis; et religioni potius vestræ, quam odio, pareatis. Est enim sapientis judicis, cogitare, tantum sibi a populo Romano esse permissum, quantum commissum et creditum sit: et, non solum sibi potestatem datam, verum etiam fidem habitam esse, meminisse: posse, quem oderit, absolvere; quem non oderit, condemnare: et semper, non quid ipse velit, sed quid lex et religio cogat, cogitare: animadvertere, quâ lege reus citetur, de quo reo cognoscat, quæ res in quæstione versetur. Cum hæc sunt videnda, tum vero illud est hominis magni, judices, atque sapientis, cum illam judicandi

causâ tabellam sumserit, non se putare esse solum, neque sibi, quodcumque concupierit, licere; sed habere in consilio legem, religionem, æquitatem, fidem: libidinem autem, odium, invidiam, metum, cupiditatesque omnes, amovere: maximique æstimare conscientiam mentis suæ, quam a Diis immortalibus accepimus, quæ a nobis divelli non potest; quæ si optimorum consiliorum atque factorum testis in omni vitâ nobis erit, sine ullo metu, et summâ cum honestate, vivemus.

Hæc si T. Attius aut cognovisset aut cogitâsset, profecto ne conatus quidem esset dicere (id, quod multis verbis egit) judicem, quod ei videatur, statuere, et non devinctum legibus esse, oportere. Quibus de rebus mihi, pro Cluentii voluntate nimium, pro reipublicæ dignitate parum, pro vestrâ prudentiâ satis, dixisse videor. Reliqua perpauca sunt, quæ, quia vestræ quæstionis erant, idcirco illi statuerunt sibi fingenda esse, et proferenda, ne omnium turpissimi reperirentur, si in judicium nihil, præter invidiam, attulissent.

LIX. Atque, ut existimetis, necessario me de his rebus, de quibus jam dixerim, pluribus egisse verbis, attendite reliqua: profecto intelligetis, ea, quæ paucis demonstrari potuerunt, brevissime esse defensa.

Cn. Decio Samniti (ei, qui proscriptus est) injuriam, in calamitate ejus, ab hujus familiâ factam esse dixistis. Ab nullo ille liberalius, quam a Cluentio, tractatus est. Hujus illum opes, in rebus ejus incommodis, sublevârunt. Atque hoc cum ipse, tum omnes ejus amici necessariique cognôrunt.

Ancarii et Paceni pastoribus hujus villicos vim et manus attulisse. Cum quædam in collibus (ut solet) controversia pastorum esset orta, Aviti villici rem domini, et privatam possessionem, defenderunt. Cum esset expostulatio facta; causâ illis demonstratâ, sine judicio controversiâque discessum est.

P. Ælii testamento propinquus exhæredatus cum

esset, hæres hic alienior institutus est. P. Ælius Aviti merito fecit; neque hic in testamento faciendo interfuit: idque testamentum ab hujus inimico Oppianico est obsignatum. Florio legatum ex testamento inficiatum esse. Non est ita; sed cum HS XXX scripta essent, pro HS CCC, neque ei satis cautum videretur; voluit eum aliquid acceptum referre liberalitati suæ: primo deberi negavit; post sine controversiâ solvit. Cœlii cujusdam Samnitis uxorem post bellum ab hoc esse repetitam. Mulierem cum emisset de sectoribus, quo tempore primum liberam esse audivit, sine judicio reddidit Cœlio. Ennium esse quemdam, cujus bona teneat Avitus. Est hic Ennius egens quidam, calumniator, mercenarius Oppianici, qui permultos annos quievit; deinde aliquando cum servo Aviti furti egit; nuper ab ipso Avito petere cœpit. Hic illo privato judicio, (mihi credite) nobis iisdem fortasse patronis, calumniam non effugiet. Atque etiam, ut nobis renuntiatur, hominem multorum hospitum, A. Binnium quemdam, cauponem, de viâ Latinâ, subornatis; qui sibi, a Cluentio servisque ejus, in tabernâ suâ manus allatas esse dicat. Quo de homine, nihil etiam nunc dicere nobis est necesse. Si invitaverit (id, quod solet), sic hominem accipiemus, ut moleste ferat, se de viâ decessisse. Habetis, judices, quæ, in totam vitam, de moribus A. Cluentii, quem illi invidiosum reum volunt esse, annos octo meditati accusatores collegerunt: quam levia, genere ipso! quam falsa, re! quam brevia, responsu!

LX. Cognoscite nunc id, quod ad vestrum jusjurandum pertinet, quod vestri judicii est, quod vobis oneris imposuit ea lex, quâ coacti huc convenistis, de criminibus veneni; ut omnes intelligant, quam paucis verbis hæc causa perorari potuerit, et quam multa a me dicta sint, quæ ad hujus voluntatem maxime, ad vestrum judicium minime, pertinerent.

Objectum est, C. Vibium Capacem ab hoc A. Clu-

entio veneno esse sublatum. Opportune adest homo summâ fide et omni virtute præditus, L. Plætorius, senator, qui illius Capacis hospes fuit et familiaris. Apud hunc ille Romæ habitavit; apud hunc ægrotavit; hujus domi est mortuus. At hæres est Cluentius. Intestatum dico esse mortuum, possessionemque ejus bonorum, prætoris edicto, huic, illius sororis filio, adolescenti pudentissimo, et in primis honesto, equiti Romani datam, Numerio Cluentio, quem videtis.

Alterum veneficii crimen, Oppianico huic adolescenti, cum ejus in nuptiis, more Larinatium, multitudo hominum pranderet, venenum Aviti consilio paratum: id cum daretur in mulso, Balbutium quemdam, ejus familiarem, intercepisse, bibisse, statimque esse mortuum. Hæc ego si sic agerem, tamquam mihi crimen esset diluendum, hæc pluribus verbis dicerem, quæ nunc paucis percurrit oratio mea.

Quid unquam Avitus in se admisit, ut hoc tantum ab eo facinus non abhorrere videatur? quid autem magnopere Oppianicum metuebat? cum ille verbum omnino in hac ipsâ causâ nullum facere potuerit; huic autem accusatores, matre vivâ, deesse non possent: quod jam intelligetis. An ut de causâ ejus periculi nihil decederet, ad causam novum crimen accederet? quod autem tempus veneni dandi illo die? in illâ frequentiâ? per quem porro datum? unde sumtum? quæ deinde interceptio poculi? cur non de integro autem datum? Multa sunt, quæ dici possunt: sed non committam, ut videar non dicendo voluisse dicere: res enim jam se ipsa defendat.

Nego, illum adolescentem, quem statim epoto poculo mortuum esse dixistis, omnino illo die esse mortuum. Magnum et impudens mendacium. Perspicite cætera. Dico, illum, cum ad illud prandium crudior venisset, et (ut ætas illa fert) sibi tamen non pepercisset; aliquot dies ægrotâsse, et ita esse mortuum. Quis huic rei testis est? idem, qui sui luctûs,

pater: pater, inquam, illius adolescentis; quem, propter animi dolorem, pertenuis suspicio potuisset ex illo loco testem in A. Cluentium constituere: is hunc suo testimonio sublevat: quod recita. Tu autem, nisi molestum est, paulisper exsurge, et perfer hunc dolorem commemorationis necessariæ; in quâ ego diutius non morabor, quoniam, quod fuit viri optimi, fecisti, uti ne cui innocenti mœror tuus calamitatem et falsum crimen afferret.

(*Testimonium Balbutii patris.*)

LXI. Unum etiam mihi reliquum ejusmodi crimen est, judices, ex quo illud perspicere possitis, quod a me initio orationis meæ dictum est; quidquid mali per hos annos A. Cluentius viderit, quidquid hoc tempore habeat sollicitudinis ac negotii, id omne a matre esse conflatum. Oppianicum veneno necatum esse, quod ei datum sit in pane per M. Asellium quemdam, familiarem illius; idque Aviti consilio factum esse, dicitis. In quo, primum illud quæro, quæ causa Avito fuerit, cur interficere Oppianicum vellet. Inimicitias enim inter ipsos fuisse confiteor: sed homines inimicos suos morte affici volunt, vel quod metuunt, vel quod oderunt. Quo tandem igitur Avitus metu adductus, tantum in se facinus suscipere conatus est? quid erat, quod jam Oppianicum, pœnâ affectum pro maleficiis, ejectum e civitate, quisquam timeret? Quid metuebat? ne oppugnaretur a perdito? an, ne accusaretur a condemnato? an, ne exsulis testimonio læderetur? Sin autem, quod oderat Avitus, idcirco illum vitâ frui noluit; adeone erat stultus, ut illam, quam tum ille vivebat, vitam esse arbitraretur, damnati, exsulis, deserti ab omnibus? quem, propter animi importunitatem, nemo recipere tecto, nemo adire, nemo alloqui, nemo respicere, vellet. Hujus igitur vitæ Avitus invidebat? Hunc si acerbe et penitus oderat, non eum quam diutissime vivere velle de-

bebat? Huic mortem maturabat inimicus, quod illi unum in malis perfugium erat calamitatis? Qui, si quid animi ac virtutis habuisset, (ut multi sæpe fortes viri in ejusmodi dolore) mortem sibi ipse conscîsset, huic quamobrem id vellet inimicus offerre, quod ipse sibi optare deberet? Nam nunc quidem quid tandem illi mali mors attulit? nisi forte ineptiis ac fabulis ducimur, ut existimemus, illum apud inferos impiorum supplicia perferre, ac plures illic offendisse inimicos, quam hîc reliquisse: a socrûs, ab uxorum, a fratris, a liberûm Pœnis actum esse præcipitem in sceleratorum sedem atque regionem. Quæ si falsa sunt (id, quod omnes intelligunt), quid ei tandem aliud mors eripuit, præter sensum doloris?

LXII. Age vero, venenum per quem datum? per M. Asellium. Quid huic cum Avito? nihil: atque adeo, quod ille Oppianico familiarissime est usus, potius etiam simultas. Eine igitur, quem sibi offensiorem, Oppianico familiarissimum sciebat esse, potissimum et suum scelus et illius periculum committebat? Cur deinde tu, qui pietate ad accusandum excitatus es, hunc Asellium esse inultum tamdiu sinis? Cur non Aviti exemplo usus es, ut, per illum qui attulisset venenum, de hoc præjudicaretur?

Jam vero illud quam non probabile, quam inusitatum, judices, quam novum, in pane datum venenum! Faciliusne potuit, quam in poculo? [latentius] potuit, abditum aliquâ in parte panis, quam si totum colliquefactum in potione esset? celerius potuit comestum, quam epotum, in venas atque in omnes partes corporis permanare? facilius fallere in pane [si esset animadversum], quam in poculo, cum ita confusum esset, ut secerni nullo modo posset?

At repentinâ morte periit. Quod si esset ita factum, tamen ea res, propter multorum ejusmodi mortem, satis firmam veneni suspicionem non haberet. Si esset suspiciosum, tamen ad alios potius, quam ad

Avitum, pertineret. Verum in eo ipso homines impudentissime mentiuntur. Id ut intelligatis, et mortem ejus, et quemadmodum, post mortem, in Avitum sit crimen a matre quæsitum, cognoscite.

Cum vagus et exsul erraret, atque undique exclusus Oppianicus in Falernum se ad C. Quintilium contulisset, ibi primum in morbum incidit, ac satis vehementer diuque ægrotavit. Cum esset unâ Sassia, et Statio Albio quodam, colono, homine valente, qui simul esse solebat, familiarius uteretur, quam vir dissolutissimus, incolumi fortunâ, pati posset; et jus illud matrimonii castum atque legitimum, damnatione viri, sublatum arbitraretur; Nicostratus quidam, fidelis Oppianici servulus, percuriosus et minime mendax, multa dicitur renuntiare domino solitus esse. Interea Oppianicus cum jam convalesceret, neque in Falerno improbitatem coloni diutius ferre posset, et huc ad Urbem profectus esset, (solebat enim, extra portam, aliquid habere conducti) cecidisse ex equo dicitur, et, homo infirmâ valetudine, latus offendisse vehementer, et, posteaquam ad Urbem cum febri venerit, paucis diebus esse mortuus. Mortis ratio, judices, ejusmodi est, ut aut nihil habeat suspicionis, aut, si quid habet, id intra parietes in domestico scelere versetur.

LXIII. Post mortem ejus, Sassia statim moliri, nefaria mulier, cœpit insidias filio: quæstionem habere de viri morte constituit. Emit de A. Rupilio, quo erat usus Oppianicus medico, Stratonem quemdam, quasi ut idem faceret, quod Avitus in emendo Diogene fecerat. De hoc Stratone, et de assecla quodam servo suo, quæsituram esse dixit. Præterea servum illum Nicostratum, quem nimium loquacem fuisse ac nimium domino fidelem arbitrabatur, ab hoc adolescente Oppianico in quæstionem postulavit. Hic cum esset illo tempore puer, et illa quæstio de patris sui morte constitui diceretur; etsi illum servum et sibi benevolum esse, et patri fuisse, arbitra-

batur; nihil tamen est ausus recusare. Advocantur amici et hospites Oppianici, et ipsius mulieris multi, homines honesti, atque omnibus rebus ornati: tormentis omnibus vehementissimis quæritur. Cum essent animi servorum et spe et metu tentati, ut aliquid in quæstione dicerent; tamen (ut arbitror) auctoritate advocatorum et vi tormentorum adducti, in veritate manserunt, neque se quidquam scire dixerunt.

Quæstio illo die, de amicorum sententiâ, dimissa est. Satis longo intervallo post iterum advocantur. Habetur de integro quæstio: nulla vis tormentorum acerrimorum prætermittitur: aversari advocati, et jam vix ferre posse: furere crudelis atque importuna mulier, sibi nequâquam, ut sperâsset, ea, quæ cogitâsset, procedere. Cum jam tortor, atque essent tormenta ipsa defessa, neque tamen illa finem facere vellet; quidam ex advocatis, homo et honoribus populi ornatus, et summâ virtute præditus, intelligere se dixit, non id agi, ut verum inveniretur, sed ut aliquid falsi dicere cogerentur. Hoc postquam cæteri comprobârunt, ex omnium sententiâ constitutum est, satis videri esse quæsitum.

Redditur Oppianico Nicostratus: Larinum ipsa proficiscitur cum suis, mœrens, quod jam certe incolumem filium fore putabat, ad quem non modo verum crimen, sed ne ficta quidem suspicio, perveniret: et cui non modo aperta inimicorum oppugnatio, sed ne occultæ quidem matris insidiæ nocere potuissent. Larinum postquam venit; quæ a Stratone illo venenum antea viro suo datum, sibi persuasum esse simulâsset, instructam ei continuo et ornatam, Larini, medicinæ exercendæ causâ, tabernam dedit.

LXIV. Unum, alterum, tertium annum Sassia quiescebat; ut velle atque optare aliquid calamitatis filio potius, quam id struere et moliri, videretur. Tum interim, Hortensio, Metello, consulibus, ut hunc Oppianicum, aliud agentem, ac nihil ejus-

modi cogitantem, ad hanc accusationem detraheret, invito despondit ei filiam suam (illam, quam ex genero susceperat), ut eum, nuptiis alligatum simul, et testamenti spe devinctum, posset habere in potestate. Hoc ipso fere tempore, Strato ille medicus domi furtum fecit, et cædem, ejusmodi. Cum esset in ædibus armarium, in quo sciret esse nummorum aliquantum et auri; noctu duos conservos dormientes occidit, in piscinamque dejecit: ipse armarii fundum exsecuit; et HS * * et auri quinque pondo, abstulit, uno ex servis, puero non grandi, conscio.

Furto postridie cognito, omnis suspicio in eos servos, qui non comparebant, commovebatur. Cum exsectio illa fundi in armario animadverteretur, quærebant homines, quonam modo fieri potuisset. Quidam ex amicis Sassiæ recordatus est, se nuper in auctione quâdam vidisse in rebus minutis aduncam, ex omni parte dentatam, et tortuosam, venire serrulam, quâ illud potuisse ita circumsecari videretur. Ne multa: perquiritur a coactoribus: invenitur ea serrula ad Stratonem pervenisse. Hoc initio suspicionis orto, et aperte insimulato Stratone, puer ille conscius pertimuit: rem omnem dominæ indicavit: homines in piscinâ inventi sunt: Strato in vincula conjectus est: atque etiam, in tabernâ ejus, nummi, nequâquam omnes, reperiuntur.

Constituitur quæstio de furto: nam quid quisquam suspicari aliud potest? An hoc dicitis? armario expilato, pecuniâ ablatâ, non omni recuperatâ, occisis hominibus, institutam esse quæstionem de morte Oppianici? Cui probatis? quid est, quod minus verisimile proferre potuistis? Deinde, ut omittam cætera, triennio post mortem Oppianici, de ejus morte quærebatur? Atque etiam incensa odio pristino, Nicostratum eumdem illum tum sine causâ in quæstionem postulavit. Oppianicus primo recusavit. Posteaquam illa, abducturam se filiam, mutaturam

esse testamentum, minaretur; mulieri crudelissimæ servum fidelissimum non in quæstionem tulit, sed plane ad supplicium dedit.

LXV. Post triennium igitur agitata denique quæstio de viri morte habebatur: et de quibus servis habebatur? Nova, credo, res objecta, novi quidam homines in suspicionem vocati sunt. De Stratone, et de Nicostrato. Quid? Romæ quæsitum de istis hominibus non erat? Itane tandem? mulier, jam non morbo, sed scelere furiosa, cum quæstionem habuisset Romæ, cum de T. Annii, L. Rutilii, P. Saturii, et cæterorum honestissimorum virorum, sententiâ constitutum esset, satis quæsitum videri; eâdem de re triennio post, iisdem de hominibus, nullo adhibito, non dicam viro (ne colonum forte abfuisse dicatis), sed bono viro, in filii caput quæstionem habere conata est.

An hoc dicitis, (mihi enim venit in mentem, quid dici posset, tametsi adhuc non esset dictum) cum haberetur de furto quæstio, Stratonem aliquid de veneno esse confessum? Hoc uno modo, judices, sæpe multorum improbitate depressa veritas emergit, et innocentiæ defensio interclusa respirat; quod aut ii, qui ad fraudem callidi sunt, non tantum audent, quantum excogitant; aut illi, quorum eminet audacia, atque projecta est, a consiliis malitiæ deseruntur. Quod si aut confidens astutia, aut callida esset audacia, vix ullo obsisti modò posset. Utrum furtum factum non est? at nihil clarius Larini fuit. An ad Stratonem suspicio non pertinuit? at is et ex serrulâ insimulatus, et a puero consico est indicatus. An id actum non est in quærendo?

Quæ fuit alia igitur causa quærendi? An, (id, quod dicendum vobis est, et quod tum Sassia dictitabat) cum de furto quæreretur, tum Strato iisdem in tormentis dixit de veneno. En hoc illud est, quod ante dixi: mulier abundat audaciâ; consilio

et ratione deficitur. Nam tabellæ quæstionis plures proferuntur, quæ recitatæ vobisque editæ sunt, illæ ipsæ, quas tum non obsignatas esse dixi: in quibus tabellis de furto litera nulla invenitur. Non venit in mentem, primam orationem Stratonis conscribere de furto, post aliquid adjungere dictum de veneno, quod non percontatione quæsitum, sed dolore expressum, videretur.

Quæstio de furto est; veneni jam suspicione, superiore quæstione, sublatâ; quod ipsum hæc eadem mulier indicârat; quæ, ut Romæ de amicorum sententiâ statuerat satis esse quæsitum, postea per triennium maxime ex omnibus servis Stratonem illum dilexerat, in honore habuerat, commodis omnibus affecerat. Cum igitur de furto quæreretur, et eo furto, quod ille sine controversiâ fecerat; tum ille de eo, quod quærebatur, verbum nullum fecit? de veneno statim dixit? de furto, si non eo loco, quo debuit, ne in extremâ quidem, aut mediâ, aut in aliquâ denique parte quæstionis, verbum fecit ullum?

LXVI. Jam videtis, illam nefariam mulierem, judices, eâdem manu, quâ, si detur potestas, interficere filium cupiat, hanc fictam quæstionem conscripsisse. Atque istam ipsam quæstionem, dicite, quis obsignavit? Unum aliquem nominate. Neminem reperietis, nisi forte ejusmodi hominem, quem ego proferri malim, quam neminem nominari. Quid ais, T. Atti? tu periculum capitis, tu indicium sceleris, tu fortunas alterius, literis conscriptas, in judicium afferes; neque earum auctoritatem literarum, neque obsignatorem, neque testem ullum, nominabis? et, quam tu pestem innocentissimo filio ex matris sinu depromseris, hanc hi tales viri comprobabunt? Esto: in tabellis nihil est auctoritatis: quid? ipsa quæstio, judicibus; quid? amicis, hospitibusque Oppianici, quos adhibuerat antea; quid? huic tandem ipsi tempori, cur non reservata est? Quid istis hominibus factum est, Stratone et Nicostrato?

Quæro abs te, Oppianice, servo tuo Nicostrato quid factum esse dicas: quem tu, cum hunc brevi tempore accusaturus esses, Romam deducere, dare potestatem indicandi, incolumem denique servare quæstioni, servare his judicibus, servare huic tempori, debuisti. Nam Stratonem quidem, judices, in crucem actum esse exsectâ scitote linguâ: quod nemo est Larinatium qui nesciat. Timuit mulier amens non suam conscientiam, non odium municipum, non famam omnium: sed, quasi non omnes ejus sceleris testes essent futuri, sic metuit, ne condemnaretur extremâ servuli voce morientis.

Quod hoc portentum, Dii immortales? quod tantum monstrum in ullis locis? quod tam infestum scelus et immane, aut unde natum esse dicamus? Jam enim videtis profecto, judices, non sine necessariis me ac maximis causis, principio orationis meæ de matre dixisse. Nihil est enim mali, nihil sceleris, quod illa non ab initio filio voluerit, optaverit, cogitaverit, effecerit. Mitto illam primam libidinis injuriam: mitto nefarias generi nuptias: mitto cupiditate matris expulsam ex matrimonio filiam: quæ nondum ad hujusce vitæ periculum, sed ad commune familiæ dedecus, pertinebant. Nihil de alteris Oppianici nuptiis queror; quarum illa cum obsides filios ab eo mortuos accepisset, tum denique in familiæ luctum, atque in privignorum funus, nupsit. Prætereo, quod Aurium Melinum, cujus illa quondam socrus, paulo ante uxor fuisset, cum Oppianici esse operâ proscriptum occisumque cognosceret, eam sibi domum sedemque conjugii delegit, in quâ quotidie superioris viri mortis indicia, et spolia fortunarum, videret.

Illud primum queror, de illo scelere, quod nunc denique patefactum est, Fabriciani veneni: quod, jam tum recens, suspiciosum cæteris, huic incredibile, nunc vero apertum jam omnibus ac manifestum videtur. Non est profecto de illo veneno celata ma-

ter: nihil est ab Oppianico, sine consilio mulieris, cogitatum: quod nisi esset; certe postea, deprehensâ re, non illa ut ab improbo viro discessisset, sed ut a crudelissimo hoste fugisset; domumque illam, in perpetuum, scelere omni affluentem, reliquisset. Non modo id non fecit, sed ab illo tempore nullum locum prætermisit, in quo non instrueret insidias aliquas, ac dies omnes ac noctes totâ mente mater de pernicie filii cogitaret: quæ primum, ut istum confirmaret Oppianicum accusatorem filio suo, donis, muneribus, collocatione filiæ, spe hæreditatis, obstrinxit.

LXVII. Itaque apud cæteros, novis inter propinquos susceptis inimicitiis, sæpe fieri divortia atque affinitatum discidia videmus: hæc mulier satis firmum accusatorem filio suo fore neminem putavit, nisi qui in matrimonium sororem ejus ante duxisset. Cæteri, novis affinitatibus adducti, veteres inimicitias sæpe deponunt: illa sibi, ad confirmandas inimicitias, affinitatis conjunctionem pignori fore putavit. Neque in eo solum diligens fuit, ut accusatorem filio suo compararet; sed etiam cogitavit, quibus eum rebus armaret. Hinc enim illæ sollicitationes servorum et minis et promissis; hinc illæ infinitæ crudelissimæque de morte Oppianici quæstiones, quibus finem aliquando non muliebris modus, sed amicorum auctoritas, fecit. Ab eodem sclere illæ, triennio post habitæ Larini, quæstiones; ejusdem amentiæ falsæ conscriptiones quæstionum; ex eodem furore etiam illa conscelerata exsectio linguæ: totius denique hujus ab illâ est et inventa et adornata comparatio criminis.

Atque his rebus cum instructum accusatorem filio suo Romam ipsa misisset; paulisper, conquirendorum et conducendorum testium causâ, Larini est commorata: postea autem, cum appropinquare hujus judicium ei nuntiatum est, confestim huc advola-

vit, ne aut accusatoribus diligentia, aut pecunia testibus, deesset; aut ne forte mater hoc sibi optatissimum spectaculum hujus sordium atque luctûs, et tanti squaloris, amitteret.

LXVIII. Jam vero quod iter Romam ejus mulieris fuisse existimatis? quod ego, propter vicinitatem Aquinatium et Venafranorum, ex multis audivi et comperi: quos concursus in his oppidis? quantos et virorum et mulierum gemitus esse factos? mulierem quamdam Larino, atque illam usque a Mari Supero, Romam proficisci, cum magno comitatu et pecuniâ, quo facilius circumvenire judicio capitis, atque opprimere, filium possit. Nemo erat illorum, pæne dicam, quin expiandum illum locum esse arbitraretur, quâcumque illa iter fecisset; nemo, quin terram ipsam violari, quæ mater est omnium, vestigiis consceleratæ matris putaret. Itaque nullo in oppido consistendi potestas ei fuit: nemo ex tot hospitibus inventus est, qui non contagionem adspectûs fugeret. Nocti se potius ac solitudini, quam ulli aut urbi aut hospiti, committebat.

Nunc vero quid agat, quid moliatur, quid denique quotidie cogitet, quem ignorare nostrûm putat? quos appellârit, quibus pecuniam promiserit, quorum fidem pretio labefactare conata sit, tenemus. Quin etiam nocturna sacrificia, quæ putat occultiora esse, sceleratasque ejus preces, et nefaria vota, cognovimus; quibus illa etiam Deos immortales de suo scelere testatur, neque intelligit, pietate, et religione, et justis precibus, Deorum mentes, non contaminatâ superstitione, neque ad scelus perficiendum cæsis hostiis, posse placari. Cujus ego furorem atque crudelitatem Deos immortales a suis aris atque templis adspernatos esse confido.

LXIX. Vos, judices, quos huic A. Cluentio quosdam alios Deos ad omne vitæ tempus fortuna esse voluit, hujus importunitatem matris a filii capite

depellite. Multi sæpe, in judicando, peccata liberûm parentûm misericordiæ concesserunt: vos, ne hujus honestissime actam vitam matris crudelitati condonetis, rogamus; præsertim cum ex alterâ parte totum municipium videre possitis. Omnes scitote, judices, (incredibile dictu est; sed a me verissime dicitur) omnes Larinates, qui valuerunt, venisse Romam, ut hunc studio frequentiâque suâ, quantum possent, in tanto ejus periculo sublevarent: pueris illud, hoc tempore, et mulieribus oppidum scitote esse traditum, idque in præsentia, in communi Italiæ pace, domesticis copiis esse tutum: quos tamen ipsos æque, et eos quos præsentes videtis, hujus exspectatio judicii dies noctesque sollicitat.

Non illi vos de unius municipis fortunis arbitrantur, sed de totius municipii statu, dignitate, commodisque omnibus, sententias esse laturos. Summa est enim, judices, hominis in communem municipii rem diligentia, in singulos municipes benignitas, in omnes homines justitia et fides. Præterea nobilitatem illam inter suos, locumque a majoribus traditum, sic tuetur, ut majorum gravitatem, constantiam, gratiam, liberalitatem, assequatur. Itaque iis eum verbis publice laudant, ut non solum testimonium suum judiciumque significent, verum etiam curam animi ac dolorem, Quæ dum laudatio recitatur, vos, quæsó, qui eam detulistis, assurgite.

(*Laudatio Cluentii, ex decurionum Larinatium decreto.*)

Ex lacrymis horum, judices, existimare potestis, omnes hæc decuriones decrevisse lacrymantes. Age vero, vicinorum quantum studium, quam incredibilis benevolentia, quanta cura est! Non illi in libellis laudationum decreta miserunt, sed homines honestissimos, quos nôssemus omnes, huc frequentes adesse, et hunc præsentes laudare, voluerunt. Adsunt Ferentani, homines nobilissimi, Marrucini item

pari dignitate: Theano Apulo, atque Luceriâ, equites Romanos, honestissimos homines, laudatores videtis: Boviano, totoque ex Samnio, cum laudationes honestissimæ missæ sunt, tum homines amplissimi nobilissimique venerunt. Jam qui in agro Larinati prædia, qui negotia, qui res pecuarias habent, honesti homines, et summo splendore præditi, difficile dictu est, quam sint solliciti, quam laborent. Non multi mihi ab uno sic diligi videntur, ut hic ab his universis.

LXX. Quam non abesse ab hujus judicio L. Volusienum, summo splendore hominem ac virtute præditum, vellem! quam vellem præsentem posse P. Helvidium Rufum, equitem Romanum, omnium ornatissimum, nominare; qui, cum, hujus causâ, dies noctesque vigilaret, et cum me hanc causam doceret; in morbum gravem periculosumque incidit: in quo tamen non minus de capite hujus, quam de suâ vitâ, laborat. Cn. Tudicii senatoris, viri optimi et honestissimi, par studium et testimonio et laudatione cognoscetis. Eâdem spe, sed majore verecundiâ, de te, P. Volumni, quoniam judex es in A. Cluentium, dicimus. Et, ne longum sit, omnium vicinorum summam esse in hunc benevolentiam confirmamus.

Horum omnium studium, curam, diligentiam, meumque unâ laborem, (qui totam hanc causam, vetere instituto, solus peroravi) vestramque simul, judices, æquitatem et mansuetudinem, una mater oppugnat. At quæ mater? quam cæcam crudelitate et scelere ferri videtis; cujus cupiditatem nulla unquam turpitudo retardavit; quæ vitiis animi in deterrimas partes jura hominum convertit omnia; cujus ea stultitia est, ut eam nemo hominem; ea vis, ut nemo feminam; ea crudelitas, ut nemo matrem, appellare possit. Atque etiam nomina necessitudinum, non solum naturæ nomen et jura, mutavit; uxor generi, noverca filii, filiæ pellex; eo jam

denique adducta est, ut sibi, præter formam, nihil ad similitudinem hominis reservârit. Quare, judices, si scelus odistis, prohibete aditum matris a filii sanguine: date parenti hunc incredibilem dolorem ex salute, ex victoriâ liberûm: patimini, matrem, ne orbata filio lætetur, victam potius vestrâ æquitate discedere. Sin autem (id, quod vestra natura postulat) pudorem, bonitatem, virtutemque diligitis; levate hunc aliquando supplicem vestrum, judices, tot annos in falsâ invidiâ periculisque versatum; qui nunc, primum post illam flammam, aliorum [facto] et cupiditate excitatam, spe vestræ æquitatis erigere animum, et paulum respirare a metu, cœpit: cui posita sunt in vobis omnia; quem servatum esse plurimi cupiunt, servare soli vos potestis. Orat vos Avitus, judices, et flens obsecrat, ne se invidiæ, quæ in judiciis valere non debet; ne matri, cujus vota et preces a vestris mentibus repudiare debetis; ne Oppianico, homini nefario, condemnato jam et mortuo, condonetis.

LXXI. Quod si qua calamitas hunc in hoc judicio afflixerit innocentem; næ iste miser, judices, si (id, quod difficile factu est) in vitâ remanebit, sæpe et multum queretur, deprehensum esse illud quondam Fabricianum venenum: quod si tum indicatum non esset, non huic ærumnosissimo venenum illud fuisset, sed multorum medicamentum laborum: postremo etiam fortassis mater, exsequias illius funeris prosecuta, mortem se filii lugere simulâsset. Nunc vero quid erit profectum, nisi ut hujus ex mediis mortis insidiis vita ad luctum reservata, mors sepulcro patris privata, esse videatur? Satis diu fuit in miseriis, judices: satis multos annos ex invidiâ laboravit. Nemo huic tam iniquus, præter parentem, fuit, cujus animum non jam expletum esse putemus. Vos, qui æqui estis omnibus, qui, ut quisque crudelissime oppugnatur, eum lenissime sublevatis, conservate A. Cluentium: restituite incolumem muni-

cipio: amicis, vicinis, hospitibus, quorum studia videtis, reddite: vobis in perpetuum liberisque vestris obstringite. Vestrum est hoc, judices, vestræ clementiæ: recte hoc repetitur a vobis, ut virum optimum atque innocentissimum, plurimisque mortalibus carum atque jucundissimum, his aliquando calamitatibus liberetis; ut omnes intelligant, in concionibus esse invidiæ locum, in judiciis veritati.

ORATIO XV.

DE LEGE AGRARIÂ,

CONTRA P. SERVILIUM RULLUM.

In Senatu.

ARGUMENTUM.

P. RULLUS, Trib. pl. cum tribunatum inîsset ante Cal. Jan. legem tulit agrariam. Ejus hæc fere sententia fuit, ut decemviri, a XVII tribubus creati, et lege curiatâ summâque potestate ornati, agros omnes, qui extra Italiam, L. Sullâ et Q. Pompeio consulibus aut postea, publici facti essent, venderent; in Africâ tamen exceptis iis, de quibus fœdere cautum esset, quos Hiempsal, Mauritaniæ rex, a Cn. Pompeio traditos, possidebat; in Italiâ vero et silvas et possessiones omnes publicas, exceptis agris Campano et Stellate, quos non vendi, sed dividi quinque millibus colonorum, lex jubebat; et ut iidem omnibus agris publicis vectigal imponerent, excepto Recentorico Siciliensi: et ut, qui agri privati essent, eos publicare, qui publici, liberare possent: quodque ad quemque eorum qui exercitum habuissent, et bella gessissent, ex prædâ, manubiis, auro *coronario*, pervenisset, perventurumve esset, *quod neque consumtum* in monimento, neque in

ærarium relatum esset, id omnes, uno excepto Pompeio, ad decemviros referrent: quæque ex iis rebus omnibus redacta pecunia esset, eâ decemviri agros in Italiâ emerent, qui plebi Rom. dividerentur. Hanc Cicero legem in senatu, inito consulatu, ipsis Cal. Januariis, præsente Rullo, dissuasit primâ oratione, cujus primæ partes interiêre. Sed, cum Rullus, quamquam perspexerat senatûs voluntatem, tamen non abjiceret legis ferendæ consilium; ad alteram orationem eodem die habendam, comitante senatu, in concionem populi adscendit, quâ, gratiis primum, pro more, actis, sensim accessit ad ipsam legem oppugnandam; eamque populo, ærario, reipublicæ universæ, perniciosam minimeque popularem esse ostendit. In quo cum non obscure videretur populi animos commovisse, eique, quod voluerat, persuasisse; Rullus, coram contendere cum consule non ausus, absentem paulo post apud populum criminatus est, quasi, gratum facturus Sullanorum agrorum possessoribus, legem atque adeo commoda plebis oppugnâsset. Quod cum Cicero audîsset, advocatâ concione, tertiam orationem habuit, quâ, quæ in ipsum conjecta a Rullo erant, diluit, et ostendit, se nemini nisi reipublicæ, Rullum autem socero suo Valgio, consultum cupere: Rullum vero Sullanos agros non modo nemini adimere, sed eorum possessionem potius confirmare. Ita confirmatis populi animis, cum etiam ostendisset L. Cæcilius Trib. plebis se intercessurum, si Rullus legem ferre conaretur, consilium ferendæ legis Rullus abjecit.

DE LEGE AGRARIÂ I.

Desunt permulta.

I. * * * Quæ res aperte petebatur, ea nunc occulte cuniculis oppugnatur. Dicent enim decemviri (id, quod et dicitur a multis, et sæpe dictum est), post eosdem consules, regis Alexandri testamento, regnum illud populi Romani esse factum. Dabitis igitur Alexandriam clam petentibus iis, quibus apertissime pugnantibus restitistis? Hæc, per Deos immortales! utrum esse vobis consilia siccorum, an vinolentorum somnia, et utrum cogitata sapientûm, an optata furiosorum, videntur?

Videte nunc, proximo capite, ut impurus helluo turbet rempublicam; ut a majoribus nostris possessiones relictas disperdat et dissipet; ut sit non minus in populi Romani patrimonio nepos, quam in suo. Proscribit in suâ lege vectigalia, quæ decemviri vendant; hoc est, proscribit auctionem publicorum bonorum. Agros emi vult, qui dividantur: quærit pecuniam. Videlicet excogitabit aliquid, atque afferet. Nam superioribus capitibus dignitas populi Romani violabatur: nomen imperii in commune odium orbis terræ vocabatur: urbes pacatæ, agri sociorum, regum status, decemviris donabantur: nunc præsens certa pecunia numerata quæritur. Exspecto, quid tribunus plebis vigilans et acutus excogitet. Veneat, inquit, silva Scantia. Utrum tandem hanc silvam in relictis possessionibus, an in censorum pascuis, invenisti? Si quid est, quod indagâris, in-

veneris, ex tenebris erueris, quamquam iniquum est, consume sane, quoniam commodum est, quoniam quidem tu attulisti. Silvam vero tu Scantiam vendas, nobis consulibus, atque hoc senatu? tu ullum vectigal attingas? tu populi Romani subsidia belli, tu ornamenta pacis, eripias? Tum vero hoc me inertiorem consulem judicabo, quam illos fortissimos viros, qui apud majores nostros fuerunt; quod, quæ vectigalia, illis consulibus, populo Romano parta sunt, ea, me consule, ne retineri quidem potuisse judicabuntur.

II. Vendit Italiæ possessiones ex ordine omnes. Sane est in eo diligens: nullam enim prætermittit. Persequitur in tabulis censoriis totam Siciliam: nullum ædificium, nullos agros relinquit. Audîstis auctionem populi Romani proscriptam a tribuno plebis, constitutam in mensem Januarium: et, credo, non dubitatis, quin idcirco hæc, ærarii causâ, non vendiderint ii qui armis et virtute pepererunt, ut esset, quod nos, largitionis causâ, venderemus.

Videte nunc, quoad fecerit iter, apertius quam antea. Nam superiore parte legis quemadmodum Pompeium oppugnarent, a me indicati sunt: nunc jam se ipsi indicabunt. Jubent venire agros Attalensium atque Olympenorum. Hos populo Romano Servilii, fortissimi viri, victoria adjunxit: deinde agros in Macedoniâ regios, qui partim T. Flaminini, partim L. Pauli, qui Persen vicit, virtute parti sunt: deinde agrum optimum et fructuosissimum Corinthium, qui L. Mummii imperio ac felicitate ad vectigalia populi Romani adjunctus est: post autem agros in Hispaniâ apud Carthaginem novam, duorum Scipionum eximiâ virtute possessos: tum vero ipsam veterem Carthaginem vendunt, quam P. Africanus, nudatam tectis ac mœnibus, sive ad notandam Carthaginiensium calamitatem, sive ad testificandam nostram victoriam, sive ad oblatam aliquam religio-

nem, ad æternam hominum memoriam consecravit. His insignibus atque infulis imperii venditis, quibus ornatam vobis majores vestri rempublicam tradiderunt, jubent eos agros venire, quos rex Mithridates in Paphlagoniâ, Ponto, Cappadociâque possederit. Num obscure videntur, prope hastâ præconis, insectari Cn. Pompeii exercitum, qui venire jubeant eos ipsos agros, in quibus ille etiam nunc bellum gerat atque versetur?

III. Hoc vero cujusmodi est, quod ejus auctionis, quam constituunt, locum sibi nullum definiunt? nam decemviris, quibus in locis ipsis videatur, vendendi potestas lege permittitur. Censoribus vectigalia locare, nisi in conspectu populi Romani, non licet: his vendere vel in ultimis terris licebit? At hoc etiam nequissimi homines, consumtis patrimoniis, faciunt, ut in atriis auctionariis potius, quam in triviis aut in compitis, auctionentur. Hic permittit suâ lege decemviris, ut, in quibus commodum sit tenebris, ut in quâ velint solitudine, bona populi Romani possint divendere.

Jam illa, omnibus in provinciis, regnis, liberis populis, quam acerba, quam formidolosa, quam quæstuosa concursatio decemviralis futura sit, non videtis? Hæreditatum obeundarum causâ, quibus vos legationes dedistis, qui et privati, et privatum ad negotium exierunt, non maximis opibus, neque summâ auctoritate præditi, tamen auditis profecto, quam graves eorum adventus sociis vestris esse soleant. Quamobrem quid putatis impendere hac lege omnibus gentibus terroris et mali, cum mittantur in orbem terrarum decemviri summo cum imperio, summâ cum avaritiâ, infinitâque omnium rerum cupiditate? quorum cum adventus graves, cum fasces formidolosi, tum vero judicium ac potestas erit non ferenda. Licebit enim, quod videbitur, *publicum* judicare; quod judicârint, vendere. *Etiam illud, quod* homines sancti non facient, ut pe-

cuniam accipiant, ne vendant; tamen id iis ipsum per legem licebit. Hinc vos quas spoliationes, quas pactiones, quam denique in omnibus locis nundinationem juris ac fortunarum, fore putatis? Etenim, quod superiore parte legis præfinitum fuit, Sullâ et Pompeio consulibus, id rursus liberum infinitumque fecerunt.

IV. Jubet eosdem decemviros omnibus agris publicis pergrande vectigal imponere, ut iidem possint et liberare agros, quos commodum sit, et, quos ipsis libeat, publicare: quo in judicio perspici non potest, utrum severitas acerbior, an benignitas quæstuosior, sit futura.

Sunt tamen in totâ lege exceptiones duæ, non tam iniquæ, quam suspiciosæ. Excipit, in vectigali imponendo, agrum Recentoricum Siciliensem; in vendendis agris, eos agros, de quibus cautum sit fœdere. Hi sunt in Africâ, qui ab Hiempsale possidentur. Hîc quæro, si Hiempsali satis est cautum fœdere, et Recentoricus ager privatus est; quid attinuerit excipi? Sin et fœdus illud habet aliquam dubitationem, et ager Recentoricus dicitur nonnunquam esse publicus; quem putet existimaturum, duas causas in orbe terrarum repertas, quibus gratis parceret? Nunc quisquam tam abstrusus usquam nummus videtur, quem non architecti hujusce legis olfecerint? Provincias, civitates liberas, socios, amicos, reges denique exhauriunt: admovent manus vectigalibus populi Romani. Non est satis.

Audite, audite vos, qui, amplissimo populi senatûsque judicio, exercitus habuistis, et bella gessistis. "Quod ad quemque pervenit, pervenerit, ex prædâ, ex manubiis, ex auro coronario, quod neque consumtum in monimento, neque in ærarium relatum sit, id ad decemviros referri" jubet. Hoc capite multa sperant: in omnes imperatores hæredesque eorum quæstionem suo judicio comparant; sed maximam pecu-

niam se a Fausto ablaturos arbitrantur. Quam causam suscipere jurati judices noluerunt, hanc isti decemviri suscepêre. Idcirco a judicibus fortasse prætermissam esse arbitrantur, quod sit ipsis reservata.

Deinde etiam in reliquum tempus diligentissime sancit, ut, quod quisque imperator habeat pecuniæ, protinus ad decemviros deferat. Hîc tamen excipit Pompeium; simillime, ut mihi videtur, atque in illâ lege, quâ peregrini Româ ejiciuntur, Glaucippus excipitur: non enim, hac exceptione, unus afficitur beneficio, sed unus privatur injuriâ. Sed, cui manubias remittit, hujus vectigalia invadit. Jubet enim pecuniam, si qua, post nos consules, ex novis vectigalibus recipiatur, hac uti decemviros. Quasi vero non intelligamus, hæc eos vectigalia, quæ Cn. Pompeius adjunxerit, vendere cogitare.

V. Videtis jam, patres conscripti, omnibus rebus et modis constructam et coacervatam pecuniam decemviralem. Minuetur hujus pecuniæ invidia: consumetur enim in agrorum emtionibus. Optime. Quis ergo emet agros istos? iidem decemviri: tu, Rulle, (missos enim facio cæteros) emes, quos voles: vendes, quos voles: utrumque horum facies, quanti voles. Cavet enim vir optimus, ne emat ab invito: quasi vero non intelligamus, ab invito emere, injuriosum esse; ab non invito, quæstuosum. Quantum tibi agri vendet, ut alios omittam, socer tuus? et, si ego ejus æquitatem animi probe novi, vendet non invitus. Facient idem cæteri libenter, ut possessionis invidiam pecuniâ commutent; accipiant, quod cupiant; dent, quod retinere vix possint.

Nunc prospicite omnium rerum infinitam atque intolerandam licentiam. Pecunia coacta est ad agros emendos: ii porro ab invitis non ementur. Si consenserint possessores non vendere, quid futurum est? Referetur pecunia? non licet. Exigetur? vetat. Verum esto: nihil est, quod non emi possit, si tantum

des, quantum velit venditor. Spoliemus orbem terrarum, vendamus vectigalia, effundamus ærarium, ut, locupletatis aut invidiæ aut pestilentiæ possessoribus, agri tamen emantur.

Quid tum? quæ erit in istos agros deductio? quæ totius rei ratio atque descriptio? Deducentur, inquit, coloniæ. Quot? quorum hominum? in quæ loca? quis enim non videt, in coloniis esse hæc omnia consideranda? Tibi nos, Rulle, et istis tuis, harum omnium rerum machinatoribus, totam Italiam inermem tradituros existimâsti, quam præsidiis confirmaretis, coloniis occuparetis, omnibus vinclis devinctam et constrictam teneretis? Ubi enim cavetur, ne in Janiculo coloniam constituatis? ne urbem hanc urbe aliâ premere atque urgere possitis? Non faciemus, inquit. Primum nescio: deinde timeo: postremo non committam, ut vestro beneficio potius, quam nostro consilio, salvi esse possimus.

VI. Quod vero totam Italiam vestris colonis complere voluistis, id cujusmodi esset, neminemne nostrûm intellecturum existimavistis? Scriptum est enim: "Quæ in municipia, quasque in colonias, decemviri velint, deducant colonos, quos velint: et iis agros assignent, quibus in locis velint:" ut, cum totam Italiam militibus suis occupârint, vobis non modo dignitatis retinendæ, sed ne libertatis quidem recuperandæ, spes relinquatur. Atque hæc a me suspicionibus et conjecturâ coarguuntur.

Jam omnis omnium tolletur error: jam aperte ostendent, sibi nomen hujus reipublicæ, sedem urbis atque imperii, denique hoc templum Jovis Optimi Maximi, atque hanc arcem omnium gentium, displicere. Capuam deduci colonos volunt: illam urbem huic urbi rursus opponere, illuc opes suas deferre, et imperii nomen transferre, cogitant. Qui locus, propter ubertatem agrorum, abundantiamque rerum omnium, superbiam et crudelitatem genuisse dicitur;

ibi nostri coloni, delecti ad omne facinus, a decemviris collocabuntur. Et, credo, quâ in urbe homines, in veteri dignitate fortunâque nati, copiam rerum moderate ferre non potuerunt, in eâ isti vestri satellites modeste insolentiam suam continebunt.

Majores nostri Capuâ magistratus, senatum, consilium commune, omnia denique insignia reipublicæ, sustulerunt; neque aliud quidquam, nisi inane nomen Capuæ, reliquerunt; non crudelitate (quid enim illis fuit clementius? qui etiam externis hostibus victis sua sæpissime reddiderunt), sed consilio: quod videbant, si quod reipublicæ vestigium illis mœnibus contineretur, urbem ipsam imperio domicilium præbere posse. Vos hæc, nisi evertere rempublicam cuperetis, ac vobis novam dominationem comparare, credo, quam perniciosa essent, [non] videretis [?]

VII. Quid enim cavendum est in coloniis deducendis? si luxuries; Hannibalem ipsum Capua corrupit: si superbia; nata inibi esse ex Campanorum fastidio videtur: si præsidium; non præponitur huic urbi ista colonia, sed opponitur. At quemadmodum armatur? Dii immortales! nam, bello Punico, quidquid potuit Capua, potuit ipsa per sese: nunc omnes urbes, quæ circum Capuam sunt, a colonis per eosdem decemviros occupabuntur. Hanc enim ob causam, permittit ipsa lex, "in omnia, quæ velint, oppida, colonos ut decemviri deducant, quos velint." Atque his colonis agrum Campanum et Stellatem campum dividi jubet.

Non queror diminutionem vectigalium, non flagitium hujus jacturæ atque damni: prætermitto illa, quæ nemo est quin gravissime et verissime conqueri possit: nos caput patrimonii publici, pulcherrimam populi Romani possessionem, subsidium annonæ, horreum belli, sub signo claustrisque reipublicæ positum vectigal, servare non potuisse: eum denique nos agrum P. Rullo concessisse, qui ager ipse per

sese et Sullanæ dominationi et Gracchorum largitioni restitisset. Non dico, solum hoc in republicâ vestigium esse, quod, amissis aliis, remaneat; intermissum, non conquiescat; in pace niteat, in bello non obsolescat; militem sustentet, hostem non pertimescat. Prætermitto omnem hanc orationem, et concioni reservo: de periculo salutis ac libertatis loquor.

Quid enim existimatis integrum vobis in republicâ fore, aut in vestrâ libertate ac dignitate retinendâ, cum Rullus, atque ii quos multo magis quam Rullum timetis, cum omni egentium atque improborum manu, cum omnibus copiis, cum omni argento et auro, Capuam et urbes circa [Capuam] occupârint? His ego rebus, patres conscripti, resistam vehementer atque acriter; neque patiar homines ea, me consule, expromere, quæ contra rempublicam diu cogitârint.

Errâstis, Rulle, vehementer et tu et nonnulli collegæ tui, qui sperâstis, vos, contra consulem, veritate, non ostentatione popularem, posse, in evertendâ republicâ, populares existimari. Lacesso vos; in concionem voco; populo Romano disceptatore uti volo.

VIII. Etenim, ut circumspiciamus omnia, quæ populo grata atque jucunda sunt; nihil tam populare, quam pacem, quam concordiam, quam otium, reperiemus. Sollicitam mihi civitatem suspicione, suspensam metu, perturbatam vestris legibus et concionibus et seditionibus, tradidistis: spem improbis ostendistis: timorem bonis injecistis: fidem de foro, dignitatem de republicâ, sustulistis. Hoc motu atque hac perturbatione animorum atque rerum, cum populo Romano vox et auctoritas consulis repente in tantis tenebris illuxerit; cum ostenderit, nihil esse metuendum, nullum exercitum, nullam manum, nullas colonias, nullam venditionem vectigalium, nullum imperium novum, nullum regnum decemvirale, nullam alteram Romam, neque aliam sedem imperii, nobis consulibus, futuram, summamque tranquillita-

tem pacis atque otii; verendum, credo, nobis erit, ne vestra ista præclara lex agraria magis popularis esse videatur. Cum vero scelera consiliorum vestrorum, fraudemque legis, et insidias quæ ipsi populo Romano a popularibus tribunis plebis fiant, ostendero; pertimescam, credo, ne mihi non liceat contra vos in concione consistere; præsertim cum mihi deliberatum et constitutum sit, ita gerere consulatum, (quo uno modo geri graviter et libere potest) ut neque provinciam, neque honorem, neque ornamentum aliquod aut commodum, neque rem ullam, quæ a tribuno plebis impediri possit, appetiturus sim.

Dicit frequentissimo senatu consul, Calendis Januarii, sese, si status hic reipublicæ maneat, neque aliud negotium exstiterit, quod honeste subterfugere non possit, in provinciam non iturum. Sic me in hoc magistratu geram, [Patres conscripti,] ut possim tribunum plebis reipublicæ iratum coërcere, mihi iratum contemnere.

IX. Quamobrem, per Deos immortales! colligite vos, tribuni plebis; deserite eos, a quibus, nisi prospicitis, brevi tempore deseremini: conspirate nobiscum: consentite cum bonis: communem rempublicam communi studio atque amore defendite. Multa sunt occulta reipublicæ vulnera, multa nefariorum civium perniciosa consilia: nullum externum periculum est: non rex, non gens ulla, non natio pertimescenda est: inclusum malum, intestinum ac domesticum est. Huic pro se quisque nostrûm mederi, atque hoc omnes sanare, velle debemus. Erratis, si senatum probare ea, quæ dicuntur a me, putatis, populum autem esse in aliâ voluntate. Omnes, qui se incolumes volunt, sequentur auctoritatem consulis, soluti a cupiditatibus, liberi a delictis, cauti in periculis, non timidi in contentionibus. Quod si quis vestrûm spe ducitur, se posse turbulentâ ratione honori velificari suo; primum, me consule, id sperare desistat; deinde habeat me ipsum sibi documento,

(quem, equestri ortum loco, consulem videt) quæ vitæ via facillime viros bonos ad honorem dignitatemque perducat. Quod si vos vestrum mihi studium, patres conscripti, ad communem dignitatem defendendam profitemini, perficiam profecto (id, quod maxime respublica desiderat), ut hujus ordinis auctoritas, quæ apud majores nostros fuit, eadem nunc longo intervallo reipublicæ restituta esse videatur.

ORATIO XVI.

DE LEGE AGRARIÂ,

CONTRA P. SERVILIUM RULLUM.

Ad Populum.

I. EST hoc in more positum, Quirites, institutoque majorum, ut ii, qui beneficio vestro imagines familiæ suæ consecuti sunt, eam primam habeant concionem, quâ gratiam beneficii vestri cum suorum laude conjungant. Quâ in oratione nonnulli aliquando digni majorum loco reperiuntur: plerique autem hoc perficiunt, ut tantum majoribus eorum debitum esse videatur, unde etiam, quod posteris solveretur, redundaret. Mihi quidem apud vos de meis majoribus dicendi facultas non datur: non, quod non tales fuerint, quales nos, illorum sanguine creatos, disciplinisque institutos, videtis; sed quod laude populari, atque honoris vestri luce, caruerunt.

De me autem ipso, vereor, ne arrogantis sit, apud vos dicere; ingrati, tacere. Nam et, quibus studiis hanc dignitatem consecutus sim, memet ipsum commemorare, perquam grave est; et silere de tantis vestris beneficiis nullo modo possum. Quare adhibebitur a me certa ratio moderatioque dicendi, ut, quid a vobis acceperim, commemorem: quare dignus vestro

summo honore singularique judicio sim, ipse modice dicam, [si necesse erit;] vos eosdem existimaturos putem, qui judicavistis.

Me, perlongo intervallo prope memoriæ temporumque nostrorum, primum hominem novum, consulem fecistis; et eum locum, quem nobilitas præsidiis firmatum, atque omni ratione obvallatum tenebat, me duce, rescidistis, virtutique in posterum patere voluistis. Neque me tantummodo consulem (quod est ipsum per sese amplissimum), sed ita fecistis, quomodo pauci nobiles in hac civitate consules facti sunt, novus ante me nemo.

II. Nam profecto, si recordari volueritis de novis hominibus, reperietis, eos, qui sine repulsâ consules facti sint, diuturno labore, atque aliquâ occasione esse factos, cum multis annis post petîssent, quam prætores fuissent, aliquanto serius, quam per ætatem ac per leges liceret: qui autem anno suo petierint, sine repulsâ non esse factos: me esse unum ex omnibus novis hominibus, de quibus meminisse possimus, qui consulatum petierim, cum primum licitum sit; consul factus sim, cum primum petierim: ut vester honos ad mei temporis diem petitus, non ad alienæ petitionis occasionem interceptus, nec diuturnis precibus efflagitatus, sed dignitate impetratus, esse videatur.

Est illud amplissimum, quod paulo ante commemoravi, Quirites, quod hoc honore ex novis hominibus primum me, multis post annis, affecistis; quod primâ petitione; quod anno meo: sed tamen magnificentius atque ornatius esse illo nihil potest, quod meis comitiis non tabellam, vindicem tacitæ libertatis, sed vocem vivam præ vobis, indicem vestrarum erga me voluntatum ac studiorum, tulistis. Itaque me non extrema tribus suffragiorum, sed primi illi vestri concursus, neque singulæ voces præconum, sed unâ voce universus populus Romanus, consulem declaravit.

Hoc ego tam insigne, tam singulare vestrum beneficium, Quirites, cum ad animi mei fructum atque lætitiam duco esse permagnum, tum ad curam sollicitudinemque multo majus. Versantur enim, Quirites, in animo meo multæ et graves cogitationes, quæ mihi nullam partem neque diurnæ neque nocturnæ quietis impertiunt: primum, tuendi consulatûs; quæ cum omnibus est difficilis et magna ratio, tum vero mihi præter cæteros; cui, errato, nulla venia; recte facto, exigua laus, et ab invitis expressa, proponitur; non dubitanti fidele consilium, non laboranti certum subsidium, nobilitatis ostenditur.

III. Quod si solus in discrimen aliquod adducerer, ferrem, Quirites, animo æquiore: sed mihi videntur certi homines, si quâ in re me non modo consilio, verum etiam casu, lapsum esse arbitrabuntur, vos universos, qui me antetuleritis nobilitati, vituperaturi. Mihi autem, Quirites, omnia potius perpetienda esse duco, quam non ita gerendum consulatum, ut in omnibus meis factis atque consiliis vestrum de me factum consiliumque laudetur. Accedit etiam ille mihi summus labor ac difficillima ratio consulatûs gerendi, quod non eâdem, quâ superioribus consulibus, lege et conditione utendum esse decrevi; qui aditum hujus loci conspectumque vestrum partim magnopere fugerunt, partim non vehementer secuti sunt. Ego autem non solum hoc in loco dicam, ubi est id dictu facillimum; sed, in ipso senatu, (in quo esse locus huic voci non videbatur) popularem me futurum esse consulem, primâ meâ illâ oratione Calendis Januariis dixi. Neque enim ullo modo facere possum, ut, cum me intelligam, non hominum potentium studio, non excellentibus gratiis paucorum, sed universi populi Romani judicio, consulem ita factum, ut nobilissimis hominibus longe præponerer, non et in hoc magistratu et in omni vitâ sim popularis. Sed mihi ad hujusce verbi vim et interpretationem vehementer opus est vestrâ sapientiâ. Versatur enim mag-

nus error, propter insidiosas nonnullorum simulationes; qui, cum populi non solum commoda, verum etiam salutem, oppugnant et impediunt, oratione assequi volunt, ut populares esse videantur.

Ego, qualem Calendis Januarii acceperim rempublicam, Quirites, intelligo; plenam sollicitudinis, plenam timoris: in quâ, nihil erat mali, nihil adversi, quod non boni metuerent, improbi exspectarent. Omnia turbulenta consilia contra hunc reipublicæ statum, et contra vestrum otium, partim iniri, partim, nobis consulibus designatis, inita esse, dicebantur. Sublata erat de foro fides, non ictu aliquo novæ calamitatis, sed suspicione ac perturbatione judiciorum, infirmatione rerum judicatarum. Novæ dominationes, extraordinaria, non imperia, sed regna, quæri putabantur.

IV. Quæ cum ego non solum suspicarer, sed plane cernerem (neque enim obscure gerebantur), dixi in senatu, in hoc magistratu me popularem consulem futurum. Quid enim est tam populare, quam pax? quâ non modo ii, quibus natura sensum dedit, sed etiam tecta atque agri, mihi lætari videntur. Quid tam populare, quam libertas? quam non solum ab hominibus, verum etiam a bestiis, expeti, atque omnibus rebus anteponi, videtis. Quid tam populare, quam otium? quod ita jucundum est, ut et vos, et majores vestri, et fortissimus quisque vir, maximos labores suscipiendos putet, ut aliquando in otio possit esse, præsertim in imperio ac dignitate: qui idcirco etiam majoribus nostris præcipuam laudem gratiamque debemus, quod eorum labore est factum, ut impune in otio esse possemus. Quare, quî possum non esse popularis, cum videam hæc omnia, Quirites, pacem externam, libertatem propriam generis ac nominis vestri, otium domesticum, denique omnia, quæ vobis cara atque ampla sunt, in fidem, et quodam modo in patrocinium, mei consulatûs esse collata?

Neque enim, Quirites, illud vobis jucundum aut

populare debet videri, largitio aliqua promulgata, quæ verbis ostentari potest, re verâ fieri, nisi exhausto ærario, nullo pacto potest. Neque vero illa popularia sunt existimanda, judiciorum perturbationes, rerum judicatarum infirmationes, restitutio damnatorum: qui civitatum afflictarum, perditis jam rebus, extremi exitiorum solent esse exitus: neque si qui agros populo Romano pollicentur, si aliud quiddam obscure moliuntur, aliud spe ac specie simulationis ostentant, populares existimandi sunt.

V. Nam vere dicam, Quirites, genus ipsum legis agrariæ vituperare non possum. Venit enim mihi in mentem, duos clarissimos, ingeniosissimos, amantissimos plebis Romanæ viros, Ti. et C. Gracchos, plebem in agris publicis constituisse, qui agri a privatis antea possidebantur. Non sum autem ego is consul, qui, ut plerique, nefas esse arbitrer, Gracchos laudare; quorum consiliis, sapientiâ, legibus, multas esse video reipublicæ partes constitutas.

Itaque, ut initio mihi, designato consuli, nuntiabatur, legem agrariam tribunos plebis designatos conscribere; cupiebam, quid cogitarent, cognoscere. Etenim arbitrabar, quoniam eodem anno gerendi nobis essent magistratus, esse aliquam oportere inter nos rei publicæ bene administrandæ societatem.

Cum familiariter me in eorum sermonem insinuarem ac darem; celabar, excludebar; et, cum ostenderem, si lex utilis plebi Romanæ mihi videretur, auctorem me atque adjutorem futurum; tamen adspernabantur hanc liberalitatem meam: negabant, me adduci posse, ut ullam largitionem probarem. Finem feci offerendi mei, ne forte mea sedulitas aut insidiosa aut impudens videretur. Interea non desistebant clam inter se convenire, privatos quosdam adhibere, ad suos cœtus occultos noctem adjungere, et solitudinem. Quibus rebus quanto in metu fuerimus, ex vestrâ sollicitudine, in quâ illis temporibus fuistis, facile assequi conjecturâ poteritis.

Ineunt tandem magistratus tribuni plebis; concio tandem expectata P. Rulli, quod et princeps erat agrariæ legis, et truculentius se gerebat, quam ceteri. Jam designatus, alio vultu, alio vocis sono, alio incessu, esse meditabatur, vestitu obsoletiore, corpore inculto et horrido, capillatior quam ante, barbaque majore; ut oculis et adspectu denuntiare omnibus vim tribuniciam, et minitari reipublicæ, videretur. Legem hominis concionemque exspectabam. Lex initio nulla proponitur: concionem in primis advocari jubet: summâ cum exspectatione concurritur. Explicat orationem sane longam, et verbis valde bonis. Unum erat, quod mihi vitiosum videbatur, quod tantâ ex frequentiâ inveniri nemo potuit, qui intelligere posset, quid diceret. Hoc ille utrum insidiarum causâ fecerit, an hoc genere eloquentiæ delectatur, nescio. Tamen, si qui acutiores in concione steterant, de lege agrariâ nescio quid voluisse eum dicere, suspicabantur. Aliquando tandem, me designato, lex in publicum proponitur. Concurrunt, jussu meo, plures uno tempore librarii; descriptam legem ad me afferunt.

VI. Omni hoc vobis ratione confirmare possum, Quirites, hoc animo me ad legendam legem cognoscendamque venisse, ut, si eam vobis accommodatam atque utilem esse intelligerem, auctor ejus atque adjutor essem. Non enim naturâ, neque discidio, neque odio penitus insito, bellum nescio quod habet susceptum consulatus cum tribunatu, quia persæpe seditiosis atque improbis tribunis plebis boni et fortes consules obstiterunt, et quia vis tribunicia nonnunquam libidini restitit consulari. Non potestatum dissimilitudo, sed animorum disjunctio, dissensionem facit. Itaque hoc animo legem sumsi in manus, ut eam cuperem esse aptam vestris commodis, et ejusmodi, *quam consul*, re, non oratione, popularis, et honeste *et libenter* posset defendere. Atque ego a primo ca*pite legis*, usque ad extremum, reperio, Quirites, ni-

hil aliud cogitatum, nihil aliud susceptum, nihil aliud actum, nisi ut decem reges, ærarii, vectigalium, provinciarum omnium, totius reipublicæ, regnorum, liberorum populorum, orbis denique terrarum, domini constituerentur, legis agrariæ simulatione atque nomine. Sic confirmo, Quirites, hac lege agrariâ, pulchrâ atque populari, dari vobis nihil, condonari certis hominibus omnia; ostentari populo Romano agros, eripi etiam libertatem; privatorum pecunias augeri, publicas exhauriri; denique, (quod est indignissimum) per tribunum plebis, quem majores præsidem libertatis custodemque esse voluerunt, reges in civitate constitui.

Quæ cum exposuero, si falsa vobis videbuntur esse; sequar auctoritatem vestram; mutabo meam sententiam. Sin insidias fieri libertati vestræ, simulatione largitionis, intelligetis; nolitote dubitare, plurimo sudore et sanguine majorum vestrorum partam, vobisque traditam libertatem, nullo vestro labore, consule adjutore, defendere.

VII. Primum caput est legis agrariæ, quo, ut illi putant, tentamini leviter, quo animo libertatis vestræ diminutionem ferre possitis. Jubet enim "tribunum plebis, qui eam legem tulerit, creare decemviros per tribus septemdecim, ut, quem novem tribus fecerint, is decemvir sit." Hîc quæro, quam ob causam initium rerum ac legum suarum hinc duxerit, ut populus Romanus suffragio privaretur. Toties legibus agrariis curatores constituti sunt, triumviri, quinqueviri, decemviri: quæro a populari tribuno plebeio, ecquando, nisi per XXXV tribus, creati sint. Etenim, cum omnes potestates, imperia, curationes, ab universo populo Romano proficisci convenit, tum eas profecto maxime, quæ constituuntur ad populi fructum aliquem et commodum; in quo et universi deligant, quem populo Romano maxime consulturum putent, et unusquisque studio et suffragio suo viam sibi ad beneficium impetrandum munire possit. [Hoc]

tribuno plebis potissimum venit in mentem, populum Romanum universum privare suffragiis, paucas tribus, non certâ conditione juris, sed sortis beneficio, [fortuito,] ad usurpandam libertatem vocare.

"Item," inquit, "eodemque modo," (capite altero) "ut comitiis pontificis maximi." Ne hoc quidem vidit, majores nostros tam fuisse populares, ut, quod per populum creari fas non erat, propter religionem sacrorum, in eo tamen, propter amplitudinem sacerdotii, voluerint populo supplicari. Atque hoc idem de cæteris sacerdotiis Cn. Domitius, tribunus plebis, vir clarissimus, tulit: quod populus, per religionem, sacerdotia mandare non poterat, ut minor pars populi vocaretur; ab eâ parte qui esset factus, is a collegio cooptaretur. Videte, quid intersit inter Cn. Domitium, tribunum plebis, hominem nobilissimum, et P. Rullum, qui tentavit, ut opinor, patientiam vestram, cum se nobilem esse diceret. Domitius, quod per cærimonias populi fieri non poterat, ratione assecutus est, ut id, quoad posset, quoad fas esset, quoad liceret, populi ad partes daret: hic, quod populi proprium semper fuit, quod nemo imminuit, nemo immutavit, quin ii, qui populo agros essent assignaturi, ante acciperent a populo beneficium, quam darent; id totum eripere vobis, atque e manibus extorquere, conatus est. Ille, quod dari populo nullo modo poterat, tamen quodammodo dedit: hic, quod adimi nullo pacto poterat [potestate], quâdam ratione eripere conatur.

VIII. Quæret quispiam, in tantâ injuriâ tantâque impudentiâ, quid spectârit. Non defuit consilium: fides erga plebem Romanam, æquitas in vos libertatemque vestram, vehementer defuit. Jubet enim, comitia decemviris habere creandis eum, qui legem tulerit. Hoc dicam planius. Jubet Rullus, homo non cupidus neque appetens, habere comitia Rullum. Nondum reprehendo: video fecisse alios. Illud, quod nefecit, de minore parte populi, quo pertineat,

videte. Habebit comitia: volet eos renuntiare, quibus regia potestas hac lege quæritur. Universo populo neque ipse committit, neque illi horum consiliorum auctores committi recte putant posse.

Sortietur tribus idem Rullus: homo felix educet, quas volet, tribus: quos novem tribus decemviros fecerint, ab eodem Rullo eductæ, hos omnium rerum (ut jam ostendam) dominos habebimus. Atque ii, ut grati ac memores beneficii esse videantur, aliquid se novem tribuum notis hominibus debere confitebuntur: reliquis vero sex et XX tribubus, nihil erit, quod non putent posse suo jure denegare. Quos tandem igitur decemviros creari vult? Se primum. Quî licet? leges enim sunt veteres, neque eæ consulares (si quid interesse hoc arbitramini), sed tribuniciæ, vobis majoribusque vestris vehementer gratæ atque jucundæ; Licinia est lex, atque altera Æbutia, quæ non modo eum, qui tulerit de aliquâ curatione ac potestate, sed etiam collegas ejus, cognatos, affines, excipit, ne eis ea potestas curatiove mandetur. Etenim, si populo consulis, remove te a suspicione alicujus tui commodi: fac fidem, te nihil, nisi populi utilitatem et fructum, quærere: sine ad alios potestatem, ad te gratiam beneficii tui, pervenire. Nam hoc quidem vix est liberi populi, vix vestrorum animorum ac magnificentiæ.

IX. Quis legem tulit? Rullus. Quis majorem partem populi suffragiis privavit? Rullus. Quis comitiis præfuit? Rullus. Quis tribus, quas voluit, vocavit, nullo custode sortitus? Rullus. Quis decemviros, quos voluit, renuntiavit? Idem Rullus. Quem principem renuntiavit? Rullum. Vix, mehercule, servis hoc eum suis, non vobis, omnium gentium dominis, probaturum arbitrarer. Optimæ leges igitur hac lege sine ullâ exceptione tollentur. Idem sibi suâ lege *curationem petet*: idem, majore parte populi *suffragiis spoliatâ*, comitia habebit: quos volet, at*que in iis se ipsum*, renuntiabit: et videlicet collegas

videte. Habebit comitia: volet [illegible] regia potestas hac lege quæritur. [illegible] neque ipse committit. neque [illegible] auctores committi recte putan: [illegible]

Sortietur tribus idem Rullus: [illegible] quas volet, tribus: quos noven [illegible] cerint, ab eodem Rullo educt [illegible] (ut jam ostendam) domino [illegible] grati ac memores beneficii [illegible] novem tribuum notis homin [illegible] tur: reliquis vero sex et XX [illegible] quod non putent posse suo jure [illegible] dem igitur decemviros creari vult [illegible] licet? leges enim sunt vetere [illegible] (si quid interesse hoc arbitra [illegible] vobis majoribusque vestris vehementer [illegible] jucundæ; Licinia est lex, atque altera [illegible] non modo eum, qui tulerit de aliqua [illegible] testate, sed etiam collegas eju [illegible] cipit, ne eis ea potestas curatio [illegible] hoc si populo consulis, remove te [illegible] tui commodi: fac fidem, te nihil [illegible] bis vos tem et fructum, quære [illegible] turiata lex ad te gratiam benefi [illegible] ris patriciis dem vix est liberi [illegible] dicabatur, ut ac magnificentiæ. [illegible] ulum benefici

IX. Quis leg [illegible] comitia tenetis, [illegible]rtem populi [illegible] um auspiciorum pr[illegible] bunus plebis, quia [illegible] jussu populi aut [illegible] nitiis, quæ vos non [illegible] e vestra erant, sus- [illegible] nitiis voluerint vos de [illegible]; hic homo popularis [illegible] itiorum potestatem re- [illegible] igionem [illegible] diligentiam. [illegible] riatâ [illegible] viros ha-

suos, adscriptores legis agrariæ, non repudiabit, a quibus ei locus primus invidiæ in præscriptione legis concessus est: cæteri fructus omnium rerum, qui in spe legis hujus positi sunt, communi cautione, atque æquâ sibi parte, retinebuntur.

At videte hominis diligentiam, si aut Rullum cogitâsse, aut si Rullo potuisse in mentem venire, arbitramini. Viderunt ii, qui hæc machinabantur, si vobis ex omni populo deligendi potestas esset data, quæcumque res esset, in quâ fides, integritas, virtus, auctoritas quæreretur, vos eam sine dubitatione ad Cn. Pompeium principem delaturos. Etenim, quem unum ex cunctis delegissetis, ut eum omnibus omnium gentium bellis terrâ et mari præponeretis; certe in decemviris faciendis, sive fides haberetur, sive honos; et committi huic optime, et ornari hunc justissime, posse intelligebant.

Itaque excipitur hac lege, non adolescentia, non legitimum aliquod impedimentum, non potestas, non magistratus ullus, aliis negotiis ac legibus impeditus: reus denique, quominus decemvir fieri possit, non excipitur. Cn. Pompeius excipitur, ne cum P. Rullo (taceo de cæteris) decemvir fieri possit. Præsentem eum profiteri jubet, quod nullâ aliâ in lege unquam fuit, ne in his quidem magistratibus, quorum certus ordo est. Timebat enim, Pompeius si adesset, ne ferri non posset; aut, ne, si accepta lex esset, illum sibi collegam adscriberetis, custodem ac vindicem cupiditatum.

X. Hîc, quoniam video vos hominis dignitate, et contumeliâ legis, esse commotos; renovabo illud, quod initio dixi, regnum comparari, libertatem vestram hac lege funditus tolli. An vos aliter existimabatis, cum ad omnia vestra pauci homines cupiditatis oculos adjecissent? non eos in primis id acturos, ut ex omni custodiâ vestræ libertatis, ex omni potestate, curatione, patrocinio vestrorum commodorum, Cn. Pompeius depelleretur? Viderunt, et vident, si, per

imprudentiam vestram, negligentiam meam, legem incognitam acceperitis; fore, uti postea, cognitis insidiis, cum decemviros creâritis, tum vitiis omnibus et sceleribus legis, Cn. Pompeii præsidium opponendum putetis. Et hoc parvum argumentum vobis erit a certis hominibus dominationem potestatemque omnium rerum quæri, cum videatis, eum, quem custodem vestræ libertatis fore videant, expertem fieri dignitatis?

Cognoscite nunc, quæ potestas decemviris, et quanta, detur. Primum lege curiatâ decemviros ornat. Jam hoc inauditum, et plane novo more, uti curiatâ lege magistratus detur, qui nullis comitiis ante sit datus. Eam legem ab eo prætore, qui sit primus factus, ferri jubet. At quomodo? Ut ii decemviratum habeant, quos plebs designaverit. Oblitus est, nullos a plebe designari. Et is orbem terrarum constringit novis legibus, qui, quid in secundo capite scriptum est, non meminit in tertio? Atque hîc perspicuum est, quid juris a majoribus acceperitis, quid ab hoc tribuno plebis vobis relinquatur.

XI. Majores de omnibus magistratibus bis vos sententiam ferre voluerunt. Nam cum centuriata lex censoribus ferebatur, cum curiata cæteris patriciis magistratibus; tum iterum de eisdem judicabatur, ut esset reprehendendi potestas, si populum beneficii sui pœniteret. Nunc, quia prima illa comitia tenetis, centuriata et tributa; curiata tantum auspiciorum causâ remanserunt. Hic autem tribunus plebis, quia videbat, potestatem neminem injussu populi aut plebis posse habere, curiatis ea comitiis, quæ vos non sinitis, confirmavit: tributa, quæ vestra erant, sustulit. Ita, cum majores binis comitiis voluerint vos de singulis magistratibus judicare; hic homo popularis ne unam quidem populo comitiorum potestatem reliquit.

Sed videte hominis religionem et diligentiam. Vidit, et perspexit, sine curiatâ lege decemviros ha-

bere potestatem non posse, quoniam per novem tribus essent constituti. Jubet ferre de his legem curiatam: prætori imperat (quam id ipsum absurde, nihil ad me attinet): jubet enim, "Qui primus sit prætor factus, eum legem curiatam ferre: sin is ferre non possit; qui postremus sit;" ut aut lusisse in tantis rebus, aut profecto nescio quid spectâsse, videatur. Verum hoc, quod est aut ita perversum, ut ridiculum; aut ita malitiosum, ut obscurum sit, relinquamus: ad religionem hominis revertamur. Videt, sine lege curiatâ nihil agi per decemviros posse.

Quid postea, si ea lata non erit? Attendite ingenium. "Tum ii decemviri," inquit, "eodem jure sint, quo qui optimâ lege." Si hoc fieri potest, ut in hac civitate, quæ longe jure libertatis cæteris civitatibus antecellit, quisquam nullis comitiis imperium aut potestatem assequi possit; quid attinet, tertio capite legem curiatam ferre jubere, quoniam quarto permittas, ut, sine lege curiatâ, idem juris habeant, quod haberent, si optimâ lege a populo essent creati? Reges constituuntur, non decemviri, Quirites: iique ab his initiis fundamentisque nascuntur, ut non modo cum gerere cœperint, sed etiam cum constituentur, omne vestrum jus, potestas, libertasque, tollatur.

XII. At videte, quam diligenter retineat jus tribuniciæ potestatis. Consulibus legem curiatam ferentibus, a tribunis plebis sæpe est intercessum. Neque tamen nos id querimur, esse hanc tribunorum plebis potestatem. Tantummodo, si quis eâ potestate temere est usus, [existimamus.] Hic tribunus plebis, lege curiatâ, quam prætor ferat, adimit intercedendi potestatem. Atque hoc cum in eo reprehendendum est, quod per tribunum plebis tribunicia potestas minuitur, tum in eo deridendum, quod consuli, si legem curiatam non habet, attingere rem militarem non licet: [hic, qui vetat intercedendi] potestatem, etiamsi intercessum sit, tamen eamdem constituit, quam, si lata esset lex: ut non intelligam, quare aut

hic vetet intercedere, aut quemquam intercessurum putet; cum intercessio stultitiam intercessoris significatura sit, non rem impeditura.

Sint igitur decemviri, neque veris comitiis, hoc est, populi suffragiis, neque illis ad speciem, atque ad usurpationem vetustatis, per XXX lictores, auspiciorum causâ, adumbratis, constituti. Videte nunc, eos, qui a vobis nihil potestatis acceperint, quanto majoribus ornamentis afficiat, quam omnes nos affecti sumus, quibus vos amplissimas potestates dedistis. Jubet, [auspicii] coloniarum deducendarum causâ, decemviros habere pullarios. "Eodem jure," inquit, "quo habuerunt tresviri lege Semproniâ." Audes etiam, Rulle, mentionem facere legis Semproniæ? nec te ea lex ipsa commonet, tres viros illos XXXV tribuum suffragio esse creatos? Et, cum tu a Ti. Gracchi æquitate ac pudore longissime remotus sis; id, quod dissimillimâ ratione factum sit, eodem jure putas esse oportere?

XIII. Dat præterea potestatem, verbo prætoriam, re vera regiam: definit in quinquennium; facit sempiternam. Tantis enim confirmat opibus et copiis, ut invitis eripi nullo modo possit. Deinde ornat apparitoribus, scribis, librariis, præconibus, architectis; præterea mulis, tabernaculis, centuriis, supellectili: sumtum haurit ex ærario, suppeditat a sociis: [janitores] ex equestri loco ducentos in annos singulos, stipatores corporis constituit; eosdem ministros et satellites potestatis.

Formam adhuc habetis, Quirites, et speciem ipsam tyrannorum: insignia videtis potestatis, nondum ipsam potestatem. Dixerit enim fortasse quispiam, Quid me ista lædunt, scriba, lictor, præco, pullarius? Omnia sunt hæc hujusmodi, Quirites, ut, ea qui habeat sine vestris suffragiis, aut rex non ferendus, aut privatus furiosus, esse videatur.

Perspicite, quanta potestas permittatur: non privatorum insaniam, sed intolerantiam regum, esse di-

cetis. Primum permittitur infinita potestas innumerabilis pecuniæ conficiendæ de vestris vectigalibus, non fruendis, sed alienandis: deinde orbis terrarum gentiumque omnium datur cognitio sine consilio, pœna sine provocatione, animadversio sine auxilio. Judicare per quinquennium, vel de consulibus, vel de ipsis tribunis plebis, poterunt: de illis interea nemo judicabit. Magistratus his gerere licebit: causam dicere non licebit. Emere agros, a quibus volent, vel quos volent, quam volent magno, poterunt: colonias deducere novas, renovare veteres: totam Italiam suis coloniis ut complere liceat, permittitur. Omnes provincias obeundi, liberos populos agris multandi, regnorum vel dandorum [*vel adimendorum*] summa potestas datur, cum velint. Romæ esse, cum commodum sit; quâcumque velint summo cum imperio, judicioque omnium rerum, vagari ut liceat, conceditur: interea dissolvant judicia publica; de consiliis abducant, quos velint; singuli de maximis rebus judicent; quæstori permittant; finitorem mittant; ratum sit, quod finitor uni illi, a quo missus erit, renuntiaverit.

XIV. Verbum mihi deest, Quirites, cum ego hanc potestatem regiam appello: sed profecto major est quædam. Nullum enim regnum fuit unquam, quod non, si minus jure aliquo, at regionibus tamen certis, contineretur: hoc vero infinitum est, quo et regna omnia, et vestrum imperium, quod latissime patet, et ea, quæ partim libera a vobis, partim etiam ignorata vobis sunt, permissu legis continentur.

Datur igitur eis primum, ut liceat eis vendere omnia, de quibus vendendis senatûs-consulta facta sunt, M. Tullio, Cn. Cornelio, consulibus. Cur hoc tam est obscurum atque cæcum? quid? ista omnia, de quibus senatus censuit, nominatim in lege perscribi nonne potuerunt? Duæ sunt hujus obscuritatis causæ, Quirites; una pudoris (si quis pudor esse potest in tam insigni impudentiâ), altera sceleris. Nam

neque ea, quæ senatus nominatim vendenda censuit, audet appellare: sunt enim loca publica Urbis; sunt sacella, quæ, post restitutam tribuniciam potestatem, nemo attigit; quæ majores in urbe partim periculi perfugia esse voluerunt. Hæc lege tribuniciâ decemviri vendent. Accedet eo mons Gaurus: accedent salicta ad Minturnas: adjungetur etiam illa via vendibilis Herculanea, multarum deliciarum, et magnæ pecuniæ: permulta alia, quæ senatus, propter angustias ærarii, vendenda censuit, consules propter invidiam non vendiderunt.

Verum hæc, fortasse propter pudorem, in lege reticentur. Sed illud magis est credendum et pertimescendum, quod audaciæ decemvirali, corrumpendarum tabularum publicarum, fingendorumque senatûs-consultorum, quæ facta nunquam sunt, (cum ex eo numero, qui per eos annos consules fuerunt, multi mortui sint) magna potestas permittitur: nisi forte nihil est æquum vos de eorum audaciâ suspicari, quorum cupiditati nimium angustus orbis terrarum esse videatur.

XV. Habetis unum venditionis genus, quod magnum videri vobis intelligo: sed attendite animos ad ea, quæ consequuntur: hunc quasi gradum quemdam atque aditum ad cætera factum intelligetis. "Qui agri, quæ loca, quæ ædificia." Quid est præterea? multa in mancipiis, in pecore, auro, argento, ebore, veste, supellectili, cæteris rebus. Quid dicam? invidiosum putâsset hoc fore, si omnia nominâsset? non metuit invidiam. Quid ergo? longum putavit; et timuit, ne quid præteriret: adscripsit, "aliudve quid:" quâ brevitate rem nullam esse exceptam videtis. Quidquid ergo sit extra Italiam, quod publicum populi Romani factum sit, L. Sullâ, Q. Pompeio, consulibus, aut postea, id decemviros jubet vendere.

Hoc capite, Quirites, omnes gentes, nationes, *provincias, regna*, decemvirûm ditioni, judicio, potestatique, *permissa et* condonata esse dico. Primum enim

hoc quæro, qui tandem locus usquam sit, quem non possint decemviri dicere publicum populi Romani esse factum. Nam, cum idem possit judicare, qui dixerit; quid est, quod non liceat ei dicere, cui liceat eidem judicare? Commodum erit Pergamum, Smyrnam, Tralles, Ephesum, Miletum, Cyzicum, totam denique Asiam, quæ post L. Sullam, Q. Pompeium, consules, recuperata sit, populi Romani factam esse dicere.

Utrum oratio ad ejus rei [disputationem] deerit? an, cum idem et disseret et judicabit, impelli non poterit, ut falsum judicet? An, si condemnare Asiam volet, terrorem damnationis et minas non, quanti volet, æstimabit? Quid? (quod disputari contra nullo pacto potest, quoniam statutum a vobis est et judicatum) quam hæreditatem jam crevimus, regnum Bithyniæ, quod certe publicum est populi Romani factum; numquid causæ est, quin omnes agros, urbes, stativa, portus, totam denique Bithyniam decemviri vendituri sint?

XVI. Quid Mitylenæ? quæ certe vestræ, Quirites, belli lege ac victoriæ jure, factæ sunt; urbs et naturâ, et situ, et descriptione ædificiorum et pulchritudine, in primis nobilis; agri jucundi et fertiles: nempe eodem capite inclusi continentur. Quid Alexandria, cunctaque Ægyptus? ut occulte latet! ut recondita est! ut furtim tota decemviris traditur! Quis enim vestrûm hoc ignorat, dici illud regnum, testamento regis Alexandri, populi Romani esse factum? Hîc ego, consul populi Romani, non modo nihil judico; sed ne, quid sentiam, quidem profero: magna enim mihi res non modo ad statuendum, sed etiam ad dicendum, videtur esse. Video, qui testamentum factum esse confirmet: auctoritatem senatûs exstare hæreditatis aditæ sentio, tum, quando, Alexandro mortuo, legatos Tyrum misimus, qui ab illo pecuniam depositam nostris recuperarent. Hæc L. Philippum sæpe in senatu confirmâsse memoriâ te-

neo: eum, qui regnum illud teneat hoc tempore, neque genere neque animo regio esse, inter omnes fere [video] convenire. Dicitur contra, nullum esse testamentum: non oportere populum Romanum omnium regnorum appetentem videri: demigraturos in illa loca nostros homines, propter agrorum bonitatem, et omnium rerum copiam.

Hac tantâ de re P. Rullus, cum cæteris decemviris, collegis suis, judicabit? et verum judicabit? nam utrumque ita magnum est, ut nullo modo neque concedendum neque ferendum sit. Volet esse popularis? populo Romano adjudicabit. Ergo idem ex suâ lege vendet Alexandriam, vendet Ægyptum: urbis copiosissimæ, pulcherrimorumque agrorum, judex, arbiter, dominus, rex denique opulentissimi regni, reperietur. Non sumet sibi tantum, non appetet? judicabit, Alexandriam regis esse; a populo Romano abjudicabit.

XVII. Primum, populi Romani hæreditatem decemviri judicent, cum vos volueritis de privatis hæreditatibus centumviros judicare? deinde quis aget causam populi Romani? ubi res ista agetur? qui sunt isti decemviri, quos perspiciamus regnum Alexandriæ Ptolemæo gratis adjudicaturos? Quod si Alexandria petebatur; cur non eosdem cursus hoc tempore, quos, L. Cottâ, L. Torquato consulibus, cucurrerunt? cur non aperte, ut antea? cur non item, ut cum decreto et palam, regionem illam petierunt? an, quietis iis, qui per cursum rectum regnum tenere non potuerunt, nunc tetris tenebris et caligine se Alexandriam perventuros arbitrati sunt?

Atque illud circumspicite vestris mentibus, unâque * * * legatos nostros, homines auctoritate tenui, qui rerum privatarum causâ legationes liberas obeunt, tamen exteræ nationes ferre vix possunt. Grave est enim nomen imperii; atque id etiam in levi personâ pertimescitur, propterea quod vestro, non suo

nomine, cum hinc egressi sunt, abutuntur. Quid censetis, cum isti decemviri cum imperio, cum fascibus, cum illâ delectâ finitorum juventute, per orbem terrarum vagabuntur? quo tandem animo, quo metu, quo periculo, miseras nationes futuras? Est in imperio terror: patientur. Est in adventu sumtus: ferent. Imperabitur aliquid muneris: non recusabunt. Illud vero quantum est, Quirites, cum is decemvir, qui aliquam in urbem aut exspectatus, ut hospes, aut repente, ut dominus, venerit, illum ipsum locum, quo venerit, illam ipsam sedem hospitalem, in quam erit deductus, publicam populi Romani esse dicet? quanta calamitas populi, si dixerit! quantus ipsi quæstus, si negârit! Atque iidem, qui hæc appetunt, queri nonnunquam solent, omnes terras Cn. Pompeio atque omnia maria esse permissa. Simile vero est, multa committi, et condonari omnia? labori et negotio præponi, an prædæ et quæstui? mitti ad socios liberandos, an ad opprimendos? Denique, si quis est honos singularis, nihilne interest, utrum populus Romanus eum, cui velit, deferat, an is impudenter populo Romano per legis fraudem surripiatur?

XVIII. Intellexistis, quot res et quantas decemviri, legis permissu, vendituri sint. Non est satis. Cum sese sociorum, cum exterarum nationum, cum regum sanguine implêrint; incidant nervos populi Romani; adhibeant manus vectigalibus vestris; irrumpant in ærarium. Sequitur enim caput, quo capite non permittit quidem, si forte desit pecunia, (quæ tanta ex superioribus recipi potest, ut deesse non debeat) sed plane, quasi ea res vobis saluti futura sit, ita cogit atque imperat, ut decemviri vestra vectigalia vendant nominatim. Quam tu mihi ex ordine recita, de legis scripto, populi Romani auctionem; quam, mehercule, ego præconi huic ipsi luctuosam et acerbam prædicationem futuram puto.

(*Auctio.*)

Ut in suis rebus, ita in re publicâ, luxuriosus est nepos, qui prius silvas vendat, quam vineas. Italiam percensuisti: perge in Siciliam.

(*Auctionis pars ea, quæ ad Siciliam pertinet.*)

Nihil est in hac provinciâ, quod, aut in oppidis aut in agris, majores nostri proprium nobis reliquerint, quin id venire jubeat. Quod, partum recenti victoriâ, majores vobis in sociorum urbibus ac finibus, et vinculum pacis, et monimentum belli, reliquerunt, id vos, ab illis acceptum, hoc auctore, vendetis? Hîc mihi parumper mentes vestras, Quirites, commovere videor, dum patefacio vobis, quas isti penitus abstrusas insidias se posuisse arbitrentur contra Cn. Pompeii dignitatem. Et mihi, quæso, ignoscite, si appello talem virum sæpius. Vos mihi prætori, biennio ante, Quirites, hoc eodem in loco, personam hanc imposuistis, ut, quibuscumque rebus possem, illius absentis dignitatem vobiscum unâ tuerer. Feci adhuc, quæ potui, neque familiaritate illius adductus, nec spe honoris atque amplissimæ dignitatis; quam ego, etsi libente illo, tamen absente illo, per vos consecutus sum. Quamobrem, cum intelligam, hanc totam fere legem ad illius opes evertendas, tamquam machinam, comparari; et resistam consiliis hominum, et perficiam profecto, quod ego video comparari, ut id vos universi non solum videre, verum etiam tenere, possitis.

XIX. Jubet venire, quæ Attalensium, quæ Phaselitûm, quæ Olympenorum, fuerint, agrumque Agerensem, et Orindicum, et Gedusanum. Hæc, P. Servilii imperio et victoriâ, clarissimi viri, vestra facta sunt. Adjungit agros Bithyniæ regios, quibus nunc publicani fruuntur: deinde Attalicos agros in Chersoneso; in Macedoniâ, qui regis Philippi sive Persæ fuerunt, qui item a censoribus locati sunt, et certissimum vectigal.

Adscribit idem auctioni Corinthios agros, opimos et fertiles, et Cyrenenses, qui Apionis fuerunt: et agros in Hispaniâ propter Carthaginem novam, et in Africâ ipsam veterem Carthaginem vendit: quam videlicet P. Africanus, non propter religionem sedium illarum ac vetustatis, de consilii sententiâ, consecravit; sed ut ipse locus, eorum, qui cum hac urbe de imperio certârunt, vestigia calamitatis ostenderet. Sed non fuit tam diligens, quam est Rullus; aut fortasse emtorem ei loco reperire non potuit. Verum inter hos agros regios, captos veteribus bellis virtute summorum imperatorum, adjungit regios agros Mithridatis, qui in Paphlagoniâ, qui in Ponto, qui in Cappadociâ fuerunt; ut eos decemviri vendant.

Itane vero? non legibus datis, non auditis verbis imperatoris, nondum denique bello confecto, cum rex Mithridates, amisso exercitu, regno expulsus, tamen in ultimis terris aliquid etiam nunc moliatur, atque ab invictâ Cn. Pompeii manu, Mæotide, et illis paludibus et itinerum angustiis, atque altitudine montium, defendatur; cum imperator in bello versetur; in locis autem illis etiam nunc belli nomen reliquum sit; eos agros, quorum adhuc penes Cn. Pompeium omne judicium et potestas, more majorum, debet esse, decemviri vendent? Et, credo, P. Rullus (is enim sic se gerit, ut sibi jam decemvir designatus esse videatur) ad eam auctionem potissimum proficiscetur.

XX. Is videlicet, antequam veniat in Pontum, literas ad Cn. Pompeium mittet: quarum ego jam exemplum ab istis compositum esse arbitror. "P. Servilius Rullus, tribunus plebis, decemvir, S. D. Cn. Pompeio, Cn. F." Non credo adscripturum esse, "Magno:" non enim videtur id, quod imminuere lege conatur, concessurus verbo. "Te volo curare, ut mihi Sinope præsto sis, auxiliumque adducas, dum eos agros, quos tuo labore cepisti, ego meâ lege vendam." An Pompeium non adhibebit? in ejus pro-

vinciâ vendet manubias imperatoris? Ponite ante oculos vobis Rullum, in Ponto, inter vestra atque hostium castra hastâ positâ, cum suis formosis finitoribus auctionantem.

Neque in hoc solum inest contumelia, quæ vehementer et insignis est, et nova, ut ulla res parta bello, nondum legibus datis, etiam tum imperatore bellum administrante, non modo venierit, verum etiam locata sit. Plus spectant homines certe, quam contumeliam: sperant, si concessum sit inimicis Cn. Pompeii, cum imperio, cum judicio omnium rerum, cum infinitâ potestate, cum innumerabili pecuniâ, non solum aliis in locis vagari, verum etiam ad ipsius exercitum pervenire; aliquid illi insidiarum fieri, aliquid de ejus exercitu, copiis, gloriâ, detrahi posse. Putant, si quam spem in Cn. Pompeio exercitus habeat, aut agrorum aut aliorum commodorum, hanc non habiturum, cum viderit, earum rerum omnium potestatem ad decemviros esse translatam.

Patior non moleste, tam stultos esse, qui hæc sperent; tam impudentes, qui conentur: illud queror, tam me ab iis esse contemtum, ut hæc portenta, me consule, potissimum cogitarent.

Atque, in omnibus his agris ædificiisque vendendis, permittitur decemviris, "Ut vendant, quibuscumque in locis videatur." O perturbatam rationem! o libidinem refrenandam! o consilia dissoluta atque perdita!

XXI. Vectigalia locare nusquam licet, nisi in hac urbe, hoc ex loco, hac vestrûm frequentiâ. Venire vestras res proprias, et in perpetuum a vobis alienari, in Paphlagoniæ tenebris atque in Cappadociæ solitudine licebit? L. Sulla cum bona indemnatorum civium funestâ illâ auctione suâ venderet, et se prædam suam diceret vendere, tamen ex hoc loco vendidit; nec, quorum oculos offendebat, eorum ipsorum conspectum fugere ausus est: decemviri vestra vecti-

galia, non modo [ne] vobis quidem arbitris, sed ne præcone quidem publico teste, vendent?

Sequitur, "Omnes agros extra Italiam," infinito ex tempore, non (ut antea) ab Sullâ et Pompeio consulibus. Cognitio decemvirûm, privatus sit, an publicus: sicque agro pergrande vectigal imponitur. Hoc quantum judicium, quam intolerandum, quam regium sit, quem præterit? posse, quibuscumque locis velint, nullâ disceptatione, nullo consilio, privata publicare, publica liberare?

Excipitur hoc capite ager in Siciliâ Recentoricus; quem ego excipi, et propter hominum necessitudinem, et propter æquitatem, Quirites, [sæpe] vehementer gaudeo. Sed quæ hæc impudentia? Qui agrum Recentoricum possident, vetustate possessionis se, non jure, misericordiâ senatûs, non agri conditione, defendunt. Nam illum agrum publicum esse fatentur: se moveri possessionibus, amicissimis sedibus ac Diis penatibus, negant oportere. At, si est privatus ager Recentoricus, quid eum excipis? sin autem publicus; quæ est ista æquitas, cæteros, etiamsi privati sint, permittere ut publici judicentur; hunc excipere nominatim, qui publicus esse fateatur? Ergo eorum ager excipitur, qui apud Rullum aliâ ratione valuerunt: cæteri agri omnes, qui ubique sunt, sine ullo delectu, sine populi Romani notione, sine judicio senatûs, decemviris addicentur.

XXII. Atque etiam est alia, superiore capite, quo omnia veneunt, quæstuosa exceptio; quæ teget eos agros, de quibus fœdere cautum est. Audivit, hanc rem non a me, sed ab aliis, agitari sæpe in senatu, nonnunquam ex hoc loco, possidere agros in orâ maritimâ regem Hiempsalem, quos P. Africanus populo Romano adjudicârit; et tamen postea per C. Cottam consulem cautum esse fœdere. Hoc quia vos fœdus non jusseritis, veretur Hiempsal, ut satis firmum sit et ratum. Quid? cujusmodi est illud? tollitur ves-

trum judicium: fœdus totum excipitur, comprobatur. Quod minuit auctionem decemviralem, laudo: quod regi amico cavet, non reprehendo: quod non gratis fit, indico. Volitat enim ante oculos istorum Jubæ regis filius, adolescens non minus bene nummatus, quam bene capillatus.

Vix jam videtur locus esse, qui tantos acervos pecuniæ capiat. Auget, addit, accumulat. "Aurum, argentum, ex prædâ, ex manubiis, ex coronario, ad quoscumque pervenit, neque relatum est in publicum, neque in monimento consumtum," id profiteri apud decemviros, et ad eos referre, jubet. Hoc capite etiam quæstionem de clarissimis viris, qui populi Romani bella gesserunt, judiciumque de pecuniis repetundis, ad decemviros translatum videtis. Horum erit [nullum] judicium, quantæ cujusque manubiæ fuerint, quid relatum, quid residuum sit. In posterum vero lex hæc imperatoribus vestris constituitur, ut, quicumque de provinciâ decesserit, apud eosdem decemviros, quantum habeat prædæ, manubiarum, auri coronarii, profiteatur.

Hic tamen vir optimus eum, quem amat, excipit, Cn. Pompeium. Unde iste amor tam improvisus ac tam repentinus? qui honore decemviratûs excluditur prope nominatim; cujus judicium, legumque datio, captorum agrorum ipsius virtute cognitio, tollitur; cujus non in provinciam, sed in ipsa castra, decemviri cum imperio, infinitâ pecuniâ, maximâ potestate, et judicio rerum omnium, mittuntur; cui jus imperatorium, quod semper omnibus imperatoribus est conservatum, soli eripitur; is excipitur unus, ne manubias referre debeat. Utrum tandem, hoc capite, honos haberi homini, an invidia quæri, videtur?

XXIII. Remittit hoc Rullo Cn. Pompeius: beneficio isto legis, benignitate decemvirali, nihil utitur. Nam, si est æquum, prædas ac manubias suas imperatores, non in monimenta Deorum immortalium neque in Urbis ornamenta conferre, sed ad decem-

viros, tamquam ad dominos, deportare; nihil sibi appetit præcipue Pompeius; nihil: vult se in communi, atque in eodem, quo cæteri, jure versari. Sin est iniquum, Quirites, si turpe, si intolerandum, hos decemviros, portitores omnibus omnium pecuniis constitui, qui non modo reges atque exterarum nationum homines, sed etiam imperatores nostros excutiant; non mihi videntur honoris causâ excipere Pompeium, sed metuere, ne ille eamdem contumeliam, quam cæteri, ferre non possit. Pompeius autem cum hoc animo sit, ut, quidquid vobis placeat, sibi ferendum putet; quod vos ferre non poteritis, id profecto, perficiat, ne diutius inviti ferre cogamini.

Verumtamen cavet, ut, "Si qua pecunia, post nos consules, ex novis vectigalibus recipiatur, eâ decemviri utantur." Nova porro vectigalia videt ea fore, quæ Pompeius adjunxerit. Ita, remissis manubiis, vectigalibus ejus virtute partis se frui putat oportere. Parta sit pecunia, Quirites, decemviris tanta, quanta sit in terris; nihil prætermissum; sed omnes urbes, agri, regna denique, postremo etiam vectigalia vestra venierint; accesserint in cumulum manubiæ vestrorum imperatorum; quantæ et quam immanes divitiæ decemviris in tantis auctionibus, tot judiciis, tam infinitâ potestate rerum omnium, quærantur, videtis.

XXIV. Cognoscite nunc alios immensos atque intolerabiles quæstus, ut intelligatis, ad certorum hominum importunam avaritiam hoc populare legis agrariæ nomen esse quæsitum. Hac pecuniâ jubet agros emi, quo deducamini. Non consuevi homines appellare asperius, Quirites, nisi lacessitus. Vellem fieri posset, ut a me sine contumeliâ nominarentur ii, qui se decemviros sperant futuros: jam videretis, quibus hominibus omnium rerum et vendendarum et emendarum potestatem permitteretis. Sed, quod ego nondum statuo mihi esse dicendum, vos tamen id potestis cum animis vestris cogitare. Unum hoc certe videor mihi verissime posse dicere: tum, cum habe-

ret hæc respublica Luscinos, Calatinos, Acidinos, homines non solum honoribus populi rebusque gestis, verum etiam patientiâ paupertatis, ornatos; et tum, cum erant Catones, Philippi, Lælii, quorum sapientiam temperantiamque in publicis privatisque, forensibus domesticisque, rebus perspexeratis; tamen hujuscemodi res commissa nemini est, ut idem judicaret et venderet, et hoc faceret per quinquennium toto in orbe terrarum; idemque agros vectigales populi Romani abalienaret; et, cum summam tantæ pecuniæ, nullo teste, sibi ipse ex suâ voluntate fecisset; tum denique emeret, a quibus vellet, quod videretur. Committite vos nunc, Quirites, his hominibus hæc omnia, quos odorari hunc decemviratum suspicamini; reperietis, partem esse eorum, quibus ad habendum, partem, quibus ad consumendum, nihil satis esse videatur.

XXV. Hîc ego jam illud, quod expeditissimum sit, ne disputo quidem, Quirites, non esse hanc vobis a majoribus relictam consuetudinem, ut emantur agri a privatis, quo plebs publice deducatur; omnibus legibus, agris publicis privatos esse deductos; hujuscemodi me aliquid ab hoc horrido ac truce tribuno plebis exspectâsse: hanc vero emendi et vendendi quæstuosissimam ac turpissimam mercaturam, alienam actione tribuniciâ, alienam dignitate populi Romani, semper putavi.

Libet agros emi? Primum quæro, quos agros? et quibus in locis? Nolo suspensam et incertam plebem Romanam obscurâ spe et cæcâ exspectatione pendere. Albanus ager est, Setinus, Privernas, Fundanus, Vescinus, Falernus, Linternus, Cumanus, Casinas. Audio. Ab aliâ portâ, Capenas, Faliscus, Sabinus, Reatinus, Venafranus, Alifanus, Trebulanus. Habes tantam pecuniam, quâ hosce omnes agros, et cæteros horum similes, non modo emere, verum etiam coacervare, possis: cur eos non definis, neque nominas, ut saltem deliberare plebs Romana possit, quid intersit

suâ, quid expediat, quantum tibi in emendis et in vendendis rebus committendum putet?

Definio, inquit, Italiam. Satis certa regio. Etenim quantulum interest, utrum in Massici radices, an in [Italiam,] aliove, deducamini?

Age, non definis locum. Quid? naturam agri? Vero, inquit, "qui arari aut coli possit." Qui possit arari, inquit, aut coli; non qui aratus aut cultus sit. Utrum hæc lex est, an tabula Neratianæ auctionis? in quâ scriptum fuisse aiunt: "Jugera CC, in quibus olivetum fieri potest: jugera CCC, ubi institui vineæ possunt." Hoc tu emes istâ innumerabili pecuniâ, quod arari aut coli possit? Quod solum tam exile et macrum est, quod aratro perstringi non possit? aut quod est tam asperum saxetum, in quo agricolarum cultus non elaboret? Idcirco, inquit, agros nominare non possum, quia tangam nullum ab invito. Hoc quoque multo est quæstuosius, quam si ab invito sumeret. Inibitur enim ratio quæstûs de vestrâ pecuniâ; et tum denique ager emetur, cum idem expedierit emtori et venditori.

XXVI. Sed videte vim legis agrariæ. Ne ii quidem, qui agros publicos possident, decedent de possessione, nisi erunt deducti optimâ conditione et pecuniâ maximâ. Conversa ratio. Antea, cum erat a tribuno plebis mentio legis agrariæ facta, continuo qui agros publicos, aut qui possessiones invidiosas tenebant, pertimescebant. Hæc lex eos homines fortunis locupletat, invidiâ liberat. Quam multos enim, Quirites, existimatis esse, qui latitudinem possessionum tueri, qui invidiam Sullanorum agrorum ferre, non possint? qui vendere cupiant, emtorem non reperiant? perdere jam denique illos agros ratione aliquâ velint? Qui paulo ante, diem noctemque tribunicium nomen horrebant, vestram vim metuebant, mentionem legis agrariæ pertimescebant; ii nunc etiam ultro rogabuntur atque orabuntur, ut agros, partim publicos, partim plenos invidiæ, plenos periculi, quanti

ipsi velint, decemviris tradant. Atque hoc carmen hic tribunus plebis non vobis, sed sibi intus, canit.

Habet socerum, virum optimum, qui tantum agri in illis reipublicæ tenebris occupavit, quantum concupivit. Huic subvenire vult succumbenti jam, oppresso, Sullanis oneribus gravi, suâ lege, ut liceat illi invidiam deponere, pecuniam condere. Et vos non dubitatis, quin vectigalia vestra vendatis, plurimo majorum vestrorum sanguine et sudore quæsita, ut Sullanos possessores divitiis augeatis, periculo liberetis?

Nam ad hanc emtionem decemviralem duo genera agrorum spectant, Quirites. Eorum unum, propter invidiam, domini fugiunt; alterum, propter vastitatem. Sullanus ager, a certis hominibus latissime continuatus, tantam habet invidiam, ut veri ac fortis tribuni plebis stridorem unum perferre non possit. Hic ager omnis, quoquo pretio coëmtus erit, tamen ingenti pecuniâ vobis inducetur. Alterum genus agrorum, propter sterilitatem incultum, propter pestilentiam vastum atque desertum, emetur ab iis qui eos vident sibi esse, si non vendiderint, relinquendos. Et nimirum istud est, quod ab hoc tribuno plebis dictum est in senatu: urbanam plebem nimium in republicâ posse; "exhauriendam esse:" hoc enim verbo est usus; quasi de aliquâ sentinâ, ac non de optimorum civium genere, loqueretur.

XXVII. Vos vero, Quirites, (si me audire vultis) retinete istam possessionem gratiæ, libertatis, suffragiorum, dignitatis, urbis, fori, ludorum, festorum dierum, cæterorum omnium commodorum; nisi forte mavultis, relictis his rebus, atque hac luce reipublicæ, in Sipontinâ siccitate, aut in Salapinorum pestilentiæ finibus, Rullo duce, collocari. At dicat, quos agros emturus sit: ostendat, et quid, et quibus, daturus sit. Ut vero, cum omnes urbes, agros, vectigalia, regna, vendid*erit, tum* arenam aliquam aut paludes emat; *id vos potestis*, quæso, concedere? Quamquam illud *est egregium, quod*, hac lege, ante omnia veneunt,

ante pecuniæ coguntur et coacervantur, quam gleba una ematur. Deinde emi jubet: ab invito vetat.

Quæro, si, qui velint vendere, non fuerint, quid pecuniâ fiet? Referre in ærarium lex vetat: exigi prohibet. Igitur pecuniam omnem decemviri tenebunt; vobis ager non emetur. Vectigalibus abalienatis, sociis vexatis, regibus atque omnibus gentibus exinanitis, illi pecunias habebunt; vos agros non habebitis. Facile, inquit, adducentur pecuniæ magnitudine, ut velint vendere. Ergo ea lex est, quâ nostra vendamus, quanti possimus; aliena emamus, quanti possessores velint.

Atque in hos agros, qui hac lege emti sint, colonias ab iis decemviris deduci jubet. Quid? omnisne ejusmodi locus est, ut nihil intersit reipublicæ, colonia deducatur in eum locum, necne? An est locus, qui coloniam postulet? est plane: rectius, et * * * Quo in genere, sicut in cæteris reipublicæ partibus, est operæ pretium diligentiam majorum recordari; qui colonias sic idoneis in locis contra suspicionem periculi collocârunt, ut esse, non oppida Italiæ, sed propugnacula imperii, viderentur. Hi deducent colonias in eos agros, quos emerint. Etiamne si reipublicæ non expediat? "Et in quæ loca præterea videbitur." Quid igitur est causæ, quin coloniam in Janiculum possint deducere, et suum præsidium in capite atque cervicibus vestris collocare? Tu non definias, quot colonias, in quæ loca, quo numero colonorum, deduci velis? tu occupes locum, quem idoneum ad vim tuam judicâris? compleas numero? confirmes præsidio, quo velis? populi Romani vectigalibus atque omnibus copiis ipsum populum Romanum coërceas? opprimas? redigas in istam decemviralem ditionem ac potestatem?

XXVIII. Ut vero totam Italiam suis præsidiis obsidere atque occupare cogitet, quæso, Quirites, cognoscite. Permittit decemviris, ut in omnia municipia, in omnes colonias totius Italiæ, colonos deducant, quos

velint: iisque colonis agrum dari jubet. Num obscure majores opes, quam libertas vestra pati potest, et majora præsidia, quæruntur? num obscure regnum constituitur? num obscure libertas vestra tollitur? Nam, cum iidem omnem pecuniam, [maximam multitudinem, id est,] totam Italiam, suis opibus obsidebunt; iidem vestram libertatem suis præsidiis et coloniis interclusam tenebunt; quæ spes tandem, quæ facultas, recuperandæ vestræ libertatis relinquetur?

At enim ager Campanus hac lege dividetur, orbis terræ pulcherrimus: et Capuam colonia deducetur, urbem amplissimam atque ornatissimam. [Atqui] quid ad hæc possumus dicere? De commodo vestro prius dicam, Quirites: deinde ad amplitudinem et dignitatem revertar; ut, si quis agri aut oppidi bonitate delectetur, ne quid exspectet; si quem rei dignitas commovet, ut huic simulatæ largitioni resistat.

Ac primum de oppido dicam, si quis est forte, quem Capua magis, quam Roma, delectat. Quinque millia colonorum Capuam scribi jubet: ad hunc numerum quingenos sibi singuli sument. Quæso, nolite vosmet ipsos consolari: vere et diligenter considerate: num vobis, aut vestri similibus, integris, quietis, otiosis hominibus, in hoc numero locum fore putatis? Si est omnibus vobis, aut majori vestrûm parti; quamquam me vester honos vigilare dies atque noctes, et intentis oculis omnes reipublicæ partes intueri, jubet; tamen paulisper, si ita commodum vestrum feret, connivebo. Sed, si quinque hominum millibus, ad vim, facinus, cædemque delectis, locus atque urbs, quæ bellum facere atque instruere possit, quæritur; tamenne patiemini, vestro nomine contra vos firmari opes? armari præsidia? urbes, agros, copias, comparari? Nam agrum quidem Campanum, quem vobis ostentant, ipsi concupiverunt: deducent suos, quorum nomine ipsi teneant et fruantur: coëment præterea: ista dena jugera continuabunt. Nam, si dicent per legem id non licere; ne per Cor-

neliam quidem licet. At videmus (ut longinqua mittamus) agrum Prænestinum a paucis possideri; neque istorum pecuniis quidquam aliud deesse video, nisi ejusmodi fundos, quorum subsidio familiarum magnitudines, et Cumanorum ac Puteolanorum prædiorum sumtus, sustentare possint. Quod si vestrum commodum spectat; veniat, et coram mecum de agri Campani divisione disputet.

XXIX. Quæsivi ex eo Calendis Januarii, quibus hominibus et quemadmodum illum agrum esset distributurus. Respondit, a Romiliâ tribu se initium esse facturum. Primum, quæ est ista superbia et contumelia, ut populi pars amputetur, ordo tribuum negligatur? ante rusticis detur ager, qui habent, quam urbanis, quibus ista agri spes et jucunditas ostenditur? Aut, si hoc ab se dictum negat, et satisfacere omnibus vobis cogitat; proferat: in jugera dena describat: a Suburanâ usque ad Arniensem nomina vestra proponat. Si non modo dena jugera dari vobis, sed ne constipari quidem tantum numerum hominum posse in agrum Campanum intelligetis; tamenne vexari rempublicam, contemni majestatem populi Romani, deludi vosmet ipsos, diutius a tribuno plebis patiemini?

Quod si posset ager iste ad vos pervenire, nonne eum tamen in patrimonio vestro remanere malletis? unumne fundum pulcherrimum populi Romani, caput vestræ pecuniæ, pacis ornamentum, subsidium belli, fundamentum vectigalium, horreum legionum, solatium annonæ, disperire patiemini? An obliti estis, Italico bello, amissis cæteris vectigalibus, quantos agri Campani fructibus exercitus alueritis? An ignoratis, cætera illa magnifica populi Romani vectigalia perlevi sæpe momento fortunæ, inclinatione temporis, pendere? Quid nos Asiæ portus, quid Syriæ rura, quid omnia transmarina vectigalia, juvabunt, tenuissimâ suspicione prædonum aut hostium injectâ? At vero hoc agri Cam-

pani vectigal cum ejusmodi est, ut domi sit, et omnibus præsidiis oppidorum tegatur; tum neque bellis infestum, nec fructibus varium, nec cœlo ac loco calamitosum, esse solet. Majores nostri non solum id, quod a Campanis ceperant, non imminuerunt; verum etiam, quod ei tenebant, quibus adimi jure non poterat, coëmerunt. Quâ de causâ, nec duo Gracchi, qui de plebis Romanæ commodis plurimum cogitaverunt, nec L. Sulla, qui omnia sine ullâ religione, quibus voluit, est dilargitus, agrum Campanum attingere ausus est. Rullus exstitit, qui ex eâ possessione rempublicam demoveret, ex quâ nec Gracchorum benignitas eam, nec Sullæ dominatio, dejecisset.

XXX. Quem agrum nunc prætereuntes vestrum esse dicitis, et quem per iter qui faciunt, externi homines, vestrum esse audiunt; is cum erit divisus, neque erit, neque vester esse dicetur. At qui homines possidebunt? Primo quidem acres, ad vim promti, ad seditionem parati, qui, simul ac decemviri concrepuerint, armati in cives, et expediti ad cædem, esse possint. Deinde ad paucos, opibus et copiis affluentes, totum agrum Campanum perferri videbitis. Vobis interea, qui illas a majoribus pulcherrimas vectigalium sedes armis captas accepistis, gleba nulla de paternis atque avitis possessionibus relinquetur: ac tantum intererit inter vestram et privatorum diligentiam, quod, cum a majoribus nostris P. Lentulus (qui princeps senatûs) in ea loca missus esset, ut privatos agros, qui in publicum Campanum incurrebant, pecuniâ publicâ coëmeret, dicitur renuntiâsse, nullâ se pecuniâ fundum cujusdam emere potuisse: eumque, qui nollet vendere, ideo negâsse se adduci posse uti venderet, quod, cum plures fundos haberet, ex illo solo fundo nunquam malum nuntium audîsset.

Itane vero? privatum hæc causa commovit: *populum Romanum*, ne agrum Campanum privatis,

gratis, Rullo rogante, tradat, non commovebit? Atqui idem populus Romanus de hoc vectigali potest dicere, quod ille de suo fundo dixisse dicitur. Asia multos annos vobis fructum Mithridatico bello non tulit: Hispaniarum vectigal temporibus Sertorianis nullum fuit: Siciliæ civitatibus, bello fugitivorum, M' Aquillius etiam mutuum frumentum dedit: at ex hoc vectigali nunquam malus nuntius auditus est. Cætera vectigalia belli difficultatibus affliguntur: hoc vectigali etiam belli facultates sustentantur.

XXXI. Deinde, in hac assignatione agrorum, ne illud quidem dici potest, quod in cæteris, agros desertos a plebe atque a culturâ hominum liberorum esse non oportere. Sic enim dico: si Campanus ager dividatur, exturbari et expelli plebem ex agris, non constitui et collocari. Totus enim ager Campanus colitur et possidetur a plebe, et a plebe optimâ et modestissimâ: quod genus hominum optime moratum, optimorum et aratorum et militum, ab hoc plebicolâ tribuno funditus ejicitur. Atque illi miseri, nati in illis agris et educati, glebis subigendis exercitati, quo se subito conferant, non habebunt: his robustis, et valentibus, et audacibus decemvirûm satellitibus agri Campani possessio tota tradetur: et, ut vos nunc de vestris majoribus prædicatis: "Hunc agrum nobis majores nostri reliquerunt;" sic vestri posteri de vobis prædicabunt: "Hunc agrum patres nostri, acceptum a patribus suis, perdiderunt."

Equidem existimo, si jam Campus Martius dividatur, et unicuique vestrûm, ubi consistat, bini pedes assignentur; tamen promiscue toto, quam proprie parvâ frui parte malitis. Quare, etiam si ad vos esset singulos aliquid ex hoc agro perventurum, *qui* vobis ostenditur, aliis comparatur; tamen honestius eum vos universi, quam singuli, possideretis. Nunc vero, cum ad vos nihil pertineat, sed paretur

aliis, eripiatur vobis; nonne acerrime, tamquam armato hosti, sic huic legi, pro vestris agris resistetis?

Adjungit Stellatem campum agro Campano: et in eo duodena describit in singulos homines jugera. Quasi vero paulum differat ager Campanus ac Stellatis.

Et multitudo, Quirites, quæritur, quâ illa omnia oppida compleantur. Nam dixi antea, lege permitti, ut, quæ velint municipia, quas velint veteres colonias, colonis suis occupent. Calenum municipium complebunt: Theanum oppriment: Atellam, Cumas, Neapolin, Pompeios, Nuceriam, suis præsidiis devincient: Puteolos vero, qui nunc in suâ potestate sunt, suo jure libertateque utuntur, totos novo populo atque adventiciis copiis occupabunt.

XXXII. Tunc illud Campanæ vexillum coloniæ, vehementer huic imperio timendum, Capuæ a decemviris inferetur: tunc, contra hanc Romam, communem patriam omnium nostrûm, illa altera Roma quæretur. In id oppidum homines nefarii rempublicam nostram transferre conantur, quo in oppido majores vestri nullam omnino rempublicam esse voluerunt: qui tres solum urbes in terris omnibus, Carthaginem, Corinthum, Capuam, statuerunt posse imperii gravitatem ac nomen sustinere. Deleta Carthago est, quod, cum hominum copiis, tum ipsâ naturâ ac loco, succincta portubus, armata muris, excurrere ex Africâ, imminere ita fructuosissimis insulis populi Romani, videbatur. Corinthi vestigium vix relictum est. Erat enim posita in angustiis atque in faucibus Græciæ sic, ut terrâ claustra locorum teneret, et duo maria, maxime [navigationi] diversa, pæne conjungeret, cum pertenui discrimine separarentur. Hæc, quæ procul erant a conspectu imperii, non solum afflixerunt, sed etiam, ne quando recreata exsurgere atque erigere se possent, funditus, ut dixi, sustulerunt.

De Capuâ multum est et diu consultum: exstant

literæ, Quirites, publicæ: sunt senatûs-consulta complura. Statuerunt homines sapientes, si agrum Campanis ademissent, magistratus, senatum, publicum ex illâ urbe consilium sustulissent, imaginem reipublicæ nullam reliquissent, nihil fore, quod Capuam timeremus. Itaque hoc perscriptum in monimentis veteribus reperietis: ut esset urbs, quæ res eas, quibus ager Campanus coleretur, suppeditare posset, ut esset locus comportandis condendisque fructibus, ut aratores, cultu agrorum defessi, urbis domiciliis uterentur; idcirco illa ædificia non esse deleta.

XXXIII. Videte, quantum intervallum sit interjectum inter majorum nostrorum consilia, et inter istorum hominum dementiam. Illi Capuam, receptaculum aratorum, nundinas rusticorum, cellam atque horreum Campani agri, esse voluerunt: hi, expulsis aratoribus, effusis ac dissipatis fructibus vestris, eamdem Capuam sedem novæ reipublicæ constituunt, molem contra veterem rempublicam comparant. Quod si majores nostri existimâssent, quemquam in tam illustri imperio, et tam præclarâ populi Romani disciplinâ, Bruti aut P. Rulli similem futurum, (hos enim nos duos adhuc vidimus, qui hanc rempublicam Capuam totam transferre vellent) profecto nomen illius urbis non reliquissent.

Verum arbitrabantur, Corintho et Carthagini, etiam si senatum et magistratus sustulissent, agrumque civibus ademissent, tamen non defore, qui illa restituerent, atque qui ante omnia commutarent, quam nos audire possemus: hîc vero, in oculis senatûs populique Romani, nihil posse exsistere, quod non ante exstingui atque opprimi posset, quam plane exortum ac natum esset. Neque vero ea res fefellit homines, divinâ mente et consilio præditos. Nam, post Q. Fulvium, Q. Fabium consules, quibus consulibus Capua devicta atque capta est, nihil est in eâ urbe contra hanc rempublicam, non dico

factum, sed omnino excogitatum. Multa postea bella gesta cum regibus, Philippo, Antiocho, Persâ, Pseudophilippo, Aristonico, Mithridate, et cæteris; multa præterea bella gravia, Carthaginiensium, Corinthium, Numantinum; multæ in hac republicâ seditiones domesticæ, quas prætermitto; bella cum sociis, Fregellanum, Marsicum; quibus omnibus domesticis externisque bellis Capua non modo non obfuit, sed opportunissimam se nobis præbuit, et ad bellum instruendum, et ad exercitus ornandos, et tectis ac sedibus suis recipiendos.

Homines non inerant in urbe, qui malis concionibus, turbulentis senatûs-consultis, iniquis imperiis, rempublicam miscerent, et rerum novarum causam aliquam quærerent. Neque enim concionandi potestas erat cuiquam, nec consilii capiendi publici: non gloriæ cupiditate efferebantur, propterea quod, ubi honos publice non est, ibi gloriæ cupiditas esse non potest: non contentione, non ambitione discordes: nihil enim supererat, de quo certarent; nihil, quod contra peterent; nihil, ubi dissiderent. Itaque illam Campanam arrogantiam, atque intolerandam ferociam, ratione et consilio majores nostri ad inertissimum et desidiosissimum otium perduxerunt. Sic et crudelitatis infamiam effugerunt, quod urbem ex Italiâ pulcherrimam non sustulerunt; et multum in posterum providerunt, quod, nervis urbis omnibus exsectis, urbem ipsam solutam ac debilitatam reliquerunt.

XXXIV. Hæc consilia majorum M. Bruto (ut antea dixi) reprehendenda, et P. Rullo, visa sunt: neque te, P. Rulle, omina illa M. Bruti atque auspicia a simili furore deterrent. Nam et ipse, qui deduxit, et qui magistratum Capuæ, eâ lege creati, ceperunt, et qui aliquam partem illius deductionis, honoris, muneris, attigerunt, omnes acerbissimas impiorum pœnas pertulerunt. Et, quoniam Bruti atque temporis illius feci mentionem, commemorabo

id quod egomet vidi, cum venissem Capuam, coloniam deductam L. Considio et Sext. Saltio (quemadmodum ipsi loquebantur) prætoribus; ut intelligatis, quantam locus ipse afferat superbiam; quæ paucis diebus, quibus illo colonia deducta fuit, perspici atque intelligi potuit.

Nam, primum, (id, quod dixi) cum cæteris in coloniis duumviri appellentur, hi se prætores appellari volebant. Quibus primus annus hanc cupiditatem attulisset, nonne arbitramini paucis annis fuisse consulum nomen appetituros? Deinde anteibant lictores, non cum bacillis, sed, ut hîc prætoribus anteeunt, cum fascibus duobus. Erant hostiæ majores in foro constitutæ, quæ ab his prætoribus de tribunali, sicut a nobis consulibus de consilii sententiâ, probatæ, ad præconem et ad tibicinem immolabantur. Deinde patres conscripti vocabantur. Jam vero vultum Considii videre, ferendum vix erat. Quem hominem, vegrandi macie torridum, Romæ contemtum atque abjectum videbamus, hunc Capuæ Campano supercilio ac regio spiritu cum videremus, Magios, Blossios, mihi videbar illos videre, ac Jubellios. Jam vero qui metus erat tunicatorum illorum? et, in Albanâ et Seplasiâ, quæ concursatio percontantium, quid prætor edixisset? ubi cœnaret? quid enuntiâsset? Nos autem, hinc Româ qui veneramus, jam non hospites, sed peregrini atque advenæ, nominabamur.

XXXV. Hæc qui prospexerint, (majores nostros dico, Quirites) non eos in Deorum immortalium numero venerandos a nobis et colendos putatis? Quid enim viderunt? Hoc, quod nunc vos, quæso, perspicite, atque cognoscite. Non ingenerantur hominibus mores tam a stirpe generis ac seminis, quam ex iis rebus, quæ ab ipsâ naturâ loci, et a vitæ consuetudine, suppeditantur, quibus alimur et vivimus. Carthaginienses fraudulenti et mendaces, non genere, sed naturâ loci, quod, propter portus suos, multis et

variis mercatorum et advenarum sermonibus, ad studium fallendi, studio quæstûs vocabantur. Ligures montani, duri atque agrestes: docuit ager ipse, nihil ferendo, nisi multâ culturâ et magno labore quæsitum. Campani semper superbi bonitate agrorum, et fructuum magnitudine, urbis salubritate, descriptione, pulchritudine. Ex hac copiâ, atque omnium rerum affluentiâ, primum illa nata sunt; arrogantia, quâ a majoribus nostris alterum Capua consulem postulavit; deinde ea luxuries, quæ ipsum Hannibalem, armis etiam tum invictum, voluptate vicit.

Huc isti decemviri cum numerum colonorum ex lege Rulli deduxerint, centum decuriones, decem augures, sex pontifices constituerint; quos illorum animos, quos impetus, quám ferociam, fore putatis? Romam, in montibus positam et convallibus, cœnaculis sublatam atque suspensam, non optimis viis, angustissimis semitis, præ suâ Capuâ, planissimo in loco explicatâ, ac præ illis semitis, irridebunt atque contemnent. Agros vero, Vaticanum, et Pupiniam, cum suis opimis atque uberibus campis conferendos scilicet putabunt! Oppidorum autem finitimorum illam copiam cum hac, per risum ac per jocum, contendent: Labicos, Fidenas, Collatiam, ipsum (hercle) Lanuvium, Ariciam, Tusculum, cum Calibus, Theano, Neapoli, Puteolis, Cumis, Pompeiis, Nuceriâ, comparabunt. Quibus illi rebus elati et inflati, fortasse non continuo, sed certe, si paulum assumserint vetustatis ac roboris, non continebuntur: progredientur longius, efferentur. Singularis homo privatus, nisi magnâ sapientiâ præditus, vix facile sese regionibus officii, magnis in fortunis et copiis, continet; nedum isti, ab Rullo et Rulli similibus conquisiti atque electi coloni, Capuæ, in domicilio superbiæ, atque in sedibus luxuriæ collocati, non statim conquisituri sint aliquid sceleris et flagitii. Immo vero etiam hoc magis, quam illi veteres ger-

manique Campani, quod in vetere fortunâ illos natos et educatos nimiæ tamen rerum omnium copiæ depravabant: hi, ex summâ egestate, in eamdem rerum abundantiam traducti, non solum copiâ, verum etiam insolentiâ, commovebuntur.

XXXVI. Hæc tu, P. Rulle, M. Bruti sceleris vestigia, quam monimenta majorum sapientiæ, sequi maluisti: hæc tu, cum istis tuis [actoribus,] excogitâsti, ut vetera vectigalia venderetis, et expleretis nova; ut Urbi Capuam ad certamen dignitatis opponeretis; ut sub vestrum jus, jurisdictionem, potestatem, urbes, nationes, provincias, liberos populos, reges, terrarum denique orbem, subjungeretis: ut, cum omnem pecuniam ex ærario exhausissetis, ex vectigalibus redegissetis, ab omnibus regibus, gentibus, imperatoribus nostris coëgissetis, tamen omnes vobis pecunias ad nutum vestrum penderent; ut iidem partim invidiosos agros a Sullanis possessoribus, partim desertos ac pestilentes a vestris necessariis, a vobismet ipsis emtos, quanti velletis, populo Romano induceretis; ut omnia municipia coloniasque Italiæ novis colonis occuparetis; ut, quibuscumque in locis vobis videretur, ac quam multis videretur, colonias collocaretis; ut omnem rempublicam vestris militibus, vestris urbibus, vestris præsidiis, cingeretis, atque oppressam teneretis; ut ipsum Cn. Pompeium, cujus præsidio sæpissime populus Romanus contra acerrimos hostes et contra improbissimos cives victor exstitit, proscribere, atque horum conspectu privare, possetis; ut nihil auro et argento violari, nihil numero et suffragiis declarari, nihil vi ac manu perfringi posset, quod non vos oppressum atque ereptum teneretis; ut volitaretis interea per gentes, per regna omnia, cum imperio summo, cum judicio infinito, cum omni pecuniâ; ut veniretis in castra Cn. Pompeii, atque ipsa castra, si commodum vobis esset, venderetis; ut interea magistratus reliquos, legibus omnibus soluti, sine

metu judiciorum, sine periculo, petere possetis; ut nemo ad populum Romanum vos adducere, nemo producere, non senatus cogere, non consul coërcere, non tribunus plebis retinere, posset.

Hæc ego vos concupiisse, pro vestrâ stultitiâ atque intemperantiâ, non miror: sperâsse, me consule, assequi posse, demiror. Nam, cum omnium consulum gravis in republicâ custodiendâ cura ac diligentia debet esse, tum eorum maxime, qui non in cunabulis, sed in Campo, sunt consules facti. Nulli populo Romano pro me majores mei spoponderunt: mihi creditum est: a me petere quod debeo, me ipsum appellare, debetis. Quemadmodum, cum petebam, nulli me vobis auctores generis mei commendârunt; sic, si quid deliquero, nullæ sunt imagines, quæ me a vobis deprecentur.

XXXVII. Quare, modo ut vita suppetat, (quamquam ego sum is, qui eam possim ab istorum scelere insidiisque defendere) polliceor hoc vobis, Quirites, bonâ fide: rempublicam vigilanti homini, non timido; diligenti, non ignavo, commisistis. Ego is consul, qui concionem metuam? qui tribunos plebis perhorrescam? qui sæpe et sine causâ tumultuer? qui timeam, ne mihi in carcere habitandum sit, si tribunus plebis duci jussisset? Ego, nondum vestris armis armatus, insignibusque amplissimis ornatus, imperio, auctoritate, non horrui in hunc locum progredi, vobisque auctoribus improbitati hominis resistere: nunc verear, ne respublica, tantis munita præsidiis, ab istis vinci aut opprimi possit? Si antea timuissem, hac concione, hoc populo, certe non vererer. Quis enim unquam tam secundâ concione legem agrariam suasit, quam ego dissuasi? (si hoc dissuadere est, ac non disturbare ac pervertere.) Ex quo intelligi, Quirites, potest, nihil esse tam populare, quam id, quod ego vobis in hunc annum consul popularis affero, pacem, tranquillitatem, otium. Quæ, nobis designatis, timebatis, ea ne accidere pos-

sent, consilio meo ac ratione provisa sunt. Non modo vos eritis in otio, qui semper esse volueritis, verum etiam istos, quibus otiosi negotium facessimus, otiosissimos reddam. Etenim illis honores, potestates, divitiæ, ex tumultu atque ex dissensionibus civium, comparari solent: vos, quorum gratia in suffragiis consistit, libertas in legibus, honos in judiciis et æquitate magistratûs, et res familiares in pace, omni ratione otium tenere debetis. Nam, si ii, qui propter desidiam in otio vivunt, tamen in suâ turpi inertiâ capiunt voluptatem; sub ipso otio, quo vos fortunam regitis, si hunc statum, quem habetis, esse meliorem non ignoratis, non ut quæsitum, sed vitâ partum, otium tenueritis. Quod ego et concordiâ, quam mihi constitui cum collegâ, (invitissimis iis hominibus, quos in consulatu inimicos esse et animis, et corporis actibus, providi) omnibus prospexi sane, et revocavi. Idem tribunis plebis denuntiavi, ne quid turbulenti, me consule, conflarent. Summum et firmissimum est illud communibus fortunis præsidium, Quirites, ut, quales vos hodierno die maximâ concione mihi pro salute vestrâ præbuistis, tales reliquis temporibus reipublicæ præbeatis. Pro certo polliceor hoc vobis, atque confirmo, me esse perfecturum, ut jam tandem illi, qui honori inviderunt meo, tamen vos universos, in consule deligendo, plurimum vidisse fateantur.

ORATIO XVII.

DE LEGE AGRARIÂ,

CONTRA P. SERVILIUM RULLUM.

Ad Populum.

I. COMMODIUS fecissent tribuni plebis, Quirites, si, quæ apud vos de me detulerunt, ea coram potius, me præsente, dixissent: nam et æquitatem vestræ disceptationis, et consuetudinem superiorum, et jus suæ potestatis, retinuissent. Sed, quoniam adhuc præsens certamen contentionemque fugerunt; nunc, si videtur eis, in meam concionem prodeant; et quo, provocati a me, venire noluerunt, revocati saltem revertantur.

Video quosdam, Quirites, strepitu significare nescio quid, et non eosdem vultus, quos proximâ meâ concione præbuerunt, in hanc concionem mihi retulisse. Quare a vobis, qui nihil de me credidistis, ut eam voluntatem, quam semper habuistis erga me, retineatis, peto: a vobis autem, quos leviter immutatos esse sentio, parvam exigui temporis usuram bonæ de me opinionis postulo, ut eam (si, quæ dixero, vobis probâro) perpetuo retineatis; sin aliter, hoc ipso in loco depositam atque abjectam relinquatis.

Completi sunt animi auresque vestræ, Quirites, me, gratificantem septem tyrannis, cæterisque Sulla-

narum assignationum possessoribus, agrariæ legi et commodis vestris obsistere. Hæc si qui crediderunt, illud prius crediderint necesse est, hac lege agrariâ, quæ promulgata sit, adimi Sullanos agros, vobisque dividi; aut denique minui privatorum possessiones, ut in eas vos deducamini. Si ostendo, non modo non adimi cuiquam glebam de Sullanis agris, sed etiam genus id agrorum certo capite legis impudentissime confirmari atque sanciri; si doceo, agris his, qui a Sullâ sunt dati, sic diligenter Rullum suâ lege consulere, ut facile appareat, eam legem, non a vestrorum commodorum patrono, sed a Valgii genero, esse conscriptam; num quid est causæ, Quirites, quin illâ criminatione, quâ in me absentem usus est, non solum meam, sed etiam vestram, diligentiam prudentiamque despexerit?

II. Caput est legis XL, de quo ego consulto, Quirites, neque apud vos ante feci mentionem, ne aut refricare obductam jam reipublicæ cicatricem viderer, aut aliquid, alienissimo tempore, novæ dissensionis commovere. Neque vero nunc ideo disputabo, quod hunc statum reipublicæ non magnopere defendendum putem; præsertim, qui otii et concordiæ patronum me in hunc annum reipublicæ professus sim; sed ut doceam Rullum posthac in his saltem tacere rebus, in quibus de se et de suis factis taceri velit.

Omnium legum iniquissimam dissimillimamque legis esse arbitror eam, quam L. Flaccus, interrex, de Sullâ tulit, "ut omnia, quæcumque ille fecisset, essent rata." Nam, cum, cæteris in civitatibus, tyrannis institutis, leges omnes exstinguantur atque tollantur, hic reipublicæ tyrannum lege constituit. Est invidiosa lex, sicut dixi: verumtamen habet excusationem: non enim videtur hominis lex esse, sed temporis.

Quid, si est hæc multo impudentior? Nam, Valeriâ lege, Corneliisque legibus, eripitur, cum da-

tur; conjungitur impudens gratificatio cum acerbâ injuriâ: sed tamen habet in illis legibus spem nonnullam ille, cui ademtus est; aliquem scrupulum, cui datus est. Rulli cautio est hæc, "Quæ post C. Marium, Cn. Papirium, consules." Quam procul a suspicione fugit, quod eos consules, qui adversarii Sullæ maxime fuerunt, potissimum nominavit? Si enim Sullam dictatorem nominâsset, perspicuum fore et invidiosum arbitratus est. Sed quem vestrûm tam tardo ingenio fore putavit, cui, post eos consules, Sullam dictatorem fuisse, in mentem venire non posset?

Quid ergo ait Marianus tribunus plebis, qui nos Sullanos in invidiam rapit? "Quæ, post Marium et Carbonem consules, agri, ædificia, lacus, stagna, loca, possessiones," (cœlum et mare prætermisit, cætera complexus est) "publice data, assignata, vendita, concessa sunt." A quo, Rulle? Post Marium et Carbonem consules, quis assignavit, quis dedit, quis concessit, præter Sullam? "Ea omnia eo jure sint" — Quo jure? labefactat videlicet nescio quid. Nimium acer, nimium vehemens tribunus plebis Sullana rescindit. "Ut quæ optimo jure privata sint." Etiamne meliore, quam paterna et avita? meliore.

At hoc Valeria lex non dicit: Corneliæ leges non sanciunt: Sulla ipse non postulat. Si isti agri partem aliquam juris, aliquam similitudinem propriæ possessionis, aliquam spem diuturnitatis, attingunt; nemo est tam imprudens istorum, quin agi secum præclare arbitretur. Tu vero, Rulle, quid quæris? Quod habent, ut habeant? quis vetat? ut privatum? At ita latum est, ut melior tui soceri fundus Irpinus sit, sive ager Irpinus, (totum enim possidet) quam meus paternus avitusque fundus Arpinas. Id enim caves. Optimo enim jure ea sunt profecto prædia, quæ optimâ conditione sunt. Libera meliore jure sunt, quam serva. Capite hoc, omnia, quæ ser-

viebant, non servient. Soluta meliore in causâ sunt, quam obligata: eodem capite, obligata omnia, si modo Sullana sunt, liberabuntur. Immunia commodiore conditione sint, quam illa, quæ pensitant: ego Tusculanis, pro aquâ Crabrâ, vectigal pendam, quia a municipio fundum accepi: si a Sullâ mihi datus esset, Rulli lege non penderem.

III. Video vos, Quirites, (sicuti res ipsa cogit) commoveri vel legis vel orationis impudentiâ; legis, quæ jus melius Sullanis prædiis constituat, quam paternis; orationis, quæ ejusmodi causâ insimulare quemquam audeat, rationes Sullæ nimium vehementer defendere. At, si illa solum sanciret, quæ a Sullâ essent data, tacerem; modo ipse se Sullanum esse confiteretur. Sed non modo illis cavet, verum etiam aliud quoddam genus donationis inducit; et is, qui a me Sullanas possessiones defendi criminatur, non eas solum sancit, verum ipse novas assignationes instituit, et repentinus Sulla nobis exoritur.

Nam attendite, quantas concessiones agrorum hic noster objurgator uno verbo facere conetur. "Quæ data, donata, concessa, vendita." Patior: audio: quid deinde? "Possessa." Hæc tribunus plebis promulgare ausus est, ut, quod quisque, post Marium et Carbonem consules, possidet, id eo jure teneret, quo qui optimo privatum? Etiamne, si vi ejecit? etiamne, si clam, si precario, venit in possessionem? Ergo hac lege jus civile, causæ possessionum, prætorum interdicta, tollentur.

Non mediocris res, neque parvum sub hoc verbo furtum, Quirites, latet. Sunt enim multi agri lege Corneliâ publicati, nec cuiquam assignati, neque venditi, qui a paucis hominibus impudentissime possidentur. His cavet; hos defendit; hos privatos facit: hos, inquam, agros, quos Sulla nemini dedit, Rullus non vobis assignare vult, sed eis condonare, qui possident. Causam quæro, cur ea, quæ majores vobis in Italiâ, Siciliâ, duabus Hispaniis, Macedoniâ,

Asiâ, quæsiverunt, venire patiamini, cum ea, quæ vestra sunt, condonari possessoribus eâdem lege videatis.

Jam, totam legem, intelligetis, cum ad paucorum dominationem scripta sit, tum ad Sullanæ assignationis rationes esse accommodatissimam. Nam socer hujus vir multum bonus est: neque ego nunc de illius bonitate, sed de generi impudentiâ, disputo.

IV. Ille enim, quod habet, retinere vult; neque se Sullanum esse dissimulat: hic, ut ipse habeat, quod non habet, quæ dubia sunt, per vos sancire vult: et, cum plus appetat, quam ipse Sulla, quibus ego rebus resisto, Sullanas res defendere criminor. Habet agros nonnullos, inquit, socer meus, desertos atque longinquos: vendet eos meâ lege, quanti volet. Habet incertos, ac nullo jure possessos: confirmabuntur optimo jure. Habet publicos: reddam privatos. Denique eos fundos, quos in agro Casinati optimos et fructuosissimos continuavit, cum usque eo vicinos proscriberet, quoad oculis conformando ex multis prædiis unam fundi regionem formamque perficeret; quos nunc cum aliquo metu tenet, sine ullâ curâ possidebit.

Et quoniam, quâ de causâ et quorum causâ ille hoc promulgavit, ostendi; doceat ipse, num ego quem possessorem defendam, cum agrariæ legi resisto. Silvam Scantiam vendis: respublica possidet: defendo. Campanum agrum dividis: vos estis in possessione: non cedo. Deinde Italiæ, Siciliæ, cæterarumque provinciarum, possessiones venales ac proscriptas hac lege video: vestra sunt prædia, vestræ possessiones: resistam atque repugnabo; neque patiar, a quoquam populum Romanum de suis possessionibus, me consule, demoveri: præsertim cum vobis nihil quæratur. Hoc enim vos in errore versari diutius non oportet. Num quis vestrûm ad vim, ad facinus, ad cædem, accommodatus est? nemo. Atqui ei generi hominum (mihi credite) Campanus ager, et

præclara illa Capua servatur. Exercitus contra vos, contra libertatem vestram, contra Cn. Pompeium, constituitur: contra hanc urbem, Capua; contra vos, manus hominum audacissimorum; contra Cn. Pompeium, decem duces comparantur. Veniant coram; et, quoniam me in vestram concionem, vobis flagitantibus, convocaverunt, disserant.

ORATIO XVIII.

PRO C. RABIRIO,

PERDUELLIONIS REO.

Ad Quirites.

ARGUMENTUM.

Cum, C. Mario et L. Valerio consulibus, seditiosus trib. pl. Saturninus, permissâ consulibus senatûs-consulto republicâ, interfectus esset; sex et triginta annis post, Cicerone consule, C. Rabirius perduellionis reus factus est a T. Attio Labieno, qui hominem sacrosanctum Saturninum a Rabirio interfectum dicebat. Causa acta est primo ad duumviros ex antiquo more, sed sorte a prætore datos, non a populo, more et instituto Romano, creatos. Ii erant Julius Cæsar et Lucius Cæsar. Julius Rabirium cupidissime condemnat. Hac acerbitate permotus Rabirius provocat ad populum. Itaque causa postea acta est ad populum in Campo Martio, comitiatu maximo. Hîc, aut potius ante comitia, in concione populi defendit Rabirium consul Cicero, sed in semihoræ curriculum coactus a tribuno Labieno. Sed nihilominus a populo condemnatus esset, nisi Metellus Celer, augur et prætor, cum a multitudine se non audiri, et Rabirium cupide condemnari videret, vexillum de Janiculo detraxisset, ut jam nihil sciscere populo liceret. Comitiis ergo tunc solutis, abjecit Labienus actionem; et Rabirius ita est liberatus.

PRO C. RABIRIO.

I. Etsi, Quirites, non est meæ consuetudinis, initio dicendi rationem reddere, quâ de causâ quemque defendam, propterea quod cum omnibus civibus, in eorum periculis, semper satis justam mihi causam necessitudinis esse duxi; tamen, in hac defensione capitis, famæ, fortunarumque omnium C. Rabirii, proponenda ratio videtur esse officii mei; propterea quod, quæ justissima mihi causa ad hunc defendendum esse visa est, eadem vobis ad absolvendum debet videri.

Nam me cum amicitiæ vetustas, tum dignitas hominis, tum ratio humanitatis, tum meæ vitæ perpetua consuetudo, ad C. Rabirium defendendum est adhortata: tum vero, ut id studiosissime facerem, salus reipublicæ, consulare officium, consulatus denique ipse, mihi, unâ vobiscum, [cum salute reipublicæ,] commendatus, coëgit. Non enim C. Rabirium culpa delicti, non invidia vitæ, non denique veteres, justæ, gravesque inimicitiæ civium, in discrimen capitis vocaverunt: sed ut illud summum auxilium majestatis atque imperii, quod nobis a majoribus est traditum, de republicâ tolleretur; ut nihil posthac auctoritas senatûs, nihil consulare imperium, nihil consensio bonorum, contra pestem ac perniciem civitatis valeret, idcirco [in his rebus evertendis] unius hominis senectus, infirmitas, solitudoque tentata est.

Quamobrem, si est boni consulis, cum cuncta auxilia reipublicæ labefactari convellique videat, ferre opem patriæ, succurrere saluti fortunisque communibus, implorare civium fidem, suam salutem posteriorem salute communi ducere; est etiam bonorum et

fortium civium, quales vos omnibus reipublicæ temporibus exstitistis, intercludere omnes seditionum vias, munire præsidia reipublicæ, summum in consulibus imperium, summum in senatu consilium, putare: ea qui secutus sit, laude potius et honore, quam pœnâ et supplicio, dignum judicare. Quamobrem, labor, in hoc defendendo, præcipue meus est: studium vero conservandi hominis commune mihi vobiscum esse debebit.

II. Sic enim existimare debetis, Quirites, post hominum memoriam rem nullam majorem, magis periculosam, magis ab omnibus vobis providendam, neque a tribuno plebis susceptam, neque a consule defensam, neque ad populum Romanum esse delatam. Agitur enim nihil aliud in hac causâ, Quirites, quam ut nullum sit posthac in republicâ publicum consilium, nulla bonorum consensio contra improborum furorem et audaciam, nullum extremis reipublicæ temporibus perfugium et præsidium salutis.

Quæ cum ita sint, primum, (quod in tantâ dimicatione capitis, famæ, fortunarumque omnium, fieri necesse est) ab Jove Optimo Maximo, cæterisque Diis Deabusque immortalibus, quorum ope et auxilio multo magis hæc respublica, quam ratione hominum et consilio, gubernatur, pacem ac veniam peto: precorque ab iis, ut hodiernum diem, et ad hujus salutem conservandam, et ad rempublicam constituendam, illuxisse patiantur. Deinde vos, Quirites, quorum potestas proxime ad Deorum immortalium numen accedit, oro atque obsecro, quoniam uno tempore vita C. Rabirii, hominis miserrimi atque innocentissimi, et salus reipublicæ, vestris manibus suffragiisque permittitur, adhibeatis in hominis fortunis misericordiam, in reipublicæ salute sapientiam, quam soletis.

Nunc, quoniam, T. Labiene, diligentiæ meæ temporis angustiis obstitisti, meque, ex comparato et constituto spatio defensionis, in semihoræ curriculum

coëgisti; parebitur, et (quod iniquissimum est) accusatoris conditioni, et (quod miserrimum) inimici potestati. Quamquam, in hac præscriptione semihoræ, patroni mihi partes reliquisti, consulis ademisti; propterea quod, ad defendendum, propemodum satis erit hoc mihi temporis, ad conquerendum parum. Nisi forte de locis religiosis ac de lucis, quos ab hoc violatos esse dixisti, pluribus verbis tibi respondendum putas: quo in crimine nihil est unquam abs te dictum, nisi a C. Macro objectum esse crimen id C. Rabirio. In quo ego demiror, meminisse te, quid objecerit C. Rabirio Macer inimicus, oblitum esse, quid æqui et jurati judices judicârint.

III. An de peculatu facto, an de tabulario incenso, longa oratio est exprimenda? quo in crimine propinquus C. Rabirii judicio clarissimo, C. Curtius, pro virtute suâ, est honestissime liberatus: ipse vero Rabirius non modo in judicium horum criminum, sed ne in tenuissimam quidem suspicionem verbo, est unquam vocatus. An de sororis filio diligentius respondendum est? quem ab hoc necatum esse dixisti, cum, ad judicii moram, familiaris funeris excusatio quæreretur. Quid enim est tam verisimile, quam cariorem huic sororis maritum, quam sororis filium fuisse? atque ita cariorem, ut alter vitâ crudelissime privaretur, cum alteri, ad prolationem judicii, biduum quæreretur? An de servis alienis contra legem Fabiam retentis, aut de civibus Romanis contra legem Porciam verberatis aut necatis, plura dicenda sunt, cum tanto studio C. Rabirius totius Apuliæ, singulari voluntate Campaniæ vicinitatis, ornetur? cumque, ad ejus propulsandum periculum, non modo homines, sed prope regiones ipsæ, concurrerint, aliquanto etiam latius excitatæ, quam ipsius vicinitatis nomen ac termini postulabant?

Nam quid ego ad id longam orationem comparem, quod est in eâdem multæ irrogatione perscriptum, hunc nec suæ nec alienæ pudicitiæ pepercisse? Quin

etiam suspicor, eo mihi semihoram a Labieno præstitutam esse, ut ne plura de pudicitiâ dicerem. Ergo, ad hæc crimina quæ patroni diligentiam desiderant, intelligis mihi semihoram istam nimium longam fuisse.

Illam alteram partem, de nece Saturnini, nimis exiguam atque angustam esse voluisti; quæ non oratoris ingenium, sed consulis auxilium, implorat et flagitat. Nam, de perduellionis judicio, quod a me sublatum esse criminari soles, meum crimen est, non Rabirii. Quod utinam, Quirites, ego id aut primus, aut solus, ex hac republicâ sustulissem! utinam, quod ille crimen esse vult, proprium testimonium meæ laudis esset! Quid enim optari potest, quod ego mallem, quam me in consulatu meo carnificem de foro, crucem de Campo, sustulisse? Sed ista laus primum est majorum nostrorum, Quirites, qui, expulsis regibus, nullum in libero populo vestigium crudelitatis regiæ retinuerunt; deinde multorum virorum fortium, qui vestram libertatem, non acerbitate suppliciorum infestam, sed lenitate legum munitam, esse voluerunt.

IV. Quamobrem, uter nostrûm tandem, Labiene, popularis est? tune, qui civibus Romanis in concione ipsâ carnificem, qui vincla, adhiberi putas oportere; qui in Campo Martio, comitiis centuriatis, auspicato in loco, crucem ad civium supplicium defigi et constitui jubes; an ego, qui funestari concionem contagione carnificis veto? qui expiandum forum populi Romani ab illis nefarii sceleris vestigiis esse dico? qui castam concionem, sanctum Campum, inviolatum corpus omnium civium Romanorum, integrum jus libertatis, defendo servari oportere?

Popularis vero tribunus plebis, custos defensorque juris et libertatis! Porcia lex virgas ab omnium civium Romanorum corpore amovit: *hic misericors flagella retulit.* Porcia lex libertatem civium lictori eripuit: *Labienus,* homo popularis, carnifici tradidit.

C. Gracchus legem tulit, ne de capite civium Romanorum, injussu vestro, judicaretur: hic popularis a duumviris, injussu vestro, non judicari de cive Romano, sed indictâ causâ civem Romanum capitis condemnari, coëgit.

Tu mihi etiam legis Porciæ, tu C. Gracchi, tu horum libertatis, tu cujusquam denique hominis popularis, mentionem facis, qui non modo suppliciis inusitatis, sed etiam verborum inauditâ crudelitate, violare libertatem hujus populi, tentare mansuetudinem, commutare disciplinam, conatus es? Namque hæc tua, quæ te hominem clementem popularemque delectant, "I lictor: colliga manus," non modo hujus libertatis mansuetudinisque non sunt, sed ne Romuli quidem, aut Numæ Pompilii. Tarquinii, superbissimi atque crudelissimi regis, ista sunt cruciatûs carmina; quæ tu, homo lenis ac popularis, libentissime commemoras, "Caput obnubito: arbori infelici suspendito." Quæ verba, Quirites, jampridem in hac republicâ non solum tenebris vetustatis, verum etiam luce libertatis, oppressa sunt.

V. An vero, si actio ista popularis esset, et, si ullam partem æquitatis haberet aut juris, C. Gracchus eam reliquisset? Scilicet tibi graviorem dolorem patrui tui mors attulit, quam C. Graccho fratris? et tibi acerbior ejus patrui mors est, quem nunquam vidisti, quam illi ejus fratris, quîcum concordissime vixerat? et similis viri tu ulcisceris patrui mortem, atque ille persequeretur fratris sui, si istâ ratione agere voluisset? et par desiderium sui reliquit apud populum Romanum Labienus iste, patruus vester, quisquis fuit, ac Ti. Gracchus reliquerat? An pietas tua major, quam Gracchi? an animus? an consilium? an opes? an auctoritas? an eloquentia? quæ, si in illo minima fuissent, tamen, præ tuis facultatibus, maxima putarentur.

Cum vero his rebus omnibus C. Gracchus omnes vicerit, quantum intervallum tandem inter te atque

illum interjectum putas? Sed moreretur prius acerbissimâ morte millies Gracchus, quam in ejus concione carnifex consisteret; quem non modo foro, sed etiam cœlo hoc ac spiritu, censoriæ leges, atque Urbis domicilio, carere voluerunt. Hic se popularem dicere audet, me alienum a commodis vestris? cum iste omnes et suppliciorum et verborum acerbitates, non ex memoriâ vestrâ ac patrum vestrorum, sed ex annalium monimentis, atque ex regum commentariis, conquisierit; ego omnibus meis opibus, omnibus consiliis, omnibus dictis atque factis, repugnârim et restiterim crudelitati. Nisi forte hanc conditionem vobis esse vultis, quam servi, si libertatis spem propositam non haberent, ferre nullo modo possent.

Misera est ignominia judiciorum publicorum, misera multatio bonorum, miserum exsilium: sed tamen, in omni calamitate, retinetur aliquod vestigium libertatis. Mors denique si proponitur, in libertate moriamur. Carnifex vero, et obductio capitis, et nomen ipsum crucis, absit, non modo a corpore civium Romanorum, sed etiam a cogitatione, oculis, auribus. Harum enim omnium rerum, non solum eventus atque perpessio, sed etiam conditio, exspectatio, mentio ipsa denique, indigna cive Romano atque homine libero est. An vero servos nostros horum suppliciorum omnium metu, dominorum benignitas unâ vindictâ liberabit; nos a verberibus, ab unco, a crucis denique terrore, neque res gestæ, neque acta ætas, neque nostri honores vindicabunt?

Quamobrem, fateor, atque etiam, T. Labiene, profiteor, et præ me fero, te ex illâ crudeli, importunâ, non tribuniciâ actione, sed regiâ, meo consilio, virtute, auctoritate, esse depulsum. Quâ tu in actione quamquam omnia exempla majorum, omnes leges, omnem auctoritatem senatûs, omnes religiones, atque auspiciorum publica jura, neglexisti; tamen a me hæc, in hoc tam exiguo meo tempore, non audies.

Liberum tempus nobis dabitur ad istam disceptationem.

VI. Nunc de Saturnini crimine, ac de clarissimi patrui tui morte, dicemus. Arguis, occisum esse a C. Rabirio L. Saturninum: et id C. Rabirius, multorum testimoniis, Q. Hortensio copiosissime defendente, antea falsum esse docuit. Ego autem, si mihi esset integrum, susciperem hoc crimen, agnoscerem, confiterer. Utinam hanc mihi facultatem causa concederet, ut possem hoc prædicare, C. Rabirii manu, L. Saturninum, hostem populi Romani, interfectum!—(Nihil me clamor iste commovet; sed consolatur, cum indicat esse quosdam cives imperitos, sed non multos. Nunquam (mihi credite) populus Romanus hic, qui silet, consulem me fecisset, si vestro clamore perturbatum iri arbitraretur. Quanto jam levior est acclamatio! quin continetis vocem, indicem stultitiæ vestræ, testem paucitatis?)—Libenter, inquam, confiterer, si vere possem, aut etiam si mihi esset integrum, C. Rabirii manu L. Saturninum esse occisum: et id facinus pulcherrimum esse arbitrarer. Sed, quoniam id facere non possum, confitebor id, quod ad laudem minus valebit, ad crimen non minus. Confiteor, interficiendi Saturnini causâ, C. Rabirium arma cepisse. Quid est, Labiene? quam a me graviorem confessionem, aut quod in hunc majus crimen, exspectas? Nisi vero interesse aliquid putas inter eum qui hominem occidit, et eum qui cum telo, occidendi hominis causâ, fuit. Si interfici Saturninum nefas fuit, arma sumta esse contra Saturninum sine scelere non possunt. Si arma jure sumta concedis; interfectum jure concedas, necesse est. * * *

Paucula quædam deesse videntur.

VII. Fit senatûs-consultum, ut C. Marius, L. Valerius, consules, adhiberent tribunos plebis et prætores, quos eis videretur; operamque darent, ut imperium populi Romani, majestasque, conservaretur.

Adhibent omnes tribunos plebis præter Saturninum, prætores præter Glauciam: qui rempublicam salvam esse vellent, arma capere et se sequi, jubent. Parent omnes. Ex ædificiis armamentariisque publicis arma populo Romano, C. Mario consule distribuente, dantur. Hic jam, ut omittam cætera, de te ipso, Labiene, quæro: cum Saturninus Capitolium teneret armatus, esset unà C. Glaucia, C. Saufeius, etiam ille ex compedibus atque ergastulo Gracchus, (addam, quoniam ita vis, eodem Q. Labienum, patruum tuum); in foro autem C. Marius, et L. Valerius Flaccus, consules, post cunctus senatus, atque ille senatus, quem etiam vos ipsi, (qui hos patres conscriptos, qui nunc sunt, in invidiam vocatis) quo facilius de hoc senatu detrahere possitis, laudare consuevistis; cum equester ordo; at quorum equitum, Dii immortales! patrum nostrorum, atque ejus ætatis, quæ tum magnam partem reipublicæ atque omnem dignitatem judiciorum tenebat; cum omnes omnium ordinum homines, qui in salute reipublicæ salutem suam repositam esse arbitrabantur, arma cepissent; quid tandem C. Rabirio faciendum fuit?

De te ipso, inquam, Labiene, quæro: cum ad arma consules ex senatûs-consulto vocavissent; cum armatus M. Æmilius, princeps senatûs, in comitio constitisset (qui, cum ingredi vix posset, non ad insequendum sibi tarditatem pedum, sed ad fugiendum, impedimento fore putabat); cum denique Q. Scævola, confectus senectute, præpeditus morbo, mancus, et membris omnibus captus ac debilis, hastili nixus, et animi vim, et infirmitatem corporis ostenderet; cum L. Metellus, Ser. Galba, C. Serranus, P. Rutilius, C. Fimbria, Q. Catulus, omnesque, qui tum erant, consulares, pro salute communi arma cepissent; cum omnes prætores, cuncta nobilitas ac juventus accurreret, Cn. et L. Domitii, L. Crassus, Q. Mucius, C. Claudius, M. Drusus; cum omnes Octavii, Metelli, Julii, Cassii, Catones, Pompeii;

cum L. Philippus, L. Scipio, cum M. Lepidus, cum D. Brutus, cum hic ipse P. Servilius, quo tu imperatore, Labiene, meruisti; cum hic Q. Catulus, admodum tum adolescens, cum hic C. Curio, cum denique omnes clarissimi viri cum consulibus essent; quid tandem C. Rabirium facere convenit? utrum inclusum atque abditum latere in occulto, atque ignaviam suam tenebrarum ac parietum custodiis tegere; an in Capitolium pergere, atque ibi se cum tuo patruo, et cæteris, ad mortem, propter vitæ turpitudinem, confugientibus, congregare? an cum Mario, Scauro, Catulo, Metello, Scævolâ, cum bonis denique omnibus, coire, non modo salutis, verum etiam periculi, societatem?

VIII. Tu denique, Labiene, quid faceres tali in re ac tempore? cum ignaviæ ratio te in fugam atque in latebras impelleret, improbitas et furor L. Saturnini in Capitolium arcesseret, consules ad patriæ salutem ac libertatem vocarent; quam tandem auctoritatem, quam vocem, cujus sectam sequi, cujus imperio parere, potissimum velles? Patruus, inquit, meus cum Saturnino fuit. Quid? pater quîcum? quid? propinqui vestri, equites Romani? quid? omnis præfectura, regio, vicinitas vestra? quid? ager Picenus universus, utrum tribunicium furorem, an consularem auctoritatem, secutus est?

Equidem hoc affirmo, quod tu nunc de tuo patruo prædicas, neminem unquam adhuc de sese esse confessum: nemo est, inquam, inventus tam profligatus, tam perditus, tam ab omni non modo honestate, sed etiam simulatione honestatis, relictus, qui se in Capitolio fuisse cum Saturnino fateretur. At fuit vester patruus. Fuerit: et fuerit nullâ desperatione rerum suarum, nullis domesticis vulneribus, coactus: induxerit eum L. Saturnini familiaritas, ut amicitiam patriæ præponeret: idcircone oportuit C. Rabirium desciscere a republicâ? non comparere in illâ armatâ multitudine bonorum? consulum voci atque im-

perio non obedire? Atqui videmus, hæc in rerum naturâ tria fuisse; ut aut cum Saturnino esset, aut cum bonis, aut lateret. Latere, mortis erat instar turpissimæ: cum Saturnino esse, furoris et sceleris: virtus, et honestas, et pudor cum consulibus esse cogebat. Hoc tu igitur in crimen vocas, quod cum iis fuerit C. Rabirius, quos, amentissimus fuisset, si oppugnâsset; turpissimus, si reliquisset?

IX. At C. Decianus, de quo tu sæpe commemoras, quia, cum hominem omnibus insignem notis turpitudinis, P. Furium, accusaret summo studio bonorum omnium, queri est ausus in concione de morte Saturnini, condemnatus est: et Sex. Titius, quod habuit imaginem L. Saturnini domi suæ, condemnatus est. Statuerunt equites Romani illo judicio, improbum civem esse, et non retinendum in civitate, qui hominis, hostilem in modum seditiosi, imagine aut mortem ejus honestaret, aut desideria imperitorum misericordiâ commoveret, aut suam significaret imitandæ improbitatis voluntatem. Itaque mihi mirum videtur, unde hanc tu, Labiene, imaginem, quam habes, inveneris: nam, Sex. Titio damnato, qui istam habere auderet, inventus est nemo. Quod tu si audîsses, aut si per ætatem scire potuisses; nunquam profecto istam imaginem, quæ, domi posita, pestem atque exsilium Sex. Titio attulisset, in Rostra atque in concionem attulisses; nec tuas unquam rationes ad eos scopulos appulisses, ad quos Sex. Titii afflictam navem, et in quibus C. Deciani naufragium fortunarum, videres. Sed, in his rebus omnibus, imprudentiâ laberis: causam enim suscepisti antiquiorem memoriâ tuâ; quæ causa ante mortuâ est, quam tu natus esses. Quâ in causâ tute profecto fuisses, si per ætatem esse potuisses, eam causam in judicium vocas.

An non intelligis, primum, quos homines et quales viros mortuos summi sceleris arguas? deinde quot,

ex iis qui vivunt, eodem crimine in summum capitis periculum arcessas? Nam, si C. Rabirius fraudem capitalem admisit, quod arma contra L. Saturninum tulit; huic quidem afferet aliquam deprecationem periculi ætas illa, quâ tum fuit: Q. vero Catulum, patrem hujus, in quo summa sapientia, eximia virtus, singularis humanitas fuit; M. Scaurum, illâ gravitate, illo consilio, illâ prudentiâ; duos Mucios, L. Crassum, M. Antonium, qui tum extra Urbem cum præsidio fuit; quorum in hac civitate longe maxima consilia atque ingenia fuerunt; cæteros pari dignitate præditos, custodes gubernatoresque reipublicæ, quemadmodum mortuos defendemus? Quid de illis honestissimis viris atque optimis civibus, equitibus Romanis, dicemus, qui tum, unâ cum senatu, salutem reipublicæ defenderunt? quid de tribunis ærariis, cæterorumque ordinum omnium hominibus, qui tum arma pro communi libertate ceperunt?

X. Sed quid ego de iis omnibus, qui consulari imperio paruerunt, loquor? de ipsorum consulum famâ quid futurum est? L. Flaccum, hominem, cum semper in republicâ, tum in magistratibus gerendis, in sacerdotio cærimoniisque, quibus præerat, diligentissimum, nefarii sceleris ac parricidii mortuum condemnabimus? Adjungemus ad hanc labem ignominiamque mortis etiam C. Marii nomen? C. Marium, quem vere patrem patriæ, parentem, inquam, vestræ libertatis, atque hujusce reipublicæ, possumus dicere, sceleris ac parricidii nefarii mortuum condemnabimus?

Etenim, si C. Rabirio, quod iit ad arma, crucem T. Labienus in Campo Martio defigendam putavit; quod tandem excogitabitur in eum supplicium, qui vocavit? Ac, si fides Saturnino data est (quod abs te sæpissime dicitur), non eam C. Rabirius, sed C. Marius, dedit; idemque violavit, si in fide non stetit. Quæ fides, Labiene, quî potuit sine senatûs-consulto

dari? Adeone hospes hujusce urbis, adeone ignarus es disciplinæ consuetudinisque nostræ, ut hæc nescias? ut peregrinari in alienâ civitate, non in tuâ magistratum gerere, videare?

Quid jam ista C. Mario, inquit, nocere possunt, quoniam sensu et vitâ caret? Itane vero? tantis in laboribus C. Marius periculisque vixisset, si nihil longius, quam vitæ termini postulabant, spe atque animo, de se et gloriâ suâ, cogitâsset? At, (credo) cum innumerabiles hostium copias in Italiâ fudisset, atque obsidione rempublicam liberâsset, omnia sua secum unâ moritura arbitrabatur. Non est ita, Quirites: neque quisquam nostrûm in reipublicæ periculis cum laude ac virtute versatur, quin spe posteritatis fructuque ducatur. Itaque, cum multis aliis de causis virorum bonorum mentes divinæ mihi atque æternæ videntur esse, tum maxime, quod optimi et sapientissimi cujusque animus ita præsentit in posterum, ut nihil, nisi sempiternum, spectare videatur.

Quapropter equidem et C. Marii, et cæterorum virorum sapientissimorum ac fortissimorum civium, mentes (quæ mihi videntur ex hominum vitâ ad Deorum religionem et sanctimoniam demigrâsse) testor, me, pro illorum famâ, gloriâ, memoriâ, non secus ac pro patriis fanis atque delubris, propugnandum putare: ac, si pro illorum laude mihi arma capienda essent, non minus strenue caperem, quam illi pro communi salute ceperunt. Etenim, Quirites, exiguum nobis vitæ curriculum natura circumscripsit, immensum gloriæ.

XI. Quare, si eos, qui jam de vitâ decesserunt, ornabimus, justiorem nobis mortis conditionem relinquemus. Sed, si illos, Labiene, quos jam videre non possumus, negligis; ne his quidem, quos vides, consuli putas oportere? Neminem esse dico ex iis omnibus, qui illo die Romæ fuerint, quem tu diem in judicium vocas, pubesque tum fuerit, quin

arma ceperit, quin consules secutus sit. Omnes ii, quorum tu ex ætate conjecturam facere potes, quid tum fecerint, abs te rei capitis, C. Rabirii nomine, citantur. At occidit Saturninum Rabirius. Utinam fecisset! non supplicium deprecarer, sed præmium postularem. Etenim, si Scævæ, servo Q. Crotonis, qui occidit L. Saturninum, libertas data est; quod equiti Romano præmium dari par fuisset? et, si C. Marius, quod fistulas, quibus aqua suppeditabatur Jovis Optimi Maximi templis ac sedibus, præcidi imperârat, quod in clivo Capitolino improborum civium * * *

Desunt non pauca.

ORATIO XIX.

IN L. CATILINAM I.

In Senatu.

ARGUMENTUM.

L. SERGIUS Catilina, patricii generis, cum, post præturam et Africam administratam, repetundarum, et inter sicarios, (quamquam frustra) accusatus esset, bis consulatum frustra petiit. Idem etiam bis conjuravit contra rempublicam. Et prima quidem conjuratio, quâ L. Torquatum et L. Cottam, consules, voluit interficere, casu diremta est: altera autem, occultis consiliis agitata, in consulatum Ciceronis erupit, cui, ob hoc ipsum, eo cupidius populus Romanus consulatum mandavit, quod de eâ rumor in vulgus exierat. Hîc cum esset tota res ad Ciceronem a Q. Curio conjurato per Fulviam delata, et Catilinam nihilominus in senatu, a. d. VIII. Id. Nov. vel (ut aliis placet) a. d. VI. Id. Nov. vidisset; ita indignitate rei commotus est Cicero, ut gravissime in ipsum oratione inveheretur, quâ totam rem sibi cognitam esse ostenderet, eique, ut Urbe exiret, suaderet. Atque hæc est prima in senatu habita oratio. Huic orationi iratissimus cum respondisset Catilina,

minatus, se incendium suum patriæ ruinâ restincturum; e senatu se proripuit, ac nocte proximâ, cum quibusdam consciis, ex Urbe abiit. Quo mane cognito, Cicero, in concionem populi profectus, dum senatus conveniret, habuit secundam orationem, quâ de abitu Catilinæ triumphat. Sed, quoniam intelligebat, quantum invidiæ sibi conflâsset, partim ab his qui nimis crudeliter ejectum a Cicerone Catilinam innocentem jactabant, partim vero ab iis, qui non dimittendum, sed puniendum, fuisse putabant; hanc invidiam a se studet amoliri, cum conjurationem certo factam esse ostendendo, tum lenitatis suæ rationem afferendo. Demonstrat præterea, quantum periculi reipublicæ immineat, cum a Catilinâ, tum imprimis ab reliquis conjuratis, qui in Urbe remanserant; quorum sex genera facit, et, de singulis quid sentiat, dicit. Paulo post, legatorum Allobrogum a conjuratis sollicitatorum indicio, cum comprehensi essent Lentulus ejusque socii, et, cognitâ ab senatu re, in custodiam traditi, Cicero, invidiâ levatus, iterum, forte pridie Non. Dec. prodiit in concionem; et quæ a se deprehendendæ conjurationis causâ, quæ ad pontem Mulvium, quæ in senatu acta, dicta, decreta sint, comprehensis conjuratis, demonstravit; et se populo commendavit, simulque ad supplicationem, sibi togato primum reipublicæ conservatæ causâ decretam, celebrandam cohortatus est. Proximo die, Nonis Decembribus, in senatu de pœnâ conjuratorum agebatur. Hîc cum duæ essent sententiæ, altera Silani, consulis designati, qui capitis pœnam decernebat, altera vero Julii Cæsaris, qui mortis pœnam removebat, cæterorum suppliciorum acerbitates omnes, imprimis vincula sempiterna, decernebat; Cicero senatum quartâ oratione ad severitatem cohortatus est; et Silani sententiam severiorem leniori Cæsaris præferendam esse docebat. *Eum deinde* consecutus Cato plane solvit Cæsaris *sententiam.* Est itaque, in Silani et Catonis senten-

tiam, senatûs-consultum factum, atque in carcere supplicium de conjuratis sumtum. Quo facto, domum pergentem universus senatus et populus est prosecutus; eumque Conservatorem non modo et Liberatorem, sed primum etiam Patrem Patriæ, appellavit; cum interea viæ, per quas ibat, lætis ubique ignibus collucerent. Hæc facta sunt Nonis Decembribus. Atque hæ sunt illæ Nonæ, quarum commemoratione toties, neque immerito, Cicero gloriatur.

IN L. CATILINAM I.

I. Quousque tandem abutêre, Catilina, patientiâ nostrâ? quamdiu etiam furor iste tuus nos eludet? quem ad finem sese effrenata jactabit audacia? Nihilne te nocturnum præsidium Palatii, nihil Urbis vigiliæ, nihil timor populi, nihil concursus bonorum omnium, nihil hic munitissimus habendi senatûs locus, nihil horum ora vultusque, moverunt? Patere tua consilia non sentis? constrictam jam omnium horum conscientiâ teneri conjurationem tuam non vides? Quid proximâ, quid superiore, nocte egeris, ubi fueris, quos convocaveris, quid consilii ceperis, quem nostrûm ignorare arbitraris?

O tempora! o mores! Senatus hæc intelligit; consul videt: hic tamen vivit! Vivit? immo vero, etiam in senatum venit: fit publici consilii particeps: notat et designat oculis ad cædem unumquemque nostrûm. Nos autem, viri fortes, satisfacere reipublicæ videmur, si istius furorem ac tela vitemus.

Ad mortem te, Catilina, duci, jussu consulis, jampridem oportebat; in te conferri pestem istam, quam tu in nos omnes jamdiu machinaris. An vero vir amplissimus, P. Scipio, pontifex maximus, Ti. Gracchum, mediocriter labefactantem statum reipublicæ, privatus interfecit; Catilinam vero, orbem terræ cæde atque incendiis vastare cupientem, nos consules perferemus? nam illa nimis antiqua prætereo, quod C. Servilius Ahala Sp. Melium, novis rebus studentem, manu suâ occidit. Fuit, fuit ista quondam in hac republicâ virtus, ut viri fortes acrioribus suppliciis civem perniciosum, quam acerbissimum hostem, coërcerent. Habemus senatûsconsultum in te, Catilina, vehemens et grave: non

deest reipublicæ consilium, neque auctoritas hujus ordinis: nos, nos, dico aperte, consules desumus.

II. Decrevit quondam senatus, ut L. Opimius consul videret, ne quid respublica detrimenti caperet. Nox nulla intercessit: interfectus est, propter quasdam seditionum suspiciones, C. Gracchus, clarissimo patre, avo, majoribus: occisus est cum liberis M. Fulvius, consularis. Simili senatûs-consulto, C. Mario et L. Valerio, consulibus, permissa est respublica: num unum diem postea L. Saturninum tribunum plebis, et C. Servilium prætorem, mors ac reipublicæ pœna remorata est? At nos vicesimum jam diem patimur hebescere aciem horum auctoritatis. Habemus enim hujusmodi senatûs-consultum, verumtamen inclusum in tabulis, tamquam gladium in vaginâ reconditum; quo ex senatûs-consulto, confestim interfectum te esse, Catilina, convenit. Vivis; et vivis, non ad deponendam, sed ad confirmandam, audaciam. Cupio, patres conscripti, me esse clementem: cupio, in tantis reipublicæ periculis, me non dissolutum videri: sed jam me ipse inertiæ nequitiæque condemno.

Castra sunt in Italiâ, contra rempublicam, in Etruriæ faucibus collocata: crescit in dies singulos hostium numerus: eorum autem imperatorem castrorum, ducemque hostium, intra mœnia, atque adeo in senatu, videmus, intestinam aliquam quotidie perniciem reipublicæ molientem. Si te jam, Catilina, comprehendi, si interfici, jussero; credo, erit verendum mihi, ne non hoc potius omnes boni serius a me, quam quisquam crudelius, factum esse dicat. Verum ego hoc, quod jampridem factum esse oportuit, certâ de causâ, nondum adducor, ut faciam. Tum denique interficiam te, cum jam nemo tam improbus, tam perditus, tam tui similis, inveniri poterit, qui id non jure factum esse fateatur. Quamdiu quisquam erit, qui te defendere audeat, vives: et vives ita, ut nunc vivis, multis meis et firmis præsidiis obsessus,

ne commovere te contra rempublicam possis: multorum te etiam oculi et aures, non sentientem, (sicut adhuc fecerunt) speculabuntur atque custodient.

III. Etenim quid est, Catilina, quod jam amplius exspectes, si neque nox tenebris obscurare cœtus nefarios, nec privata domus parietibus continere vocem conjurationis tuæ potest? si illustrantur, si erumpunt omnia? Muta jam istam mentem: mihi crede: obliviscere cædis, atque incendiorum. Teneris undique: luce sunt clariora nobis tua consilia omnia: quæ etiam mecum licet recognoscas. Meministine, me, ante diem XII Calendas Novembris, dicere in senatu, fore in armis certo die (qui dies futurus esset ante diem VI Calendas Novembris) C. Manlium, audaciæ satellitem atque administrum tuæ? Num me fefellit, Catilina, non modo res tanta, tam atrox, tam incredibilis, verum (id, quod multo magis est admirandum) dies? Dixi ego idem in senatu, cædem te optimatum contulisse in ante diem V Calendas Novembris, tum, cum multi principes civitatis Româ, non tam sui conservandi, quam tuorum consiliorum reprimendorum, causâ profugerunt. Num inficiari potes, te illo ipso die, meis præsidiis, meâ diligentiâ circumclusum, commovere te contra rempublicam non potuisse; cum tu, discessu cæterorum, nostrâ tamen, qui remansissemus, cæde contentum te esse dicebas?

Quid? cum tu te Præneste Calendis ipsis Novembris occupaturum nocturno impetu esse confideres; sensistine, illam coloniam meo jussu, præsidiis, custodiis, vigiliisque, esse munitam? Nihil agis, nihil moliris, nihil cogitas, quod ego non modo non audiam; sed etiam non videam, planeque sentiam.

IV. Recognosce tandem mecum noctem illam superiorem: jam intelliges multo me vigilare acrius ad salutem, quam te ad perniciem, reipublicæ. Dico te priori nocte venisse inter falcarios (non agam obscure) in M. Læcæ domum; convenisse eodem com-

plures ejusdem amentiæ sceleriaque socios. Num negare audes? Quid taces? convincam, si negas: video enim esse hîc in senatu quosdam, qui tecum unâ fuêre.

O Dii immortales! ubinam gentium sumus? in quâ urbe vivimus? quam rempublicam habemus? Hîc, hîc sunt, in nostro numero, patres conscripti, in hoc orbis terræ sanctissimo gravissimoque consilio, qui de meo nostrûmque omnium interitu, qui de hujus urbis, atque adeo orbis terrarum, exitio cogitent. Hosce ego video consul, et de republicâ sententiam rogo: et, quos ferro trucidari oportebat, eos nondum voce vulnero. Fuisti igitur apud Læcam illâ nocte, Catilina: distribuisti partes Italiæ: statuisti, quo quemque proficisci placeret: delegisti, quos Romæ relinqueres, quos tecum educeres: descripsisti urbis partes ad incendia: confirmâsti, te ipsum jam esse exiturum: dixisti paululum tibi esse etiam tum moræ, quod ego viverem. Reperti sunt duo equites Romani, qui te istâ curâ liberarent, et sese, illâ ipsâ nocte, paulo ante lucem, me meo in lectulo interfecturos pollicerentur. Hæc ego omnia, vix dum etiam cœtu vestro dimisso, comperi: domum meam majoribus præsidiis munivi atque firmavi: exclusi eos, quos tu mane ad me salutatum miseras, cum illi ipsi venissent, quos ego jam multis ac summis viris ad me id temporis venturos esse prædixeram.

V. Quæ cum ita sint, Catilina, perge, quo cœpisti: egredere aliquando ex urbe: patent portæ: proficiscere. Nimium diu te imperatorem illa tua Manliana castra desiderant. Educ tecum etiam omnes tuos; si minus, quam plurimos: purga urbem. Magno me metu liberabis, dummodo inter me atque te murus intersit. Nobiscum versari jam diutius non potes: non feram, non patiar, non sinam. Magna Diis immortalibus habenda est gratia, atque huic ipsi Jovi Statori, antiquissimo custodi hujus urbis,

quod hanc tam tetram, tam horribilem, tamque infestam reipublicæ, pestem toties jam effugimus. Non est sæpius in uno homine salus summa periclitanda reipublicæ. Quamdiu mihi, consuli designato, Catilina, insidiatus es, non publico me præsidio, sed privatâ diligentiâ, defendi. Cum, proximis comitiis consularibus, me consulem in Campo, et competitores tuos, interficere voluisti; compressi tuos nefarios conatus amicorum præsidio et copiis, nullo tumultu publice concitato. Denique, quotiescumque me petîsti, per me tibi obstiti; quamquam videbam, perniciem meam cum magnâ calamitate reipublicæ esse conjunctam. Nunc jam aperte rempublicam universam petis: templa Deorum immortalium, tecta urbis, vitam omnium civium, Italiam denique totam, ad exitium et vastitatem vocas.

Quare, quoniam id, quod primum, atque hujus imperii disciplinæque majorum proprium est, facere nondum audeo; faciam id, quod est ad severitatem lenius, et ad communem salutem utilius. Nam, si te interfici jussero, residebit in republicâ reliqua conjuratorum manus; sin tu (quod te jamdudum hortor) exieris, exhaurietur ex urbe tuorum comitum magna et perniciosa sentina [reipublicæ]. Quid est, Catilina? num dubitas id, me imperante, facere, quod jam tuâ sponte faciebas? Exire ex urbe consul hostem jubet: interrogas me, num in exsilium? Non jubeo: sed, si me consulis, suadeo.

VI. Quid enim, Catilina, est, quod te jam in hac urbe delectare possit? in quâ nemo est (extra istam conjurationem perditorum hominum), qui te non metuat; nemo, qui non oderit. Quæ nota domesticæ turpitudinis non inusta vitæ tuæ est? quod privatarum rerum dedecus non hæret [infamiæ?] quæ libido ab oculis, quod facinus a manibus unquam tuis, quod flagitium a toto corpore, abfuit? Cui tu adolescentulo, quem corruptelarum illecebris irretîsses, non aut ad audaciam ferrum, aut ad libidinem facem,

prætulisti? Quid vero? nuper, cum, morte superioris uxoris, novis nuptiis domum vacuefecisses, nonne etiam alio incredibili scelere hoc scelus cumulâsti? quod ego prætermitto, et facile patior sileri, ne in hac civitate tanti facinoris immanitas aut exstitisse, aut non vindicata esse, videatur. Prætermitto ruinas fortunarum tuarum, quas omnes impendere tibi proximis Idibus senties: ad illa venio, quæ non ad privatam ignominiam vitiorum tuorum, non ad domesticam tuam difficultatem ac turpitudinem, sed ad summam reipublicæ, atque ad omnium nostrûm vitam salutemque, pertinent.

Potestne tibi hujus vitæ lux, Catilina, aut hujus cœli spiritus esse jucundus, cum scias, horum esse neminem, qui nesciat, te, pridie Calendas Januarias, Lepido et Tullo consulibus, stetisse in comitio cum telo? manum, consulum et principum civitatis interficiendorum causâ, paravisse? sceleri ac furori tuo non mentem aliquam, aut timorem tuum, sed fortunam reipublicæ obstitisse? Ac jam illa omitto: neque enim sunt aut obscura, aut non multa post commissa. Quoties tu me designatum, quoties consulem, interficere conatus es? quot ego tuas petitiones, ita conjectas ut vitari non posse viderentur, parvâ quâdam declinatione, et (ut aiunt) corpore, effugi? Nihil agis, nihil assequeris, nihil moliris, quod mihi latere valeat in tempore: neque tamen conari ac velle desistis. Quoties jam tibi extorta est sica ista de manibus? quoties vero excidit casu aliquo, et elapsa est? Tamen eâ carere diutius non potes: quæ quidem quibus abs te initiata sacris ac devota sit, nescio, quod eam necesse putas consulis in corpore defigere.

VII. Nunc vero, quæ tua est ista vita? sic enim jam tecum loquar, non ut odio permotus esse videar, quo debeo, sed ut misericordiâ, quæ tibi nulla debetur. Venisti paulo ante in senatum. Quis te, ex hac tantâ frequentiâ, ex tot tuis amicis ac necessariis, salutavit? Si hoc, post hominum memoriam, contigit

nemini; vocis exspectas contumeliam, cum sis gravissimo judicio taciturnitatis oppressus? Quid, quod adventu tuo ista subsellia vacuefacta sunt? quod omnes consulares, qui tibi persæpe ad cædem constituti fuerunt, simul atque assedisti, partem istam subselliorum nudam atque inanem reliquerunt? Quo tandem animo hoc tibi ferendum putas? Servi (mehercle) mei si me isto pacto metuerent, ut te metuunt omnes cives tui, domum meam relinquendam putarem: tu tibi urbem non arbitraris? Et, si me meis civibus injuriâ suspectum tam graviter atque offensum viderem; carere me adspectu civium, quam infestis oculis omnium conspici, mallem: tu, cum, conscientiâ scelerum tuorum, agnoscas odium omnium justum, et jam tibi diu debitum, dubitas, quorum mentes sensusque vulneras, eorum adspectum præsentiamque vitare? Si te parentes timerent atque odissent tui, neque eos ullâ ratione placare posses; ut opinor, ab eorum oculis aliquo concederes: nunc te patria, quæ communis est omnium nostrûm parens, odit ac metuit; et jamdiu de te nihil judicat, nisi de parricidio suo cogitare. Hujus tu neque auctoritatem verebere, neque judicium sequêre, neque vim pertimesces? Quæ tecum, Catilina, sic agit, et quodammodo tacita loquitur: "Nullum, aliquot jam annis, facinus exstitit, nisi per te; nullum flagitium sine te: tibi uni multorum civium neces, tibi vexatio direptioque sociorum impunita fuit ac libera: tu, non solum ad negligendas leges ac quæstiones, verum etiam ad evertendas perfringendasque, valuisti. Superiora illa, quamquam ferenda non fuerunt, tamen, ut potui, tuli: nunc vero me totam esse in metu propter te unum; quidquid increpuerit, Catilinam timeri; nullum videri contra me consilium iniri posse, quod a tuo scelere abhorreat; non est ferendum. Quamobrem, discede, atque hunc mihi timorem eripe; si est verus, ne opprimar; sin falsus, ut tandem aliquando timere desinam."

VIII. Hæc si tecum (ut dixi) patria loquatur, nonne impetrare debeat, etiamsi vim adhibere non possit? Quid? quod tu te ipse in custodiam dedisti? quid? quod, vitandæ suspicionis causâ, apud M. Lepidum te habitare velle dixisti? a quo non receptus, etiam ad me venire ausus es; atque, ut domi meæ te asservarem, rogâsti. Cum a me quoque id responsum tulisses, me nullo modo posse iisdem parietibus tuto esse tecum, qui magno in periculo essem, quod iisdem mœnibus contineremur; ad Q. Metellum prætorem venisti: a quo repudiatus, ad sodalem tuum, virum optimum, M. Marcellum, demigrâsti; quem tu videlicet et ad custodiendum te diligentissimum, et ad suspicandum sagacissimum, et ad vindicandum fortissimum, fore putâsti. Sed quam longe videtur a carcere atque a vinculis abesse debere, qui se ipse jam dignum custodiâ judicaverit?

Quæ cum ita sint, Catilina, dubitas, si hîc [morari] æquo animo non potes, abire in aliquas terras, et vitam istam, multis suppliciis justis debitisque ereptam, fugæ solitudinique mandare?

"Refer," inquis, "ad senatum" (id enim postulas): et, si hic ordo placere sibi decreverit, te ire in exsilium, obtemperaturum te esse dicis. Non referam (id, quod abhorret a meis moribus): et tamen faciam, ut intelligas, quid hi de te sentiant. Egredere ex urbe, Catilina: libera rempublicam metu: in exsilium (si hanc vocem exspectas) proficiscere. Quid est, Catilina? ecquid attendis? ecquid animadvertis horum silentium? Patiuntur; tacent. Quid exspectas auctoritatem loquentium, quorum voluntatem tacitorum perspicis?

At, si hoc idem huic adolescenti optimo, P. Sextio, si fortissimo viro, M. Marcello, dixissem; jam mihi consuli, hoc ipso in templo, jure optimo, senatus vim et manus intulisset. De te autem, Catilina, cum quiescunt, probant: cum patiuntur, decernunt: cum tacent, clamant: neque hi solum, quorum tibi

auctoritas est videlicet cara, vita vilissima; sed etiam illi equites Romani, honestissimi atque optimi viri, cæterique fortissimi cives, qui circumstant senatum, quorum tu et frequentiam videre, et studia perspicere, et voces paulo ante exaudire, potuisti: quorum ego vix abs te jamdiu manus ac tela contineo; eosdem facile adducam, ut te hæc, quæ jampridem vastare studes, relinquentem, usque ad portas prosequantur.

IX. Quamquam quid loquor? te ut ulla res frangat? tu ut unquam te corrigas? tu ut ullam fugam meditere? tu ut ullum exsilium cogites? Utinam tibi istam mentem Dii immortales duint! tametsi video, si, meâ voce perterritus, ire in exsilium animum induxeris, quanta tempestas invidiæ nobis, si minus in præsens tempus, recenti memoriâ scelerum tuorum, at in posteritatem, impendeat. Sed est mihi tanti, dummodo ista privata sit calamitas, et a reipublicæ periculis sejungatur. Sed, tu ut vitiis tuis commoveare, ut legum pœnas pertimescas, ut temporibus reipublicæ concedas, non est postulandum: neque enim is es, Catilina, ut te aut pudor a turpitudine, aut metus a periculo, aut ratio a furore, revocârit.

Quamobrem, (ut sæpe jam dixi) proficiscere: ac, si mihi, inimico (ut prædicas) tuo, conflare vis invidiam; rectâ perge in exsilium. Vix feram sermones hominum, si id feceris: vix molem istius invidiæ, si in exsilium ieris jussu consulis, sustinebo. Sin autem servire meæ laudi et gloriæ mavis, egredere cum importunâ sceleratorum manu; confer te ad Manlium; concita perditos cives; secerne te a bonis; infer patriæ bellum; exsulta impio latrocinio, ut a me non ejectus ad alienos, sed invitatus ad tuos, isse videaris.

Quamquam quid ego te invitem? a quo jam sciam esse præmissos, qui tibi ad forum Aurelium præstolarentur armati; sciam pactam et constitutam esse cum Manlio diem: a quo etiam aquilam illam argenteam (quam tibi ac tuis omnibus perniciosam esse

confido et funestam futuram, cui domi tuæ sacrarium scelerum tuorum constitutum fuit) sciam esse præmissam. Tu ut illâ diutius carere possis, quam venerari, ad cædem proficiscens, solebas? a cujus altaribus sæpe istam impiam dextram ad necem civium transtulisti.

X. Ibis tandem aliquando, quo te jampridem tua ista cupiditas effrenata ac furiosa rapiebat. Neque enim tibi hæc res affert dolorem, sed quamdam incredibilem voluptatem: ad hanc te amentiam natura peperit, voluntas exercuit, fortuna servavit. Nunquam tu, non modo otium, sed ne bellum quidem, nisi nefarium, concupîsti. Nactus es, ex perditis, atque ab omni non modo fortunâ, verum etiam spe derelictis, conflatam improborum manum.

Hîc tu quâ lætitiâ perfruêre! quibus gaudiis exsultabis! quantâ in voluptate bacchabere! cum, in tanto numero tuorum, neque audies virum bonum quemquam, neque videbis. Ad hujus vitæ studium meditati illi sunt (qui feruntur) labores tui; jacere humi, non modo ad obsidendum stuprum, verum etiam ad facinus obeundum; vigilare, non solum insidiantem somno maritorum, verum etiam bonis occisorum. Habes, ubi ostentes illam præclaram tuam patientiam famis, frigoris, inopiæ rerum omnium; quibus te brevi tempore confectum esse senties. Tantum profeci tum, cum te a consulatu repuli, ut exsul potius tentare, quam consul vexare, rempublicam posses; atque ut id, quod esset a te scelerate susceptum, latrocinium potius quam bellum nominaretur.

XI. Nunc, ut a me, patres conscripti, quamdam prope justam patriæ querimoniam detester ac deprecer; percipite (quæso) diligenter, quæ dicam; et ea penitus animis vestris mentibusque mandate. Etenim, si mecum patria, quæ mihi vitâ meâ multo est carior, si cuncta Italia, si omnis respublica loquatur: "M. Tulli, quid agis? tune eum, quem esse hostem comperisti, quem ducem belli futurum vides, quem ex-

spectari imperatorem in castris hostium sentis, auctorem sceleris, principem conjurationis, evocatorem servorum et civium perditorum, exire patiêris, ut abs te non emissus ex Urbe, sed immissus in Urbem, esse videatur? Nonne hunc in vincula duci, non ad mortem rapi, non summo supplicio mactari, imperabis? Quid tandem impedit te? mosne majorum? at persæpe etiam privati in hac republicâ perniciosos cives morte multârunt: an leges, quæ de civium Romanorum supplicio rogatæ sunt? at nunquam in hac urbe ii, qui a republicâ defecerunt, civium jura tenuerunt. An invidiam posteritatis times? præclaram vero populo Romano refers gratiam, qui te, hominem per te cognitum, nullâ commendatione majorum, tam mature ad summum imperium per omnes honorum gradus extulit, si, propter invidiam aut alicujus periculi metum, salutem civium tuorum negligis. Sed, si quis est invidiæ metus, num est vehementius severitatis ac fortitudinis invidia, quam inertiæ ac nequitiæ, pertimescenda? An, cum bello vastabitur Italia, vexabuntur urbes, tecta ardebunt, tum te non existimas invidiæ incendio conflagraturum?"

XII. His ego sanctissimis reipublicæ vocibus, et eorum hominum, qui idem sentiunt, mentibus, pauca respondebo. Ego, si hoc optimum factu judicarem, patres conscripti, Catilinam morte multari; unius usuram horæ gladiatori isti ad vivendum non dedissem. Etenim, si summi viri, et clarissimi cives, Saturnini, et Gracchorum, et Flacci, et superiorum complurium sanguine, non modo se non contaminârunt, sed etiam honestârunt; certe mihi verendum non erat, ne quid, hoc parricidâ civium interfecto, invidiæ mihi in posteritatem redundaret. Quod si ea mihi maxime impenderet; tamen hoc animo semper fui, ut invidiam virtute partam, gloriam, non invidiam, putarem.

Quamquam nonnulli sunt in hoc ordine, qui aut ea, quæ imminent, non videant; aut ea, quæ vident,

dissimulent; qui spem Catilinæ mollibus sententiis aluerunt, conjurationemque nascentem, non credendo, corroboraverunt. Quorum auctoritatem secuti multi, non solum improbi, verum etiam imperiti, si in hunc animadvertissem, crudeliter et regie factum esse dicerent. Nunc intelligo, si iste, quo intendit, in Manliana castra pervenerit, neminem tam stultum fore, qui non videat conjurationem esse factam, neminem tam improbum, qui non fateatur. Hoc autem uno interfecto, intelligo hanc reipublicæ pestem paulisper reprimi, non in perpetuum comprimi, posse. Quod si se ejecerit, secumque suos eduxerit, et eodem cæteros undique collectos naufragos aggregaverit; exstinguetur atque delebitur, non modo hæc tam adulta reipublicæ pestis, verum etiam stirps ac semen malorum omnium.

XIII. Etenim jamdiu, patres conscripti, in his periculis conjurationis insidiisque versamur: sed, nescio quo pacto, omnium scelerum ac veteris furoris et audaciæ maturitas in nostri consulatûs tempus erupit. Quod si ex tanto latrocinio iste unus tolletur; videbimur fortasse ad breve quoddam tempus curâ et metu esse relevati: periculum autem residebit, et erit inclusum penitus in venis atque in visceribus reipublicæ. Ut sæpe homines ægri morbo gravi, cum æstu febrique jactantur, si aquam gelidam biberint, primo relevari videntur, deinde multo gravius vehementiusque afflictantur; sic hic morbus, qui est in republicâ, relevatus istius pœnâ, vehementius, vivis reliquis, ingravescet.

Quare, patres conscripti, secedant improbi; secernant se a bonis; unum in locum congregentur; muro denique (id, quod sæpe jam dixi) secernantur a nobis: desinant insidiari domi suæ consuli, circumstare tribunal prætoris urbani, obsidere cum gladiis curiam, malleolos et faces ad inflammandam urbem comparare: sit denique inscriptum in fronte uniuscujusque, quid de republicâ sentiat. Polliceor hoc vobis, patres

conscripti, tantam in nobis consulibus fore diligentiam, tantam in vobis auctoritatem, tantam in equitibus Romanis virtutem, tantam in omnibus bonis consensionem, ut, Catilinæ profectione, omnia patefacta, illustrata, oppressa, vindicata, esse videatis.

Hisce ominibus, Catilina, cum summâ reipublicæ salute et cum tuâ peste ac pernicie, cumque eorum exitio qui se tecum omni scelere parricidioque junxerunt, proficiscere ad impium bellum ac nefarium. Tum tu, Jupiter, qui iisdem, quibus hæc urbs, auspiciis a Romulo es constitutus; quem Statorem hujus urbis atque imperii vere nominamus; hunc et hujus socios a tuis aris cæterisque templis, a tectis urbis ac mœnibus, a vitâ fortunisque civium omnium, arcebis: et omnes inimicos bonorum, hostes patriæ, latrones Italiæ, scelerum fœdere inter se ac nefariâ societate conjunctos, æternis suppliciis vivos mortuosque mactabis.

ORATIO XX.

IN L. CATILINAM II.

Ad Quirites.

ARGUMENTUM.

Priore Ciceronis oratione commotus, Catilina suppliciter a patribus petiit, ne quid de se temere crederent: eâ se ortum esse familiâ, e quâ multa in rempublicam beneficia profecta essent. Sed tum dicenti omnes obstrepere cœperunt, et hostem patriæ vocare. Quare, omni spe abjectâ, cum delectis aliquot hominibus, intempestâ nocte, ad Manliana castra profectus est; relictis in Urbe Cethego et Lentulo, ad factionem confirmandam. Postridie ejus diei, Cicero, advocatâ concione, hanc habuit orationem ad Quirites, quos docet de fugâ Catilinæ, a quo nihil jam timendum esse demonstrat: residuos vero in Urbe conjuratos monet, ut ducem suum sequantur; et tandem, de totâ conjuratione opprimendâ, consilium suum aperit.

2 F 3

IN L. CATILINAM II.

I. Tandem aliquando, Quirites, L. Catilinam, furentem audaciâ, scelus anhelantem, pestem patriæ nefarie molientem, vobis atque huic urbi ferrum flammamque minitantem, ex urbe vel ejecimus, vel emisimus, vel, ipsum egredientem, verbis prosecuti sumus. Abiit, excessit, evasit, erupit. Nulla jam pernicies a monstro illo atque prodigio mœnibus ipsis intra mœnia comparabitur. Atque hunc quidem unum, hujus belli domestici ducem, sine controversiâ vicimus. Non enim jam inter latera nostra sica illa versabitur: non in Campo, non in foro, non in curiâ, non denique intra domesticos parietes, pertimescemus. Loco ille motus est, cum est ex urbe depulsus: palam jam cum hoste, nullo impediente, bellum justum geremus. Sine dubio perdidimus hominem, magnificeque vicimus, cum illum ex occultis insidiis in apertum latrocinium conjecimus. Quod vero non cruentum mucronem (ut voluit) extulit, quod vivis nobis egressus est, quod ei ferrum de manibus extorsimus, quod incolumes cives, quod stantem urbem reliquit; quanto tandem illum mœrore afflictum esse et profligatum putatis? Jacet ille nunc prostratus, Quirites, et se perculsum atque abjectum esse sentit; et retorquet oculos profecto sæpe ad hanc urbem, quam ex suis faucibus ereptam esse luget; quæ quidem lætari mihi videtur, quod tantam pestem evomuerit, forasque projecerit.

II. At, si quis est talis (quales esse omnes oportebat), qui, in hoc ipso, in quo exsultat et triumphat oratio mea, me vehementer accuset, quod tam capitalem hostem non comprehenderim potius, quam

emiserim; non est ista mea culpa, Quirites, sed temporum. Interemtum esse L. Catilinam, et gravissimo supplicio affectum, jampridem oportebat; idque a me et mos majorum, et hujus imperii severitas, et res publica postulabat. Sed quam multos fuisse putatis, qui, quæ ego deferrem, non crederent? quam multos, qui, propter stultitiam, non putarent? quam multos, qui etiam defenderent? quam multos, qui, propter improbitatem, faverent? Ac si, sublato illo, depelli a vobis omne periculum judicarem; jampridem ego L. Catilinam non modo invidiæ meæ, verum etiam vitæ, periculo sustulissem. Sed cum viderem, (ne vobis quidem omnibus re etiam tum probatâ) si illum, ut erat meritus, morte multâssem, fore, ut ejus socios, invidiâ oppressus, persequi non possem; rem huc deduxi, ut tum palam pugnare possetis, cum hostem aperte videretis.

Quem quidem ego hostem, Quirites, quam vehementer foris esse timendum putem, licet hinc intelligatis, quod illud etiam moleste fero, quod ex Urbe parum comitatus exierit. Utinam ille omnes secum suas copias eduxisset! Tongilium mihi eduxit; quem amare in prætextâ [calumniâ] cœperat; Publicium et Munatium, quorum æs alienum, contractum in popinâ, nullum reipublicæ motum afferre poterat: reliquit, quos viros! quanto alieno ære! quam valentes! quam nobiles!

III. Itaque ego illum exercitum, præ Gallicanis legionibus, et hoc delectu quem in agro Piceno et Gallico Q. Metellus habuit, et his copiis quæ a nobis quotidie comparantur, magnopere contemno, collectum ex senibus desperatis, ex agresti luxuriâ, ex rusticis decoctoribus, ex iis, qui vadimonia deserere, quam illum exercitum, maluerunt; quibus ego non modo si aciem exercitûs nostri, verum etiam si edictum prætoris ostendero, concident. Hos, quos video volitare in foro, quos stare ad curiam, quos etiam in senatum venire; qui nitent unguentis, qui fulgent purpurâ, mallem secum suos milites eduxisset: qu

si hìc permanent, mementote, non tam exercitum illum esse nobis, quam hos, qui exercitum deseruerunt, pertimescendos.

Atque hoc etiam sunt timendi magis, quod, quid cogitent, me scire sentiunt, neque tamen permoventur. Video, cui Apulia sit attributa, qui habeat Etruriam, qui agrum Picenum, qui Gallicum, qui sibi has urbanas insidias cædis atque incendiorum depoposcerit: omnia superioris noctis consilia ad me delata esse sentiunt: patefeci in senatu hesterno die. Catilina ipse pertimuit; profugit: hi quid exspectant? næ illi vehementer errant, si illam meam pristinam lenitatem perpetuam sperant futuram.

IV. Quod exspectavi, jam sum assecutus, ut vos omnes factam esse aperte conjurationem contra rempublicam videretis; nisi vero si quis est, qui Catilinæ similes cum Catilinâ sentire non putet. Non est jam lenitati locus: severitatem res ipsa flagitat. Unum etiam nunc concedam: exeant; proficiscantur; ne patiantur desiderio sui Catilinam miserum tabescere. Demonstrabo iter: Aureliâ viâ profectus est: si accelerare volent, ad vesperam consequentur. O fortunatam rempublicam, si quidem hanc sentinam hujus urbis ejecerit! Uno (mehercule) Catilinâ exhausto, relevata mihi et recreata respublica videtur. Quid enim mali aut sceleris fingi aut excogitari potest, quod non ille conceperit? quis totâ Italiâ veneficus, quis gladiator, quis latro, quis sicarius, quis parricida, quis testamentorum subjector, quis circumscriptor, quis ganeo, quis nepos, quis adulter, quæ mulier infamis, quis corruptor juventutis, quis corruptus, quis perditus, inveniri potest, qui se cum Catilinâ non familiarissime vixisse fateatur? Quæ cædes per hosce annos sine illo facta est? quod nefarium stuprum non per illum? Jam vero quæ tanta in ullo unquam homine juventutis illecebra fuit, quanta in illo? qui alios ipse amabat turpissime, aliorum amori flagitiosissime serviebat, aliis fructum libidinum, aliis mortem parentûm, non modo impellendo, verum etiam

adjuvando, pollicebatur. Nunc vero quam subito, non solum ex Urbe, verum etiam ex agris, ingentem numerum perditorum hominum collegerat! Nemo, non modo Romæ, sed nec ullo in angulo totius Italiæ, oppressus ære alieno fuit, quem non ad hoc incredibile sceleris fœdus adsciverit.

V. Atque, ut ejus diversa studia in dissimili ratione perspicere possitis; nemo est in ludo gladiatorio paulo ad facinus audacior, qui se non intimum Catilinæ esse fateatur; nemo in scenâ levior et nequior, qui se non ejusdem prope sodalem fuisse commemoret. Atque idem tamen, stuprorum et scelerum exercitatione assuefactus, frigore, et fame, et siti, ac vigiliis perferendis, fortis ab istis prædicabatur, cum industriæ subsidia, atque instrumenta virtutis, in libidine audaciâque consumerentur.

Hunc vero si sui fuerint comites secuti; si ex urbe exierint desperatorum hominum flagitiosi greges; o nos beatos! o rempublicam fortunatam! o præclaram laudem consulatûs mei! Non enim jam sunt mediocres hominum libidines, non humanæ ac tolerandæ audaciæ: nihil cogitant, nisi cædes, nisi incendia, nisi rapinas. Patrimonia sua profuderunt: fortunas suas abligurrierunt: res eos jampridem, fides deficere nuper cœpit: eadem tamen illa, quæ erat in abundantiâ, libido permanet. Quod si in vino et aleâ comissationes solum et scorta quærerent; essent illi quidem desperandi; sed tamen essent ferendi. Hoc vero quis ferre possit, inertes homines fortissimis viris insidiari, stultissimos prudentissimis, ebriosos sobriis, dormientes vigilantibus? qui, mihi, accubantes in conviviis, complexi mulieres impudicas, vino languidi, confecti cibo, sertis redimiti, unguentis obliti, debilitati stupris, eructant sermonibus suis cædem bonorum, atque Urbis incendia.

Quibus ego confido impendere fatum aliquod; et pœnas, jamdiu improbitati, nequitiæ, sceleri, libidini debitas, aut instare jam plane, aut certe jam appro-

pinquare. Quos si meus consulatus, quoniam sanare non potest, sustulerit; non breve nescio quod tempus, sed multa sæcula, propagârit reipublicæ. Nulla est enim natio, quam pertimescamus: nullus rex, qui bellum populo Romano facere possit. Omnia sunt externa unius virtute terrâ marique pacata: domesticum bellum manet: intus insidiæ sunt: intus inclusum periculum est: intus est hostis. Cum luxuriâ nobis, cum amentiâ, cum scelere, certandum est. Huic ego me bello, Quirites, profiteor ducem; suscipio inimicitias hominum perditorum. Quæ sanari poterunt, quâcumque ratione sanabo: quæ resecanda erunt, non patiar ad perniciem civitatis manere. Proinde aut exeant, aut quiescant; aut, si et in Urbe et in eâdem mente permanent; ea, quæ merentur, exspectent.

VI. At etiam sunt, Quirites, qui dicant, a me in exsilium ejectum esse Catilinam. Quod ego si verbo assequi possem, istos ipsos ejicerem, qui hæc loquuntur. Homo videlicet timidus et permodestus vocem consulis ferre non potuit: simul atque ire in exsilium jussus est, paruit; ivit.

Hesterno die, cum domi meæ pæne interfectus essem, senatum in ædem Jovis Statoris vocavi: rem omnem ad patres conscriptos detuli. Quo cum Catilina venisset, quis eum senator appellavit? quis salutavit? quis denique ita adspexit, ut perditum civem, ac non potius ut importunissimum hostem? Quin etiam principes ejus ordinis partem illam subselliorum, ad quam ille accesserat, nudam atque inanem reliquerunt. Hîc ego, vehemens ille consul, qui verbo cives in exsilium ejicio, quæsivi a Catilinâ, an nocturno conventu apud M. Læcam fuisset, necne. Cum ille, homo audacissimus, conscientiâ convictus, primo reticuisset, patefeci cætera. Quid eâ nocte egisset, [ubi fuisset,] quid in proximam constituisset, quemadmodum esset ei ratio totius belli descripta, docui. Cum hæsitaret, cum teneretur; quæsivi,

quid dubitaret eo proficisci, quo jampridem parârat; cum arma, cum secures, cum fasces, cum tubas, cum signa militaria, cum aquilam illam argenteam, cui ille etiam sacrarium scelerum domi suæ fecerat, scirem esse præmissam. In exsilium ejiciebam, quem jam ingressum esse in bellum videbam? Etenim (credo) Manlius iste centurio, qui in agro Fesulano castra posuit, bellum populo Romano suo nomine indixit: et illa castra nunc non Catilinam ducem exspectant: et ille, ejectus in exsilium, se Massiliam, ut aiunt, non in hæc castra, conferet.

VII. O conditionem miseram, non modo administrandæ, verum etiam conservandæ, reipublicæ! Nunc, si L. Catilina, consiliis, laboribus, periculis meis, circumclusus ac debilitatus, subito pertimuerit, sententiam mutaverit, deseruerit suos, consilium belli faciendi abjecerit, ex hoc cursu sceleris et belli, iter ad fugam atque in exsilium converterit; non ille a me spoliatus armis audaciæ, non obstupefactus ac perterritus meâ diligentiâ, non de spe conatuque depulsus, sed indemnatus, innocens, in exsilium ejectus a consule vi et minis, esse dicetur: et erunt, qui illum, si hoc fecerit, non improbum, sed miserum; me, non diligentissimum consulem, sed crudelissimum tyrannum, existimari velint. Est mihi tanti, Quirites, hujus invidiæ falsæ atque iniquæ tempestatem subire, dummodo a vobis hujus horribilis belli ac nefarii periculum depellatur. Dicatur sane ejectus esse a me, dummodo eat in exsilium: sed, mihi credite, non est iturus. Nunquam ego a Diis immortalibus optabo, Quirites, invidiæ meæ levandæ causâ, ut L. Catilinam ducere exercitum hostium, atque in armis volitare, audiatis: sed triduo tamen audietis: multoque magis illud timeo, ne mihi sit invidiosum aliquando, quod illum emiserim potius, quam quod ejecerim. Sed, cum sint homines, qui illum, cum profectus sit, ejectum esse dicant, iidem, si interfectus esset, quid dicerent?

Quamquam isti, qui Catilinam Massiliam ire dictitant, non tam hoc queruntur, quam verentur. Nemo est istorum tam misericors, qui illum non ad Manlium, quam ad Massilienses, ire malit. Ille autem, si (mehercule) hoc, quod agit, nunquam ante cogitâsset, tamen latrocinantem se interfici mallet, quam exsulem vivere. Nunc vero, cum ei nihil adhuc præter ipsius voluntatem cogitationemque acciderit, nisi quod vivis nobis Româ profectus est; optemus potius, ut eat in exsilium, quam queramur.

VIII. Sed cur tamdiu de uno hoste loquimur, et de eo hoste, qui jam fatetur se esse hostem; et quem, quia (quod semper volui) murus interest, non timeo; de his, qui dissimulant, qui Romæ remanent, qui nobiscum sunt, nihil dicimus? quos quidem ego, si ullo modo fieri possit, non tam ulcisci studeo, quam sanare, et ipsos placare reipublicæ: neque, id quare fieri non possit, si me audire volent, intelligo. Exponam enim vobis, Quirites, ex quibus generibus hominum istæ copiæ comparentur: deinde singulis medicinam consilii atque orationis meæ, si quam potero, afferam.

Unum genus est eorum, qui, magno in ære alieno, majores etiam possessiones habent; quarum amore adducti, dissolvi nullo modo possunt. Horum hominum species est honestissima (sunt enim locupletes), voluntas vero et causa impudentissima. Tu agris, tu ædificiis, tu argento, tu familiâ, tu rebus omnibus ornatus et copiosus sis; et dubites de possessione detrahere, acquirere ad fidem? Quid enim exspectas? bellum? quid? ergo, in vastatione omnium, tuas possessiones sacrosanctas futuras putas? An tabulas novas? errant, qui istas a Catilinâ exspectant. Meo beneficio tabulæ novæ proferentur, verum auctionariæ: neque enim isti, qui possessiones habent, aliâ ratione ullâ salvi esse possunt. Quod si maturius facere voluissent, neque (id, quod stultissimum est) certare cum usuris fructibus prædiorum; et locuple-

tioribus his et melioribus civibus uteremur. Sed hosce homines minime puto pertimescendos, quod aut deduci de sententiâ possunt; aut, si permanebunt, magis mihi videntur vota facturi contra rempublicam, quam arma laturi.

IX. Alterum genus est eorum, qui, quamquam premuntur ære alieno, dominationem tamen exspectant; rerum potiri volunt; honores, quos quietâ republicâ desperant, perturbatâ consequi se posse arbitrantur. Quibus hoc præcipiendum videtur, unum scilicet et idem, quod cæteris omnibus, ut desperent, se id, quod conantur, consequi posse: primum omnium, me ipsum vigilare, adesse, providere reipublicæ: deinde, magnos animos esse in bonis viris, magnam concordiam, maximam multitudinem, magnas præterea copias militum; Deos denique immortales huic invicto populo, clarissimo imperio, pulcherrimæ urbi, contra tantam vim sceleris, præsentes auxilium esse laturos. Quod si jam sint id, quod cum summo furore cupiunt, adepti; num illi, in cinere urbis, et sanguine civium (quæ mente consceleratâ ac nefariâ concupierunt), se consules ac dictatores, aut etiam reges, sperant futuros? Non vident id se cupere, quod si adepti fuerint, fugitivo alicui aut gladiatori concedi sit necesse?

Tertium genus est ætate jam affectum, sed tamen exercitatione robustum; quo ex genere est ipse Manlius, cui nunc Catilina succedit. Hi sunt homines ex iis coloniis quas [Fesulis] Sulla constituit; quas ego universas civium esse optimorum, et fortissimorum virorum, sentio: sed tamen hi sunt coloni, qui se, in insperatis repentinisque pecuniis, sumtuosius insolentiusque jactârunt. Hi, dum ædificant, tamquam beati, dum prædiis, lecticis, familiis magnis, conviviis apparatis, delectantur, in tantum æs alienum inciderunt, ut, si salvi esse velint, Sulla sit iis ab inferis excitandus. Qui etiam nonnullos agrestes, homines tenues atque egentes, in eamdem illam spem rapina-

rum veterum impulerunt. Quos ego utrosque, Quirites, in eodem genere prædatorum direptorumque pono. Sed eos hoc moneo: desinant furere, ac proscriptiones et dictaturas cogitare. Tantus enim illorum temporum dolor inustus est civitati, ut jam ista non modo homines, sed ne pecudes quidem mihi passuræ esse videantur.

X. Quartum genus est sane varium, et mixtum, et turbulentum; qui jampridem premuntur; qui nunquam emergent; qui, partim inertiâ, partim male gerendo negotio, partim etiam sumtibus, in vetere ære alieno vacillant: qui, vadimoniis, judiciis, proscriptionibus bonorum, defatigati, permulti et ex Urbe et ex agris se in illa castra conferre dicuntur. Hosce ego non tam milites acres, quam inficiatores lentos, esse arbitror. Qui homines, primum, si stare non possunt, corruant; sed ita, ut non modo civitas, sed ne vicini quidem proximi sentiant. Nam illud non intelligo, quamobrem, si vivere honeste non possunt, perire turpiter velint; aut cur minore dolore perituros se cum multis, quam si soli pereant, arbitrentur.

Quintum genus est parricidarum, sicariorum, denique omnium facinorosorum: quos ego a Catilinâ non revoco: nam neque divelli ab eo possunt: et pereant sane in latrocinio, quoniam sunt ita multi, ut eos capere carcer non possit.

Postremum autem genus est, non solum numero, verum etiam genere ipso atque vitâ, quod proprium est Catilinæ, de ejus delectu, immo vero de complexu ejus ac sinu; quos pexo capillo, nitidos, aut imberbes, aut bene barbatos, videtis; manicatis et talaribus tunicis; velis amictos, non togis: quorum omnis industria vitæ, et vigilandi labor, in antelucanis cœnis expromitur. In his gregibus omnes aleatores, omnes adulteri, omnes impuri impudicique, versantur. Hi pueri tam lepidi ac delicati, non solum amare et amari, neque cantare et saltare, sed etiam

sicas vibrare, et spargere venena, didicerunt: qui nisi exeunt, nisi pereunt, etiamsi Catilina perierit, scitote hoc in republicâ seminarium [Catilinarium] futurum. Verumtamen quid sibi isti miseri volunt? num suas secum mulierculas sunt in castra ducturi? quemadmodum autem illis carere poterunt, his præsertim jam noctibus? quo autem pacto illi Apenninum, atque illas pruinas ac nives, perferent? nisi idcirco se facilius hiemem toleraturos putant, quod nudi in conviviis saltare didicerunt. O bellum magnopere pertimescendum, cum hanc sit habiturus Catilina scortorum cohortem prætoriam!

XI. Instruite nunc, Quirites, contra has tam præclaras Catilinæ copias, vestra præsidia vestrosque exercitus: et primum gladiatori illi confecto et saucio consules imperatoresque vestros opponite: deinde, contra illam naufragorum ejectam ac debilitatam manum, florem totius Italiæ ac robur educite. Jam vero urbes coloniarum ac municipiorum respondebunt Catilinæ tumulis silvestribus. Neque vero cæteras copias, ornamenta, præsidia vestra, cum illius latronis inopiâ atque egestate conferre debeo. Sed, si, omissis his rebus omnibus, quibus nos suppeditamus, eget ille, (senatu, equitibus Romanis, populo, urbe, ærario, vectigalibus, cunctâ Italiâ, provinciis omnibus, exteris nationibus) si, his rebus omissis, ipsas causas, quæ inter se confligunt, contendere velimus; ex eo ipso, quam valde illi jaceant, intelligere possumus. Ex hac enim parte pudor pugnat, illinc petulantia; hinc pudicitia, illinc stuprum; hinc fides, illinc fraudatio; hinc pietas, illinc scelus; hinc constantia, illinc furor; hinc honestas, illinc turpitudo; hinc continentia, illinc libido: denique æquitas, temperantia, fortitudo, prudentia, virtutes omnes, certant cum iniquitate, cum luxuriâ, cum ignaviâ, cum temeritate, cum vitiis omnibus: postremo, copiæ cum egestate, bona ratio

cum perditâ, mens sana cum amentiâ, bona denique spes cum omnium rerum desperatione, confligit. In hujusmodi certamine ac prœlio, nonne, etiam si hominum studia deficiant, Dii ipsi immortales cogent, ab his præclarissimis virtutibus, tot et tanta vitia superari?

XII. Quæ cum ita sint, Quirites, vos, quemadmodum jam antea, vestra tecta custodiis vigiliisque defendite: mihi, ut Urbi, sine vestro motu ac sine ullo tumultu, satis esset præsidii, consultum ac provisum est. Coloni omnes municipesque vestri, certiores a me facti de hac nocturnâ excursione Catilinæ, facile urbes suas finesque defendent: gladiatores, quam sibi ille maximam manum et certissimam fore putavit, (quamquam meliore animo sunt, quam pars patriciorum) potestate tamen nostrâ continebuntur. Q. Metellus, quem ego, prospiciens hoc, in agrum Gallicanum Picenumque præmisi, aut opprimet hominem, aut omnes ejus motus conatusque prohibebit. Reliquis autem de rebus constituendis, maturandis, agendis, jam ad senatum referemus, quem vocari videtis.

Nunc illos, qui in Urbe remanserunt, atque adeo qui contra Urbis salutem omniumque vestrûm, in Urbe a Catilinâ relicti sunt, quamquam sunt hostes, tamen, quia nati sunt cives, monitos etiam atque etiam volo. Mea lenitas adhuc si cui solutior visa est, hoc exspectavit, ut id, quod latebat, erumperet. Quod reliquum est, jam non possum oblivisci, meam hanc esse patriam, me horum esse consulem; mihi aut cum his vivendum, aut pro his esse moriendum. Nullus est portæ custos, nullus insidiator viæ: si qui exire volunt, consulere sibi possunt. Qui vero in Urbe se commoverit, cujus ego non modo factum, sed inceptum ullum conatumve contra patriam, deprehendero; sentiet in hac urbe esse consules vigilantes, esse egregios magistratus, esse fortem sena-

tum, esse arma, esse carcerem, quem vindicem nefariorum ac manifestorum scelerum majores nostri esse voluerunt.

XIII. Atque hæc omnia sic agentur, Quirites, ut res maximæ minimo motu, pericula summa nullo tumultu, bellum intestinum ac domesticum, post hominum memoriam crudelissimum ac maximum, me uno togato duce et imperatore, sedetur. Quod ego sic administrabo, Quirites, ut, si ullo modo fieri poterit, ne improbus quidem quisquam in hac urbe pœnam sui sceleris sufferat. Sed, si vis manifestæ audaciæ, si impendens patriæ periculum, me necessario de hac animi lenitate deduxerint; illud profecto perficiam, quod in tanto et tam insidioso bello vix optandum videtur, ut ne quis bonus intereat, paucorumque pœnâ vos jam omnes salvi esse possitis.

Quæ quidem ego, neque meâ prudentiâ neque humanis consiliis fretus, polliceor vobis, Quirites; sed multis et non dubiis Deorum immortalium significationibus, quibus ego ducibus in hanc spem sententiamque sum ingressus: qui jam non procul (ut quondam solebant) ab externo hoste atque longinquo, sed hîc præsentes suo numine atque auxilio sua templa atque urbis tecta, defendunt: quos vos, Quirites, precari, venerari, atque implorare debetis, ut, quam urbem pulcherrimam, florentissimam, potentissimamque esse voluerunt, hanc, omnibus hostium copiis terrâ marique superatis, a perditissimorum civium nefario scelere defendant.

ORATIO XXI.

IN L. CATILINAM III.

Ad Quirites.

ARGUMENTUM.

Patefactâ totâ conjuratione, comprehensis conjuratis, et convictis in senatu, quem ad ædem Concordiæ Cicero consul convocaverat, prodit eodem ipso die in concionem, et populum Romanum ea docet quæ acta et comperta sint: excitatque omnes ad celebrandam, cum uxoribus et liberis, decretam a senatu supplicationem: deinde declarat, quanto in periculo Urbs fuerit: ac tandem conservatæ a se reipublicæ memoriam sempiternam præsumit.

IN L. CATILINAM III.

I. Rempublicam, Quirites, vitamque omnium vestrûm, bona, fortunas, conjuges, liberosque vestros, atque hoc domicilium clarissimi imperii, fortunatissimam pulcherrimamque urbem, hodierno die, Deorum immortalium summo erga vos amore, laboribus, consiliis, periculisque meis, ex flammâ atque ferro, ac pæne ex faucibus fati ereptam, et vobis conservatam ac restitutam, videtis. Et, si non minus nobis jucundi atque illustres sunt ii dies quibus conservamur, quam illi quibus nascimur (quod salutis certa lætitia est, nascendi incerta conditio, et quod sine sensu nascimur, cum voluptate servamur); profecto, quoniam illum, qui hanc urbem condidit, Romulum, ad Deos immortales benevolentiâ famâque sustulimus, esse apud vos posterosque vestros in honore debebit is, qui eamdem hanc urbem conditam amplificatamque servavit. Nam toti urbi, templis, delubris, tectis ac mœnibus, subjectos prope jam ignes circumdatosque restinximus: iidemque gladios in rempublicam destrictos retudimus, mucronesque eorum a jugulis vestris [dejecimus.] Quæ quoniam in senatu illustrata, patefacta, comperta sunt per me; vobis jam exponam breviter, Quirites; ut et quanta, et quam manifesta, et quâ ratione investigata et comprehensa sint, vos, qui ignoratis, [ex actis] scire possitis.

Principio, ut Catilina paucis ante diebus erupit ex Urbe, cum sceleris sui socios, hujusce nefarii belli acerrimos duces, Romæ reliquisset; semper vigilavi et providi, Quirites, quemadmodum, in tantis et tam absconditis insidiis, salvi esse possemus.

II. Nam tum, cum ex Urbe Catilinam ejiciebam,

(non enim jam vereor hujus verbi invidiam, cum illa magis sit timenda, quod vivus exierit) sed tum, cum illum exterminari volebam; aut reliquam conjuratorum manum simul exituram, aut eos, qui restitissent, infirmos sine illo ac debiles fore, putabam. Atque ego, ut vidi, quos maximo furore et scelere esse inflammatos sciebam, eos nobiscum esse, et Romæ remansisse; in eo omnes dies noctesque consumsi, ut, quid agerent, quid molirentur, sentirem ac viderem; ut, quoniam auribus vestris, propter incredibilem magnitudinem sceleris, minorem fidem faceret oratio mea, rem ita comprehenderem, ut tum demum animis saluti vestræ provideretis, cum oculis maleficium ipsum videretis. Itaque, ut comperi, legatos Allobrogum, belli Transalpini et tumultûs Gallici excitandi causâ, a P. Lentulo esse sollicitatos, eosque in Galliam ad suos cives, eodemque itinere, cum literis mandatisque, ad Catilinam, esse missos, comitemque iis adjunctum Vulturcium, atque huic datas esse ad Catilinam literas; facultatem mihi oblatam putavi, ut (quod erat difficillimum, quodque ego semper optabam a Diis immortalibus) tota res, non solum a me, sed etiam a senatu et a vobis, manifesto deprehenderetur.

Itaque hesterno die L. Flaccum et C. Pomtinum, prætores, fortissimos atque amantissimos reipublicæ viros, ad me vocavi: rem omnem exposui: quid fieri placeret, ostendi. Illi autem, (qui omnia de republicâ præclara atque egregia sentirent) sine recusatione, ac sine ullâ morâ, negotium susceperunt; et, cum advesperasceret, occulte ad pontem Mulvium pervenerunt; atque ibi in proximis villis ita bipartito fuerunt, ut Tiberis inter eos et pons interesset. Eodem autem et ipsi, sine cujusquam suspicione, multos fortes viros eduxerunt; et ego ex præfecturâ Reatinâ complures delectos adolescentes, quorum operâ in re publicâ assidue utor, præsidio cum gladiis miseram. Interim tertiâ fere vigiliâ ex-

actâ, cum jam pontem Mulvium magno comitatu legati Allobrogum ingredi inciperent, unâque Vulturcius; fit in eos impetus: educuntur et ab illis gladii, et a nostris. Res erat prætoribus nota solis: ignorabatur a cæteris.

III. Tum, interventu Pomtini atque Flacci, pugna, quæ erat commissa, sedatur. Literæ, quæcumque erant in eo comitatu, integris signis, prætoribus traduntur: ipsi, comprehensi, ad me, cum jam dilucesceret, deducuntur. Atque horum omnium scelerum improbissimum machinatorem, Cimbrum Gabinium, statim ad me, nihildum suspicantem, vocavi. Deinde item arcessitur P. Statilius, et post eum C. Cethegus. Tardissime autem Lentulus venit, credo, quod, literis dandis, præter consuetudinem, proximâ nocte vigilârat.

Cum vero summis ac clarissimis hujus civitatis viris, qui, auditâ re, frequentes ad me mane convenerant, literas a me prius aperiri, quam ad senatum deferri, placeret; ne, si nihil esset inventum, temere a me tantus tumultus injectus civitati videretur; negavi me esse facturum, ut, de periculo publico, non ad consilium publicum rem integram deferrem. Etenim, Quirites, si ea, quæ erant ad me delata, reperta non essent; tamen ego non arbitrabar, in tantis reipublicæ periculis, mihi esse nimiam diligentiam pertimescendam. Senatum frequentem celeriter, ut vidistis, coëgi. Atque interea statim, admonitu Allobrogum, C. Sulpicium, prætorem, fortem virum, misi, qui, ex ædibus Cethegi, si quid telorum esset, efferret: ex quibus ille maximum sicarum numerum et gladiorum extulit.

IV. Introduxi Vulturcium sine Gallis: fidem ei publicam, jussu senatûs, dedi: hortatus sum, ut ea, quæ sciret, sine timore indicaret. Tum ille, cum vix se ex magno timore recreâsset, dixit, a P. Lentulo se habere ad Catilinam mandata et literas, ut servorum præsidio uteretur, et ad Urbem quamprimum

cum exercitu accederet: id autem eo consilio, ut, cum Urbem omnibus ex partibus, quemadmodum descriptum distributumque erat, incendissent, cædemque infinitam civium fecissent; præsto esset ille, qui et fugientes exciperet, et se cum his urbanis ducibus conjungeret. Introducti autem Galli, jusjurandum sibi et literas a P. Lentulo, Cethego, Statilio, ad suam gentem datas esse dixerunt; atque ita sibi ab his et a L. Cassio esse præscriptum, ut equitatum in Italiam quamprimum mitterent; pedestres sibi copias non defuturas: Lentulum autem sibi confirmâsse ex fatis Sibyllinis aruspicumque responsis, se esse tertium illum Cornelium, ad quem regnum hujus urbis atque imperium pervenire esset necesse: Cinnam ante se et Sullam fuisse: eumdemque dixisse, fatalem hunc esse annum ad interitum hujus urbis atque imperii, qui esset decimus annus post virginum absolutionem, post Capitolii autem incensionem vicesimus. Hanc autem Cethego cum cæteris controversiam fuisse dixerunt, quod Lentulo et aliis, cædem Saturnalibus fieri, atque urbem incendi, placeret; Cethego nimium id longum videri.

V. Ac, ne longum sit, Quirites, tabellas proferri jussimus, quæ a quoque dicebantur datæ. Primum ostendimus Cethego signum: cognovit. Nos linum incidimus: legimus. Erat scriptum ipsius manu Allobrogum senatui et populo, sese, quæ eorum legatis confirmâsset, esse facturum: orare, ut item illi facerent, quæ sibi legati eorum recepissent. Tum Cethegus, qui paulo ante aliquid de gladiis ac sicis, quæ apud ipsum erant deprehensæ, respondisset, dixissetque, se semper bonorum ferramentorum studiosum fuisse, recitatis literis debilitatus atque abjectus, conscientiâ convictus, repente conticuit.

Introductus Statilius cognovit signum et manum suam. Recitatæ sunt tabellæ in eamdem fere sententiam: confessus est.

Tum ostendi tabellas Lentulo; et quæsivi, cognosceretne signum. Annuit. Est vero, inquam, signum notum, imago avi tui, clarissimi viri, qui amavit unice patriam et cives suos; quæ quidem te a tanto scelere, etiam muta, revocare debuit. Leguntur eâdem ratione ad senatum Allobrogum populumque literæ: si quid de his rebus dicere vellet, feci potestatem. Atque ille primo quidem negavit: post autem aliquanto, toto jam indicio exposito atque edito, surrexit: quæsivit a Gallis, quid sibi esset cum iis: quamobrem domum suam venissent; itemque a Vulturcio. Qui cum illi breviter constanterque respondissent, per quem ad eum, quotiesque, venissent, quæsîssentque ab eo, nihilne secum esset de fatis Sibyllinis locutus; tum ille subito, scelere demens, quanta conscientiæ vis esset, ostendit. Nam, cum id posset inficiari, repente, præter opinionem omnium, confessus est: ita eum, non modo ingenium illud, et dicendi exercitatio, quâ semper valuit, sed etiam, propter vim sceleris manifesti atque deprehensi, impudentia, quâ superabat omnes, improbitasque, defecit.

Vulturcius vero subito proferri literas atque aperiri jussit, quas sibi a Lentulo ad Catilinam datas esse dicebat. Atque ibi vehementissime perturbatus Lentulus, tamen et signum suum et manum cognòvit. Erant autem scriptæ sine nomine, sed ita: "Qui sim, ex eo quem ad te misi, cognosces. Cura, ut vir sis; et, quem in locum sis progressus, cogita; et vide, quid jam tibi sit necesse. Cura, ut omnium tibi auxilia adjungas, etiam infimorum." Gabinius deinde introductus, cum primo impudenter respondere cœpisset, ad extremum nihil, ex iis quæ Galli insimulabant, negavit. Ac mihi quidem, Quirites, cum illa certissima sunt visa argumenta atque indicia sceleris, tabellæ, signa, manus, denique uniuscujusque confessio, tum multo illa certiora, color, oculi, vultus, taciturnitas. Sic enim obstupuerant,

sic terram intuebantur, sic furtim nonnunquam inter se adspiciebant, ut non jam ab aliis indicari, sed indicare se ipsi, viderentur.

VI. Indiciis expositis atque editis, Quirites, senatum consului, de summâ republicâ quid fieri placeret. Dictæ sunt a principibus acerrimæ ac fortissimæ sententiæ, quas senatus sine ullâ varietate est consecutus. Et, quoniam nondum est perscriptum senatûsconsultum, ex memoriâ vobis, Quirites, quid senatus censuerit, exponam. Primum mihi gratiæ verbis amplissimis aguntur, quod virtute, consilio, providentiâ meâ, respublica periculis sit maximis liberata: deinde L. Flaccus et C. Pomtinus, prætores, quod eorum operâ forti fidelique usus essem, merito ac jure laudantur: atque etiam viro forti, collegæ meo, laus impertitur, quod eos, qui hujus conjurationis participes fuissent, a suis et reipublicæ consiliis removisset. Atque ita censuerunt, ut P. Lentulus, cum se præturâ abdicâsset, tum in custodiam traderetur; itemque uti C. Cethegus, L. Statilius, P Gabinius, qui omnes præsentes erant, in custodiam traderentur: atque idem hoc decretum est in L. Cassium, qui sibi procurationem incendendæ Urbis depoposcerat; in M. Cæparium, cui, ad sollicitandos pastores, Apuliam esse attributam, erat indicatum; in P. Furium, qui est ex his colonis, quos Fesulas L. Sulla deduxit; in Q. Manlium Chilonem, qui, unâ cum hoc Furio, semper erat in hac Allobrogum sollicitatione versatus; in P. Umbrenum, libertinum hominem, a quo primum Gallos ad Gabinium perductos esse constabat. Atque eâ lenitate senatus est usus, Quirites, ut, ex tantâ conjuratione, tantâque vi ac multitudine domesticorum hostium, novem hominum perditissimorum pœnâ republicâ conservatâ, reliquorum mentes sanari posse arbitraretur.

Atque etiam supplicatio Diis immortalibus, pro singulari eorum merito, meo nomine decreta est,

Quirites; quod mihi primum, post hanc urbem conditam, togato contigit: et his decreta verbis est, "Quod Urbem incendiis, cæde cives, Italiam bello liberâssem." Quæ supplicatio si cum cæteris conferatur, Quirites, hoc intersit, quod cæteræ bene gestâ, hæc una, conservatâ republicâ, constituta est.

Atque illud, quod faciendum primum fuit, factum atque transactum est. Nam P. Lentulus, quamquam, (patefactus indiciis et confessionibus suis) judicio senatûs, non modo prætoris jus, verum etiam civis, amiserat, tamen magistratu se abdicavit; ut, quæ religio C. Mario, clarissimo viro, non fuerat, quominus C. Glauciam, de quo nihil nominatim erat decretum, prætorem occideret, eâ nos religione, in privato P. Lentulo puniendo, liberaremur.

VII. Nunc, quoniam, Quirites, sceleratissimi periculosissimique belli nefarios duces captos jam et comprehensos tenetis, existimare debetis, omnes Catilinæ copias, omnes spes atque opes, his depulsis Urbis periculis, concidisse. Quem quidem ego cum ex Urbe pellebam, hoc providebam animo, Quirites, remoto Catilinâ, nec mihi esse P. Lentuli somnum, nec L. Cassii adipem, nec Cethegi furiosam temeritatem pertimescendam. Ille erat unus timendus ex his omnibus, sed tamdiu, dum mœnibus Urbis continebatur. Omnia nôrat, omnium aditus tenebat: appellare, tentare, sollicitare poterat, audebat. Erat ei consilium ad facinus aptum; consilio autem neque lingua neque manus deerat. Jam, ad certas res conficiendas, certos homines delectos ac descriptos habebat. Neque vero, cum aliquid mandaverat, confectum putabat: nihil erat, quod non ipse obiret, occurreret, vigilaret, laboraret: frigus, sitim, famem ferre poterat.

Hunc ego, hominem tam acrem, tam paratum, tam audacem, tam callidum, tam in scelere vigilantem, tam in perditis rebus diligentem, nisi ex domesticis insidiis in castrense latrocinium compulis-

sem, (dicam id, quod sentio, Quirites) non facile hanc tantam molem mali a cervicibus vestris depulissem. Non ille nobis Saturnalia constituisset, neque, tanto ante, exitii et fati diem reipublicæ denuntiâsset; neque commisisset, ut signum, ut literæ suæ testes denique manifesti sceleris deprehenderentur: quæ nunc, illo absente, sic gesta sunt, ut nullum in privatâ domo furtum unquam sit tam palam inventum, quam hæc tanta in republicâ conjuratio manifesto inventa atque deprehensa est. Quod si Catilina in Urbe ad hanc diem remansisset; quamquam, quoad fuit, omnibus ejus consiliis occurri atque obstiti, tamen (ut levissime dicam) dimicandum nobis cum illo fuisset; neque nos unquam, dum ille in Urbe hostis fuisset, tantis periculis rempublicam, tantâ pace, tanto otio, tanto silentio, liberâssemus.

VIII. Quamquam hæc omnia, Quirites, ita sunt, a me administrata, ut Deorum immortalium nutu atque consilio et gesta et provisa esse videantur. Idque cum conjecturâ consequi possumus, (quod vix videtur humani consilii tantarum rerum gubernatio esse potuisse); tum vero ita præsentes his temporibus opem et auxilium nobis tulerunt, ut eos pæne oculis videre possemus. Nam, ut illa omittam, visas nocturno tempore ab Occidente faces ardoremque cœli, ut fulminum jactus, ut terræ motus, ut cætera, quæ tam multa, nobis consulibus, facta sunt, ut hæc, quæ nunc fiunt, canere Dii immortales viderentur; hoc certe, Quirites, quod sum dicturus, neque prætermittendum neque relinquendum est.

Nam profecto memoriâ tenetis, Cottâ et Torquato consulibus, complures in Capitolio res de cœlo esse percussas, cum et simulacra Deorum immortalium depulsa sunt, et statuæ veterum hominum dejectæ, et legum æra liquefacta. Tactus est etiam ille, qui hanc urbem condidit, Romulus; quem inauratum in Capitolio parvum atque lactentem, uberibus

lupinis inhiantem, fuisse meministis. Quo quidem tempore, cum aruspices ex totâ Etruriâ convenissent, cædes atque incendia, et legum interitum, et bellum civile ac domesticum, et totius urbis atque imperii occasum appropinquare dixerunt, nisi Dii immortales, omni ratione placati, suo numine prope fata ipsa flexissent.

Itaque, illorum responsis, tunc et ludi decem per dies facti sunt; neque res ulla, quæ ad placandum Deos pertineret, prætermissa est: iidemque jusserunt, simulacrum Jovis facere majus, et in excelso collocare, et, contra atque ante fuerat, ad Orientem convertere: ac se sperare dixerunt, si illud signum, quod videtis, solis ortum, et forum, curiamque conspiceret, fore, ut ea consilia, quæ clam essent inita contra salutem Urbis atque imperii, illustrarentur, ut a senatu populoque Romano perspici possent. Atque illud ita collocandum consules illi locaverunt: sed tanta fuit operis tarditas, ut, neque a superioribus consulibus, neque a nobis ante hodiernum diem, collocaretur.

IX. Hîc quis potest esse, Quirites, tam aversus a vero, tam præceps, tam mente captus, qui neget, hæc omnia, quæ videmus, præcipueque hanc urbem, Deorum immortalium nutu atque potestate administrari? Etenim, cum esset ita responsum, cædes, incendia, interitumque reipublicæ comparari, [et ea per cives,] quæ tum propter magnitudinem scelerum nonnullis incredibilia videbantur; ea non modo cogitata a nefariis civibus, verum etiam suscepta, esse sensistis. Illud vero nonne ita præsens est, ut nutu Jovis Optimi Maximi factum esse videatur, ut, cum, hodierno die mane, per forum meo jussu et conjurati, et eorum indices, in ædem Concordiæ ducerentur, eo ipso tempore signum statueretur? quo collocato, atque ad vos senatumque converso, omnia et senatus, et vos, quæ erant contra salutem omnium cogitata, illustrata et patefacta vidistis.

Quo etiam majore sunt isti odio supplicioque digni, qui non solum vestris domiciliis atque tectis, sed etiam Deorum templis atque delubris, sunt funestos ac nefarios ignes inferre conati: quibus ego si me restitisse dicam, nimium mihi sumam, et non sim ferendus: ille, ille Jupiter restitit: ille Capitolium, ille hæc templa, ille hanc urbem, ille vos omnes salvos esse voluit. Diis ego immortalibus ducibus hanc mentem, Quirites, voluntatemque suscepi, atque ad hæc tanta indicia perveni. Jam vero illa Allobrogum sollicitatio, sic a Lentulo cæterisque domesticis hostibus, tanta res, tam dementer credita et ignotis et barbaris, commissæque literæ nunquam essent profecto, nisi a Diis immortalibus huic tantæ audaciæ consilium esset ereptum. Quid vero? ut homines Galli, ex civitate male pacatâ, (quæ gens una restat, quæ populo Romano bellum facere et posse et non nolle videatur) spem imperii et rerum amplissimarum ultro sibi a patriciis hominibus oblatam negligerent, vestramque salutem suis opibus anteponerent; id non divinitus factum esse putatis? præsertim qui nos, non pugnando, sed tacendo, superare potuerunt?

X. Quamobrem, Quirites, quoniam ad omnia pulvinaria supplicatio decreta est, celebratote illos dies cum conjugibus ac liberis vestris. Nam multi sæpe honores Diis immortalibus justi habiti sunt ac debiti, sed profecto justiores nunquam. Erepti enim ex crudelissimo ac miserrimo interitu, et erepti sine cæde, sine sanguine, sine exercitu, sine dimicatione, togati, me uno togato duce et imperatore, vicistis. Etenim recordamini, Quirites, omnes civiles dissensiones, neque solum eas quas audîstis, sed et has quas vosmet ipsi meministis et vidistis. L. Sulla P. Sulpicium oppressit; ex urbe ejecit C. Marium, custodem hujus urbis; multosque fortes viros partim ejecit ex civitate, partim interemit. Cn. Octavius, consul, armis ex Urbe collegam suum expulit: om-

nis hic locus acervis corporum et civium sanguine redundavit. Superavit postea Cinna cum Mario. Tum vero, clarissimis viris interfectis, lumina civitatis exstincta sunt. Ultus est hujus victoriæ crudelitatem postea Sulla; nec dici quidem opus est, quantâ deminutione civium, et quantâ calamitate reipublicæ. Dissensit M. Lepidus a clarissimo et fortissimo viro, Q. Catulo: attulit non tam ipsius interitus reipublicæ luctum, quam cæterorum.

Atque illæ dissensiones erant hujusmodi, Quirites, quæ non ad delendam, sed ad commutandam, rempublicam pertinerent. Non illi nullam esse rempublicam, sed, in eâ quæ esset, se esse principes; neque hanc urbem conflagrare, sed se in hac urbe florere, voluerunt. Atque illæ tamen omnes dissensiones, quarum nulla exitium reipublicæ quæsivit, ejusmodi fuerunt, ut, non reconciliatione concordiæ, sed internecione civium, dijudicatæ sint. In hoc autem uno post hominum memoriam maximo crudelissimoque bello, quale bellum nulla unquam barbaria cum suâ gente gessit, (quo in bello lex hæc fuit a Lentulo, Catilinâ, Cassio, Cethego constituta, ut omnes, qui salvâ urbe salvi esse possent, in hostium numero ducerentur) ita me gessi, Quirites, ut omnes salvi conservaremini: et, cum hostes vestri tantum civium superfuturum putâssent, quantum infinitæ cædi restitisset, tantum autem urbis, quantum flamma obire non potuisset; et urbem et cives integros incolumesque servavi.

XI. Quibus pro tantis rebus, Quirites, nullum ego a vobis præmium virtutis, nullum insigne honoris, nullum monimentum laudis postulo, præterquam hujus diei memoriam sempiternam. In animis ego vestris omnes triumphos meos, omnia ornamenta honoris, monimenta gloriæ, laudis insignia, condi et collocari volo. Nihil me mutum potest delectare, nihil tacitum, nihil denique hujusmodi, quod etiam minus digni assequi possint. Memoriâ vestrâ, Qui-

rites, nostræ res alentur, sermonibus crescent, literarum monimentis inveterascent et corroborabuntur: eamdemque diem intelligo, quam spero æternam fore, et ad salutem Urbis, et ad memoriam consulatûs mei [propagatam:] unoque tempore in hac republicâ duos cives exstitisse, quorum alter fines vestri imperii, non terræ, sed cœli, regionibus terminaret; alter ejusdem imperii domicilium sedemque servaret.

XII. Sed, quoniam earum rerum, quas ego gessi, non est eadem fortuna atque conditio, quæ illorum qui externa bella gesserunt; quod mihi cum his vivendum sit, quos vici ac subegi; isti hostes aut interfectos aut oppressos reliquerint; vestrum est, Quirites, si cæteris sua facta prosunt, mihi mea ne quando obsint, providere. Mentes enim hominum audacissimorum sceleratæ ac nefariæ ne vobis nocere possent, ego providi: ne mihi noceant, vestrum est, providere. Quamquam, Quirites, mihi quidem ipsi nihil jam ab istis noceri potest: magnum enim est in bonis præsidium, quod mihi in perpetuum comparatum est; magna est in republicâ dignitas, quæ me semper tacita defendet: magna vis est conscientiæ, quam qui negligent, cum me violare volent, se ipsi indicabunt.

Est etiam in nobis is animus, Quirites, ut non modo nullius audaciæ cedamus, sed etiam omnes improbos ultro semper lacessamus. Quod si omnis impetus domesticorum hostium, depulsus a vobis, se in me unum converterit; vobis erit providendum, Quirites, quâ conditione posthac eos esse velitis, qui se, pro salute vestrâ, obtulerint invidiæ periculisque omnibus. Mihi quidem ipsi, quid est, quod jam ad vitæ fructum possit acquiri, præsertim cum neque in honore vestro, neque in gloriâ virtutis, quidquam videam altius, quo quidem mihi libeat adscendere? Illud perficiam profecto, Quirites, ut ea, quæ gessi in consulatu, privatus tuear atque ornem; ut, si qua

est invidia in conservandâ republicâ suscepta, lædat invidos, mihi valeat ad gloriam. Denique ita me in republicâ tractabo, ut meminerim semper quæ gesserim, curemque, ut ea virtute, non casu, gesta esse videantur.

Vos, Quirites, quoniam jam nox est, veneramini illum Jovem, custodem hujus urbis ac vestrûm; atque in vestra tecta discedite: et ea, quamquam jam periculum est depulsum, tamen, æque ac priori nocte, custodiis vigiliisque defendite. Id ne vobis diutius faciendum sit, atque ut in perpetuâ pace esse possitis, providebo, Quirites.

ORATIO XXII.

IN L. CATILINAM IV.

In Senatu.

ARGUMENTUM.

Cum Cicero audîsset, opifices, aliosque e fæce populi, a conjuratorum amicis et clientibus sollicitari ad eos per vim e carcere liberandos; dispositis undique præsidiis, Nonis Decembribus senatum in curiam convocavit, retulitque, quid de iis fieri placeret, qui in carcerem conjecti erant. Silanus, consul designatus, prior rogatus sententiam, morte eos multandos censuit. Cæsar autem, exceptâ morte, alias pœnarum acerbitates amplexus est. Cicero in utramque sententiam ita disseruit, ut ad Silani severiorem potius inclinaret. Itaque totum hujus orationis argumentum in duabus illis sententiis excutiendis versatur.

IN L. CATILINAM IV.

I. VIDEO, patres conscripti, in me omnium vestrûm ora atque oculos esse conversos: video, vos, non solum de vestro ac reipublicæ, verum etiam (si id depulsum sit) de meo, periculo esse sollicitos. Est mihi jucunda in malis, et grata in dolore, vestra erga me voluntas: sed eam (per Deos immortales, quæso) deponite; atque, obliti salutis meæ, de vobis ac de liberis vestris cogitate. Mihi quidem si hæc conditio consulatûs data est, ut omnes acerbitates, omnes dolores cruciatusque, perferrem; feram non solum fortiter, sed etiam libenter, dummodo, meis laboribus, vobis populoque Romano dignitas salusque pariatur.

Ego sum ille consul, patres conscripti, cui non forum, in quo omnis æquitas continetur; non Campus, consularibus auspiciis consecratus; non curia, summum auxilium omnium gentium; non domus, commune perfugium; non lectus, ad quietem datus; non denique hæc sedes honoris, unquam vacua mortis periculo atque insidiis fuit. Ego multa tacui; multa pertuli; multa concessi; multa meo quodam dolore, in vestro timore, sanavi.

Nunc, si hunc exitum consulatûs mei Dii immortales esse voluerunt, ut vos, patres conscripti, populumque Romanum, ex cæde miserâ, conjuges liberosque vestros, virginesque Vestales, ex acerbissimâ vexatione; templa atque delubra, hanc pulcherrimam patriam omnium nostrûm, ex fœdissimâ flammâ; totam Italiam ex bello et vastitate, eriperem; quæcumque mihi uni proponetur fortuna, subeatur. Etenim, si P. Lentulus suum nomen, inductus a vatibus, fatale ad perniciem reipublicæ fore putavit;

cur ego non læter, meum consulatum ad salutem reipublicæ prope fatalem exstitisse?

II. Quare, patres conscripti, consulite vobis; prospicite patriæ; conservate vos, conjuges, liberos, fortunasque vestras; populi Romani nomen salutemque defendite: mihi parcere, ac de me cogitare, desinite. Nam primum debeo sperare, omnes Deos, qui huic urbi præsident, pro eo mihi, ac mereor, relaturos gratiam esse. Deinde, si quid obtigerit, æquo animo paratoque moriar. Neque enim turpis mors forti viro potest accidere, neque immatura consulari, nec misera sapienti. Nec tamen ego sum ille ferreus, qui fratris carissimi atque amantissimi præsentis mœrore non movear, horumque omnium lacrymis, a quibus me circumsessum videtis: neque meam mentem non domum sæpe revocat exanimata uxor, abjecta metu filia, et parvulus filius, quem mihi videtur amplecti respublica, tamquam obsidem consulatûs mei; neque ille, qui, exspectans hujus exitum diei, adstat in conspectu meo gener. Moveor his rebus omnibus, sed in eam partem, ut salvi sint vobiscum omnes, etiam si vis aliqua me oppresserit, potius quam et illi et nos unâ reipublicæ peste pereamus.

Quare, patres conscripti, incumbite ad reipublicæ salutem: circumspicite omnes procellas, quæ impendent, nisi providetis. Non Ti. Gracchus, qui iterum tribunus plebis fieri voluit; non C. Gracchus, qui agrarios concitare conatus est; non L. Saturninus, qui C. Memmium occidit, in discrimen aliquod, atque in vestræ severitatis judicium, adducitur. Tenentur ii, qui, ad Urbis incendium, ad vestram omnium cædem, ad Catilinam accipiendum, Romæ restiterunt. Tenentur literæ, signa, manus, denique uniuscujusque confessio: sollicitantur Allobroges; servitia excitantur: Catilina arcessitur: id est initum consilium, ut, interfectis omnibus, nemo, ne ad deplorandum quidem reipublicæ nomen, atque ad lamentandam tanti imperii calamitatem, relinquatur.

III. Hæc omnia indices detulerunt, rei confessi sunt; vos multis jam judiciis judicâstis: primum, quod mihi gratias egistis singularibus verbis; et, meâ virtute atque diligentiâ, perditorum hominum patefactam esse conjurationem decrevistis; deinde, quod P. Lentulum, ut se abdicaret præturâ, coëgistis; tum quod eum, et cæteros, de quibus judicâstis, in custodiam dandos censuistis; maximeque, quod meo nomine supplicationem decrevistis; qui honos togato habitus ante me est nemini: postremo, hesterno die præmia legatis Allobrogum, Titoque Vulturcio, dedistis amplissima. Quæ sunt omnia ejusmodi, ut ii, qui in custodiam nominatim dati sunt, sine ullâ dubitatione a vobis damnati esse videantur.

Sed ego institui referre ad vos, patres conscripti, tamquam integrum, et de facto, quid judicetis, et de pœnâ, quid censeatis. Illa prædicam, quæ sunt consulis.

Ego magnum in republicâ versari furorem, et nova quædam misceri et concitari mala, jampridem videbam: sed hanc tantam, tam exitiosam haberi conjurationem a civibus, nunquam putavi. Nunc, quidquid est, quocumque vestræ mentes inclinant atque sententiæ, statuendum vobis ante noctem est. Quantum facinus ad vos delatum sit, videtis. Huic si paucos putatis affines esse, vehementer erratis. Latius opinione disseminatum est hoc malum: manavit, non solum per Italiam, verum etiam transcendit Alpes; et, obscure serpens, multas jam provincias occupavit. Id opprimi sustentando ac prolatando nullo pacto potest. Quâcumque ratione placet, celeriter vobis vindicandum est.

IV. Video duas adhuc esse sententias; unam D. Silani, qui censet, eos, qui hæc delere conati sunt, morte esse multandos: alteram C. Cæsaris, qui mortis pœnam removet, cæterorum suppliciorum omnes acerbitates amplectitur. Uterque, et pro suâ dignitate et pro rerum magnitudine, in summâ severitate

versatur. Alter eos, qui nos omnes, qui populum Romanum, vitâ privare conati sunt, qui delere imperium, qui populi Romani nomen exstinguere, punctum temporis frui vitâ, et hoc communi spiritu, non putat oportere; atque hoc genus pœnæ sæpe in improbos cives in hac republicâ esse usurpatum recordatur. Alter intelligit, mortem a Diis immortalibus non esse supplicii causâ constitutam, sed aut necessitatem naturæ, aut laborum ac miseriarum quietem esse. Itaque eam sapientes nunquam inviti, fortes etiam sæpe libenter, oppetiverunt. Vincula vero, et ea sempiterna, certe ad singularem pœnam nefarii sceleris inventa sunt. Municipiis dispertiri jubet. Habere videtur ista res iniquitatem, si imperare velis; difficultatem, si rogare. Decernatur tamen, si placet. Ego enim suscipiam, et, ut spero, reperiam, qui id, quod salutis omnium causâ statueritis, non putent esse suæ dignitatis recusare.

Adjungit gravem pœnam municipibus, si quis eorum vincula ruperit: horribiles custodias circumdat; et digna scelere hominum perditorum sancit: ne quis eorum pœnam, quos condemnat, aut per senatum aut per populum, levare possit: eripit etiam spem, quæ sola hominem in miseriis consolari solet. Bona præterea publicari jubet: vitam solam relinquit nefariis hominibus; quam si eripuisset, [multos,] uno dolore, animi atque corporis, et omnes scelerum pœnas, ademisset. Itaque ut aliqua in vitâ formido improbis esset posita, apud inferos ejusmodi quædam illi antiqui supplicia impiis constituta esse voluerunt; quod videlicet intelligebant, his remotis, non esse mortem ipsam pertimescendam.

V. Nunc, patres conscripti, ego, meâ, video, quid intersit. Si eritis secuti sententiam C. Cæsaris; quoniam hanc is in republicâ viam, quæ popularis habetur, secutus est, fortasse minus erunt, hoc auctore et cognitore hujusce sententiæ, mihi populares impetus pertimescendi: sin illam alteram; nescio, an amplius

mihi negotii contrahatur. Sed tamen meorum periculorum rationes utilitas reipublicæ vincat. Habemus enim a C. Cæsare (sicut ipsius dignitas, et majorum ejus amplitudo, postulabat) sententiam, tamquam obsidem perpetuæ in rempublicam voluntatis. Intellectum est, quid intersit inter levitatem concionatorum, et animum vere popularem, saluti populi consulentem.

Video, de istis qui se populares haberi volunt, abesse non neminem, ne de capite videlicet civium Romanorum sententiam ferat. Is et nudiustertius in custodiam cives Romanos dedit, et supplicationem mihi decrevit, et indices hesterno die maximis præmiis affecit. Jam hoc nemini dubium est, qui reo custodiam, quæsitori gratulationem, indici præmium decrevit, quid de totâ re et causâ judicârit. At vero C. Cæsar intelligit, legem Semproniam esse de civibus Romanis constitutam; qui autem reipublicæ sit hostis, eum civem esse nullo modo posse; denique ipsum latorem legis Semproniæ, injussu populi, pœnas reipublicæ dependisse. Idem ipsum Lentulum, largitorem et prodigum, non putat, cum de pernicie populi Romani, et exitio hujus urbis, tam acerbe tamque crudeliter cogitârit, appellari posse popularem. Itaque homo mitissimus atque lenissimus non dubitat P. Lentulum æternis tenebris vinculisque mandare: et sancit in posterum, ne quis, hujus supplicio levando, se jactare, et in [pernicie] populi Romani posthac popularis esse, possit. Adjungit etiam publicationem bonorum, ut omnes animi cruciatus et corporis etiam egestas ac mendicitas consequatur.

VI. Quamobrem, sive hoc statueritis, dederitis mihi comitem ad concionem, populo carum atque jucundum: sive Silani sententiam sequi malueritis, facile me atque vos a crudelitatis vituperatione defendetis; atque obtinebo, eam multo leviorem fuisse. Quamquam, patres conscripti, quæ potest esse in tanti sceleris immanitate puniendâ crudelitas? Ego enim

de meo sensu judico. Nam, ita mihi salvâ republicâ vobiscum perfrui liceat, ut ego, quod in hac causâ vehementior sum, non atrocitate animi moveor, (quis enim est me mitior ?) sed singulari quâdam humanitate et misericordiâ. Videor enim mihi hanc urbem videre, lucem orbis terrarum atque arcem omnium gentium, subito uno incendio concidentem: cerno animo, sepultâ in patriâ, miseros atque insepultos acervos civium: versatur mihi ante oculos adspectus Cethegi, et furor, in vestrâ cæde bacchantis. Cum vero mihi proposui regnantem Lentulum (sicut ipse se ex fatis sperâsse confessus est), purpuratum esse hunc Gabinium, cum exercitu venisse Catilinam; tum lamentationem matrumfamilias, tum fugam virginum atque puerorum, ac vexationem virginum Vestalium, perhorresco: et, quia mihi vehementer hæc videntur misera atque miseranda, idcirco in eos, qui ea perficere voluerunt, me severum vehementemque præbeo. Etenim quæro, si quis paterfamilias, liberis suis a servo interfectis, uxore occisâ, incensâ domo, supplicium de servis non quam acerbissimum sumserit; utrum is clemens ac misericors, an inhumanissimus et crudelissimus, esse videatur? mihi vero importunus ac ferreus, qui non, dolore ac cruciatu nocentis, suum dolorem cruciatumque lenierit. Sic nos, in his hominibus, qui nos, qui conjuges, qui liberos nostros, trucidare voluerunt; qui singulas uniuscujusque nostrûm domos, et hoc universum reipublicæ domicilium, delere conati sunt; qui id egerunt, ut gentem Allobrogum in vestigiis hujus urbis, atque in cinere deflagrati imperii, collocarent; si vehementissimi fuerimus, misericordes habebimur: sin remissiores esse voluerimus, summæ nobis crudelitatis in patriæ civiumque pernicie fama subeunda est.

Nisi vero cuipiam L. Cæsar, vir fortissimus et amantissimus reipublicæ, crudelior nudiustertius visus est, cum sororis suæ, feminæ electissimæ, virum præsentem et audientem, vitâ privandum esse dixit, cum

avum jussu consulis interfectum, filiumque ejus impuberem, legatum a patre missum, in carcere necatum esse dixit: quorum, quod simile factum? quod initum delendæ reipublicæ consilium? Largitionis voluntas tum in republicâ versata est, et partium quædam contentio. Atque illo tempore hujus avus Lentuli, clarissimus vir, armatus Gracchum est persecutus: ille etiam grave tum vulnus accepit, ne quid de summâ re publicâ minueretur: hic, ad evertenda fundamenta reipublicæ, Gallos arcessit, servitia concitat, Catilinam vocat; attribuit nos trucidandos Cethego, cæteros cives interficiendos Gabinio, urbem inflammandam Cassio, totam Italiam vastandam diripiendamque Catilinæ. Veremini, (censeo) ne, in hoc scelere tam immani ac nefando, nimis aliquid severe statuisse videamini; cum multo magis sit verendum, ne, remissione pœnæ, crudeles in patriam, quam ne, severitate animadversionis, nimis vehementes in acerbissimos hostes, fuisse videamur.

VII. Sed ea, quæ exaudio, patres conscripti, dissimulare non possum. Jaciuntur enim voces, quæ perveniunt ad aures meas, eorum qui vereri videntur, ut habeam satis præsidii, ad ea, quæ vos statueritis hodierno die, transigenda. Omnia et provisa et parata et constituta sunt, patres conscripti, cum meâ summâ curâ atque diligentiâ, tum multo etiam majore populi Romani, ad summum imperium retinendum, et ad communes fortunas conservandas, voluntate. Omnes adsunt omnium ordinum homines, omnium denique ætatum: plenum est forum, plena templa circa forum, pleni omnes aditus hujus loci ac templi. Causa enim est, post Urbem conditam, hæc inventa sola, in quâ omnes sentirent unum atque idem, præter eos, qui, cum sibi viderent esse pereundum, cum omnibus potius quam soli perire voluerunt. Hosce ego homines excipio et secerno libenter: neque enim in improborum civium, sed in acerbis-

simorum hostium, numero habendos puto. Cæteri vero (Dii immortales!) quâ frequentiâ, quo studio, quâ virtute, ad communem dignitatem salutemque consentiunt! Quid ego hîc equites Romanos commemorem? qui vobis ita summam ordinis consiliique concedunt, ut vobiscum de amore reipublicæ certent; quos, ex multorum annorum dissensione ad hujus ordinis societatem concordiamque revocatos, hodiernus dies vobiscum, atque hæc causa, conjungit; quam conjunctionem si, in consulatu confirmatam meo, perpetuam in republicâ tenuerimus; confirmo vobis, nullum posthac malum civile ac domesticum ad ullam reipublicæ partem esse venturum. Pari studio defendendæ reipublicæ convenisse video tribunos ærarios, fortissimos viros; scribas item universos; quos cum casu hæc dies ad ærarium frequentâsset, video, ab exspectatione sortis, ad communem salutem esse conversos. Omnis ingenuorum adest multitudo, etiam tenuissimorum. Quis est enim, cui non hæc templa, adspectus urbis, possessio libertatis, lux denique hæc ipsa, et hoc commune patriæ solum, cum sit carum, tum vero dulce atque jucundum?

VIII. Operæ pretium est, patres conscripti, libertinorum hominum studia cognoscere; qui, virtute suâ fortunam civitatis consecuti, hanc vere suam patriam esse judicant; quam quidam, hinc nati, et summo nati loco, non patriam suam, sed urbem hostium, esse judicaverunt. Sed quid ego hujusce ordinis homines commemorem, quos privatæ fortunæ, quos communis respublica, quos denique libertas ea, quæ dulcissima est, ad salutem patriæ defendendam excitavit? Servus est nemo, qui modo tolerabili conditione sit servitutis, qui non audaciam civium perhorrescat; qui non hæc stare cupiat; qui non tantum, quantum audet, et quantum potest, conferat ad communem salutem, voluntatis.

Quare, si quem vestrûm forte commovet hoc, quod

auditum est, lenonem quemdam Lentuli concursare circum tabernas, pretio sperare sollicitari posse animos egentium atque imperitorum; est id quidem cœptum atque tentatum: sed nulli sunt inventi tam aut fortunâ miseri, aut voluntate perditi, qui non ipsum illum sellæ atque operis et quæstûs quotidiani locum; qui non cubile ac lectulum suum; qui denique non cursum hunc otiosum vitæ suæ, salvum esse vellent. Multo vero maxima pars eorum, qui in tabernis sunt; immo vero (id enim potius est dicendum) genus hoc universum amantissimum est otii: etenim omne eorum instrumentum, omnis opera ac quæstus, frequentiâ civium sustinetur, alitur otio: quorum si quæstus, occlusis tabernis, minui solet, quid tandem incensis futurum est?

Quæ cum ita sint, patres conscripti, vobis populi Romani præsidia non desunt: vos ne populo Romano deesse videamini, providete.

IX. Habetis consulem ex plurimis periculis et insidiis, atque ex mediâ morte, non ad vitam suam, sed ad salutem vestram, reservatum: omnes ordines, ad conservandam rempublicam, mente, voluntate, studio, virtute, voce, consentiunt: obsessa facibus et telis impiæ conjurationis, vobis supplex manus tendit patria communis: vobis se, vobis vitam omnium civium, vobis arcem et Capitolium, vobis aras Penatium, vobis illum ignem Vestæ perpetuum ac sempiternum, vobis omnia templa Deorum atque delubra, vobis muros atque urbis tecta, commendat. Præterea de vestrâ vitâ, de conjugum vestrarum ac liberorum animâ, de fortunis omnium, de sedibus, de focis vestris, hodierno die vobis judicandum est.

Habetis ducem, memorem vestri, oblitum sui; quæ non semper facultas datur: habetis omnes ordines, omnes homines, universum populum Romanum (id, quod in civili causâ hodierno die primum videmus) unum atque idem sentientem. Cogitate, quantis laboribus fundatum imperium, quantâ vir-

tute stabilitam libertatem, quantâ Deorum benignitate auctas exaggeratasque fortunas, una nox pæne delêrit. Id ne unquam posthac, non modo confici, sed ne cogitari quidem possit a civibus, hodierno die providendum est. Atque hæc, non ut vos, qui mihi studio pæne præcurritis, excitarem, locutus sum; sed ut mea vox, quæ debet esse in republicâ princeps, officio functa consulari videretur.

X. Nunc, ante quam [P. C.] ad sententiam redeo, de me pauca dicam. Ego, quanta manus est conjuratorum, quam videtis esse permagnam, tantam me inimicorum multitudinem suscepisse video: sed eam esse judico turpem et infirmam, contemtam et abjectam. Quod si aliquando, alicujus furore et scelere concitata manus ista plus valuerit, quam vestra ac reipublicæ dignitas; me tamen meorum factorum atque consiliorum nunquam, patres conscripti, pœnitebit. Etenim mors, quam illi mihi fortasse minitantur, omnibus est parata: vitæ tantam laudem, quantâ vos me vestris decretis honestâstis, nemo est assecutus. Cæteris enim semper bene gestæ, mihi uni conservatæ, reipublicæ gratulationem decrevistis.

Sit Scipio clarus, ille, cujus consilio atque virtute Hannibal in Africam redire, atque ex Italiâ decedere, coactus est: ornetur alter eximiâ laude Africanus, qui duas urbes huic imperio infestissimas, Carthaginem Numantiamque, delevit: habeatur vir egregius L. Paulus, ille, cujus currum rex potentissimus quondam et nobilissimus, Perses, honestavit: sit in æternâ gloriâ Marius, qui bis Italiam obsidione et metu servitutis liberavit: anteponatur omnibus Pompeius, cujus res gestæ atque virtutes iisdem, quibus solis cursus, regionibus ac terminis continentur. Erit profecto, inter horum laudes, aliquid loci nostræ gloriæ; nisi forte majus est patefacere nobis provincias, quo exire possimus, quam curare, ut etiam illi, qui absunt, habeant, quo victores revertantur.

Quamquam est uno loco conditio melior externæ

victoriæ, quam domesticæ; quod hostes alienigenæ aut oppressi serviunt, aut recepti beneficio se obligatos putant: qui autem ex numero civium, dementiâ aliquâ depravati, hostes patriæ semel esse cœperunt, eos, cum a pernicie reipublicæ repuleris, nec vi coërcere, nec beneficio placare possis. Quare mihi cum perditis civibus æternum bellum susceptum esse video: quod ego, vestro bonorumque omnium auxilio, memoriâque tantorum periculorum, (quæ non modo in hoc populo qui servatus est, sed etiam in omnium gentium sermonibus ac mentibus, semper hærebit) a me atque a meis facile propulsari posse confido. Neque ulla profecto tanta vis reperietur, quæ conjunctionem vestram equitumque Romanorum, et tantam conspirationem bonorum omnium, perfringere et labefactare possit.

XI. Quæ cum ita sint, patres conscripti, pro imperio, pro exercitu, pro provinciâ, quam neglexi, pro triumpho, cæterisque laudis insignibus, quæ sunt a me, propter Urbis vestræque salutis custodiam, repudiata; pro clientelis hospitiisque provincialibus, quæ tamen urbanis opibus non minore labore tueor, quam comparo; pro his igitur omnibus rebus, pro meis in vos singularibus studiis, proque hac, quam conspicitis, ad conservandam rempublicam diligentiâ, nihil aliud a vobis, nisi hujus temporis, totiusque mei consulatûs memoriam, postulo; quæ dum erit vestris mentibus infixa, firmissimo me muro septum esse arbitrabor. Quod si meam spem vis improborum fefellerit atque superaverit; commendo vobis parvum meum filium; cui profecto satis erit præsidii, non solum ad salutem, verum etiam ad dignitatem, si ejus, qui hæc omnia suo solus periculo conservaverit, illum esse filium memineritis.

Quapropter, de summâ salute vestrâ, populique Romani, patres conscripti, de vestris conjugibus ac liberis, de aris ac focis, de fanis ac templis, de totius

urbis tectis ac sedibus, de imperio, de libertate, de salute Italiæ, deque universâ republicâ, decernite diligenter, ut instituistis, ac fortiter. Habetis enim eum consulem, qui et parere vestris decretis non dubitet, et ea, quæ statueritis, quoad vivet, defendere, et per se ipsum præstare, possit.

ORATIO XXIII.

PRO L. MURENÂ.

ARGUMENTUM.

CONSULIBUS Cicerone et Antonio, cum, Cicerone comitia consularia habente, Decimus Silanus et L. Murena essent in futurum annum designati, repulsam autem tulisset Serv. Sulpicius; eâ contumeliâ commotus Sulpicius, ambitûs Murenam accusavit, cum tribus subscriptoribus, M. Catone, Cn. Postumio, et Serv. Sulpicio adolescente. Tribus ergo actionibus, pro illius temporis more, causa est perorata. Primâ actione defensus est a Q. Hortensio, alterâ a M. Crasso, tertiâ a Cicerone consule. In totâ igitur oratione, hoc agitur, ut cum cæteræ criminationes retundantur, tum imprimis illa de tribubus largitione corruptis. Antequam ipsam causam ingreditur, satisfacit M. Catoni et Serv. Sulpicio; quorum alter negabat fas esse, Ciceronem consulem, qui de ambitu legem tulisset, defendere reum de ambitu; alter autem conquestus erat, Murenæ causam a summo amico suo contra se suscipi. Deinde ad singulas accusationis partes accedit, quæ omnino tres erant. Prima in reprehensione vitæ; altera in contentione dignitatis, h. e. utrum Sulpicius, an vero Murena, dignior consulatu; tertia in criminibus ambitûs versabatur. Habet autem hæc oratio pluri-

mum suavitatis et artis. Nam illa contentio jurisconsulti cum imperatore, et reprehensio juris scientiæ ac philosophiæ Stoïcæ, longe jucundissima est, sed ita comparata, ut non posset magnopere aut Sulpicium aut Catonem offendere; quamquam Plutarchus commemorat, Catonem, cum ita disputaret Cicero, dixisse, omnibus audientibus, (ut erat in isto genere magna Romæ libertas) "O! Dii boni! quam ridiculum consulem habemus!" Cæterum juvat, de hac Stoïcæ philosophiæ reprehensione, audire, Cicero quid dixerit, L. IV. de Fin. B. et M. c. 27. "Omnia peccata paria dicitis. Non ego jam tecum ita loquar, Cato, ut, iisdem his de rebus, cum L. Murenam, te accusante, defenderem. Apud imperitos tum illa dicta sunt: aliquid etiam coronæ datum. Nunc agendum subtilius." De artificio autem, quo Sulpicium et Catonem reprehendit, ita Quintilianus, L. XI. c. 1: "Multum est difficultatis, ubi ipsos, contra quos dicimus, veremur offendere. Duæ simul hujusmodi personæ Ciceroni pro Murenâ dicenti obstiterunt, M. Catonis et Serv. Sulpicii. Quam decenter tamen Sulpicio, cum omnes concessisset virtutes, scientiam petendi consulatûs ademit! quid enim aliud esset, quo se homo nobilis et juris antistes victum magis ferret? Ut vero rationem suæ defensionis reddidit! cum se studuisse petitioni Sulpicii contra honorem Murenæ, non idem debere accusationi contra caput, diceret. Quam molli autem articulo tractavit Catonem! cujus naturam summe admiratus, non ipsius vitio, sed Stoïcæ sectæ, quibusdam rebus duriorem videri factam volebat; ut, inter eos, non forensem contentionem, sed studiosam disputationem, crederes incidisse." Itaque nec mirum, si Murena absolutus est, quod ex Orat. pro Flacco, c. 13, intelligitur: "Nonne, ipso Pompeio auctore, Silano et Murenâ Coss. decrevimus," &c.

PRO L. MURENÂ.

I. Quæ deprecatus a Diis immortalibus sum, judices, more institutoque majorum, illo die, quo, auspicato, comitiis centuriatis, L. Murenam consulem renuntiavi; ut ea res mihi magistratuique meo, populo plebique Romanæ, bene atque feliciter eveniret; eadem precor ab iisdem Diis immortalibus ob ejusdem hominis consulatum unâ cum salute obtinendum, et ut vestræ mentes atque sententiæ cum populi Romani voluntatibus suffragiisque consentiant; eaque res vobis, populoque Romano, pacem, tranquillitatem, otium, concordiamque, afferat. Quod si illa sollennis comitiorum precatio, consularibus auspiciis consecrata, tantam habet in se vim et religionem, quantam reipublicæ dignitas postulat; idem ego sum precatus, ut eis quoque hominibus, quibus hic consulatus, me rogante, datus esset, ea res fauste, feliciter, prospereque eveniret.

Quæ cum ita sint, judices, et cum omnis Deorum immortalium potestas aut translata sit ad vos, aut certe communicata vobiscum; idem consul eum vestræ fidei commendat, qui antea Diis immortalibus commendavit; ut ejusdem hominis voce et declaratus consul, et defensus, beneficium populi Romani, cum vestrâ atque omnium civium salute, tueatur. Et, quoniam in hoc officio studium meæ defensionis ab accusatoribus, atque etiam ipsa susceptio causæ reprehensa est; antequam pro L. Murenâ dicere instituo, pro me ipso pauca dicam; non quo mihi potior, hoc quidem in tempore, sit officii mei quam hujusce salutis defensio, sed ut, meo facto vobis probato, majore

auctoritate ab hujus honore, famâ, fortunisque omnibus, inimicorum impetus propulsare possim.

II. Et primum M. Catoni, vitam ad certam rationis normam dirigenti, et diligentissime perpendenti momenta officiorum omnium, de officio meo respondebo. Negat fuisse rectum Cato, me, et consulem et legis ambitûs latorem, et tam severe gesto consulatu, causam L. Murenæ attingère. Cujus reprehensio me vehementer movet, non solum ut vobis, judices, quibus maxime debeo, verum etiam ut ipsi Catoni, gravissimo atque integerrimo viro, rationem facti mei probem. A quo tandem, M. Cato, est æquius consulem defendi, quam a consule? Quis mihi in republicâ potest aut debet esse conjunctior, quam is, cui respublica a me [uno] traditur sustinenda, magnis meis laboribus et periculis sustentata? Quod si, in iis rebus repetendis quæ mancipî sunt, is periculum judicii præstare debet, qui se nexu obligavît; profecto etiam rectius, in judicio consulis designati, is potissimum consul, qui consulem declaravit, auctor beneficii populi Romani, defensorque periculi, esse debebit. Ac, si (ut nonnullis in civitatibus fieri solet) patronus huic causæ publice constitueretur; is potissime honore affecto defensor daretur, qui, eodem honore præditus, non minus afferret ad dicendum auctoritatis, quam facultatis. Quod si, portu solventibus, ii, qui jam in portum ex alto invehuntur, præcipére summo studio solent et tempestatum rationem, et prædonum, et locorum (quod natura fert, ut eis faveamus, qui eadem pericula, quibus nos perfuncti sumus, ingrediantur); quo tandem me animo esse oportet, prope jam ex magnâ jactatione terram videntem, in hunc, cui video maximas reipublicæ tempestates esse subeundas? Quare, si est boni consulis, non solum videre quid agatur, verum etiam providere quid futurum sit; ostendam alio loco, quantum salutis communis intersit, duos consules in republicâ Calendis Januarii esse. Quod si ita est, non tam me

officium debuit ad hominis amici fortunas, quam respublica consulem ad communem salutem defendendam vocare.

III. Nam, quod legem de ambitu tuli, certe ita tuli, ut eam, quam mihimet ipsi jampridem tulerim de civium periculis defendendis, non abrogarem. Etenim, si largitionem factam esse confiterer, idque recte factum esse defenderem; facerem improbe, etiam si alius legem tulisset: cum vero nihil commissum contra legem esse defendam, quid est, quod meam defensionem latio legis impediat?

Negat esse ejusdem severitatis, Catilinam, exitium reipublicæ intra mœnia molientem, verbis et pæne imperio urbe expulisse, et nunc pro L. Murenâ dicere. Ego autem has partes lenitatis et misericordiæ, quas me natura ipsa docuit, semper egi libenter: illam vero gravitatis severitatisque personam non appetivi: sed ab republicâ mihi impositam sustinui, sicut hujus imperii dignitas, in summo periculo civium, postulabat. Quod si tum, cum respublica vim et severitatem desiderabat, vici naturam, et tam vehemens fui, quam cogebar, non quam volebam; nunc, cum omnes me causæ ad misericordiam atque ad humanitatem vocent, quanto tandem studio debeo naturæ meæ consuetudinique servire! Ac de officio defensionis meæ, et de ratione accusationis tuæ, fortasse etiam aliâ in parte orationis dicendum nobis erit.

Sed me, judices, non minus hominis sapientissimi atque ornatissimi, Ser. Sulpicii, conquestio, quam Catonis accusatio, commovebat; qui gravissime et acerbissime ferre dixit, me, familiaritatis necessitudinisque oblitum, causam L. Murenæ contra se defendere. Huic ego, judices, satisfacere cupio, vosque adhibere arbitros. Nam, cum grave est, vere accusari in amicitiâ, tum, etiam si falso accuseris, non est negligendum. Ego, Ser. Sulpici, me, in petitione tuâ, tibi omnia studia atque officia, pro nostrâ necessitudine, et debuisse confiteor, et præstitisse arbitror.

Nihil tibi, consulatum petenti, a me defuit, quod esset aut ab amico, aut a gratioso, aut a consule, postulandum. Abiit illud tempus; mutata ratio est. Sic existimo, sic mihi persuadeo, me tibi, contra honorem L. Murenæ, quantum tu a me postulare ausus sis, tantum debuisse; contra salutem, nihil debere. Neque enim, si tibi tum, cum peteres consulatum, affui, idcirco nunc, cum Murenam ipsum petas, adjutor eodem pacto esse debeo. Atque hoc non modo non laudari, sed ne concedi quidem, potest, ut, amicis nostris accusantibus, non etiam alienissimos defendamus.

IV. Mihi autem cum Murenâ, judices, et vetus et magna amicitia est, quæ, in capitis dimicatione, a Ser. Sulpicio non idcirco obruetur, quod ab eodem in honoris contentione superata est. Quæ si causa non esset, tamen vel dignitas hominis, vel honoris ejus, quem adeptus est, amplitudo, summam mihi superbiæ crudelitatisque famam inussisset, si hominis, et suis et populi Romani ornamentis amplissimi, causam tanti periculi repudiâssem. Neque enim jam mihi licet, neque est integrum, ut meum laborem hominum periculis sublevandis non impertiam. Nam, cum præmia mihi tanta pro hac industriâ sint data, quanta antea nemini; labores, per quos ea ceperis, cum adeptus sis, deponere, esset hominis et astuti et ingrati.

Quod si licet desinere, si te auctore possum, si nulla inertiæ, nulla superbiæ turpitudo, nulla inhumanitatis culpa, suscipitur; ego vero libenter desino. Sin autem fuga laboris desidiam, repudiatio supplicum superbiam, amicorum neglectio improbitatem, coarguit; nimirum hæc causa est ejusmodi, quam nec industrius, nec misericors, nec officiosus, deserere possit. Atque hujusce rei conjecturam de tuo ipsius studio, Servi, facillime ceperis. Nam, si tibi necesse putas, etiam adversariis amicorum tuorum, de jure consulentibus, respondere; et, si turpe existimas, te ad-

vocato, illum ipsum, quem contra veneris, causâ cadere; noli tam esse injustus, ut, cum tui fontes vel inimicis tuis pateant, nostros rivulos etiam amicis putes clausos esse oportere.

Etenim, si me tua familiaritas ab hac causâ removisset, et, si hoc idem Q. Hortensio, M. Crasso, clarissimis viris, si item cæteris, a quibus intelligo tuam gratiam magni æstimari, accidisset; in eâ civitate consul designatus defensorem non haberet, in quâ nemini unquam infimo majores nostri patronum deesse voluerunt. Ego vero, judices, ipse me existimarem nefarium, si amico, crudelem, si misero, superbum, si consuli, defuissem. Quare, quod dandum est amicitiæ, large dabitur a me, ut tecum agam, Servi, non secus, ac si meus esset frater (qui mihi est carissimus) isto in loco: quod tribuendum est officio, fidei, religioni, id ita moderabor, ut meminerim, me, contra amici studium, pro amici periculo dicere.

V. Intelligo, judices, tres totius accusationis partes fuisse; et earum unam in reprehensione vitæ, alteram in contentione dignitatis, tertiam in criminibus ambitûs, esse versatam. Atque harum trium partium prima illa, quæ gravissima esse debebat, ita fuit infirma et levis, ut illos lex magis quædam accusatoria, quam vera maledicendi facultas, de vitâ L. Murenæ dicere aliquid coëgerit. Objecta est enim Asia; quæ ab hoc non ad voluptatem et luxuriam expetita est, sed in militari labore peragrata. Qui si adolescens, patre suo imperatore, non meruisset; aut hostem aut patris imperium timuisse, aut a parente repudiatus, videretur. An, cum sedere in equis triumphantium prætextati potissimum filii soleant, huic donis militaribus patris triumphum decorare fugiendum fuit, ut, rebus communiter gestis, pæne simul cum patre triumpharet?

Hic vero, *judices*, et fuit in Asiâ; et viro fortissimo, *parenti* suo, magno adjumento in periculis, solatio in laboribus, gratulationi in victoriâ, fuit. Et,

si habet Asia suspicionem luxuriæ quamdam; non Asiam nunquam vidisse, sed in Asiâ continenter vixisse, laudandum est. Quamobrem, non Asiæ nomen objiciendum Murenæ fuit, ex quâ laus familiæ, memoria generi, honos et gloria nomini constituta est; sed aliquod aut in Asiâ susceptum, aut ex Asiâ deportatum, flagitium ac dedecus. Meruisse vero stipendia in eo bello, quod tum populus Romanus non modo maximum, sed etiam solum, gerebat, virtutis; patre imperatore libentissime meruisse, pietatis; finem stipendiorum, patris victoriam ac triumphum fuisse, felicitatis fuit. Maledicto quidem idcirco nihil in hisce rebus loci est, quod omnia laus occupavit.

VI. Saltatorem appellat L. Murenam Cato. Maledictum est, si vere objicitur, vehementis accusatoris; sin falso, maledici conviciatoris. Quare, cum istâ sis auctoritate, non debes, M. Cato, arripere maledictum ex trivio, aut ex scurrarum aliquo convivio, neque temere consulem populi Romani saltatorem vocare; sed conspicere, quibus præterea vitiis affectum esse necesse sit eum, cui vere istud objici possit. Nemo enim fere saltat sobrius (nisi forte insanit), neque in solitudine, neque in convivio moderato atque honesto. Tempestivi convivii, amœni loci, multarum deliciarum, comes est extrema saltatio. Tu mihi arripis id, quod necesse est omnium vitiorum esse postremum: relinquis illa, quibus remotis, hoc vitium omnino esse non potest. Nullum turpe convivium, non amor, non comissatio, non libido, non sumtus ostenditur: et, cum ea non reperiantur, quæ voluptatis nomen habent, quæque vitiosa sunt; in quo ipsam luxuriam reperire non potes, in eo te umbram luxuriæ reperturum putas?

Nihil igitur in vitam L. Murenæ dici potest? nihil, inquam, omnino, judices. Sic a me consul designatus defenditur, ut ejus nulla fraus, nulla avaritia, nulla perfidia, nulla crudelitas, nullum petulans dictum, in vitâ proferatur. Bene habet: jacta sunt fundamenta

defensionis. Nondum enim nostris laudibus, quibus utar postea, sed prope inimicorum confessione, virum bonum atque integrum hominem defendimus.

VII. Quo constituto, facilior est mihi aditus ad contentionem dignitatis; quæ pars altera fuit accusationis.

Summam video esse in te, Ser. Sulpici, dignitatem generis, integritatis, industriæ, cæterorumque ornamentorum omnium, quibus fretum ad consulatûs petitionem aggredi par est. Paria cognosco esse ista in L. Murenâ, atque ita paria, ut neque ipse dignitate vinci potuerit, neque te dignitate superârit. Contempsisti L. Murenæ genus; extulisti tuum. Quo loco si tibi hoc sumis, nisi qui patricius sit, neminem bono esse genere natum; facis, ut rursus plebs in Aventinum sevocanda esse videatur. Sin autem sunt amplæ et honestæ familiæ plebeiæ; et proavus L. Murenæ, et avus, prætores fuerunt; et pater, cum amplissime atque honestissime ex præturâ triumphâsset, hoc faciliorem huic gradum consulatûs adipiscendi reliquit, quod is, jam patri debitus, a filio petebatur.

Tua vero nobilitas, Ser. Sulpici, tametsi summa est, tamen hominibus literatis et historicis est notior, populo vero et suffragatoribus obscurior. Pater enim fuit equestri loco; avus nullâ illustri laude celebratus. Itaque, non ex sermone hominum recenti, sed ex annalium vetustate, eruenda est memoria nobilitatis tuæ. Quare ego te semper in nostrum numerum aggregare soleo, quod virtute industriâque perfecisti, ut, cum equitis Romani esses filius, summâ tamen amplitudine dignus putarere: nec mihi unquam minus in Q. Pompeio, novo homine et fortissimo viro, virtutis esse visum est, quam in homine nobilissimo, M. Æmilio. Etenim ejusdem animi atque ingenii est, posteris suis (quod Pompeius fecit) amplitudinem nominis, quam non acceperit, tradere; et, ut Scaurus, memoriam prope intermortuam generis sui, virtute renovare.

VIII. Quamquam ego jam putabam, judices, multis viris fortibus ne ignobilitas objiceretur generis, meo labore esse perfectum; qui, non modo Curiis, Catonibus, Pompeiis, antiquis illis, fortissimis viris, novis hominibus, sed his recentibus, Mariis, et Didiis, et Cœliis commemorandis, jacebant. Cum ego vero, tanto intervallo, claustra ista nobilitatis refregissem, ut aditus ad consulatum posthac (sicut apud majores nostros fuit) non magis nobilitati quam virtuti pateret; non arbitrabar, cum ex familiâ vetere et illustri consul designatus ab equitis Romani filio, consule, defenderetur, de generis novitate accusatores esse dicturos. Etenim mihi ipsi accidit, ut, cum duobus patriciis, altero improbissimo atque audacissimo, altero modestissimo atque optimo viro, peterem; superavi tamen dignitate Catilinam, gratiâ Galbam. Quod si id crimen homini novo esse deberet, profecto mihi neque inimici neque invidi defuissent. Omittamus igitur de genere dicere, cujus est magna in utroque dignitas: videamus cætera.

Quæsturam unâ petiit, et sum ego factus prior. Non est respondendum ad omnia: neque enim quemquam vestrûm fugit, cum multi pares dignitate fiant, unus autem primum solus possit obtinere; non eumdem esse ordinem dignitatis et renuntiationis; propterea quod renuntiatio gradus habeat, dignitas autem sit persæpe eadem omnium. Sed quæstura utriusque propemodum pari momento sortis fuit. Habuit hic lege Titiâ provinciam tacitam et quietam; tu illam, cui, cum quæstores sortiuntur, etiam acclamari solet, Ostiensem, non tam gratiosam et illustrem, quam negotiosam et molestam. Consedit utriusque nomen in quæsturâ: nullum enim vobis sors campum dedit, in quo excurrere virtus cognoscique posset.

IX. Reliqui temporis spatium in contentionem vocatur. Ab utroque dissimillimâ ratione tractatum est. Servius hic nobiscum hanc urbanam militiam respondendi, scribendi, cavendi, plenam sollicitudinis ac sto-

machi, secutus est: jus civile didicit: multum vigilavit: laboravit: præsto multis fuit: multorum stultitiam perpessus est, arrogantiam pertulit, difficultatem exsorbuit: vixit ad aliorum arbitrium, non ad suum. Magna laus, et grata hominibus, unum hominem elaborare in eâ scientiâ, quæ sit multis profutura.

Quid Murena interea? fortissimo et sapientissimo viro, summo imperatori, legatus L. Lucullo fuit: quâ in legatione duxit exercitum; signa contulit; manum conseruit; magnas copias hostium fudit; urbes partim vi, partim obsidione, cepit; Asiam istam refertam, et eamdem delicatam, sic obiit, ut in eâ neque avaritiæ neque luxuriæ vestigium reliquerit: maximo in bello sic est versatus, ut hic multas res et magnas sine imperatore gesserit, nullam sine hoc imperator. Atque hæc, quamquam præsente L. Lucullo loquar, tamen, ne ab ipso, propter periculum nostrum, concessam videamur habere licentiam fingendi, publicis literis testata sunt omnia; quibus L. Lucullus tantum laudis impertiit, quantum neque ambitiosus imperator neque invidus tribuere alteri in communicandâ gloriâ debuit.

Summa in utroque est honestas, summa dignitas; quam ego, si mihi per Servium liceat, pari atque eâdem in laude ponam. Sed non licet. Agitat rem militarem: insectatur totam hanc legationem: assiduitatis et operarum harum quotidianarum putat esse consulatum. Apud exercitum mihi fueris, inquit, tot annos? forum non attigeris? abfueris tamdiu? et, cum longo intervallo veneris, cum iis, qui in foro habitârunt, de dignitate contendas? Primum ista nostra assiduitas, Servi, nescis, quantum interdum afferat hominibus fastidii, quantum satietatis. Mihi quidem vehementer expediit, positam in oculis esse gratiam: sed tamen ego mei satietatem magno meo labore superavi, et tu idem fortasse: verumtamen utrique nostrûm desiderium nihil obfuisset.

Sed, ut, hoc omisso, ad studiorum atque artium contentionem revertamur; quî potest dubitari, quin, ad consulatum adipiscendum, multo plus afferat dignitatis, rei militaris, quam juris civilis, gloria? Vigilas tu de nocte, ut tuis consultoribus respondeas; ille, ut eo, quo intendit, mature cum exercitu perveniat. Te gallorum, illum buccinarum, cantus exsuscitat. Tu actionem instituis, ille aciem instruit. Tu caves, ne tui consultores, ille, ne urbes aut castra, capiantur. Ille tenet et scit, ut hostium copiæ, tu, ut aquæ pluviæ, arceantur. Ille exercitatus est in propagandis finibus, tu in regendis. Ac nimirum (dicendum est enim, quod sentio) rei militaris virtus præstat cæteris omnibus.

X. Hæc nomen populo Romano, hæc huic urbi æternam gloriam, peperit: hæc orbem terrarum parere huic imperio coëgit. Omnes urbanæ res, omnia hæc nostra præclara studia, et hæc forensis laus et industria, latent in tutelâ ac præsidio bellicæ virtutis: simul atque increpuit suspicio tumultûs, artes illico nostræ conticescunt.

Et, quoniam mihi videris istam scientiam juris, tamquam filiolam osculari tuam, non patiar te in tanto errore versari, ut istud nescio quid, quod tantopere didicisti, præclarum aliquid esse arbitrere. Aliis ego te virtutibus, continentiæ, gravitatis, justitiæ, fidei, cæteris omnibus, consulatu et omni honore semper dignissimum judicavi. Quod quidem jus civile didicisti; non dicam, operam perdidisti: sed illud dicam, nullam esse in illâ disciplinâ munitam ad consulatum viam. Omnes enim artes, quæ nobis populi Romani studia conciliant, et admirabilem dignitatem et pergratam utilitatem debent habere.

XI. Summa dignitas est in iis, qui militari laude antecellunt: omnia enim, quæ sunt in imperio, et in statu civitatis, ab iis defendi et firmari putantur. Summa etiam utilitas; siquidem, eorum consilio et periculo, cum republicâ, tum etiam nostris rebus, per-

frui possumus. Gravis etiam illa est, et plena dignitatis, dicendi facultas, quæ sæpe valuit in consule deligendo; posse, consilio atque oratione, et senatûs et populi, et eorum qui res judicant, mentes permovere. Quæritur consul, qui dicendo nonnunquam comprimat tribunicios furores, qui concitatum populum flectat, qui largitioni resistat. Non mirum, si ob hanc facultatem homines sæpe etiam non nobiles consulatum consecuti sunt; præsertim cum hæc eadem res plurimas gratias, firmissimas amicitias, maxima studia, pariat: quorum in isto vestro artificio, Sulpici, nihil est.

Primum, dignitas in tam tenui scientiâ quæ potest esse? res enim sunt parvæ, prope in singulis literis atque interpunctionibus verborum occupatæ. Deinde, etiam si quid apud majores nostros fuit in isto studio admirationis, id, enuntiatis vestris mysteriis, totum est contemtum et abjectum. Posset agi lege, necne, pauci quondam sciebant: fastos enim vulgo non habebant. Erant in magnâ potentiâ, qui consulebantur; a quibus etiam dies, tamquam a Chaldæis, petebatur. Inventus est scriba quidam, Cn. Flavius, qui cornicum oculos confixerit, et singulis diebus ediscendos fastos populo proposuerit, et ab ipsis cautis jurisconsultis eorum sapientiam compilârit. Itaque irati illi, quod sunt veriti, ne, dierum ratione pervulgatâ et cognitâ, sine suâ operâ lege posset agi, notas quasdam composuerunt, ut omnibus in rebus ipsi interessent.

XII. Cum hoc fieri bellissime posset; "Fundus Sabinus meus est: immo meus:" deinde judicium; noluerunt. "Fundus," inquit, "qui est in agro qui Sabinus vocatur." Satis verbose: cedo, quid postea? "Eum ego, ex jure Quiritium, meum esse aio." Quid tum? "Inde ego te ex jure manu consertum voco." Quid huic tam loquaciter litigioso responderet ille, unde petebatur, non habebat. Transit idem jureconsultus, tibicinis Latini modo: "Unde tu me,"

inquit, "ex jure manu consertum vocâsti, inde ego te revoco." Prætor interea ne pulchrum se ac beatum putaret, atque aliquid ipse suâ sponte loqueretur, ei quoque carmen compositum est, cum cæteris rebus absurdum, tum vero [nullo usu:] "Utrisque superstitibus, [præsentibus,] istam viam dico: inite viam." Præsto aderat sapiens ille, qui inire viam doceret. "Redite viam:" eodem duce, redibant. Hæc jam tum apud illos barbatos ridicula (credo) videbantur: homines, cum recte atque in loco constitissent, juberi abire; ut, unde abîssent, eodem statim redirent. Iisdem ineptiis fucata sunt illa omnia: "Quando te in jure conspicio;" et hæc, "Sed anne tu dicis causâ vindicaveris?" Quæ dum erant occulta, necessario ab eis, qui ea tenebant, petebantur: postea vero pervulgata, atque in manibus jactata et excussa, inanissima prudentiæ reperta sunt; fraudis autem et stultitiæ plenissima.

Nam, cum permulta præclare legibus essent constituta, ea jureconsultorum ingeniis pleraque corrupta ac depravata sunt. Mulieres omnes, propter infirmitatem consilii, majores in tutorum potestate esse voluerunt: hi invenerunt genera tutorum, quæ potestate mulierum continerentur. Sacra interire illi noluerunt: horum ingenio senes, ad coëmtiones faciendas, interimendorum sacrorum causâ, reperti sunt. In omni denique jure civili, æquitatem reliquerunt; verba ipsa tenuerunt: ut, quia in alicujus libris (exempli causâ) id nomen invenerant, putârunt, omnes mulieres, quæ coëmtionem facerent, Caias vocari. Jam illud mihi quidem mirum videri solet, tot homines, tam ingeniosos, per tot annos etiam nunc statuere non potuisse, utrum diem tertium an perendinum, judicem an arbitrum, rem an litem, dici oporteret.

XIII. Itaque (ut dixi) dignitas in istâ scientiâ consularis nunquam fuit; quæ tota ex rebus fictis com-

menticiisque constaret; gratiæ vero multo etiam minores. Quod enim omnibus patet, et æque promtum est mihi et adversario meo, id esse gratum nullo pacto potest. Itaque non modo beneficii collocandi spem, sed etiam illud, quod aliquamdiu fuit, "Licet consulere," jam perdidistis. Sapiens existimari nemo potest in eâ prudentiâ, quæ neque extra Romam usquam, neque Romæ, rebus prolatis, quidquam valet: peritus ideo haberi nemo potest, quod in eo, quod sciunt omnes, nullo modo possunt inter se discrepare: difficilis autem res ideo non putatur, quod et perpaucis et minime obscuris literis continetur. Itaque, si mihi, homini vehementer occupato, stomachum moveritis, triduo me jurisconsultum [esse] profitebor. Etenim, quæ de scripto aguntur, scripta sunt omnia: neque tamen quidquam tam anguste scriptum est, quo ego non possim, "Quâ de re agitur," addere. Quæ consuluntur autem, minimo periculo respondentur. Si id, quod oportet, responderis; idem videare respondisse, quod Servius: sin aliter; etiam controversum jus nôsse et tractare videare.

Quapropter, non solum illa gloria militaris vestris formulis atque actionibus anteponenda est; verum etiam dicendi consuetudo longe et multum isti vestræ exercitationi, ad honorem, antecellet. Itaque mihi videntur plerique initio multo hoc maluisse: post, cum id assequi non potuissent, istuc potissimum sunt delapsi. Ut aiunt in Græcis artificibus, eos aulœdos esse, qui citharœdi fieri non potuerint; sic nonnullos videmus, qui oratores evadere non potuerunt, eos ad juris studium devenire. Magnus dicendi labor, magna res, magna dignitas, summa autem gratia. Etenim a vobis salubritas quædam; ab iis qui dicunt, salus ipsa, petitur. Deinde vestra responsa atque decreta et evertuntur sæpe dicendo, et, sine defensione oratoris, firma esse non possunt: in quâ re si satis profecissem, parcius de ejus laude dicerem: nunc nihil de me dico, sed de iis, qui in dicendo magni sunt aut fuerunt.

XIV. Duæ sunt artes, quæ possunt locare homines in amplissimo gradu dignitatis; una imperatoris, altera oratoris boni: ab hoc enim pacis ornamenta retinentur; ab illo belli pericula repelluntur. Cæteræ tamen virtutes ipsæ per se multum valent, justitia, fides, pudor, temperantia; quibus te, Servi, excellere omnes intelligunt: sed nunc de studiis ad honorem dispositis, non de insitâ cujusque virtute, disputo. Omnia ista nobis studia de manibus excutiuntur, simul atque aliquis motus novus bellicum canere cœpit. Etenim, ut ait ingeniosus poëta, et auctor valde bonus, prœliis promulgatis, "pellitur e medio," non solum ista vestra verbosa simulatio prudentiæ, sed etiam ipsa illa domina rerum, "sapientia: vi geritur res: spernitur orator," non solum odiosus in dicendo, ac loquax, verum etiam "bonus: horridus miles amatur:" vestrum vero studium totum jacet. "Non ex jure manu consertum, sed mage ferro," inquit, "rem repetunt." Quod si ita est, cedat, opinor, Sulpici, forum castris, otium militiæ, stilus gladio, umbra soli: sit denique in civitate ea prima res, propter quam ipsa est civitas omnium princeps.

Verum hæc Cato nimium nos nostris verbis magna facere demonstrat; et oblitos esse, bellum illud omne Mithridaticum cum mulierculis esse gestum: quod ego longe secus existimo, judices; deque eo pauca disseram: neque enim causa in hoc continetur.

Nam, si omnia bella, quæ cum Græcis gessimus, contemnenda sunt; derideatur de rege Pyrrho triumphus M' Curii; de Philippo, T. Flaminini; de Ætolis, M. Fulvii; de rege Perse, L. Pauli; de Pseudophilippo, Q. Metelli; de Corinthiis, L. Mummii. Sin hæc bella gravissima, victoriæque eorum bellorum gravissimæ, fuerunt; cur Asiaticæ nationes, atque ille a te hostis contemnitur? Atqui, ex veterum rerum monimentis, vel maximum bellum populum Romanum cum Antiocho gessisse video: cujus belli victor L. Scipio, [partâ] cum Publio fratre glo-

riâ, quam laudem ille, Africâ oppressâ, cognomine ipso præ se ferebat, eamdem hic sibi ex Asiæ nomine assumsit. Quo quidem in bello virtus enituit egregia M. Catonis, proavi tui: quo ille, cum esset (ut ego mihi statuo) talis, qualem te esse video, nunquam [cum Scipione] esset profectus, si cum mulierculis bellandum esse arbitraretur. Neque vero cum P. Africano senatus egisset, ut legatus fratri proficisceretur, (cum ipse, paulo ante, Hannibale ex Italiâ expulso, ex Africâ ejecto, Carthagine oppressâ, maximis periculis rempublicam liberâsset) nisi illud grave bellum et vehemens putaretur.

XV. Atqui, si diligenter, quid Mithridates potuerit, et quid effecerit, et qui vir fuerit, considerâris; omnibus regibus, quibuscum populus Romanus bellum gessit, hunc regem nimirum antepones: quem L. Sulla, maximo et fortissimo exercitu, [pugnâ excitatum,] non rudis imperator, ut aliud nihil dicam, bello invectum totam in Asiam, cum pace dimisit: quem L. Murena, pater hujusce, vehementissime vigilantissimeque vexatum, repressum magnâ ex parte, non oppressum, reliquit: qui rex, sibi aliquot annis sumtis ad confirmandas rationes et copias belli, tantum ipse opibus conatuque invaluit, ut se Oceanum cum Ponto, Sertorii copias cum suis, conjuncturum putaret. Ad quod bellum duobus consulibus ita missis, ut alter Mithridatem persequeretur, alter Bithyniam tueretur; alterius res, et terrâ et mari calamitosæ, vehementer et opes regis et nomen auxerunt: L. Luculli vero res tantæ exstiterunt, ut neque majus bellum commemorari possit, neque majore consilio et virtute gestum. Nam, cum totius impetus belli ad Cyzicenorum mœnia constitisset, eamque urbem sibi Mithridates Asiæ januam fore putavisset, quâ effractâ et revulsâ, tota pateret provincia; perfecta ab Lucullo hæc sunt omnia, ut urbs fidelissimorum sociorum defenderetur, et omnes copiæ regis diuturnitate obsidionis consumerentur. Quid? illam

pugnam navalem ad Tenedum (cum, contento cursu, acerrimis ducibus, hostium classis Italiam, spe atque animis inflata, peteret) mediocri certamine et parvâ dimicatione commissam arbitraris? Mitto prœlia: prætereo oppugnationes oppidorum. Expulsus regno tandem aliquando, tantum tamen consilio atque auctoritate valuit, ut se, rege Armeniorum adjuncto, novis opibus copiisque renovârit.

XVI. Ac, si mihi nunc de rebus gestis esset nostri exercitûs imperatorisque dicendum, plurima et maxima prœlia commemorare possem: sed non id agimus. Hoc dico: si bellum hoc, si hic hostis, si ille rex contemnendus fuisset; neque tantâ curâ senatus et populus Romanus suscipiendum putâsset, neque tot annos gessisset, neque tantâ gloriâ L. Luculli: neque vero ejus belli conficiendi curam tanto studio populus Romanus ad Cn. Pompeium detulisset, cujus ex omnibus pugnis, quæ sunt innumerabiles, vel acerrima mihi videtur illa, quæ cum rege commissa est, et summâ contentione pugnata; quâ ex pugnâ cum se ille eripuisset, et Bosporum confugisset, quo exercitus adire non posset; etiam in extremâ fortunâ et fugâ, nomen tamen retinuit regium. Itaque ipse Pompeius, regno possesso, ex omnibus oris ac notis sedibus hoste pulso, tamen tantum in unius animâ posuit, ut, cum omnia, quæ ille tenuerat, adierat, sperârat, victoriâ possideret; tamen non ante, quam illum vitâ expulit, bellum confectum judicârit. Hunc tu hostem, Cato, contemnis, quocum per tot annos, tot prœliis, tot imperatores bella gesserunt? cujus expulsi et ejecti vita tanti æstimata est, ut, morte ejus nuntiatâ, tum denique bellum confectum arbitraretur. Hoc igitur in bello L. Murenam, legatum fortissimi animi, summi consilii, maximi laboris, cognitum esse defendimus; et hanc ejus operam non minus, ad consulatum adipiscendum, quam hanc nostram forensem industriam, dignitatis habuisse.

XVII. At enim, in præturæ petitione, prior re-

nuntiatus est Servius. Pergitisne vos, tamquam ex syngraphâ, agere cum populo, ut, quem locum semel honoris cuipiam dederit, eumdem reliquis honoribus debeat? Quod enim fretum, quem Euripum, tot motus, tantas, tam varias habere putatis agitationes fluctuum, quantas perturbationes et quantos æstus habet ratio comitiorum? Dies intermissus unus, aut nox interposita, sæpe perturbat omnia; et totam opinionem parva nonnunquam commutat aura rumoris. Sæpe etiam, sine ullâ apertâ causâ fit aliud, atque existimamus, ut nonnunquam ita factum esse etiam populus admiretur: quasi vero non ipse fecerit. Nihil est incertius vulgo, nihil obscurius voluntate hominum, nihil fallacius ratione totâ comitiorum. Quis L. Philippum summo ingenio, operâ, gratiâ, nobilitate, a M. Herennio superari posse arbitratus est? quis Q. Catulum, humanitate, sapientiâ, integritate antecellentem, a Cn. Manlio? quis M. Scaurum, hominem gravissimum, civem egregium, fortissimum senatorem, a Q. Maximo? Non modo horum nihil ita fore putatum est, sed ne, cum esset factum quidem, quare ita factum esset, intelligi potuit. Nam, ut tempestates sæpe certo aliquo cœli signo commoventur, sæpe improviso, nullâ ex certâ ratione, obscurâ aliquâ ex causâ excitantur; sic, in hac comitiorum tempestate populari, sæpe intelligas, quo signo commota sit; sæpe ita obscura est, ut casu excitata esse videatur.

XVIII. Sed tamen, si est reddenda ratio, duæ res vehementer in præturâ desideratæ sunt, quæ ambæ, in consulatu, tum Murenæ profuerunt; una, exspectatio muneris, quæ et rumore nonnullo, et studiis sermonibusque competitorum, creverat; altera, quod ii, quos in provinciâ ac legatione omnis et liberalitatis et virtutis suæ testes habuerat, nondum decesserant. Horum utrumque ei fortuna ad consulatûs petitionem reservavit. Nam et L. Luculli exercitus, qui ad triumphum convenerat, idem comes L. Murenæ præsto

fuit; et munus amplissimum, quod petitio præturæ desiderabat, prætura restituit. Num tibi hæc parva videntur adjumenta et subsidia consulatûs? voluntas militum, quæ cum per se valet multitudine, cum apud suos gratiâ; tum vero, in consule declarando, multum, etiam apud universum populum Romanum, auctoritatis habet suffragatio militaris: imperatores enim comitiis consularibus, non verborum interpretes, deliguntur. Quare gravis est illa oratio, "Me saucium recreavit: me prædâ donavit: hoc duce, castra cepimus, signa contulimus: nunquam iste plus militi laboris imposuit, quam sibi sumsit ipse; cum fortis, tum etiam felix." Hoc quanti putas esse ad famam hominum ac voluntatem? Etenim, si tanta illis comitiis religio est, ut adhuc semper omen valuerit prærogativum; quid mirum est, in hoc felicitatis famam sermonemque valuisse?

XIX. Sed, si hæc leviora ducis, quæ sunt gravissima, et hanc urbanam suffragationem militari anteponis; noli ludorum hujus elegantiam, et scenæ magnificentiam, valde contemnere; quæ huic admodum profuerunt. Nam quid ego dicam, populum ac vulgus imperitorum ludis magnopere delectari? minus est mirandum: quamquam huic causæ id satis est: sunt enim populi ac multitudinis comitia. Quare, si populo ludorum magnificentia voluptati est, non est mirandum, eam L. Murenæ apud populum profuisse. Sed, si nosmet ipsi, qui et ab delectatione omni negotiis impedimur, et in ipsâ occupatione delectationes alias multas habere possumus, ludis tamen oblectamur et ducimur; quid tu admirere de multitudine indoctâ?

Lucius Otho, vir fortis, meus necessarius, equestri ordini restituit non solum dignitatem, sed etiam voluptatem. Itaque lex hæc, quæ ad ludos pertinet, est omnium gratissima, quod honestissimo ordini, cum splendore, fructus quoque jucunditatis est restitutus. Quare, delectant homines, mihi crede, ludi,

etiam illos qui dissimulant, non solum eos qui fatentur: quod ego in meâ petitione sensi: nam nos quoque habuimus scenam competitricem. Quod si ego, qui trinos ludos ædilis feceram, tamen Antonii ludis commovebar; tibi, qui casu nullos feceras, nihil hujus istam ipsam, quam irrides, argenteam scenam, adversatam putas?

Sed hæc sane sint paria omnia: sit par forensis opera militari; sit par militari suffragatio urbana; sit idem, magnificentissimos et nullos unquam fecisse ludos; quid? in ipsâ præturâ nihilne existimas inter tuam et istius sortem interfuisse?

XX. Hujus sors ea fuit, quam omnes tui necessarii tibi optabamus, juris dicendi; in quâ gloriam conciliat magnitudo negotii; gratiam, æquitatis largitio: quâ in sorte sapiens prætor, qualis hic fuit, offensionem vitat æquabilitate decernendi, benevolentiam adjungit lenitate audiendi. Egregia et ad consulatum apta provincia, in quâ laus æquitatis, integritatis, facilitatis, ad extremum ludorum voluptate concluditur. Quid tua sors? tristis, atrox: quæstio peculatûs, ex alterâ parte, lacrymarum et squaloris, ex alterâ, plena catenarum atque indicum. Cogendi judices inviti, retinendi contra voluntatem: scriba damnatus, ordo totus alienus: Sullana gratificatio reprehensa: multi viri fortes, et prope pars civitatis offensa est: lites severe æstimatæ: cui placet, obliviscitur: cui dolet, meminit. Postremo, tu in provinciam ire noluisti. Non possum id in te reprehendere, quod in me ipso et prætor et consul probavi. Sed tamen L. Murenæ provincia multas bonas gratias cum optimâ existimatione attulit. Habuit proficiscens delectum in Umbriâ: dedit ei facultatem respublica liberalitatis; quâ usus, multas sibi tribus, quæ municipiis Umbriæ conficiuntur, adjunxit. Ipsâ autem in Galliâ, ut nostri homines desperatas jam pecunias exigerent, æquitate diligentiâque perfecit. Tu interea Romæ scilicet amicis præsto fuisti. Fateor: sed tamen illud cogita,

nonnullorum amicorum studia minui solere in eos, a quibus provincias contemni intelligant.

XXI. Et, quoniam ostendi, judices, parem dignitem ad consulatûs petitionem, disparem fortunam provincialium negotiorum, in Murenâ atque in Sulpicio fuisse; dicam jam apertius, in quo meus necessarius fuerit inferior Servius; et ea dicam, vobis audientibus, amisso jam tempore, quæ ipsi soli, re integrâ, sæpe dixi. Petere consulatum nescire te, Servi, persæpe tibi dixi: et in iis rebus ipsis, quas te magno et forti animo et agere et dicere videbam, tibi solitus sum dicere, magis te fortem senatorem mihi videri, quam sapientem candidatum. Primum accusandi terrores et minæ, quibus tu quotidie uti solebas, sunt fortis viri; sed et populi opinionem a spe adipiscendi avertunt, et amicorum studia debilitant. Nescio quo pacto semper hoc fit: neque in uno aut altero animadversum est, sed jam in pluribus, simul atque candidatus accusationem meditari visus est, ut honorem desperâsse videatur.

Quid? ergo acceptam injuriam persequi non placet? Immo vehementer placet: sed aliud tempus est petendi, aliud persequendi. Petitorem ego, præsertim consulatûs, magnâ spe, magno animo, magnis copiis, et in forum et in Campum deduci volo: non placet mihi inquisitio candidati, prænuntia repulsæ; non testium potius, quam suffragatorum, comparatio; non minæ magis, quam blanditiæ; non declamatio potius, quam persalutatio; præsertim cum jam, hoc novo more, omnes fere domos omnium concursent, et ex vultu candidatorum conjecturam faciant, quantum quisque animi et facultatis habere videatur. Videsne tu illum tristem? demissum? jacet, diffidit, abjecit hastas. Serpit hic rumor: "Scis tu, illum accusationem cogitare? inquirere in competitores? testes quærere? Alium faciam, quoniam sibi hic ipse desperat." Ejusmodi candidatorum amici intimi debilitantur; studia deponunt, aut testatam rem abji-

citant, aut suam operam et gratiam judicio et accusationi reservant.

XXII. Accedit eodem, ut etiam ipse candidatus totum animum, atque omnem curam, operam, diligentiamque suam, in petitione non possit ponere. Adjungitur enim accusationis cogitatio, non parva res, sed nimirum omnium maxima: magnum est enim, te comparare ea, quibus possis hominem e civitate, præsertim non inopem neque infirmum, exturbare; qui, et per se et per suos, et vero etiam per alienos, defendatur. Omnes enim ad pericula propulsanda concurrimus: et qui non aperte inimici sumus, etiam alienissimis, in capitis periculis, amicissimorum officia et studia præstamus.

Quare ego, expertus et petendi, et defendendi, et accusandi molestiam, sic intellexi: in petendo, studium esse acerrimum; in defendendo, officium; in accusando, laborem. Itaque sic statuo, fieri nullo modo posse, ut idem accusationem et petitionem consulatûs diligenter adornet atque instruat. Unum sustinere pauci possunt, utrumque nemo. Tu, cum te de curriculo petitionis deflexisses, animumque ad accusandum transtulisses, existimâsti, te utrique negotio satisfacere posse? Vehementer errâsti. Quis enim dies fuit, posteaquam in istam accusandi denuntiationem ingressus es, quem tu non totum in istâ ratione consumseris?

XXIII. Legem ambitûs flagitâsti, quæ tibi non deerat: erat enim severissime scripta Calpurnia. Gestus est mos et voluntati et dignitati tuæ: sed tota illa lex accusationem tuam, si haberes nocentem reum, fortasse armâsset: petitioni vero refragata est. Pœna gravior in plebem tuâ voce efflagitata est: commoti animi sunt tenuiorum. Exsilium in nostrum ordinem: concessit senatus postulationi tuæ: sed non libenter duriorem fortunæ communi conditionem, te auctore, constituit. Morbi excusationi pœna addita est: voluntas offensa multorum, quibus aut contra valetu-

dinis commodum laborandum est; aut, incommodo morbi, etiam cæteri vitæ fructus relinquendi. Quid ergo? hæc quis tulit? is, qui auctoritati senatûs, voluntati tuæ, paruit: denique is tulit, cui minime proderant. Illa, quæ meâ summâ voluntate senatus frequens repudiavit, mediocriter adversata tibi esse existimas? Confusionem suffragiorum flagitâsti, prorogationem legis Maniliæ, æquationem gratiæ, dignitatis, suffragiorum. Graviter homines honesti, atque in suis civitatibus et municipiis gratiosi, tulerunt, a tali viro esse pugnatum, ut omnes et dignitatis et gratiæ gradus tollerentur. Idem editicios judices esse voluisti, ut odia occulta civium, quæ tacitis nunc discordiis continentur, in fortunas optimi cujusque erumperent. Hæc omnia tibi accusandi viam muniebant, adipiscendi obsepiebant.

Atque ex omnibus illa plaga est injecta petitioni tuæ, non tacente me, maxima; de quâ ab homine ingeniosissimo et copiosissimo, Hortensio, multa gravissime dicta sunt. Quo etiam mihi durior locus est dicendi datus; ut, cum ante me et ille dixisset, et vir summâ dignitate, et diligentiâ, et facultate dicendi, M. Crassus, ego in extremo non partem aliquam agerem causæ, sed de totâ re dicerem, quod mihi videretur. Itaque in iisdem rebus fere versor; et, quod possum, judices, occurro vestræ sapientiæ.

XXIV. Sed tamen, Servi, quam te securim putas injecisse petitioni tuæ, cum tu populum Romanum in eum metum adduxisti, ut pertimesceret, ne consul Catilina fieret, dum tu accusationem comparares, depositâ atque abjectâ petitione? Etenim te inquirere videbant, tristem ipsum: mœstos amicos, observationes, testificationes, seductiones testium, secessionem subscriptorum, animadvertebant (quibus rebus certe ipsi candidatorum vultus obscuriores videri solent); Catilinam interea alacrem atque lætum, stipatum choro juventutis, vallatum indicibus atque sicariis, inflatum, cum spe militum, tum collegæ meâ (quem-

admodum dicebat ipse) promissis; circumfluente colonorum Arretinorum et Fesulanorum exercitu: quam turbam, dissimillimo ex genere, distinguebant homines perculsi Sullani temporis calamitate. Vultus erat ipsius plenus furoris; oculi, sceleris; sermo, arrogantiæ; sic ut ei jam exploratus et domi conditus consulatus videretur. Murenam contemnebat: Sulpicium accusatorem suum numerabat, non competitorem: ei vim denuntiabat: reipublicæ minabatur.

XXV. Quibus rebus qui timor bonis omnibus injectus sit, quantaque desperatio reipublicæ, si ille factus esset, nolite a me commoneri velle: vosmet ipsi vobiscum recordamini: meministis enim, cum illius nefarii gladiatoris voces percrebuissent, quas habuisse in concione domesticâ dicebatur, cum miserorum fidelem defensorem negâsset inveniri posse, nisi eum qui ipse miser esset: integrorum et fortunatorum promissis saucios et miseros credere non oportere: quare, qui consumta replere, erepta recuperare, vellent, spectarent, quid ipse deberet, quid possideret, quid auderet: minime timidum, et valde calamitosum, esse oportere eum qui esset futurus dux et signifer calamitosorum.

Tum igitur, his rebus auditis, meministis fieri senatûs-consultum, referente me, ne postero die comitia haberentur, ut de his rebus in senatu agere possemus. Itaque postridie, frequenti senatu, Catilinam excitavi; atque eum de his rebus jussi, si quid vellet, quæ ad me allatæ essent, dicere. Atque ille, ut semper fuit apertissimus, non se purgavit, sed indicavit atque induit. Tum enim dixit, duo corpora esse reipublicæ: unum debile, infirmo capite; alterum firmum, sine capite; huic, cum ita de se meritum esset, caput, se vivo, non defuturum. Congemuit senatus frequens; neque tamen satis severe, pro rei indignitate, decrevit; nam partim ideo fortes in decernendo non erant, quia nihil timebant; partim, quia timebant. Tum erupit e senatu, triumphans gaudio,

quem omnino vivum illinc exire non oportuerat; præsertim cum idem ille in eodem ordine, paucis diebus ante, Catoni, fortissimo viro, judicium minitanti ac denuntianti, respondisset, si quod esset in suas fortunas incendium excitatum, id se non aquâ, sed ruinâ, restincturum.

XXVI. His tum rebus commotus, et quod homines jam tum conjuratos cum gladiis in Campum deduci a Catilinâ sciebam, descendi in Campum cum firmissimo præsidio fortissimorum virorum, et cum illâ latâ insignique loricâ, non quæ me tegeret (etenim sciebam Catilinam, non latus aut ventrem, sed caput et collum, solere petere), verum ut omnes boni animadverterent; et, cum in metu et periculo consulem viderent, (id, quod est factum) ad opem præsidiumque meum concurrerent. Itaque cum te, Servi, remissiorem in petendo putarent, Catilinam et spe et cupiditate inflammatum viderent; omnes, qui illam ab republicâ pestem depellere cupiebant, ad Murenam se statim contulerunt. Magna est autem comitiis consularibus repentina voluntatum inclinatio, præsertim cum incubuit ad virum bonum, et multis aliis adjumentis petitionis ornatum: qui cum, honestissimo patre atque majoribus, modestissimâ adolescentiâ, clarissimâ legatione, præturâ probatâ in jure, gratâ in munere, ornatâ in provinciâ, petîsset diligenter, et ita petîsset, ut neque minanti cederet, neque cuiquam minaretur; huic, mirandum est, magno adjumento Catilinæ subitam spem consulatûs adipiscendi fuisse?

Nunc mihi tertius ille locus est orationis de ambitûs criminibus, perpurgatus ab iis qui ante me dixerunt; a me, quoniam ita Murena voluit, retractandus: quo in loco, Postumio, familiari meo, ornatissimo viro, de divisorum indiciis, et de deprehensis pecuniis, adolescenti ingenioso et bono, Ser. Sulpicio, de equitum centuriis, M. Catoni, homini in omni virtute excellenti, de ipsius accusatione, de senatûs-consulto, de republicâ, respondebo.

XXVII. Sed pauca, quæ meum animum repente moverunt, prius de L. Murenæ fortunâ conquerar. Nam, cum sæpe antea, judices, et ex aliorum miseriis, et ex meis curis laboribusque quotidianis, fortunatos eos homines judicarem, qui, remoti a studiis ambitionis, otium ac tranquillitatem vitæ secuti sunt; tum vero, in his L. Murenæ tantis tamque improvisis periculis, ita sum animo affectus, ut non queam satis neque communem omnium nostrûm conditionem, neque hujus eventum fortunamque, miserari: qui primum, dum ex honoribus continuis familiæ majorumque suorum unum adscendere gradum dignitatis conatus est, venit in periculum, ne et ea, quæ relicta, et hæc, quæ ab ipso parta sunt, amittat; deinde, propter studium novæ laudis, etiam in veteris fortunæ discrimen adducitur.

Quæ cum sint gravia, judices, tum illud acerbissimum est, quod habet eos accusatores, non qui odio inimicitiarum ad accusandum, sed qui studio accusandi ad inimicitias, descenderunt. Nam, ut omittam Servium Sulpicium (quem intelligo non injuriâ L. Murenæ, sed honoris contentione, permotum), accusat paternus amicus, Cn. Postumius, vetus (ut ait ipse) vicinus ac necessarius; qui necessitudinis causas complures protulit, simultatis nullam commemorare potuit: accusat Ser. Sulpicius, sodalis filii, cujus ingenio paterni omnes necessarii munitiores esse debebant: accusat M. Cato, qui, quamquam a Murenâ nullâ re unquam alienus fuit, tamen eâ conditione nobis erat in hac civitate natus, ut ejus opes et ingenium præsidio multis etiam alienissimis, vix cuiquam inimico exitio, esse deberent.

Respondebo igitur Postumio primum, qui (nescio quo pacto) mihi videtur prætorius candidatus in consularem, quasi desultorius in quadrigarum curriculum, incurrere.

Cujus competitores si nihil deliquerunt, dignitati eorum concessit, cum petere destitit. Sin autem eo-

rum aliquis largitus est; expetendus amicus est, qui alienam potius injuriam, quam suam, persequatur.
* * *

Ea omnia, quæ et Postumio, et Ser. Sulpicio adolescenti, responsa sunt, desiderantur.

XXVIII. Venio nunc ad M. Catonem, quod est firmamentum ac robur totius accusationis: qui tamen ita gravis est accusator et vehemens, ut multo magis ejus auctoritatem, quam criminationem, pertimescam. In quo ego accusatore, judices, primum illud deprecabor, ne quid L. Murenæ dignitas illius, ne quid exspectatio tribunatûs, ne quid totius vitæ splendor et gravitas, noceat: denique ne ea soli huic obsint bona M. Catonis, quæ ille adeptus est, ut multis prodesse posset. Bis consul fuerat P. Africanus, et duos terrores hujus imperii, Carthaginem Numantiamque, deleverat, cum accusavit L. Cottam. Erat in eo summa eloquentia, summa fides, summa integritas, auctoritas tanta, quanta in ipso imperio populi Romani, quod illius operâ tenebatur. Sæpe hoc majores natu dicere audivi, hanc accusatoris eximiam dignitatem plurimum L. Cottæ profuisse. Noluerunt sapientissimi homines, qui tum rem illam judicabant, ita quemquam cadere in judicio, ut nimiis adversarii viribus abjectus videretur. Quid? Ser. Galbam (nam traditum memoriæ est) nonne proavo tuo, fortissimo atque florentissimo viro, M. Catoni, incumbenti ad ejus perniciem, populus Romanus eripuit? Semper in hac civitate nimis magnis accusatorum opibus et populus universus, et sapientes ac multum in posterum prospicientes judices, restiterunt. Nolo accusator in judicium potentiam afferat, non vim majorem aliquam, non auctoritatem excellentem, non nimiam gratiam. Valeant hæc omnia ad salutem innocentium, ad opem impotentium, ad auxilium calamitosorum: in periculo vero, et in pernicie civium, repudientur. Nam, si quis hoc forte dicet, Catonem descensurum

ad accusandum non fuisse, nisi prius de causâ judicâsset; iniquam legem, judices, et miseram conditionem instituet periculis hominum, si existimabit, judicium accusatoris in reum pro aliquo præjudicio valere oportere.

XXIX. Ego tuum consilium, Cato, propter singulare animi mei de tuâ virtute judicium, vituperare non audeo: nonnullâ in re forsitan conformare et leviter emendare possim. "Non multa peccas," inquit ille fortissimo viro senior magister: "sed, si peccas, te regere possum." At ego te verissime dixerim peccare nihil, neque ullâ in re te esse hujusmodi, ut corrigendus potius, quam leviter inflectendus, esse videare. Finxit enim te ipsa natura, ad honestatem, gravitatem, temperantiam, magnitudinem animi, justitiam, ad omnes denique virtutes, magnum hominem et excelsum. Accessit his tot doctrina, non moderata nec mitis, sed (ut mihi videtur) paulo asperior et durior, quam veritas aut natura patiatur. Et, quoniam non est nobis hæc oratio habenda aut cum imperitâ multitudine, aut in aliquo conventu agrestium; audacius paulo, de studiis humanitatis, quæ et mihi et vobis nota et jucunda sunt, disputabo.

In M. Catone, judices, hæc bona, quæ videmus, divina et egregia, ipsius scitote esse propria: quæ nonnunquam requirimus, ea sunt omnia, non a naturâ, sed a magistro. Fuit enim quidam summo ingenio vir, Zeno, cujus inventorum æmuli Stoïci nominantur. Hujus sententiæ sunt et præcepta ejusmodi: sapientem gratiâ nunquam moveri, nunquam cujusquam delicto ignoscere: neminem misericordem esse, nisi stultum et levem: viri non esse, neque exorari, neque placari: solos sapientes esse, si distortissimi sint, formosos: si mendicissimi, divites; si servitutem serviant, reges: nos autem, qui sapientes non sumus, fugitivos, exsules, hostes, insanos denique, esse dicunt: omnia peccata esse paria: omne delictum scelus esse nefarium: nec minus delinquere eum, qui

gallum gallinaceum, cum opus non fuerit, quam eum qui patrem, suffocaverit: sapientem nihil opinari, nullius rei pœnitere, nullâ in re falli, sententiam mutare nunquam.

XXX. Hæc homo ingeniosissimus, M. Cato, auctoribus eruditissimis inductus, arripuit, neque disputandi causâ, ut magna pars, sed ita vivendi. Petunt aliquid publicani? cave quidquam habeat momenti gratia. Supplices aliqui veniunt, miseri et calamitosi? sceleratus et nefarius fueris, si quidquam, misericordiâ adductus, feceris. Fatetur aliquis se peccâsse, et ejus delicti veniam petit? nefarium est facinus ignoscere. At leve delictum est: omnia peccata sunt paria. Dixisti quidpiam? fixum et statutum est. Non re ductus es, sed opinione: sapiens nihil opinatur. Errâsti aliquâ in re: maledici putat. Hac ex disciplinâ nobis illa sunt. Dixi in senatu me nomen consularis candidati delaturum. Iratus dixisti. Nunquam, inquit, sapiens irascitur. At temporis causâ. Improbi, inquit, hominis est, mendacio fallere; mutare sententiam, turpe est: exorari, scelus; misereri, flagitium. Nostri autem isti, (fatebor enim, Cato, me quoque in adolescentiâ, diffisum ingenio meo, quæsisse adjumenta doctrinæ) nostri, inquam, illi a Platone et Aristotele, moderati homines et temperati, aiunt, apud sapientem valere aliquando gratiam: viri boni esse misereri: distincta genera esse delictorum, et dispares pœnas: esse apud hominem constantem ignoscendi locum: ipsum sapientem sæpe aliquid opinari, quod nesciat: irasci nonnunquam: exorari eumdem et placari: quod dixerit, interdum, si ita rectius sit, mutare: de sententiâ decedere aliquando: omnes virtutes mediocritate quâdam esse moderatas.

XXXI. Hos ad magistros si qua te fortuna, Cato, cum istâ naturâ detulisset; non tu quidem vir melior esses, nec fortior, nec temperantior, nec justior (neque enim esse potes), sed paulo ad lenitatem propensior. Non accusares (nullis adductus inimicitiis,

nullâ lacessitus injuriâ) pudentissimum hominem, summâ dignitate atque honestate præditum: putares, cum in ejusdem anni custodiâ te atque L. Murenam fortuna posuisset, aliquo te, cum hoc, reipublicæ vinculo esse conjunctum: quod atrociter in senatu dixisti, aut non dixisses, aut seposuisses, aut mitiorem in partem interpretarere.

Ac te ipsum (quantum ego opinione auguror) nunc et animi quodam impetu concitatum, et vi naturæ atque ingenii elatum, et recentibus præceptorum studiis flagrantem jam, usus flectet, dies leniet, ætas mitigabit. Etenim isti ipsi mihi videntur vestri præceptores, et virtutis magistri, fines officiorum paulo longius, quam natura vellet, protulisse; ut, cum ad ultimum animo contendissemus, ibi tamen, ubi oporteret, consisteremus. Nihil ignoveris: immo aliquid, non omnia. Nihil gratiæ causâ feceris: immo resistito gratiæ, cum officium et fides postulabit. Misericordiâ commotus ne sis: etiam, in dissolvendâ severitate: sed tamen est laus aliqua humanitatis. In sententiâ permaneto: vero; nisi sententiam [sententia] alia vicerit melior.

Hujuscemodi Scipio ille fuit, quem non pœnitebat facere idem, quod tu; habere eruditissimum hominem, et pæne divinum, domi; cujus oratione et præceptis, quamquam erant eadem ista quæ te delectant, tamen asperior non est factus, sed (ut accepi a senibus) lenissimus. Quis vero C. Lælio comior? quis jucundior, eodem ex studio isto? quis illo gravior? sapientior? Possum de L. Philippo, de C. Gallo, dicere hæc eadem: sed te domum jam deducam tuam. Quemquamne existimas Catone, proavo tuo, commodiorem, comiorem, moderatiorem, fuisse, ad omnem rationem humanitatis? de cujus præstanti virtute cum vere graviterque diceres, domesticum te habere dixisti exemplum ad imitandum. Est illud quidem exemplum tibi propositum domi: sed tamen naturæ similitudo illius ad te magis, qui ab illo ortus es,

quam ad unumquemque nostrûm, pervenire potuit: ad imitandum vero, tam mihi propositum exemplar illud est, quam tibi. Sed, si illius comitatem et facilitatem tuæ gravitati severitatique adsperseris; non ista quidem erunt meliora, quæ nunc sunt optima, sed certe condita jucundius.

XXXII. Quare, ut ad id, quod institui, revertar, tolle mihi e causâ nomen Catonis: remove ac prætermitte auctoritatem, quæ, in judiciis, aut nihil valere, aut ad salutem debet valere: congredere mecum criminibus ipsis. Quid accusas, Cato? quid affers in judicium? quid arguis? Ambitum accusas? non defendo. Me reprehendis, quod idem defendam, quod lege punierim? Punivi ambitum, non innocentiam: ambitum vero ipsum vel tecum accusabo, si voles. Dixisti, senatûs-consultum, me referente, esse factum, si mercede corrupti obviam candidatis îssent, si conducti sectarentur, si, gladiatoribus, vulgo locus tributim, et item prandia si vulgo essent data; contra legem Calpurniam factum videri. Ergo ita senatus judicat, contra legem facta hæc videri, si facta sint: decernit, quod nihil opus est, dum candidatis morem gerit: nam, factum sit, necne, vehementer quæritur: si factum sit, quin contra legem sit, dubitare nemo potest.

Est igitur ridiculum, quod est dubium, id relinquere incertum; quod nemini dubium potest esse, id judicare. Atque id decernitur omnibus postulantibus candidatis; ut, ex senatûs-consulto, neque cujus intersit, neque contra quem sit, intelligi possit. Quare doce, a Murenâ illa esse commissa: tum egomet tibi, contra legem commissa esse, concedam.

XXXIII. Multi obviam prodierunt de provinciâ decedenti, consulatum petenti: solet fieri. Eccui autem non proditur revertenti? quæ fuit ista multitudo? Primum, si tibi istam rationem non possim reddere, quid habet admirationis, tali viro advenienti, candidato consulari, obviam prodîsse multos? quod nisi esset factum, magis mirandum videretur. Quid,

si etiam illud addam, quod a consuetudine non abhorret, rogatos esse multos? Num aut criminosum sit, aut mirandum, quâ in civitate, rogati, infimorum hominum filios, prope de nocte, ex ultimâ sæpe Urbe, deductum venire soleamus, in eâ non esse gravatos homines prodire horâ tertiâ in Campum Martium, præsertim talis viri nomine rogatos? Quid, si omnes societates venerunt, quarum ex numero multi hîc sedent judices? quid, si multi homines nostri ordinis honestissimi? quid, si illa officiosissima, quæ neminem patitur non honeste in Urbem introire, tota natio candidatorum? si denique ipse accusator noster Postumius obviam cum bene magnâ catervâ suâ venit; quid habet ista multitudo admirationis? Omitto clientes, vicinos, tribules, exercitum totum Luculli, qui ad triumphum per eos dies venerat: hoc dico, frequentiam in isto officio gratuitam, non modo dignitati ullius unquam, sed ne voluntati quidem, defuisse. At sectabantur multi. Doce, mercede; concedam esse crimen: hoc quidem remoto, quid reprehendis?

XXXIV. Quid opus est, inquit, sectatoribus? A me tu id quæris, quid opus sit eo, quo semper usi sumus? Homines tenues unum habent in nostrum ordinem aut promerendi aut referendi beneficii locum, hanc in nostris petitionibus operam atque assectationem. Neque enim fieri potest, neque postulandum est a nobis, aut ab equitibus Romanis, ut suos necessarios candidatos sectentur totos dies; a quibus si domus nostra celebratur, si interdum ad forum deducimur, si uno basilicæ spatio honestamur, diligenter observari videmur et coli: tenuiorum et non occupatorum amicorum est ista assiduitas; quorum copia bonis et beneficis deesse non solet.

Noli igitur eripere hunc inferiori generi hominum fructum officii, Cato: sine eos, qui omnia a nobis sperant, habere ipsos quoque aliquid, quod nobis tribuere possint. Si nihil erit, præter ipsorum suffragium,

tenue est; si, ut [suffragentur,] nihil valent gratiâ. Ipsi denique, ut solent loqui, non dicere pro nobis, non spondere, non vocare domum suam, possunt: atque hæc a nobis petunt omnia: neque ullâ re aliâ, quæ a nobis consequuntur, nisi operâ suâ, compensari putant posse. Itaque et legi Fabiæ, quæ est de numero sectatorum, et senatûs-consulto, quod est L. Cæsare consule factum, restiterunt. Nulla est enim pœna, quæ possit observantiam tenuiorum ab hoc vetere instituto officiorum excludere.

At spectacula sunt tributim data, et ad prandium vulgo vocati. Etsi hoc factum a Murenâ omnino, judices, non est, ab ejus amicis autem more et modo factum est; tamen, admonitus re ipsâ, recordor, quantum hæ quæstiones, in senatu habitæ, punctorum nobis, Servi, detraxerint. Quod enim tempus fuit aut nostrâ aut patrum nostrorum memoriâ, quo hæc, sive ambitio est, sive liberalitas, non fuerit, ut locus et in circo et in foro daretur amicis et tribulibus? Hæc homines tenuiores [primum, nedum qui a suis tribulibus vetere instituto assequebantur] * * *

Deest nonnihil.

XXXV. * * * præfectum fabrûm semel locum tribulibus suis dedisse; quid statuetur in viros primarios, qui in circo totas tabernas, tribulium causâ, comparârunt? Hæc omnia sectatorum, spectaculorum, prandiorum item crimina, a multitudine in tuam nimiam diligentiam, Servi, conjecta sunt: in quibus tamen Murena ab senatûs auctoritate defenditur. Quid enim? Senatus num obviam prodire crimen putat? non; sed mercede: convince. Num sectari multos? non; sed conductos: doce. Num locum ad spectandum dare? aut ad prandium invitare? minime; sed vulgo, passim. Quid est vulgo? universos. Non igitur, si L. Natta, summo loco adolescens, (qui et quo animo jam sit, et qualis vir futurus sit, videmus) in equitum centuriis voluit esse, et ad hoc officium necessitudinis, et ad reliquum tem-

pus, gratiosus; id erit ejus vitrico fraudi aut crimini: nec, si virgo Vestalis, hujus propinqua et necessaria, locum suum gladiatorium concessit huic, non et illa pie fecit, et hic a culpâ est remotus. Omnia hæc sunt officia necessariorum, commoda tenuiorum, munia candidatorum.

At enim agit mecum austere et Stoïce Cato. Negat verum esse, allici benevolentiam cibo: negat, judicium hominum in magistratibus mandandis corrumpi voluptatibus oportere. Ergo, ad cœnam, petitionis causâ, si quis vocat, condemnetur. Quippe, inquit, tu mihi summum imperium, summam auctoritatem, tu gubernacula reipublicæ petas, fovendis hominum sensibus, et deleniendis animis, et adhibendis voluptatibus? Utrum lenocinium, inquit, a grege delicatæ juventutis, an orbis terrarum imperium a populo Romano, petebas? Horribilis oratio: sed eam usus, vita, mores, civitas ipsa respuit. Neque tamen Lacedæmonii, auctores istius vitæ atque orationis, qui quotidianis epulis in robore accumbunt; neque vero Cretes, quorum nemo gustavit unquam cubans, melius, quam Romani homines, qui tempora voluptatis laborisque dispertiunt, respublicas suas retinuerunt: quorum alteri, uno adventu nostri exercitûs, deleti sunt; alteri nostri imperii præsidio disciplinam suam legesque conservant.

XXXVI. Quare noli, Cato, majorum instituta (quæ res ipsa, quæ diuturnitas imperii comprobat) nimium severâ oratione reprehendere. Fuit eodem ex studio vir eruditus, apud patres nostros, et honestus homo et nobilis, Q. Tubero. Is, cum epulum Q. Maximus, Africani patrui sui nomine, populo Romano daret, rogatus est a Maximo, ut triclinium sterneret, cum esset Tubero ejusdem Africani sororis filius. Atque ille, homo eruditissimus ac Stoïcus, stravit pelliculis hædinis lectulos Punicanos, et exposuit vasa Samia; quasi vero esset Diogenes Cynicus *mortuus*, et non divini hominis Africani mors hone

taretur; quem cum supremo ejus die Maximus laudaret, gratias egit Diis immortalibus, quod ille vir in hac republicâ potissimum natus esset: necesse enim fuisse, ibi esse terrarum imperium, ubi ille esset. Hujus in morte celebrandâ, graviter tulit populus Romanus hanc perversam sapientiam Tuberonis.

Itaque homo integerrimus, civis optimus, cum esset L. Pauli nepos, P. Africani (ut dixi) sororis filius, his hædinis pelliculis præturâ dejectus est. Odit populus Romanus privatam luxuriam; publicam magnificentíam diligit: non amat profusas epulas; sordes et inhumanitatem multo minus. Distinguit rationem officiorum ac temporum, vicissitudinem laboris ac voluptatis. Nam, quod ais, nullâ re allici hominum mentes oportere ad magistratum mandandum, nisi dignitate; hoc tu ipse, in quo summa est dignitas, non servas. Cur enim quemquam, ut studeat tibi, ut te adjuvet, rogas? Rogas tu me, ut mihi præsis, ut committam ego me tibi. Quid tandem? istuc me rogari oportet abs te, an te potius a me, ut, pro meâ salute, laborem periculumque suscipias?

Quid, quod habes nomenclatorem? In eo quidem fallis et decipis: nam, si nomine appellari abs te cives tuos, honestum est; turpe est, eos notiores esse servo tuo quam tibi. Sin, etiam si nôris, tamen per monitorem appellandi sunt; cur ante petis, quam insusurravit? aut quid, cum admoneris, tamen, quasi tute nôris, ita salutas? quid, posteaquam es designatus, multo salutas negligentius? Hæc omnia ad rationem civitatis si dirigas, recta sunt: sin perpendere ad disciplinæ præcepta velis, reperiantur pravissima. Quare, nec plebi Romanæ eripiendi fructus isti sunt ludorum, gladiatorum, conviviorum, quæ omnia majores nostri comparaverunt; nec candidatis ista benignitas adimenda est, quæ liberalitatem magis significat, quam largitionem.

XXXVII. At enim te ad accusandum res publica adduxit. Credo, Cato, te isto animo atque eâ opinione

venisse: sed tu imprudentiâ laberis. Ego quod facio, judices, cum amicitiæ dignitatisque L. Murenæ gratiâ facio, tum me pacis, otii, concordiæ, libertatis, salutis, vitæ denique omnium nostrûm, causâ facere clamo atque testor. Audite, audite consulem, judices, nihil dicam arrogantius, tantum dicam, totos dies atque noctes de re publicâ cogitantem. Non usque eo L. Catilina rempublicam despexit atque contemsit, ut eâ copiâ, quam secum eduxit, se hanc civitatem oppressurum arbitraretur. Latius patet illius sceleris contagio, quam quisquam putat; ad plures pertinet. Intus, intus, inquam, est equus Trojanus; a quo nunquam, me consule, dormientes opprimemini.

Quæris a me, quid ego Catilinam metuam. Nihil: et curavi, ne quis metueret: sed copias illius, quas hîc video, dico esse metuendas: nec tam timendus est nunc exercitus L. Catilinæ, quam isti, qui illum exercitum deseruisse dicuntur. Non enim deseruerunt: sed, ab illo in speculis atque insidiis relicti, in capite atque in cervicibus nostris restiterunt. Hi et integrum consulem, et bonum imperatorem, et naturâ et fortunâ cum reipublicæ salute conjunctum, dejici de urbis præsidio, et de custodiâ civitatis, vestris sententiis, deturbari volunt. Quorum ego ferrum et audaciam rejeci in Campo, debilitavi in foro, compressi etiam domi meæ sæpe, judices; his vos si alterum consulem tradideritis, plus multo erunt vestris sententiis, quam suis gladiis, consecuti. Magni interest, judices, (id, quod ego, multis repugnantibus, egi atque perfeci) esse Calendis Januarii in republicâ duo consules.

Nolite arbitrari, mediocribus consiliis, aut usitatis viis, aut [lege improbâ, aut perniciosâ largitione,] auditum aliquando aliquod malum reipublicæ [quæri.] Inita sunt in hac civitate consilia, judices, Urbis delendæ, civium trucidandorum, nominis Romani exstinguendi: atque hæc cives, cives, inquam, (si eos hoc nomine appellari fas est) de patriâ suâ et cogitant et cogitaverunt. Horum ego quotidie consiliis

occurro, audaciam debilito, sceleri resisto. Sed vos moneo, judices: in exitu est jam meus consulatus: nolite mihi subtrahere vicarium meæ diligentiæ: nolite adimere eum, cui rempublicam cupio tradere incolumem, ab his tantis periculis defendendam.

XXXVIII. Atque ad hæc mala, judices, quid accedat aliud, non videtis? Te, te appello, Cato: nonne prospicis tempestatem anni tui? jam enim hesternâ concione intonuit vox perniciosa [designati] tribuni, collegæ tui: contra quem, multum tua mens, multum omnes boni providerunt, qui te ad tribunatûs petitionem vocaverunt. Omnia, quæ per hoc triennium agitata sunt, (jam ab eo tempore, quo a L. Catilinâ et Cn. Pisone initum consilium senatûs interficiendi scitis esse) in hos dies, in hos menses, in hoc tempus, erumpunt.

Qui locus est, judices, quod tempus, qui dies, quæ nox, cum ego non ex istorum insidiis ac mucronibus, non solum meo, sed multo etiam magis divino, consilio eripiar atque evolem? Neque isti me meo nomine interfici, sed vigilantem consulem de reipublicæ præsidio demovere, volunt: nec minus vellent, Cato, te quoque aliquâ ratione, si possent, tollere; id, quod (mihi crede) et agunt, et moliuntur. Vident, quantum in te sit animi, quantum ingenii, quantum auctoritatis, quantum reipublicæ præsidii: sed, cum consulari auctoritate et auxilio spoliatam vim tribuniciam viderint, tum se facilius inermem et debilitatum te oppressuros arbitrantur. Nam, ne sufficiatur consul, non timent. Vident, in tuorum potestate collegarum fore: sperant, sibi Silanum, clarum virum, sine collegâ, te sine consule, rempublicam sine præsidio, objici posse.

His tantis in rebus, tantisque in periculis, est tuum, M. Cato, qui non mihi, non tibi, sed patriæ natus es, videre quid agatur, retinere adjutorem, defensorem, socium in re publicâ, consulem non cupidum, consulem (quod maxime tempus hoc postulat) fortunâ con-

stitutum ad amplexandum otium; scientiâ, ad bellum gerendum; animo et usu, ad quod velis negotium. Quamquam hujusce rei potestas omnis in vobis sita est, judices: totam rempublicam vos in hac causâ tenetis, vos gubernatis.

XXXIX. Si L. Catilina, cum suo concilio nefariorum hominum quos secum eduxit, hac de re posset judicare, condemnaret L. Murenam: si interficere posset, occideret. Petunt enim rationes illius, ut orbetur auxilio respublica; ut minuatur, contra suum furorem, imperatorum copia; ut major facultas tribunis plebis detur (depulso adversario) seditionis ac discordiæ concitandæ. Idemne igitur delecti amplissimis ex ordinibus honestissimi atque sapientissimi viri judicabunt, quod ille importunissimus gladiator, hostis reipublicæ, judicaret?

Mihi credite, judices: in hac causâ, non solum de L. Murenæ, verum etiam de vestrâ, salute sententiam feretis. In discrimen extremum venimus: nihil est jam, unde nos reficiamus, aut ubi lapsi resistamus. Non solum minuenda non sunt auxilia quæ habemus, sed etiam nova, si fieri possit, comparanda. Hostis est enim, non apud Anienem, quod bello Punico gravissimum visum est, sed in Urbe, in foro: (Dii immortales! sine gemitu hoc dici non potest) non nemo etiam in illo sacrario reipublicæ, in ipsâ, inquam, curiâ, non nemo hostis est. Dii faxint, ut meus collega, vir fortissimus, hoc Catilinæ nefarium latrocinium armatus opprimat; ego togatus, vobis bonisque omnibus adjutoribus, hoc, quod conceptum respublica periculum parturit, consilio discutiam et comprimam!

Sed quid tandem fiet, si hæc, elapsa de manibus nostris, in eum annum, qui consequitur, redundârint? Unus erit consul, et is non in administrando bello, sed in sufficiendo collegâ, occupatus. Hunc jam qui impedituri sint, * * * illa pestis immanis, importuna, Catilinæ prorumpet, quâ poterit; et jam po-

pulo Romano minatur: in agros suburbanos repente advolabit: versabitur in castris furor, in curiâ timor, in foro conjuratio, in Campo exercitus, in agris vastitas: omni autem in sede ac loco ferrum flammamque metuemus. Quæ jamdiu comparantur, eadem ista omnia, si ornata suis præsidiis erit respublica, facile et magistratuum consiliis et privatorum diligentiâ opprimentur.

XL. Quæ cum ita sint, judices, primum reipublicæ causâ, quâ nulla res cuiquam potior debet esse, vos, pro meâ summâ et vobis cognitâ in rempublicam diligentiâ, moneo, pro auctoritate consulari hortor, pro magnitudine periculi obtestor, ut otio, ut paci, ut saluti, ut vitæ vestræ et cæterorum civium, consulatis: deinde ego [fidem vestram, vel defensoris] et amici officio adductus, oro atque obsecro, judices, ut ne hominis miseri, et, cum corporis morbo, tum animi dolore confecti, L. Murenæ, recentem gratulationem novâ lamentatione obruatis. Modo, maximo beneficio populi Romani ornatus, fortunatus videbatur, quod primus in familiam veterem, primus in municipium antiquissimum, consulatum attulisset; nunc idem, squalore sordidus, confectus morbo, lacrymis ac mœrore perditus, vester est supplex, judices; vestram fidem obtestatur, misericordiam implorat; vestram potestatem ac vestras opes intuetur.

Nolite, (per Deos immortales!) judices, hac eum re, quâ se honestiorem fore putavit, etiam cæteris ante partis honestatibus atque omni dignitate fortunâque, privare. Atque ita vos Murena, judices, orat atque obsecrat, si injuste neminem læsit; si nullius aures voluntatemve violavit; si nemini (ut levissime dicam) odio, nec domi nec militiæ, fuit; sit apud vos modestiæ locus; sit demissis hominibus perfugium; sit auxilium pudori. Misericordiam spoliatio consulatûs magnam habere debet, judices: unâ enim eripiuntur cum consulatu omnia. Invidiam vero, his temporibus, habere consulatus ipse nullam potest. Objicitur

enim concionibus seditiosorum, insidiis conjuratorum, telis Catilinæ: ad omne denique periculum, atque ad omnem invidiam, solus opponitur. Quare, quid invidendum Murenæ aut cuiquam nostrûm sit in hoc præclaro consulatu, non video, judices. Quæ vero miseranda sunt, ea et mihi ante oculos versantur, et vos videre et perspicere potestis.

XLI. Si (quod Jupiter omen avertat) hunc vestris sententiis afflixeritis; quo se miser vertet? domumne? ut eam imaginem clarissimi viri, parentis sui, quam paucis ante diebus laureatam in suâ gratulatione conspexit, eamdem deformatam ignominiâ lugentemque videat? an ad matrem, quæ misera, modo consulem osculata filium suum, nunc cruciatur et sollicita est, ne eumdem paulo post spoliatum omni dignitate conspiciat?

Sed quid ego matrem aut domum appello, quem nova pœna legis et domo, et parente, et omnium suorum consuetudine conspectuque, privat? Ibit igitur in exsilium miser? quo? ad Orientisne partes, in quibus annos multos legatus fuit, et exercitus duxit, et res maximas gessit? At habet magnum dolorem, unde cum honore decesseris, eodem cum ignominiâ reverti. An se in contrariam partem terrarum abdet, ut Gallia Transalpina, quem nuper summo cum imperio libentissime viderit, eumdem lugentem, mœrentem, exsulem videat? In eâ porro provinciâ, quo animo C. Murenam, fratrem suum, adspiciet? qui hujus dolor! qui illius mœror erit! quæ utriusque lamentatio! quanta autem perturbatio fortunæ atque sermonis, quod, quibus in locis, paucis ante diebus, factum esse consulem Murenam, nuntii literæque celebrâssent, et unde hospites atque amici gratulatum Romam concurrerint, repente eo accedat ipse nuntius suæ calamitatis!

Quæ si acerba, si misera, si luctuosa sunt, si alienissima a mansuetudine et misericordiâ vestrâ, judices; conservate populi Romani beneficium: reddite rei-

publicæ consulem: date hoc ipsius pudori; date patri mortuo; date generi et familiæ; date etiam Lanuvio, municipio honestissimo, quod in hac totâ causâ frequens mœstumque vidistis. Nolite a sacris patriis Junonis Sospitæ, cui omnes consules facere necesse est, domesticum et suum consulem potissimum avellere. Quem ego vobis (si quid habet aut momenti commendatio, aut auctoritatis confirmatio mea) consul consulem, judices, ita commendo, ut cupidissimum otii, studiosissimum bonorum, acerrimum contra seditionem, fortissimum in bello, inimicissimum huic conjurationi quæ nunc rempublicam labefactat, futurum esse promittam et spondeam.

ORATIONUM TOMI SECUNDI FINIS.

EXCUDIT T. DAVISON, LONDINI.